

KÁROLI GÁSPÁR REFORMÁTUS EGYETEM
BÖLCSÉSZET- ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI KAR
TÖRTÉNELEMTUDOMÁNYI DOKTORI ISKOLA (TDI)
A TDI VEZETŐJE: PROF. DR. HERMANN RÓBERT EGYETEMI TANÁR

DOKTORI (PHD) DISSZERTÁCIÓ

NÉMETH LÁSZLÓ:

Vidéki ellenségképek a Szabad Népből

Az egyházak és a parasztság

a kommunisták sajtópropagandájában,

a hatalommegszerzésük időszakában (1947–1949)

Témavezető:

DR. BOGNÁR ZALÁN tanszékvezető egyetemi docens

Budapest, 2021.

Tartalom

1. Bevezetés	4
2. Historiográfia	16
3. Korszakhatárok	24
4. Politika, propaganda és sajtónyelv	30
4. 1. Politika, sajtó és ideológia 1945 és 1947 között	30
4. 1. 1. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) működése.....	34
4. 1. 2. Sajtóviszonyok.....	36
4. 1. 3. A nyelvhasználat és a fogalmi rendszer.....	40
4. 2. A propaganda típusai és teoretikusai	42
4. 3. Kommunista sajtó- és propagandaelméletek	54
4. 3. 1. A szovjet propagandisták és követőik.....	55
4. 3. 2. A magyarországi kommunisták a sajtó és a propaganda szerepéről.....	59
4. 4. Nyelvhasználat, hatalom és társadalom	63
4. 4. 1. A zenetudós, a nyelvész és a politikus.....	64
4. 4. 2. A nyelvhasználat mint politikai eszköz.....	70
5. A sajtó a negyvenes évek végén	76
5. 1. A sajtóirányítás	78
5. 2. A Szabad Nép – a párt központi lapja	84
5. 2. 1. Több mint pártlap.....	85
5. 2. 2. Nehézségek a lapszerkesztésben és -kiadásban.....	87
6. Egyházak a kommunista propagandában 1947-ben és 1948-ban	93
6. 1. Egyház és állam a koalíciós időszak végén	93
6. 1. 1. A fakultatív hitoktatás gondolata.....	94
6. 1. 2. Hadüzenet az egyházaknak.....	97
6. 2. A hatalom és a katolikus egyház viszonya 1948 tavaszán	103
6. 2. 1. Politikusok üzenetei az egyháznak.....	104

6. 2. 2. Szélesedő egyházellenes agitáció és propaganda	108
6. 3. Az iskolák államosítása a kommunista sajtóban	112
6. 3. 1. Politikai szervezetek az iskolaállamosítási propagandában	113
6. 3. 2. Delegáció a kormánynál és támadás Barankovicsék ellen	115
6. 3. 3. A törvény elfogadása	117
6. 4. Bakonykútától Pócspetriig.....	119
6. 4. 1. Szittyay Dénes plébános ügye	120
6. 4. 2. A pócspetri eset a kommunista napilapban	122
7. Protestáns egyházak a kommunista sajtópropagandában 1948-ban és 1949-ben. 127	
7. 1. Egyházi vezetők a Szabad Népből 1948 tavaszán	128
7. 1. 1. „A megbékélés hívei és ellenségei”	129
7. 1. 2. A megegyezés egyházi támogatói a kommunista sajtóban	133
7. 2. Az iskolák államosítása és az egyezmény	140
7. 2. 1. A református iskolák és az államosítási kampány.....	141
7. 2. 2. Az „Egyezmény” aláírása	144
8. A parasztkérdés a Szabad Népből 1948-ban és 1949-ben.....	147
8. 1. A termelőszövetkezetesítés előkészítése	148
8. 1. 1. Szovjet kritika, magyar tervek.....	149
8. 1. 2. A kecskeméti Rákosi-beszéd előkészítése.....	150
8. 1. 3. A szövetkezetesítés tervének bejelentése	158
8. 2. A „klerikális reakció elleni harc” és a „parasztkérdés” összekapcsolása	163
8. 2. 1. Erősödő fenyegetések a sajtóban.....	163
8. 2. 2. Propagandatervek 1948 végén.....	171
8. 3. A választások felé – „Ki a kulák?”	184
9. Összegzés	197
10. Források	207
11. Hivatkozott szakirodalom.....	214

1. Bevezetés

„Aki nem hódol [a hatalom gögjének], az halálos ellensége, s aki nem engedelmeskedik, annak pusztulnia kell”¹ – fogalmazott hetven évvel ezelőtt a korlátlan hatalomról Ravasz László². A dunamelléki püspökségről lemondott egyházi vezető, a budapesti Kálvin téri református gyülekezet lelkipásztora igehirdetésének központi üzenete a görgről szólt, amely, mint mondta, „az Istentől való eltávolodásból származik”. Mindebből több, a magyarságot sújtó sorscsapás következett a múlt században.

„Rákosi erősebb volt, mint az egész parlament s mögötte álló hétmillió orosz puskára támaszkodva egyelőre még a háttérből diktatori hatalmat gyakorolt Magyarországon. Egész pártokat feloszlattott, országgyűlési képviselőket száműzött, ellenfeleit vesztőhelyre juttatta”³ – írta Ravasz László Emlékezéseim című kötetében Rákosi Mátyás⁴ és a kommunisták 1945 utáni, de még a totális diktatúra előtti politikai hatalmáról. Bár a polgári pártok az 1945-ös választáson több mint hatvan százalékot értek el, a fontos kérdésekben már 1945-től, majd 1947-től egyre erősebben a kommunisták akarata érvényesült. 1949-től pedig véget ért a hatalommegszerzés időszaka, és felgyorsult a társadalom hagyományos rétegeinek felszámolása a diktatúra terroreszközeivel.

Az 1947-es választás után Dinnyés Lajos⁵ miniszterelnök vezetésével megalakult az új kormány. Bár a kommunisták folyamatosan támadták a kisgazdákat, mégis együttműködésre kényszerültek a jelentősen átalakult párttal, hiszen nélkülük nem tudtak volna többséggel kormányozni. Ezt a korszakot Mészáros István a „hatalommegszerzés időszaká”-nak nevezi⁶, és ebben az időszakban alakult ki – Izsák Lajos szavaival élve – a „többpártrendszerből egypártrendszer”⁷.

¹ Ravasz László: *Válogatott írások 1945–1968*, szerk. Bárczay Gyula, Bern, EPMSZ, 1988, 198.

² Ravasz László (1882–1975): református lelkipásztor, 1921-től 1948-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, 1927-től 1944-ig a felsőház tagja, 1956-ban az Országos Intézőbizottság és a Megújulási Mozgalom vezetője. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*, <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Megtekintés: 2021. február 21.)

³ Ravasz László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992, 324.

⁴ Rákosi Mátyás (1892–1971): 1941 és 1944 között a Szovjetunióban élő magyar kommunista emigráció vezetője, 1945-től 1948-ig a Magyar Kommunista Párt, majd 1948-tól 1953-ig a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára, 1953-tól 1956-ig első titkára. 1956-ban a Szovjetunióba távozott. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

⁵ Dinnyés Lajos (1901–1961): kisgazdapárti politikus, 1947-től 1948-ig miniszterelnök. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁶ Mészáros István: *Kimaradt tananyag, Diktatúra és egyház 1945–1956*, Budapest, Márton Áron Kiadó, é. n., 25.

⁷ Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig – Magyarország története 1944–1990*, Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1998, 96.

A világpolitikát – amelyről jelen értekezés a terjedelmi korlátok miatt hosszabban nem tud szólni – ekkor több fontos tényező határozta meg, amelyek befolyásolták a magyar közéletet is. Ezek között említendő, hogy az Amerikai Egyesült Államok és a Szovjetunió közötti viszony egyre feszültebbé vált, majd megkezdődött az úgynevezett hidegháború időszaka. Ezzel párhuzamosan 1947 szeptemberében megalakult a Kommunista és Munkáspártok Tájékoztató Irodája (Kominform), amelynek célja a kommunisták egységesítése és eszméiknek terjesztése volt. A Kominform megalakulásának eredményeként Magyarországon is felgyorsult a hatalom kommunisták általi kisajátítása.

1947. február 25-én letartóztatták és a Szovjetunióba hurcolták Kovács Bélát⁸, a Kisgazdapárt főtitkárát. Néhány héttel később az úgynevezett szalámitaktika következtében Pfeiffer Zoltán⁹ távozott a pártból. Kovács és Pfeiffer elvesztése nagy csapást jelentett a Kisgazdapárt számára¹⁰, amit az tetőzött be, hogy június 1-jén Nagy Ferenc¹¹ miniszterelnök lemondásra kényszerült. Szemléletes, ahogyan az egykori miniszterelnök fogalmazott: „A kommunista elnyomás alatt álló Magyarország megszabadult utolsó demokratikus miniszterelnökétől. Leomlott az utolsó akadály is a teljes kommunista befolyás elől.”¹²

Nemcsak a politikusok, hanem az egyházak is a kommunisták célkeresztjébe kerültek. Az első intézkedéseik között volt az egyesületek feloszlatása, majd a fakultatív hitoktatás bevezetésének tervezete, 1947-től pedig folyamatosá váltak az egyházakkal szembeni támadások, hiszen azok megszüntetésére törekedtek. Sőt, az úgynevezett „klerikális reakció” elleni küzdelmet a parasztsággal, a „kuláknak” bélyegzett gazdákkal szembeni erőszakkal is összekapcsolták. Tehát nemcsak az egyházi vezetők ellen léptek föl, hanem az egyházfenntartó társadalmi csoportokat is likvidálni akarták. Gondoljunk csak bele, hogy milyen erő rejlett azokban a vidéki egyházközösségekben, amelyeknek tagjai között a hivatásukhoz értő, családjukat, nemzetüket és egyházukat fenntartó gazdák voltak, és mivé lettek ezek a közösségek, amikor ezt a gazdaréteget néhány év alatt adminisztratív eszközökkel, valamint fizikai és lelki erőszakkal felszámolták!

⁸ Kovács Béla (1908–1959): 1946-tól a Kisgazdapárt főtitkára, 1957. február 27-én a Szovjetunióba hurcolták, fogságából 1956-ban szabadult. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

⁹ Pfeiffer Zoltán (1900–1981): ügyvéd, politikus, 1947-ben kilépett a Kisgazdapártból, és megalakította a Magyar Függetlenségi Pártot. 1947 novemberében emigrált. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

¹⁰ Vö. Földesi Margit – Szerencsés Károly: *A megbélyegzés hatalma, Pfeiffer Zoltán (1900–1981)*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2003, 151.

¹¹ Nagy Ferenc (1903–1979): kisgazdapárti politikus, 1946-tól 1947-ig miniszterelnök, lemondatták, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

¹² Nagy Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*, 2. köt., Budapest, 1990, 160.

1948 júniusában államosították az egyházi iskolákat – ezzel hosszú időre meghatározták a következő generációk jövőjét. Már tavasszal lemondatták Ravasz László dunamelléki püspököt és Lázár Andor¹³ főgondnokot, majd néhány hónappal később a megválasztott Kardos János¹⁴ főgondnokot is. Utolsó püspöki jelentésében Ravasz László így fogalmazott lemondása kapcsán: „Szívemet mérhetetlen hála tölti el, hogy szabad volt szolgálnom.”¹⁵ A következő évtizedekben sem neki, sem sok lelkésznek, presbiternek nem adatott meg a szabad szolgálat lehetősége. Az 1948-as év kommunista sajtójában először az egyház, majd a „kulák”-nak minősített gazda, majd mindkettő együttesen is ellenséggé vált. Az év két nagy kormányzati témája: az iskolaállamosítás és a termelőszövetkezetesítés. Ezek tehát a kommunista politikai propaganda fő irányai is 1948-ban. A kommunisták a számukra fontos nagy ügyekben mindig külön propagandaterveket alkottak. Ilyen volt például korábban, 1947-ben a hadifoglyok hazahozatalával kapcsolatos kérdés, amelyre az MKP „külön öttagú bizottságot hozott létre”¹⁶, amely irányította az ehhez fűződő propagandamunkát. Céljuk ezzel az volt, hogy a választásokon „minél több szavazót tudjanak megnyerni a hadifogoly-ügy révén”.¹⁷

Hetvenhárom évvel ezelőtt, mire elérkezett a reformáció emléknapja, már megkötötték a református egyház és az állam között 1990-ig fennálló kikényszerített egyezmény. Az akkori kormány nem vette komolyan ennek betartását, ezért is mondott le a következő évben Révész Imre¹⁸ tiszántúli püspök. Noha papíron az állam elismerte az egyház létét és tevékenységét, ez semmilyen garanciát nem jelentett a szabad működésére. Rákosiék körülbelül húsz évet adtak az egyháznak, hogy megszűnjön, és mindent meg is tettek ennek érdekében. A totális diktatúra idején két teológiára és egy református gimnáziumra csökkentették az egyezménybe foglalt iskolák számát, valamint akadályozták a hitoktatást.

Több mint hetven évvel ezelőtt a huszadik század sokadik rendszerváltásaként másodszor is lezajlott a kommunista hatalomátvétel. Az országot irányító, a hatalom gőgjétől

¹³ Lázár Andor (1882–1971): ügyvéd, politikus, 1932-től 1938-ig igazságügy-miniszter, 1946-tól 1948-as lemondásáig a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

¹⁴ Kardos János (1894–1959): ügyvéd, 1948-ban megválasztották dunamelléki főgondnoknak, de nem fogadta el a tisztséget. 1956-ban a Megújulási Mozgalom szervezője. Vö. <http://zsinatileveltar.hu/a-magyarorszagi-reformatus-egyhaz-tortenete-a-kommunista-idokban-1945-1989>. (Megtekintés: 2021. február 21.)

¹⁵ Ravasz László: *Válogatott írások*, 161.

¹⁶ Bognár Zsolt: *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946*, Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz Kiadó, 2017, 30.

¹⁷ Uo.

¹⁸ Révész Imre (1889–1967): református lelkész, egyháztörténész, 1938-tól 1949-ig a Tiszántúli Református Egyházkerület püspöke. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

megrészegedett politika szemében teljes társadalmi csoportok váltak ellenséggé. Csakúgy, mint harminc évvel korábban, az 1919-es bolsevik hatalomátvételnél vagy éppen tíz évvel később, a magyar paraszti létforma felszámolásakor. A kiépülő diktatúra számára ellenséggé váltak az olyan, autonómiával rendelkező közösségek, mint például az egyház. Hiszen „minden diktatúra kitermeli a maga ellenségekét, és kialakítja azokat a fogalmakat, amelyekkel ezekre hivatkozik”.¹⁹ A hatalom a felekezeteket és a különböző társadalmi csoportokat is egymás ellen hangolta, így a központi kommunista napilapban megjelenhetett püspök, aki azért kapott kolumnákat, mert együttműködött, és volt, akiről azért írtak oldalakon keresztül, mert ellenállt.

„Nincs semmi új a nap alatt” – olvashatjuk a Prédikátor könyvében.²⁰ A hetvenhárom évvel ezelőtti hatalmi törekvések már 1919-ben is nagy erővel jelentkeztek. Ahogy évtizedekkel később, már akkor is a terror és az erőszak eszközeivel próbálták megvalósítani céljaikat. A tanácsköztársaság uralma után két évvel több mint nyolcszáz oldalas, átfogó tanulmánykötet jelent meg a magyarországi bolsevizmusról, amely széles körben vizsgálta a proletárdiktatúrát. Az egyik szerző megállapította, hogy ez a rendszer „egyét jelentett az egyházi élet, sőt a vallás halálos ítéletének a megpecsételésevel”²¹ – célként fogalmazva meg a vallás megsemmisítését az egyház tönkretételének eszközével. Mint írta: „A bolsevista program [...] kereken kimondja, hogy a vallás a kapitalizmus egyik legveszedelmesebb eszköze, mellyel tudatosan elhomályosítja a leigázott proletártömegek tisztánlátását, hogy annál könnyebben uralkodhassék rajtuk. [...] Ebből a felfogásból önként következik a legkíméletlenebb harc követelése.”²² Ennek részeként természetesen olyan társadalmi csoportokat is ellehetetlenítettek, amelyeknek egyházfenntartó és nemzetmegtartó erejük volt. A hatalom birtokosai tehát üldözték azokat az öntudatos, szakmai hozzáértéssel és tiszta lélekkel dolgozó parasztokat, városi munkásokat és értelmiségieket, akik számára nem az volt a legfőbb cél, hogy a „munkaverseny lázában égjenek”.

De a második világháború utáni földbirtokokkal kapcsolatos politikának is voltak előzményei mintegy egy emberöltővel korábban. A tanácsköztársaság rendeletben mondta ki a száz holdnál nagyobb földbirtokok „szocializálását”, amelynek célja az volt, hogy „a birtokok a mezőgazdasági proletárság kezelésébe” kerüljenek.²³ Természetesen akkor

¹⁹ Nagy Károly Zsolt: Üldözés, áldozat, emlék, *Reformátusok Lapja*, LXIII. évf., 25. sz., 2019. június 30., 21.

²⁰ Préd 1,9.

²¹ Balanyi György: Egyház és vallás, in Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*, Budapest, Franklin Társulat, 1921, 589.

²² Uo., 586.

²³ Németh József: Földbirtokpolitika és mezőgazdaság, in Gratz: *A bolsevizmus Magyarországon*, 315.

mindezt megelőzte Károlyi Mihály²⁴ földosztása. A második világháború végén és után pedig mindez mintha megismétlődött volna. A kommunisták szája szerint megvalósult földosztás után három évvel megkezdődött a termelősövetkezetek létrehozása, hogy majd némi „enyhülés” után az ötvenes évek végétől szovjet mintára megvalósuljon „a falusi társadalmi szerkezetet és életmódot letaroló erőszakos termőföld-kollektivizálás”.²⁵

Emlékszem nagymamám történetére: az ötvenes évek elején az új birtokosok bottal hajtották el őt a generációk óta a családjuk által művelt szőlőültetvényről, amelyet néhány évvel később a szakértelem nélküli művelés miatt félig tönkrement állapotban kapott vissza a család. De arra is emlékszem, hogy gyermekkoromban megkérdeztem édesapámtól, miért van a házuk padlásfeljárójánál az a vaspánt, amelyet mi sosem használtunk. A válasz az volt, hogy amikor az ötvenes években a szövetkezet használta a padlást, ott lakatolták le. Biztosan a ház lakóitól féltették az oda beszolgáltatott javakat a becsületes téeszervezők. A gőg rövid időre diadalmaskodott, de az alázatos munka meghozta gyümölcsét.

Ravasz László az 1956-os forradalom és szabadságharc eltaposása utáni év kezdetén arról szólt egyik prédikációjában, „hogyan védi meg Isten a gyengét”. A Kálvin téren elhangzott igehirdetésében hangsúlyozta: „A hatalom elkopik, a fegyverek élüket vesztik, a gyűlölet elfogy, a sanyargatók és a kizsákmányolók porrá lesznek, de a szeretet soha el nem fogy, s Jézus megváltó életereje lassan áthatja a világot.”²⁶ Az átélt traumák között ez és a zsoltáros szavai – amelyek alapján Ravasz László is prédikált – adhatnak erőt és reménységet: „Az alázatosok kívánságát meghallgatod, Uram. Megerősítéd szívüket, feléjük fordítod füledet, véded az árva és elnyomott ügyét, hogy ne hatalmaskodjék többé senki a földön.”²⁷

1944 és 1947 között Közép- és Kelet-Európa országaiban kialakult az új hatalomnak lekötelezett kisbirtokosok társadalmi csoportja. Ők lettek azok, akiket a kollektivizálással teljesen kisémmizett a kommunista hatalom, miközben a nagybirtokos réteg mindenhol eltűnt.²⁸ Magyarországon 1945-ben hajtották végre a földosztást, amikor – Kovács Imre²⁹ szavait idézve – „új korszak kezdődött”.³⁰ Noha 1945-ben a Kisgazdapárt nyerte a

²⁴ Károlyi Mihály (1875–1955): 1918-ban miniszterelnök, 1919-ben köztársasági elnök. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

²⁵ Nicolas Werth: Egy állam a népe ellen, Erőszak, elnyomás, rémuralom a Szovjetunióban, in *A kommunizmus fekete könyve*, Budapest, Nagyvilág, 2000, 182.

²⁶ Ravasz László: *Krisztussal a viharban*, Budapest, Kálvin Kiadó, 1997, 135.

²⁷ Zsolt 10,17–18.

²⁸ Tony Judt: *A háború után. Európa története 1945 óta*, 1. köt., Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007, 118.

²⁹ Kovács Imre (1913–1980): szociológus, a Nemzeti Parasztpárt főtitkára, 1947-ben emigrált. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

³⁰ Vö. Kovács Imre: *Magyarország megszállása*, Budapest, 1990.

választásokat, „tehát a nép nem a kommunista utat választotta”³¹, az azt megelőző földosztás a kommunisták és a parasztpártiak (hiszen ők voltak ebben a kérdésben a kommunisták „első számú szövetségesei”³²) akarata szerint valósult meg.³³ Ennek részeként 400 ezer új birtok jött létre, és 240 ezer birtok-kiegészítés valósult meg. Megszűntek a nagybirtokok, így az egyházak is kárvallottjai voltak a földosztásnak. Már a földosztástól kezdve arról írtak a kommunista lapok, hogy a gazdagparasztok (zsírosparasztok, majd úgynevezett kulákok) a mezőgazdasági problémák okozói.³⁴

„Ahol a Szovjetunió a katonai főhatalmat gyakorolta, ott hozzálátott a politikai élet átszervezéséhez is, a ránézve egyedül lehetséges módon: marxista alapon, kommunista pártpolitikával, proletárdiktatúrával, kifelé izolációval, befelé egységes irányítással.”³⁵ – fogalmazott Ravasz László visszaemlékezésében. Az egykori dunamelléki püspök néhány sorral később hozzátette: „A politika felemésztette vezetőit, akár jobbra, akár balra tartottak, mert a háttérben egy roppant sorshatározó erő működött: kelet bolsevizálása a saját akarata ellenére, de a maga közreműködésével, azaz olyan végső formában, melyet az érdekelt népek nagy többsége szabad akaratából sohasem vállalt volna.”³⁶

Ennek a bolsevizálásnak volt része az egyházak és a parasztság ellehetetlenítése, távolabbi célként pedig a felszámolása. A második világháború utáni években, évtizedekben olyan erők irányították a magyar társadalmat, amelyeknek legfőbb célja az évszázadok óta az emberek mindennapjait meghatározó értékek szétzilálása volt. Ide sorolhatjuk a felekezeti iskolák államosítását és a termelőszövetkezetek erőszakos szervezését is. Ebben a két témában is mindenképpen vízváltó volt az 1948-as év, hiszen az iskolaállamosítási törvényt elfogadták, a termelőszövetkezetesítés pedig elkezdődött. A változások milliókat érintettek, évtizedekre meghatározva a társadalom életét. Sőt, ezek az erőszakos átalakítások még ma is éreztetik hatásukat, és bizonyosan még hosszú ideig jelen lesz társadalmunkban a következményük.

³¹ Drégelyvári Anna – Zékány János: Beszélgetés M. Kiss Sándor történésszel. <https://jozsefvaros.hu/hir/6285/%E2%80%9956-nak-van-egy-tortenete-es-egy-mitosza> (Megtekintés: 2020. március 18.)

³² Orbán Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972, 33.

³³ Az 1945-ös földosztásnak köszönhetően a kommunista pártnak lehetősége volt a „nagyarányú terjeszkedésre”. Sokan hittek a kommunista propaganda azon szólmainak, hogy ők adják a földet, és ezért, hogy földhöz juthassanak beléptek a pártba. Vö. Nagy: *Küzdelem*, 1. köt., 146.

³⁴ Kovács Teréz: *A paraszti gazdálkodás és társadalom átalakulása*, Budapest, L' Harmattan, 2020, 121. Rákosiék már a földosztás után „falusai reakcióról” beszéltek, és Rákosi azt hangsúlyozta, hogy „a falun különösen elmondhatjuk, hogy mit végzett a Kommunista Párt a földosztás körül”. Ld. Rákosi Máttyás: *A magyar demokráciáért*, Budapest, Szikra, 1948, 131.

³⁵ Ravasz: *Emlékezéseim*, 323.

³⁶ Uo.,

„A történelem a nagy küzdelmek sorozata, és most kell igazán kimondanunk, hogy nem a jó emberek és a rossz emberek küzdelmének a sorozata. [...] Ugyanakkor a történelemben beleszól a gonosz is. Amikor a történelemről azt mondjuk, nem a jó emberek és a rossz emberek küzdelme, nem állítjuk, hogy nincs a rossznak, a gonosznak metafizikai valósága” – írja Bogárdi Szabó István teológusprofesszor, Ravasz László évtizedekkel későbbi püspök utóda.³⁷ Ő az egyházakkal kapcsolatban azt is hangsúlyozta, hogy „a totalitárius állam [...] 1948-tól kiszorította azokat az egyházvezetőket, akik vonakodtak vagy ellenálltak az »új világregendet« kiszolgálni”, és helyettük az együttműködésre hajlandó személyeket „választott”.³⁸ A kommunista hatalom pedig „a béke katonáiként” még 1949-ben is azt mondta magáról igaztalanul, hogy mindeközben a „teljes vallásszabadság alapján áll és [...] fog állni a jövőben is”.³⁹ S folyamatosan azt állították magukról, hogy ők a demokrácia képviselői Magyarországon.⁴⁰ De ma már ez is érthető, hiszen tudjuk, hogy a bolsevik rendszer a hazugságra épült.⁴¹

Fontosnak tartom, hogy egészen a közelmúltig éltek, sőt még ma is élnek köztünk olyan jeles személyek, akik a történelmi folyamatok résztvevőiként tudtak és tudnak megszólalni a korszakkal kapcsolatban. Közéjük tartozott Horváth János⁴², egykori kisgazdapárti képviselő, aki az általa szerkesztett *Tiltott történelmünk 1945–1947* című tanulmánykötetben utalt arra a folyamatra, amelynek politikusként ő is részese volt. Horváth János, aki közgazdászként a forint megalkotásában is részt vett, az 1945 és 1947 közötti időszakot úgy értékelte, hogy ekkor a szuverenitás reményében „polgári demokrácia formálódott a szabad választások nyomában”, de „mégsem teljesebben ki a demokrácia és az ország szuverenitása, mert a megszálló szovjet hadsereg beavatkozásával kommunista párti diktatúra zúdult az országra.”⁴³ Horváth János azok közé tartozott, akik végsőkéig reménykedtek abban, hogy Magyarország szuverén állam maradhat. Mint írta, Sztálinék kezdetben tizenöt–húsz évig tartó koalíciós kormányzást képzeltek el, és „egy ilyen

³⁷ Bogárdi Szabó István: *Közelítések és közeledések*, Kolozsvár, Koinonia, 2003, 140.

³⁸ Bogárdi Szabó István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*, Debrecen, 1995, 25.

³⁹ Rákosi Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*, Budapest, Szikra, 1951, 13.

⁴⁰ Erre szemléletes példa lehet Révai József 1947-es, választások előtti zeneakadémiai beszéde, amelyben az értelmiséghez szólt. Mint fogalmazott, „nyilvánvaló, hogy ami áll a demokráciára, áll a mi pártunkra, a Magyar Kommunista Pártra”. Vö. Révai József: *A magyar értelmiség útja*, Budapest, Szikra, 1947, 21.

⁴¹ François Furet: *Egy illúzió múltja, Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000, 635.

⁴² Horváth János (1921–2019): közgazdász, 1945-től 1947-ig kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő, 1947-ben négyévi kényszermunkára ítélték, 1956 után az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. 1997-ben hazatért, 1998-tól 2014-ig országgyűlési képviselő. Vö. <https://reformatus.hu/egyhazunk/hirek/elhunyt-horvath-janos/> (Megtekintés: 2021. február 21.)

⁴³ Horváth János (szerk.): *Tiltott történelmünk*, Budapest, Századvég Kiadó, 2006, 14.

forгатókönyvnek a jegyében igenis megvalósulhatott volna Magyarország szuverenitása 1947-ben, a békekötés és a szovjet megszálló hadsereg hazavonulása után.”⁴⁴

De említhetném Regéczy-Nagy Lászlót⁴⁵ is, aki a Történelmi Igazságtétel Bizottság elnöke volt – és Horváth Jánoshoz hasonlóan vele is készíthettem interjút a 2000-es évek első évtizedének végén. Az 1956 után bebörtönzött Regéczy-Nagy László 1949-ben a brit követség sofőrje volt. „Én akkor ismerkedhettem a polgári demokráciával, amikor a magyarok készültek megfulladni a kommunista rendszer nyomásában” – emlékezett vissza egy vele készült interjúban, és ezt is hangsúlyozta: „Aki szereti a hazáját, mindig megtalálja azt, amivel bizonyíthatja a szeretetét. Nekem ez kínáltott, és én ezzel éltem. Isten kegyelméből hosszú életet éltem meg: még mindig itt vagyok, tanúskodhatok.”⁴⁶

Jelen értekezés célja, hogy bemutassa a kommunista hatalomátvétel időszakának a vidéki társadalommal kapcsolatos sajtópropagandáját, a sajtót mint hatalmi eszközt és harci fegyvert. Azt az időszakot, amikor a „szabad sajtó illúziója is elveszett”.⁴⁷ Az elemzett médium⁴⁸ a Szabad Nép – azért ez az egyetlen lap, mert már a kommunista hatalomátvétel idején is ez az újság határozta meg a többi kommunista lap irányvonalát és hírközlési gyakorlatát. Az államszocializmus időszakának tárgyalt korszakában a sajtó nem egyszerűen pártirányítás alatt állt, hanem maga is szerves része volt a hatalmi szerkezetnek. Nemcsak követte, hanem egyben alakította is a kommunista politikát.

A disszertáció témáját és a vizsgált időszakot látva sokakban fölmerülhet a kérdés, hogy mi indokolhatja éppen az 1947 és 1949 évek közötti kutatást, és a propaganda parasztsággal és egyházakkal kapcsolatos szegmensének a vizsgálatát. A Szabad Nép 1945-ös újraindulása utáni negyedik lapszámának vezércikke úgy fogalmazott, „hogy az új magyar demokrácia nagy harcának főfrontja ma a falu”⁴⁹. A cikk szerzője minden bizonnyal a földosztás ügyére gondolt, de ebben az időszakban már az egyházközségek is

⁴⁴ Farkas Judit Antónia (szerk.): *Nagy idők tanúja. Emlékkönyv Horváth János kilencvenedik születésnapjára*, Budapest, Polgári Magyarországért Alapítvány, 2011, 161.

⁴⁵ Regéczy-Nagy László (1925–): 1949-től a magyarországi angol követ sofőrje, 1957-ben letartóztatták, 1998-ban a Történelmi Igazságtétel Bizottság alapítója, majd elnöke. Vö. <https://1956.mti.hu/Pages/WiW.aspx?id=1270> (Megtekintés: 2021. február 21.)

⁴⁶ „A Biblia nem engedte az önsajnálatot”, Ablonczy Bálint interjúja Regéczy-Nagy Lászlóval, *Reformátusok Lapja*, LXIII. évf., 8. sz., 2019. február 24., 11–14.

⁴⁷ Földesi Margit – Szerencsés Károly: *Két rendszerváltás Magyarországon*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 2019, 83.

⁴⁸ A média fogalma: média lehet „minden társadalmilag létrejött kommunikációs struktúra”, és ezeknek hordozói. Minden olyan kommunikációs rendszert médianak tekinthetünk, „amely lehetővé teszi, hogy egy társadalom betöltse három létfontosságú funkcióját: a megőrzést, az üzenetek és a különböző tudásformák távolsági kommunikációját és végül a különböző politikai és kulturális gyakorlatok reaktualizálását”. In: Frédéric Barbier – Catherine Bertho Lavenir: *A média története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004, 13.

⁴⁹ Munkában is az élen, *Szabad Nép*, III. évf., 4. sz., 1945. március 29., 1.

megszenvedték a kommunisták céljait. Ám az egyházakkal kapcsolatos kommunista célok megvalósítása 1947-ben, a parasztság vonatkozásában 1948-ban gyorsult föl. Azt is hangsúlyozni szeretném, hogy amikor a vidéket vizsgálom, nem csak a parasztságra gondolok, hanem az egyházakra is. A földművelő és az egyházi csoportok ugyanis szorosan együtt éltek a falvakban – ezt a kommunista politikusok és a propaganda is figyelembe vette.

A korszakhatárok indoklásához több olyan munkát is említhetünk, amelyek az általam is választott korszakhatárokat használják. Ilyen például Földesi Margit és Szerencsés Károly *Két rendszerváltás Magyarországon* című kötete, amely az 1947 és 1949 közötti időszakra külön egységként tekint.⁵⁰ Szintén, tudatosan ezekkel a korszakhatárokkal számolnak *A fordulat évei 1947–1949*, valamint *a Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949* című tanulmánykötetek is.⁵¹

Noha a Szabad Nép egyetlen párt, a Magyar Kommunista Párt (MKP), majd a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) lapja volt, és természetes módon a párt szellemisége és irányvonala kapott benne helyet, 1947-ben már a hatalom legfontosabb sajtóorgánumává volt. A kormány és a sajtó irányítása már a korábbi években is a kommunisták kezében összpontosult, így a Szabad Nép szerepe is fokozatosan megváltozott. Az ország legjelentősebb lapja lett, a benne közölt írások a legszélesebb körben tájékoztatták a társadalmat. Persze itt azt is meg kell jegyezni, hogy a lap nem kifejezetten a vidéki olvasók tömegeihez szólt, sokkal inkább az agitációs feladatokat végzőkhöz. „A Szabad Nép a népnevelők kenyere” – fogalmazott egy korabeli pártoktatási anyag, amely azt is hangsúlyozta, hogy a népnevelőnek az újságokból kellett „agitációs munkájához a legfrissebb anyagot merítenie”.⁵³

Rákosi Mátyás és Révai József⁵⁴ beszédeit, valamint a párt ideológusainak írásait széles körben olvashatta a lakosság az MKP (majd MDP) központi lapjában, a naponta megjelenő Szabad Nép hasábjain. A pártvezetők beszédeinek, gondolatainak megjelentetéséhez különösebb kérés sem kellett, hiszen a Szabad Nép főszerkesztői feladatait Révai látta el. Rajtuk keresztül pedig a szovjet szempontok is könnyen

⁵⁰ Földesi – Szerencsés: *Két rendszerváltás*.

⁵¹ Ständeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei. Politika – Képzőművészet – Építészet 1947–1949*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998.; Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.

⁵³ Kukucska János: *Harc a magasabb termésért, Politikai felvilágosító munka a termelősövetkezeti csoportokban*, Budapest, MDP KV Agitációs Osztály, 1950, 40.

⁵⁴ Révai József (1898–1959): kommunista politikus, 1934-ben emigrált, majd 1944-ben hazatért, 1945-től 1950-ig a Szabad Nép főszerkesztője, az MKP, majd az MDP PB tagja, 1949-től 1953-ig népművelési miniszter, 1956 után az MSZMP KB tagja. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

érvényesülhettek a lapban. Hiszen 1948-tól kezdődően – sőt már az azt megelőző években is – a kommunisták évekig moszkvai jóváhagyással hozták meg legfontosabb döntéseiket.⁵⁵ Talán abban is reménykedtek, hogy Magyarországon is megvalósul az, ami a Szovjetunióban: az évek múlásával majd egyre jobban érezhetik „az agy mosás, az információs vákuum és a tömegpszichózis” hatását.⁵⁶ Rákosi, aki néhány évig Magyarországon „élet és halál ura”⁵⁷-ként viselkedett, mindenesetre abban utolérte szovjet mesterét, hogy Sztálinhoz hasonlóan „néha egészen közönséges, sőt durva szavakat használt”.⁵⁸

A Szabad Népből megfigyelhető propaganda 1947 és 1949 parlamenti választásai között tervszerűen, időnként azonban esetlegesen, de mégis a kommunisták akarata szerint támogatott két fő – a vidékkel kapcsolatos – célt: az iskolák államosítását, ezzel együtt az egyházak ellehetetlenítését és a termelőszövetkezetek szervezését. A szavak erejét felhasználva agitációs propagandával is próbálták meggyőzni olvasóikat, ezzel együtt a „nagy küzdelmek sorozatában” a lap hasábjain is harcot folytatva a vélt ellenséggel szemben. Hiszen: „A beszéd illetve a nyelv hatalom. Igazi erejét akkor tapasztaljuk meg, amikor nagyon ritkán félelmetes hatalmában nyilatkozik meg.”⁵⁹ A sajtó pedig a nyelvet eszközként tekintve kijelöli a témákat, vagyis tematizál. Ha azt esetleg nem is tudja megmondani az embereknek, hogy mit gondoljanak valamiről, azt ki tudja jelölni, hogy miről gondolkozzanak.⁶⁰ Sőt a média nemcsak azt tudja megmondani, hogy miről és hogyan gondolkozzunk, hanem akár azt is, hogy „mit tegyünk azzal kapcsolatban”.⁶¹ Ezen túl pedig a propaganda mindezt gyorsan és biztosan képes megvalósítani, úgy, hogy az egyén irracionálisan kötődjön az adott cselekvéshez.⁶²

A Nemzeti Emlékezet Bizottsága Sorsfordítás címmel kiállítást rendezett a paraszti társadalom felszámolásáról. A kiállítás anyaga kiadványban is megjelent, amely a következőképpen ír a propagandáról: „A propaganda olyan harci eszköz, amely a média valamennyi formáját igénybe véve súlykol manipulatív, a valóságot eltorzító, a

⁵⁵ Baráth Magdolna (összeáll.): *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956, Kiszelyov és Andropov titkos jelentései*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2002, 14.

⁵⁶ Kun Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*, Budapest, PolgART – Athenaeum 2000, 2002, 221.

⁵⁷ Gyarmati György: Kommunista térfoglalás – lopakodó üzemmódban, in Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás Magyarországon 1945*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 51.

⁵⁸ Uo.

⁵⁹ Bogárdi Szabó: *Közelítések*, 188.

⁶⁰ Maxwell McCombs – Donald Shaw: A tömegmédia témakijelölő funkciója, in Solyomfi Andrea Hanna – Virányi Péter (szerk.): *A propaganda propagandája*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 172.

⁶¹ Em Griffin: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*, Budapest, Harmat Kiadó, 2001, 378.

⁶² Aczél Petra – Bencze Lóránt: *Hatékonyág és meggyőzés a kommunikációban*, Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 2007, 282.

társadalomban rejlő negatív érzelmeket meglovagoló üzeneteket. A kommunista diktatúra új szavak és fogalmak alkotásával, a régiek jelentésének kisajátításával és megváltoztatásával új nyelvi rendszert hozott létre, amelyben céljainak megfelelően határozta meg a legyőzendő ellenség csoportjait.”⁶³ Az ellenség köre folyamatosan bővült, 1947-től már az egyházi és paraszti vezetők is közéjük tartoztak, majd a „kizsákmányolók” közé bárki bekerülhetett, akiről a párt káderei úgy gondolták, hogy ellenségként kell rájuk tekinteni.

Értekezésem legfőbb forrása egyetlen napilap, a Szabad Nép. Nem összehasonlító vizsgálatot végzek, és tekintve a pártsajtó viszonyait és a korabeli sajtó egyre homogénebbé váló helyzetét, nem látom szükségesnek másik kommunista újságban megjelenő cikkek elemzését. A Szabad Nép központi napilapként irányt szabott a többi kommunista lapnak. A „reakció” oldalának forrásai közül azonban érdemes megnézni a sajtót, például az Új Ember katolikus, vagy éppen az Út református hetilapban lehetnek vizsgálandó cikkek.

Emellett fontos források a pártiratok. A Magyar Kommunista Párt és a Magyar Dolgozók Pártja különböző szervezeteinek, bizottságainak és osztályainak (pl. Szervező Bizottság, Agitációs és Propaganda Bizottság, Sajtó Osztály) iratai betekintést adnak számunkra a sajtó és a propaganda működésébe – túlmutatva egy párt kommunikációján is.

Harmadik nagy forráscsoportomat a korabeli elméleti munkák, pártoktatási anyagok alkotják. Ezek is fontos forrásai a pártpropagandának, még akkor is, ha első látásra tartalmuk nagy része üres fecsegésnek, valódi tartalom nélküli száraz szövegnek tűnik. Ezek az írások sokszor egymást ismétlik, de követhetők belőlük a propaganda irányai.

Forrásként használom az egykori történelmi szereplők visszaemlékezéseit. Köztük Ravasz László, Mindszenty József⁶⁴, Rákosi Mátyás vagy akár Sulyok Dezső⁶⁵ egyaránt olyan gondolatokat fogalmaztak meg, amelyek szintén jelentős adalékot jelentenek a kommunisták döntéseivel és viselkedésével kapcsolatban.

Jelen disszertáció kvalitatív módon vizsgálja a sajtót, szövegelemzéssel. Nem célja a kvantitatív tartalomelemzés, nem célja statisztikák, táblázatok készítése. Erre, és további résztémák ismertetésére, elemzésére a meghatározott terjedelmi keretek között nem is volt

⁶³ *Sorsfordítás, A paraszti társadalom felszámolása, 1945–1962*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, é. n. 16.

⁶⁴ Mindszenty József (1892–1972): esztergomi érsek, bíboros, hercegprímás. 1948-ban letartóztatták, 1956-tól az amerikai nagykövetségen tartózkodott. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

⁶⁵ Sulyok Dezső (1897–1965): ügyvéd, kisgazdapárti politikus. 1947-ben létrehozta a Magyar Szabadság Pártot, majd az Amerikai Egyesült Államokba emigrált. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

lehetőség. A disszertáció szeretné bemutatni a sajtóban megjelent cikkek tartalmát, annak változásait, és összefüggéseket keres a különböző források között. Kérdés például, mennyiben irányította a párt saját sajtóját? Természetesen ez nem jelentene valóban releváns kérdést abban az esetben, ha valódi plurális sajtószervezet működött volna a negyvenes évek utolsó éveiben Magyarországon. A kérdés azért lehet adekvát, mert az egyre egyhangúbbá és kizárólagosabbá váló sajtó – mintegy kötelező olvasmányként – már a kommunista hatalomátvétel időszakában is milliókhoz jutott el.

Nagy kérdés, mit érdemes kutatni: közvéleményt vagy propagandát. Bár talán érdekesebb és nemesebb feladat lehet a társadalom tagjainak a hatalom cselekedeteire adott válaszát kutatni, engem mégis az érdekel, hogyan próbálja meg befolyásolni – egy jelen esetben diktatúrát kiépítő – hatalom a társadalom tagjait. Noha egyre több munka vizsgálja a közvéleményt, és ma már talán könnyebbé vált ennek kutatása, mint a kilencvenes években, a propagandakutatáshoz még mindig elérhetőbbek a források.⁶⁶ A vizsgálat során arra is oda kell figyelni, hogy világosak legyenek a határok, ne mosódjanak össze az ideológiai álláspontok a társadalmi gyakorlattal és az intézményesülés formáival.⁶⁷ Ami ebből jelen kutatás témája, az leginkább az ideológiai álláspont, és az, hogy ez esetleg milyen formákban válik társadalmi gyakorlattá.

Amikor 2005-ben megjelent első tanulmányom a Rákosi-korszak kezdetének propagandájáról, még nem gondoltam, hogy néhány évvel később egyre több olyan történelmi munka születik, amelyek a kommunista propagandát vizsgálják. És akkoriban még a vidéktörténelmi kutatások sem zajlottak olyan nagy és intézményes körben, mint az elmúlt években. Ez jelentős motivációt adott számomra, hogy továbbra is érdemes a témával foglalkoznom.

Köszönöm a segítségét és a támogatását Bognár Zalán témavezetőmnek, Belényi Gyula és Ö. Kovács József korábbi témavezetőimnek, Bogárdi Szabó István püspöknek, Sepsi Enikő dékánnak, Hermann Róbertnek, a KRE TDI vezetőjének, továbbá Bozsonyi Károly intézetvezetőnek, Fekete Károly püspöknek, Fekete Zsuzsa kommunikációs vezetőnek, családomnak, tanárimnak, egyetemi és szerkesztőségi munkatársaimnak, valamint Gulyás Adriennek, Kocsis Juliannának, Kozma Zoltánnak és Szemere Alexandrának.

⁶⁶ Vö. Lukács Zs. Tibor: Propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban, *Aetas*, X. évf., 1995/1–2, 176.

⁶⁷ Ö. Kovács József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában, A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*. Budapest, Korall, 2012, 19.

2. Historiográfia

„1947 és 1949 között Magyarországon politikai rendszerváltozás következett be, a többpártrendszerből létrejött az egypártrendszer, s ezzel párhuzamosan kiépült a szovjet típusú államrendszer, az ún. proletárdiktatúra” – írja Izsák Lajos Rendszerváltástól rendszerváltásig – Magyarország története 1944–1990 című könyvében.⁶⁸ Bár ez a korszakról szóló összefoglaló munka több mint húsz éve látott napvilágot, a negyvenes és ötvenes évekre vonatkozóan – különösen az eseménytörténetet tekintve és az adatgazdagságát felhasználva – mégis jól használható alapmű, hiszen a szerző egyetemi oktatóként, az akkori legújabb kutatási eredményeket felhasználva írta meg monográfiáját.

A magyar társadalom történetéről Valuch Tibor monográfiája kiemelkedő munka. A XX. század második felének társadalomtörténetét mutatja be, amint a szerző alig túl az ezredfordulón, a megjelenés előtt írta, „az első kísérlet az elköszönő XX. század második felének magyar társadalmában végbement folyamatok, a mikro- és makrostrukturális változások összegzésére”.⁷⁰ Valuch Tibor felhívja a figyelmet a legújabb kori társadalomtörténeti kutatás nehézségeire: a közelmúlt sokaknak a megélt életet jelenti; a fogalmi keretek eltérései, a statisztikai kategóriák változása, a nehezen megjelölhető korszakhatárok. Jelen munkához hasznos háttérrel jelenthetnek azok a fejezetek, amelyek a korszak társadalomalakítási elképzeléseiről, a paraszti és falusi társadalomról, a hatalom és a társadalom viszonyáról, az értékrendszerek átalakulásáról szólnak.

Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949 címmel jelent meg Feitl István, Izsák Lajos és Székely Gábor szerkesztésében az a kötet, amely a címben is szereplő időszak történetével foglalkozó – az 1998-ban megtartott konferencián elhangzott előadások alapján elkészült – tanulmányokat tett közzé. „Az 1947–1949 közötti évek sorsfordulót hoztak Magyarországra, egész Európa, sőt a világ szempontjából is”⁷¹ – fogalmaz Izsák Lajos az előszóban. E kutatás szempontjából különösen fontos Gyarmati György tanulmánya a társadalom közérzetéről, Gergely Jenő írása az egyházakról, Benkő Péter gondolatai az agrárpolitikáról és Feitl István munkája az 1949-es évről.

⁶⁸ Izsák Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig*, 8. Izsák Lajos könyvének fejezetei a Gergely Jenővel közösen összeállított, a huszadik század történetéről szóló kötetben is helyet kaptak. Vö. Gergely Jenő – Izsák Lajos: *A huszadik század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.

⁷⁰ Valuch Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 11.

⁷¹ Feitl – Izsák – Székely: *Fordulat*, 7.

„Ez a könyv egy félig-meddig elfeledett korszakról szól”⁷² – írja Gyarmati György *A Rákosi-korszak – Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956* című könyvében. A 2011-ben megjelent, hiánypótló monográfia nem kisebbre vállalkozott, mint a Horthy⁷³-korszak és a Kádár-korszak közötti „átmenet bő évtizedének” elemzésére. A könyv záró fejezetében a szerző a sajtóval kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy a „harsány és útszéli hecckampánnyal körített kirakatpercek (Mindszenty-, Rajk és társai, illetve a Grósz-per) után” további „hasonló bírósági színjátékok sokasága közepette” már hallgatott a sajtó, és legfeljebb kishírben közölték az ítéletet.⁷⁶ Erre példa lehet a lengyelkápornai eset is, amelyről már az 1950. év elején viszonylag röviden számoltak be, amíg a pócspetri esetből hatalmas sajtókampány lett.

Földesi Margit és Szerencsés Károly munkái megkerülhetetlenek a korszakra vonatkozó elemzések között, fontos témákat emeltek be a tudományos diskurzusba. Az összefoglaló írásaik mellett olyan elhallgatott és félremagyarázott személyekről készítettek monográfiát, mint például Sulyok Dezső vagy Pfeiffer Zoltán. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság tevékenységének ismertetése is alapvető munka.

Kutatásom a faluval, parasztsággal, egyházzal szemben folytatott propagandatevékenységről szól. Ezért mindenképpen meg kell említeni a téma legjelentősebb irodalmát.

Ö. Kovács József a vidék társadalomtörténetéről készült monográfiájában arra törekedett, hogy új szempontokat és ismereteket fogalmazzon meg. A kötet első részében a jelenkortörténet-írás elméleti és módszertani problémáit mutatja be. Kiemelendő ebből a részből a negatív identitásról és az alkalmazkodó ellenállásról szóló fejezet, valamint az erőszak történeti tapasztalatait bemutató rész. A szerző a következő fejezetekben elemzi a kollektivizálás értelmezési lehetőségeit, valamint a szovjetizálást a kollektivizálási kampánnyal. Jelen téma szempontjából különösen fontos a sztálinista manipulációról, a „szövetkezetesítési” kampányról és a kuláklividalásról szóló néhány fejezet. Ö. Kovács József a kollektivizálást a szovjetizálás részeként értelmezi. Mint írja: „A lenini-sztálini modellben a parasztság mint meghódítandó egység, ellenség jelent meg. A szovjet típusú állami beavatkozás számára az egyéni parasztgazdaságok a többértelmű autonómiájukon túl azért is képeztek ellenpolitikai bázist, mert azokat az egyházközségi miliók, fizikai létükben,

⁷² Gyarmati György: *A Rákosi-korszak, Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*, Budapest, ÁBTL – Rubicon, 2011, 9.

⁷³ Horthy Miklós (1868–1957): 1920-tól 1944-ig Magyarország kormányzója.

⁷⁶ Gyarmati, *A Rákosi-korszak*, 469.

jelképeikkel is erősítették.”⁷⁷ Ez a gondolat az értekezés egyik kiindulópontját is jelentheti, hiszen egyaránt vizsgálja a parasztsággal és az egyházzal szemben megszervezett kommunista sajtópropagandát.

A magyar parasztság e korszakra vonatkozó történetével kapcsolatban az elmúlt években több kutatócsoport és műhely, valamint számos szerző publikálta új eredményeit. A Magyar Tudományos Akadémia és a Nemzeti Emlékezet Bizottsága Vidéktörténeti Kutatócsoportja már több kötettel jelentkezett. De természetesen nem feledkezhetünk meg a korábbi évek, sőt már mondhatjuk, hogy évtizedek kutatásairól sem: mások mellett Erdmann Gyula⁷⁸, Szakács Sándor⁷⁹ és Varga Zsuzsanna⁸⁰ munkáiról.

„A témát a kutatására és feldolgozására választott korszak önmagában is érdekessé teszi, emellett gyakorlati jelentősége is vitathatatlan, hiszen a kádári negyven év egyházpolitikájának következményei, hatásai a ma politikáját is befolyásolják. Az egyházak számára éppúgy fontos a reális kép kialakítása az identitás szempontjából, mint az első lépéseit megtevő polgári demokrácia számára” – fogalmaz Bertalan Péter 2018-ban megjelent, az 1957 és 1968 közötti időszak egyháztörténetével és egyházpolitikájával foglalkozó kötetében.⁸¹

Az „ellenállástól” a kompromisszumig – Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban 1957–1968 címmel megjelent monográfia a címben is szereplő korszakra vonatkozóan több felekezet egyháztörténetét mutatja be nem felekezetek, hanem korszakok, illetve régiók szerint tárgyalva – nemcsak országos kitekintéssel, hanem Fejér megye és a Dél-Dunántúl térségeit hosszabban is elemezve. Bár a szerző a Kádár-korszakot kutatja, ezen kutatáshoz is felhasználható a munkája, hiszen a korábbi időszakra is kitér.

Az egyháztörténeti kutatások hosszú ideig a teológia és az egyház mint intézmény vizsgálatát jelentették, és kutatói főként egyházi személyek voltak. Az elmúlt években azonban már egyre több olyan egyháztörténettel foglalkozó munka lát napvilágot, amelyeknek szerzői nem valamelyik felekezet teológusai, teológiájának oktatói, hanem

⁷⁷ Ö. Kovács: *A paraszti társadalom felszámolása*, 423.

⁷⁸ Erdmann Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956*, Békéscsaba, Tevan Kiadó, 1992.

⁷⁹ Szakács Sándor: *A földosztástól a kollektivizálásig 1945–1956*, in Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig*, Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 285–343.

⁸⁰ Varga Zsuzsanna: *Az agrárium 1945-től napjainkig*, in Estók János et al. (szerk.): *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*, Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2003, 261–339.

⁸¹ Bertalan Péter: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig, Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban. 1957–1966*, Budapest, L’Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2018. Bertalan Péter korábban megjelent kötete is több helyen foglalkozik a Rákosi-rendszer kialakulásának egyháztörténetével. Vö. Bertalan Péter: *Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek, Az Opus Deitől a Provida Materig*, Budapest, L’Harmattan, 2016.

eltérő irányból, például az általánosabb történettudomány felől érkezve válnak egyháztörténet-íróvá. Akik felekezeti intézményi kötődés alapján vizsgálják az egyház történetét, általában saját egyházuk történetírói, az általánosabb történettudomány felől érkezők pedig felekezetközi kutatásokra is vállalkoznak.

A kötetnek két fejezete is bemutatja a Kádár-korszak kezdetének egyházpolitikáját, megállapítva, hogy ez az időszak „az elnyomás erejét, technikáját tekintve folytonosságot mutat a Rákosi-rendszerrel”, és ekkor a „Rákosi-korszak egyházellenes reflexei újra megjelentek”. Megismerhetjük az állam és a pártvezetés egyházakkal kapcsolatos céljait, a református egyházon belüli küzdelmeket, az evangélikus egyház „újabb drámáját”, valamint a katolikus egyház és az állam viszonyát.

Bertalan Péter a néhány évtizeddel ezelőtti korszak egyháztörténetét vizsgálja kötetében, és ennek nehézségére, valamint a korszakban rejlő kutatási lehetőségekre is felhívja az olvasó figyelmét: „A közelmúlt kutatásáról van szó. Sokan élnek még azok közül, akik átélték ezt a kort. A múltó idő újabb rétegei rakódtak rá vastagon az emlékekre. Ebből adódóan a történelemmé érlelődés e korszakot tekintve még csak a kezdetén tart.”

Az egyháztörténeti fejezetek szempontjából további szerzők kutatásait is meg kell említeni: Balogh Margit⁸², Gergely Jenő⁸³, Horváth Erzsébet⁸⁴, Kiss Réka⁸⁵ és Ladányi Sándor⁸⁶ munkái egyaránt jelentős alkotásai a magyar egyháztörténeti kutatásoknak.

Gergely Jenő a katolikus, Horváth Erzsébet és Ladányi Sándor a református egyház közelmúltjának történetét kutatta. Kiss Réka a Nemzeti Emlékezet Bizottsága (NEB) elnökeként az elmúlt évtizedek több témakörével is foglalkozik, ezek közül kiemelkedik a Magyarországi Református Egyház múltjának vizsgálata. „A kommunista diktatúra a felekezeti nézőpontot a történeti gondolkodás nyilvános eszmecseréiből teljesen kiszorította. Úgy látom, hogy 1990 után az egyháztörténet-írás újragondolása kezdődött meg. A felekezeti kötődésből és érdeklődésből kiindulva kialakultak például katolikus kutatócsoportok, és létrejöttek a református egyházhoz kötődő műhelyek. Nyilvánvaló, hogy

⁸² Balogh Margit – Gergely Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*, Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1993.

⁸³ Gergely Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*, Budapest, Kossuth, 1985.; Gergely Jenő: *A Mindszenty-per*, Budapest, Kossuth, 2001.; Gergely Jenő: 1948 és az egyházak Magyarországon, in Feitl – Izsák – Székely: *Fordulat*, 138–151.

⁸⁴ Horváth Erzsébet: *A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948)*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2014.

⁸⁵ Kiss Réka: Bevezetés, in Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint fent, Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007, 7–46.

⁸⁶ Ladányi Sándor: *A magyar református egyház 1956 tükrében. Egyháztörténeti tanulmányok*, Budapest, Mundus Kiadó, 2006.

a magyar kultúrának, történelemnek, művelődéstörténetnek vannak olyan területei, amelyek sajátos felekezeti színeket őriznek. Vannak eltérő hangsúlyok, de azt nem gondolom, hogy ezek ma kiadnának egy összefüggő katolikus vagy református elbeszélést, illetve keresztyén–nem keresztyén narratívát a teljes magyar történelemről”⁸⁷ – vallja Földváryné Kiss Réka arról, hogy van-e a történelemnek felekezetek szerinti olvasata. A NEB keretében végzett kutatások azt is jól mutatják, hogy a kilencvenes években kialakult felekezeti műhelyek mellett az elmúlt években igen jelentőssé vált a felekezeteken kívüli egyháztörténet-kutatás is – esetleg éppen a vidéktörténeti vizsgálatokkal összekapcsolódva.⁸⁸

Kiss Réka 2007-ben hiánypótló könyvet szerkesztett. A *Kelt mint fent* című kötet a Református Megújulási Mozgalom történetének iratait közli, de a bevezető tanulmány az 1956 előtti korszakot is bemutatja. A szerző egy hosszú mondatban összefoglalja, hogy mivel találkoztak az egyházak a kommunista hatalommegszerzés után: „1948-tól számítható a »hosszú ötvenes évek«, amely az egyházak életében a »durva szekularizáció«, a látványos terror időszakát jelentette az egyház társadalmi-közéleti szerepének minimalizálása, perifériára szorítása, az egyházi autonómia megtörése, az egyházak anyagi függővé tétele, az egyházak tevékenységéhez szükséges infrastruktúra felszámolása, egyházi intézmények államosítása, egyesületek feloszlata, missziói munkájának megbénítása, az egyház lelkesi karának és társadalmi bázisának megtörése, b-listázás, internálás, perek, kitelepítés, kulákosítás, és egyéb adminisztratív intézkedések révén.”⁸⁹ És ebben mind-mind szerepet vállalt a propaganda, amelynek egyik legfontosabb eszköze a sajtó volt.

A *Kelt mint fent* értékes és fontos forrásokat közöl. Az 1956-ban létrejött Református Megújulási Mozgalom felhívására érkezett gyülekezeti válaszokból az is kiderült, hogy az egyház és az állam között létrejött, az állam által kikényszerített 1948-as egyezményt alapvető kiindulópontnak tekintették, és a válaszokban hivatkoztak is rá. Ezek a hivatkozások az egyezmény betartását kérték, hiszen már ez is előrelépést jelenthetett volna a kialakult gyakorlathoz képest: például a hitoktatásban vagy éppen az egyezményben

⁸⁷ T. Németh László: „Izgalmas történet kezdeténél vagyunk”. Interjú Földváryné Kiss Rékával, *Reformátusok Lapja*, LXIII. évf., 45. sz. 2019. november 10. 13.

⁸⁸ A NEB gondozásában is megjelent, a témához kapcsolódó munkák például A magyar vidék a 20. században sorozatban: Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Vakvágány. A „szocializmus alapjainak lerakása” vidéken a hosszú ötvenes években I–II*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2018.; Galambos István – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dűlős, Tanulmányok a kényszerkollektívizálásról*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019.

⁸⁹ Kiss: Bevezetés, 13.

garantált oktatási intézmények működtetésében.⁹⁰ Több gyülekezet is megfogalmazta a korábban kuláknak minősített helyi egyházi tisztviselők visszahívását, illetve ezen „presbitereinek fájó sebére Isten gyógyító kegyelmét kérni” igyekeztek.⁹¹

A magyar sajtótörténet-írás legújabb jelentős alkotásai közé tartozik Buzinkay Géza *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig* című összefoglaló munkája és a Paál Vince szerkesztésében megjelent *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989* című kötet.

Buzinkay Géza számos sajtótörténeti munka megjelenése, több évtizedes kutatómunka után készítette el „reprezentatív” monográfiáját, amely hiánypótló munkaként segíti a magyar sajtótörténet iránt érdeklődőket. Könyve bevezető fejezetében a szerző a sajtótörténet megközelítéseire és az előzményekre is kitér. Buzinkay, ahogyan ő fogalmaz, „»első generációs« médiumtörténetet” írt, amely „arra vállalkozik, hogy az egyik médium, a magyar sajtó intézményének történetét feltárja, felhasználva a szakirodalom eredményeit, és a hézagok, űrök esetében az empirikus alap kutatásokat is elvégezze.”⁹² Buzinkay Géza munkájának középpontjában a hivatásos újságírók, szerkesztők által készített hírlapok állnak, és a maga egységében kívánja bemutatni a sajtóéletet. Buzinkay a sajtónak hármas funkciót tulajdonít: „informálás, véleményformálás és szórakoztatás, amelyek rögzítés, sokszorosítás és terjesztés útján érvényesülnek és érik el a társadalmat, az olvasót”.⁹³

A Paál Vince szerkesztésében megjelent munka a magyarországi sajtószabadság érvényesülését vizsgálja az 1914 és 1989 közötti időszakra vonatkozóan, leginkább a jogi szabályozás és annak megvalósítása szemszögéből. A kötet szerzői a következő célokat tűzték ki: „a sajtóra vonatkozó jogi szabályozás ismertetése, a sajtóirányítás szervezetének, gyakorlati működésének bemutatása, a sajtót ért büntetések (betiltás, sajtóperek stb.) példák alapján történő szemléltetése”.⁹⁴

„A magyar sajtótörténetnek különleges korszaka a szovjet típusú diktatúra időszaka, amikor az egész rendszer fordított logikával működött. Nem a sajtószabadság biztosítása érdekében, hanem az információk elhallgatása, a cenzúra elleplezése és a mindent behálózó propaganda intézményének kiépítése érdekében” – írja Horváth Attila *A magyar sajtó*

⁹⁰ Uo., 25–34.

⁹¹ Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint fent, Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007, 273.

⁹² Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Budapest, Wolters Kluwer, 2016, 13.

⁹³ Uo., 14.

⁹⁴ Paál Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*, Budapest, Wolters Kluwer, 2015, 13.

története a szovjet típusú diktatúra idején címmel megjelent munkájában.⁹⁵ A szerző öt időszakra osztva tárgyalja az 1945 és 1989 közötti korszak magyar sajtóját, de mindez előtt összefoglalja a tárgyalta több mint négy évtized sajtójára „vonatkozó szabályokat”. Ilyen, a sajtót szabályozó elemek voltak például Lenin és Révai József írásai, vagy éppen az államformáról, az alkotmányról, a sajtóról rendelkező jogszabályok, a sajtót irányító és ellenőrző intézmények. Horváthnak a korszakra vonatkozó fontos megállapítása, hogy „a sajtót és a médiát 1956-ig elsősorban nem jogszabályok, hanem közvetlen utasítások alapján irányították.”⁹⁶

Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában címmel jelent meg Györffy Gábor könyve, amelyben a romániai magyar nyilvánosság korlátozását vizsgálja. A szerző célja, hogy „bemutassa a nyilvánosság irányításának ideológiai alapelveit és ezek gyakorlati végrehajtását, a hatalomgyakorlási doktrínák módosulása függvényében.”⁹⁷ Ezen belül a romániai kommunista cenzúra és propaganda intézményrendszerét – főként a magyar vonatkozásokban – elemzi.

Györffy Gábor kötete olyan munka, amely a magyarországi történelmi kutatás számára is nagy segítséget nyújthat. Györffy megállapította, hogy Romániában a kommunista hatalomátvétel időszakában az agitációs propaganda volt jellemző.⁹⁸ Ez a magyarországi propagandára is igaz, hiszen a hatalomátvétel időszakában a magyarországi kommunisták is az ellenfél megsemmisítésére törekedtek. A két világháború közötti időszakra (Sipos Balázs) és a Kádár-korszakra (Takács Róbert, Csatári Bence) vonatkozóan készültek összefoglaló sajtótörténelmi munkák, a koalíciós évek és a Rákosi-rendszer sajtójáról egészen a közelmúltig „csupán” tanulmányok jelentek meg: Nagy Gábor 2019-es értekezéséig, amelyben a szerző hangsúlyozza, hogy a koalíciós időszak „önálló sajtótörténelmi fejezet, amely nem illeszthető be az 1949 utáni időszakba, hanem szerves egészként, önmagában is értékelhető”).⁹⁹ Györffy

⁹⁵ Horváth Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2013, 6.

⁹⁶ Uo., 9.

⁹⁷ Györffy Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában, A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*, Kolozsvár, Komp-Press, 2009, 10.

⁹⁸ Uo., 54.

⁹⁹ Nagy Gábor 2019-ben védte meg disszertációját az ELTE doktori iskolájában. Az értekezés címe, amely a témát is jól meghatározza: *A magyar sajtópolitika a koalíciós időszakban (1944–1949)*. A szerző hiánypótló munkája, amely jelen értekezés megírásakor még nem jelent meg kötetben, bemutatja a sajtóirányítás szerveit, a sajtó jogi szabályozását, továbbá a sajtópolitikát. Fontos fejezetnek tartom a sajtó korszakolásának bemutatását. Ebben Nagy Gábor leszögezi: „Az igazi változás azonban 1947 augusztusa után állt be. A Magyar Kommunista Párt győzelmével véget ért országgyűlési választások után többé már nem volt kétséges, ami addig is nyilvánvaló volt: a sajtóirányítás teljes egészében kommunista kézbe került. Miután 1947. szeptember 15-én Magyarország ratifikálta a február 10-én aláírt békeszerződést, a Szövetséges Ellenőrző Bizottság sem kötötte már a magyarországi kommunisták kezét. Gyakorlatilag azt tehettek a sajtóval, amit akartak. És meg is

kötete és Nagy munkája példát mutathatnak abban is, hogy a második világháborút követő évtizedek sajtótörténetét érdemes egy nagy munkában tárgyalni. Györffy Gábor 2009-es összefoglaló munkája után tehát sorra jelentek meg monográfiák és tanulmányok az 1945 utáni korszakra vonatkozóan. Külön kutatási témává vált a kommunikációs rítus vizsgálata.¹⁰⁰

tették.” Ez a megállapítás tökéletesen összefoglalja a magyar sajtó helyzetét. vö: https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44614/dissz_nagy_%20gabor_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Megtekintés: 2021. február 3.)

¹⁰⁰ Pl. Györffy Gábor: Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában, *Médiakutató*, X. évf., 2009/2, 29–39.; Apor Balázs: Kommunikációs és rítusnyelv, A „személyi kultusz” és kommunista nyelvhasználat, *Korunk*, III. évf., 2010/3, 69–75. Vö. Györffy Gábor: A sztálini időszak kommunista sajtópropagandája Romániában, *Magyar Kisebbség*, XIII. évf., 2008/1–2, 168–185.

3. Korszakhatárok

Fontos tisztázni, hogy jelen disszertáció miért az 1947 és 1949 közötti időszakot elemzi. Adekvát lehet-e ezt az időszakot külön vizsgálándó korszakként kiválasztani? Az értekezés a politikatörténeti események közül talán a két legegységesebbet jelöli ki határeseeményekként: az 1947-es és az 1949-es választásokat. Bár egyik esemény sem szerepel konkrétan az elemzett témák sorában, a közöttük eltelt majdnem két év azonban bőséges elemzendő anyagot biztosít, amelyeknek segítségével – új eredmények megállapításával is – megírható a vidékkel kapcsolatos kommunista propaganda erre a rövid időszakra vonatkozóan. A periódus első felében jellemzően az egyházellenes, a második részben leginkább a „kulákok” elleni propaganda volt az erőteljes.

A történettudományban különböző álláspontok alakultak ki azzal kapcsolatban, hogy a második világháború után mikor kezdődött a Rákosi-rendszer. Érdekes áttekinteni a különböző véleményeket, és azt is, hogy az egyházak, a parasztság és a sajtó történetének milyen korszakhatárait lehet megállapítani. Bertalan Péter hangsúlyozza, hogy „a periodizáció kérdésében koncepcionális eltérések és finom hangsúlyeltolódások egyaránt tapasztalhatók”.¹⁰¹

Izsák Lajos monográfiájában a Többpártrendszerből egypártrendszerbe alcímmel közölt fejezet a kötet második nagy egységének, A Rákosi-rendszer című résznek az első eleme. E szerint Izsák az 1947-es választást közvetlenül követő időszakot már a Rákosi-rendszer részének tekinti, az átmenetet pedig a politikai rendszer tekintetében az 1950 januárjában bevezetett közigazgatási átszervezésig számolja, azzal együtt, hogy 1948 júliusát már a diktatúra időszakához sorolja.¹⁰²

Romsics Ignác másként, az 1949-es évtől számítja, ahogyan ő fogalmaz, a „rákosista diktatúrát”, amely „kimeríti a totalitarizmus fogalmát”. Bár alkotmányos értelemben 1949-től számítható a diktatúra, a pártstruktúrát és a hatalom intézkedéseit tekintve már az 1948-as évben is megvalósult az egy párt egyeduradalma. Romsics a politológiai irodalom modern államra vonatkozó típusait (parlamentáris demokrácia, autoriter rendszer, totalitarizmus) is megemlítve egy mondatban jellemezte a totalitarizmust is. E szerint: „legfontosabb ismertetőjegyei az egypártrendszer, a hierarchikusan felépített tömegpártnak alárendelt államélet, az emberi élet minden szféráját szabályozni kívánó hivatalos ideológia

¹⁰¹ Bertalan: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig*, 17.

¹⁰² Izsák: *Rendszerváltástól rendszerváltásig*, 96–108.

és a társadalmat permanens rettegésben tartó terrorrendszer.”¹⁰³ Ezek bizony már 1948-ban is jelen voltak a magyar társadalom életében.

Gyarmati György a Rákosi-korszakot az 1945 és 1956 közötti időszakra érti, amikor „rendszerváltó és rendszeren belüli fordulatok sora követte egymást”. Gyarmati a korszakot több időszakra bontva mutatja be. A tárgyalt téma szempontjából a „presztalinizálás” (1945–47) utolsó és a „sztalinizálás” (1947–52) első három esztendeje különösen érdekes, valamint – a sajtóval és a propagandával – kapcsolatban jelentős gondolatokat tartalmaz a korszak „utóéletéről” írt fejezet. A „presztalinizálásból” a „sztalinizálásba” történt átmenet időszakára vonatkozóan ismerteti a „fordulat éve” kifejezést¹⁰⁴ is, amely – mint írja – „a kommunista pártegyeduralom önlegitimitása során [...] vonult be a kortársi közbeszédbe”. Emellett azt is hangsúlyozza, hogy a második világháború utáni évek 1950-ig a „fordulatok évei” kifejezéssel írhatók le.¹⁰⁵

Borhi László gazdasági szempontból vizsgálta az 1945-től megindult politikai változásokat. Hangsúlyozza, hogy a „Magyarországon érvényesülő szovjet gazdasági behatolás” a politikát is befolyásolta, hiszen hozzájárult az ország „teljes ellenőrzésének megvalósításához és szovjetizálásához”. Mindez a szovjet katonai megszállással kezdődött, amikortól Magyarország jóvátételt fizetett, és „fedezte a megszálló hadsereg költségeit”.¹⁰⁶

Valuch Tibor politikatörténeti szempontból a korszak első szakaszának az 1944–45-től 1949-ig tartó éveket tartja, amikor „a korlátozott parlamentarizmus kialakításának kísérlete zajlott”. Ezen belül is az 1947-es választások után a „parlament jobbára a kommunista hatalomátvétel pusztá díszletévé vált”. A következő szakasz 1963-ig tartott, amelyet Valuch a „klasszikus szocialista rendszernek” nevez.¹⁰⁷ A szerző társadalomtörténeti értelemben egyszerűbb korszakolást ír le, amelynek első időszaka 1944–45-től a hatvanas évek végéig tartott, és „úgy is értelmezhető, mint a társadalom teljes körű államosításának, a korábban létező társadalmi formák és szerkezetek felszámolási kísérletének az időszaka”.¹⁰⁸

Valuch a parasztság történetének 1945 utáni korszakolásáról is ír. Az első időszak az 1945 és 1961 között éveket jelenti, amikor először látszólag megerősödött a magántulajdon,

¹⁰³ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 337.

¹⁰⁴ Ezzel a címmel Rákosi Mátyás beszédeiből és írásaiból kötet is megjelent 1948-ban. Vö. Rákosi Mátyás: *A fordulat éve*, Budapest, Szikra, 1948.

¹⁰⁵ Gyarmati: *A Rákosi-korszak*, 113.

¹⁰⁶ Borhi László: A jóvátétel szerepe a szovjet gazdasági térnyerésben Magyarországon a második világháború után, in Horváth– Kiss: *Remény és realitás Magyarországon*, 188.

¹⁰⁷ Valuch, *Magyarország társadalomtörténete*, 17.

¹⁰⁸ Uo.

amelyet az időszak végére gyakorlatilag teljes körűen felszámoltak. Romlottak az életkörülmények, és „megkezdődött a hagyományos paraszti társadalom felbomlása”, vagy inkább felbomlasztása, hiszen ez a folyamat a marxista-leninista elvek szerinti tudatos, tervszerű társadalom-átalakítás volt. 1961-től, a termelőszövetkezetek állandósulásától az 1989–90-es rendszerváltozásig tartott a második szakasz, majd elkezdődött a harmadik időszak.¹⁰⁹ Ö. Kovács József a paraszti társadalom felszámolásáról írt monográfiájában eltérő korszakhatárral számol, ezt a kötet alcímében jelzett időintervallum (1945–1965) is jelzi.¹¹⁰ Ő egyébként azt is nyilvánvalóvá teszi, hogy a kommunista diktatúra nem 1949-ben, és nem is 1948-ban kezdődött: az 1945. év vidéki Magyarországgal kapcsolatos tanulmányában „a leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlatáról” ír.”¹¹¹ Ö. Kovács József szerint „1945 egyszerre jelent fordulópontot globális, országos és lokális szinten”¹¹².

Az 1945-ös évet Kiss Réka is sorsfordítónak tekinti. Ő hangsúlyozza, hogy a megújulást kezdeményező egyházi csoportokat és az egyházi pozíciókat megszerezni kívánó, „pártpolitikai ellenzéki programot hirdető szűk egyházi ellenzéki kör törekvéseit” is kihasználta a kommunista egyházpolitika.¹¹³ Révész Imre tiszántúli püspök a szovjet csapatok bevonulása utáni károkról, veszteségekről érdeklődött az egyházközségektől, felhívására az egyházkerület gyülekezeteinek mintegy fele válaszolt. A jelentések arra is rávilágítanak, hogy a Szovjetunió érdeke az volt, hogy a csapatainak megérkezésekor az első, látványos intézkedéseik között meggyőzzék a közvéleményt arról, hogy biztosítják a vallásszabadságot. Persze ezt a lehetőséget a lelkészek számára és a szertartások megtartására értették, a gyülekezeteknek súlyos traumákat kellett elszenvedniük.¹¹⁴ Már 1945-ben jellemző volt tehát a kettősség: az egyházüldözés látszatát igyekeztek elkerülni, ám a szovjet megszállásnak súlyos következményei lettek az „egyház alapstruktúráiban”¹¹⁵

¹⁰⁹ Uo., 188–189.

¹¹⁰ Ö. Kovács: *A paraszti társadalom felszámolása*.

¹¹¹ Ö. Kovács József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben, in Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA BTK – NEB, 2017, 19.

¹¹² Ö. Kovács: Földindulás, 25.

¹¹³ Kiss Réka: Szorításban: református helyzetértékelés a második világháborút követően, in Csikós–Kiss–Ö. Kovács: *Váltóállítás*, 478.

¹¹⁴ Szabadi István (szerk.): *Krisztusban nyert erő I–II. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944–1945)*, Debrecen – Budapest, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016.

¹¹⁵ Kiss: Szorításban, 481–484.

Az esztendő tehát egyfajta átmeneti évnek is lehet tekinteni, amint az Rigó Róbert tanulmányából, a kecskeméti népbíróság működésének elemzéséből is kiderül.¹¹⁶

Kiss Réka egy másik dátumra is felhívja a figyelmet: 1947-től fokozatosan megváltozott az egyházpolitika. A kommunisták addig odafigyeltek arra, hogy általában nem országosan ismert egyházi személyekkel szemben indítottak támadást, miközben 1947-től, és különösen az év végétől már a kommunista fellépés „összehangolt, központi egyházellenes hadjáratá vált”.¹¹⁷ 1947–48 fordulójára – mint látható, egy 1945 óta tartó folyamat következményeként – „érték meg a feltételek az egyházakkal szembeni összpontosított támadás megindítására”.¹¹⁸

Az egyházpolitika periodizációjának megállapítása igen összetett. Nemcsak a felekezetek egymástól eltérő története, hanem a különböző kutatói felfogások miatt is. Balogh Margit a katolikus egyház 1945 utáni történetét két (1945–1964 és 1964–1989), a református egyházét három (1945–48, 1948–56 és 1956–89), az evangélikusát négy (1945–48, 1948–56, 1956–58, 1958–89) szakaszra osztja.¹¹⁹ E szerint a katolikusok történetének első szakasza az állam és a Szentszék közötti megállapodásig tartott, hosszú ideig zajló egyházüldözéssel, a másodikat „a félelem és a rendszer iránti lojalitás” jellemezte. A református egyház történetének első szakasza az egyezmény megkötésével, a második a hitvalló egyházzal és a megújulási mozgalommal zárult, míg a harmadik időszak a megtorlás után az úgynevezett „szolgálat teológiájának” korszaka. Az evangélikus egyház is egyezménnyel zárta az első szakaszt, majd jött az elszigetelődés és az ellenállás, a bizonytalanságok után pedig a visszarendeződés, a „diakónia teológiája”.¹²⁰

A Magyarországi Református Egyház elmúlt csaknem negyedszázadának két zsinati lelkészi elnöke egyaránt foglalkozott az 1945 utáni időszak egyháztörténeti jellemzőivel. Bölskei Gusztáv a vallásszociológiai kutatások alapján négy korszakra osztotta az 1945 utáni éveket. Az első szakaszt – amely 1956-ig tartott – jellemezte „az állam és az egyház kapcsolatában a leplezetlen totális diktatúra eszközökben nem válogatós elnyomó politikája”. A második szakaszban, amely 1956-tól a hatvanas évek végéig tartott, az „ideológia lemond a totalitás igényéről, visszafogottabbá válik”, és az egyház „visszaszorul a templom falai közé”. A harmadik időszakban, a hatvanas évek végétől a nyolcvanas évek

¹¹⁶ Rigó Róbert: Halálos ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon, in Csikós–Kiss–Ö. Kovács: *Váltóállás*, 284–322.

¹¹⁷ Kiss: Szorításban, 487.

¹¹⁸ Uo., 492.

¹¹⁹ Bertalan: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig*, 17–18.

¹²⁰ Uo.

közepéig, az állam igénybe vette az egyház szolgálatát, és ekkor többféle „kezdeményezés” is elindult „az élni akarás bizonyítékaként”. A negyedik szakasz a nyolcvanas évek közepén kezdődött, amikor egyre erőtlenebbé vált az állami egyházpolitika.¹²¹ Bogárdi Szabó István doktori disszertációjában a magyar reformátusság 1945 és 1989 közötti helyzetét tárgyalja. Mint írja, ez a korszakolás a legkézenfekvőbb, mert a második világháború végétől a „szovjet birodalom összeomlásáig” tartott.¹²² Bogárdi Szabó István a szekularizáció szakaszait is meghatározta: durva szekularizációnak nevezi az 1945 és 1952–53 közötti időszakot, lágy szekularizációnak a hatvanas évek elejétől kezdődött időszakot.¹²³

Nagy Károly Zsolt két évet említ, amelyek a református egyház és az állam kapcsolatában fordulópontot jelentettek. Az egyik 1945, „amikor nyilvánvalóvá vált, hogy egy új világ, új Magyarország és egy új református egyház alapjainak lerakása következik”. A másik 1948, amikor a református egyház és az állam megkötötte az úgynevezett Egyezményt, „amely után az is nyilvánvalóvá vált, hogy ez az új nem a réginek az a kivirágzása, melyről Ravasz beszélt, hanem attól valami radikálisan különböző”.¹²⁴

„Amikor a kommunisták 1947 őszén a törvényesség halovány látszatára sem ügyelve megszerezték a totális hatalmat, újabb jogszabályokkal s immár a magyar erőszakszervezetek bevetésével igyekeztek bepótolni vélt késedelmüket” – fogalmaz Balás István *A magyar egyházak mozgástere a proletárdiktatúra idején 1948–1989* című tanulmányában¹²⁵. A szerző – aki azt is világossá tette, hogy mikortól számolja a totális diktatúra időszakát – a korszakhatárokból másoktól eltérő időpontokat határozott meg. E szerint a második világháború egyháztörténetének első periódusa 1945-től 1948-ig tartott, és ekkor megjelentek „az állami terror első hazai jogszabályai”, valamint „a szovjet katonaság törvényesen beavatkozhatott belügyeinkbe”.¹²⁶ A második szakasz 1948 és 1962 között zajlott, amikor az „Aki nincs velünk, az ellenünk van” gondolat vált „a társadalom gondolkozása államosításának kommunista programjává”.¹²⁷

¹²¹ Bölskei Gusztáv: A legújabb kori egyháztörténetünk áttekintése 1948–1990, in Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990. Tanulmányok*, Sárospatak, 1999., 155–158.

¹²² Bogárdi Szabó: *Egyházvezetés és teológia*, 7.

¹²³ Uo., 15-17

¹²⁴ Nagy Károly Zsolt: „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia”. A társadalmi változások teológiai reflexiói és a belső nyilvánosság nyelvének átalakulása a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1948 között, in Csikós–Kiss–Ó. Kovács (szerk.): *Váltóállítás*, 426.

¹²⁵ Balás István: *A magyar egyházak mozgástere a proletárdiktatúra idején 1948–1989*, in Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990*, Budapest, Luther Kiadó, 2010. 105

¹²⁶ Uo., 99.

¹²⁷ Uo., 105.

Az 1945 és 1989 közötti időszak sajtótörténetét Buzinkay Géza kötete egy fejezetben tárgyalja, a szerző erről úgy vélekedik, hogy ez „a leginkább meglepő, vitatható megoldás, annak ellenére is, hogy azon belül határozottan elkülönülő”¹²⁸ időszakokat jelöl meg. Ettől eltérően a Paál Vince szerkesztésében megjelent kötet külön tárgyalja a koalíciós időszak (1944–1948) és az „államszocializmus” időszakának (1948–1989) sajtóját, bemutatva a sajtószabályozást, a sajtóirányítást és a sajtó szerkezetét.¹²⁹ Ez utóbbi munka fontos határvonalnak tekinti 1947 szeptemberét, amikor megszűnt a Szövetséges Ellenőrző Bizottság mandátuma.¹³⁰

Látható, hogy a disszertáció által tárgyalt korszak periodizációja igen összetett. Egymástól eltérő történelmi vélemények jelennek meg a korszakhatárokkal kapcsolatban, és ezt tovább bonyolítja a különböző témák – szintén nem egységes – periodizációja is. Az 1947 és 1949 közötti események és társadalmi, politikai, gazdasági folyamatok szorosan kapcsolódnak a korábbi három év történéseihez. Bár már fontos, a társadalmat érintő kérdések az 1944–46-os években, az úgynevezett „fenyegetett demokrácia” idején eldőlték, Földesi Margit és Szerencsés Károly „hosszúra nyúlt esszéje” szerint „az 1945–47 közötti időszak – főként lehetőségeiben, deklarált céljaiban és sajnos csak részben – működésében gyökeresen eltér az 1947–49-ben kiterjedt rendszerváltás eredményeképpen létrejött szocialista rendszertől”.¹³¹ A szerzőpáros az 1944 és 1946 közötti időszakot „döntően pozitív elmozdulásként” értékeli, amelynek a végkifejlete az 1947-től 1949-ig tartó évek „tragikus fordulata” volt.¹³²

¹²⁸ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*, 14.

¹²⁹ Paál: *A sajtószabadság története*.

¹³⁰ Uo., 256.

¹³¹ Földesi – Szerencsés: *Két rendszerváltás*, 17.

¹³² Uo.

4. Politika, propaganda és sajtónyelv

„A kommunizmus a szavakat megfosztja elsődleges jelentésüktől” – idézte Kovács Dávid kommunista hagyománypolitikáról szóló tanulmányában Józef Maczkiewiczet.¹³³ A lengyel író szerint így – az akár „elmaszatólással” vagy éppen az ellentétes jelentésadással – elértéktelenedik a beszéd. Felülről szabták meg a szavak értelmét, és „még hallgatással sem lehet védekezni a szó elértéktelenítése ellen”, sőt „mindenkinek beszélnie kell”, azt „amit parancsolnak”.¹³⁴ A negyvenes évek végének és az ötvenes évek elejének magyarországi kommunista sajtójában – élén a Szabad Nép központi napilappal – a „társadalmi munkamegosztás tradicionális területeit aktuális csatahelyszínekként említették, s cikkei – különösen a hidegháború jégkorszakának tartott periódusban, 1949–1953 között – harcászati tankönyvek nyelvezetét utánzó fronttudósítások”.¹³⁵ Mintegy három évtizeddel korábban Neubauer Gyula így jellemezte a bolsevik sajtót: „Tudákos volt, marxista nyelvezetű, durva, bántóan közönséges és méltóan politikai felfogásához, stílusában is magyartalan.” A szerző az újságírás „szennykorszakának” nevezte a tanácsköztársaság idejének újságírását, amely „egyesítette magában az újságírás minden hibáját, de minden erénye nélkül”.¹³⁶ Jelen értekezés arra is választ kíván adni, hogy a negyvenes évek végére változott-e valami a magyar kommunista sajtóban a korábbiakhoz képest.

4. 1. Politika, sajtó és ideológia 1945 és 1947 között

1945-ben Magyarország a szovjet csapatok jelenlétével ismét megszállt országgá vált. Közép- és Kelet-Európa más országaihoz hasonlóan a Szovjetunió azonban Magyarországon sem azonnali hatalomátvételt sürgetett, hanem átmenetet, bizonyos értelemben fokozatosságot, egyfajta „népi demokrácia” megvalósítását várta el az egyes államokban egyre aktívabb kommunistáktól.¹⁴⁵ Erre utalt Gerő Ernő is, amikor 1945 nyarán a szovjet

¹³³ Kovács Dávid: A kommunista hagyománypolitika Magyarországon. Ideológia és hagyományértelmezés viszonya a KMP politikájában (1936–1939), in Máthé Áron (szerk.): *„Tudják már a kisgyerekek is”, Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 91.

¹³⁴ Józef Maczkiewicz: *A kommunista provokáció diadala*, Máriabesnyő–Gödöllő, Attraktor, 2007, 42.

¹³⁵ Gyarmati: *A Rákosi-korszak*, 468.

¹³⁶ Neubauer Gyula: Sajtó, in Gratz (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*, 747.

¹⁴⁵ Lengyelországban 1945. január elsején a szovjetek létrehozták az általuk támogatott kormányt. A választást 1947-ig húzták, amikor a kommunisták már elérték, hogy meggyengüljenek a demokratikus pártok. A

kommunista pártnak beszámolt a magyarországi politikáról: „Egyértelműen hangsúlyoznom kell, hogy pártunkban rendkívül nagy a balos veszély, és hogy az e tendenciák ellen folytatott harcunk egyelőre gyér eredményekkel jár. Miben fejeződik ki ez a balos tendencia? Abban fejeződik ki, hogy sok kommunista véleménye szerint tulajdonképpen most át kell térni lényegében a proletárdiktatúrára.”¹⁴⁶

A moszkvai vezetés az 1945-ös választási vereségért a Magyar Kommunista Pártot okolta. Egy 1947-es értékelés szerint a magyar kommunisták túlbecsülték erejüket, és az újjáépítéssel kapcsolatban komoly programmal sem rendelkeztek. A jelentés más hibát is felrótt, nemzetközi összehasonlításban: „A magyar kommunista párt ebben a kérdésben [ti. a pártok választási szövetsége] nem követte azt a közös vonalat, amit Jugoszláviában, Bulgáriában, Romániában és Finnországban követtek, és ahol a demokratikus pártok választási szövetséget kötöttek.”¹⁴⁷

Az Ideiglenes Nemzetgyűlés megalakulásától kezdve a kommunisták egyre nagyobb hatalomra tettek szert. Amint Gyarmati György fogalmaz, „az 1945-ös parlamenti választások révén – időlegesen – megbicsaklott ugyan a kommunisták térfoglalása a törvényhozásban”, de a végrehajtó hatalom fontosabb pozícióban töretlenül zajlott a „térfoglalás lopakodó üzemmódban”. Az 1946 tavaszán létrehozott Baloldali Blokk is ezt a célt szolgálta,¹⁴⁸ és a kommunisták mindeközben kihasználták a korábbi ellenzéki elit tévedéseit.¹⁴⁹

1945-ben újjászervezték a rendőrséget és a hadsereget, valamint megkezdődött a népbíróságok működése a háborús bűnösök felelősségre vonásával. Az év kiemelt intézkedése a földosztás volt. Az erről szóló rendeletet március 17-én fogadták el. A

választást a baloldali Demokratikus Blokk nyerte, majd 1948-ban létrejött az egyesült munkáspárt. Csehszlovákiában 1946-ban rendeztek választás, amelyen a kommunisták győztek, majd a következő évtől kezdték el a polgári pártok felszámolását. 1948-ban létrejött a kommunista kormány, majd a választáson csak a kommunista nemzeti frontra lehetett szavazni. Ez évben itt is létrejött az egyesült munkáspárt. Romániában 1945-ben szovjetbarát kormány alakult, majd az 1946-os választást politikai tisztogatás előzte meg. A kommunisták és szövetségeseik nagy többséget szereztek a választáson, majd 1948-ban létrejött a Román Munkáspárt. Bulgáriában 1944-ben a kommunisták által vezetett Hazafias Népfrent jutott hatalomra, majd a demokratikus pártok szakítottak a kommunistákkal. Miután megfélemlítették a demokratikus erőket, az 1946-os választást csalással a kommunisták nyerték meg. 1947-ben kivégezték a parasztpárt vezetőjét, majd a munkáspártok összeolvadása után itt is kezdetét vette a proletárdiktatúra. Jugoszláviában 1945-ben a kommunisták népfrentja nyerte a választást, és létrejött az egypártrendszer. A jugoszláv kommunistáknak nem volt szükségük szovjet segítségre, így egyre önállóbbá váltak, amellyel kivívták Sztálin ellenszenvét.

¹⁴⁶ Izsák Lajos – Kun Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*, Budapest, Századvég, 1994, 68.

¹⁴⁷ Részlet a budapesti szovjet követség 1946. évi politikai jelentéséből. Az 1945. évi nagy-budapesti törvényhatósági választások eredményeinek elemzése, in Vida István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez, 1944. október–1944. június, Dokumentumok*, Budapest, 2005, 246.

¹⁴⁸ Gyarmati György: *Kommunista térfoglalás*, 46–47.

¹⁴⁹ M. Kiss Sándor: *Elitcsere a változások idején*, in Horváth – Kiss: *Remény és realitás Magyarországon*, 80.

végrehajtásban a kommunista elvek valósultak meg, vagyis főként a korábbi törpebirtokosokat, napszámosokat, cselédeket kellett földhöz juttatni.

Az év végén, 1945. november 4-én tartott választáson 57 százalékkal a Független Kisgazdapárt szerezte meg az első helyet. A kisgazdák azonban nem kormányozhattak egyedül, hanem a kormányban szerepet kapott a Magyar Kommunista Párt, a Szociáldemokrata Párt és a Nemzeti Parasztpárt is. Bár a kisgazdák többséget szereztek a választáson, mégis kisebbségbe kerültek a kormányalakításnál, és a későbbiekben a legfontosabb minisztériumok, valamint a gazdaságirányítás is a kommunistákhoz kerültek.

1946. január 31-én a nemzetgyűlés elfogadta a köztársaságról szóló törvényt, majd másnap Tildy Zoltán¹⁵⁰ kormányfőt megválasztották köztársasági elnöknek. A miniszterelnök a kisgazdapárti Nagy Ferenc lett, aki célként fogalmazta meg a gazdasági problémák megoldását. Nagy pénzügyi nehézséget jelentett az infláció, ezért az év augusztusában bevezették az új magyar pénzegységet, a forintot¹⁵¹. A Baloldali Blokk létrejötte után megkezdődött az úgynevezett b-listázás, majd a szénbányák és erőművek, illetve a legnagyobb nehézipari üzemek államosítása.

Az 1945-ös földosztás után az 1946-os év újabb csapást mért az egyházakra és a demokráciára. A SZEB követelésére Rajk László¹⁵² belügyminiszter 1500 társadalmi és egyházi szervezetet oszlatott fel. Emellett ezen év elején Budaörsről indult meg a németek kitelepítése is, amely összességében több mint 200 ezer magyarországi német nemzetiségű ember kitelepítését jelentette Németországba. A csehszlovákiai magyarok sorsát a reszlovakizáció mellett a csehszlovák-magyar lakosságcsere-egyezmény aláírása, majd végrehajtása pecsételte meg. 1947. február 10-én Magyarország aláírta a párizsi békeszerződést. Egyre láthatóbbá vált, hogy a szovjet csapatok a békeszerződés szeptember 15-i hatályba lépése után sem hagyják el Magyarországot.

1946 márciusában a kommunisták előterjesztése után a parlament elfogadta a köztársaság védelméről szóló törvényt, amely „olyan eszközt adott a belügyet kézben tartó

¹⁵⁰ Tildy Zoltán (1889–1961): református lelkész, 1932-től 1945-ig szeghalmi lelkész, 1936-tól 1944-ig országgyűlési képviselő, 1945-től a Kisgazdapárt elnöke, 1945–46-ban miniszterelnök, 1946–48-ig köztársasági elnök, 1956-ban államminiszter, majd börtönbüntetésre ítélték. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/t-ty-780F8/tildy-zoltan-78269/> Vö. (Megtekintés: 2021. március 30.)

¹⁵¹ Horváth János úgy fogalmazott az új pénzről, hogy „a magyar forint megszületése csodaként marad fenn a történelemben”. Ld. Zsiros Mária – Menyhárt Ferenc: *Az élet sava-borsa*. Horváth János életregénye, Budapest, L'Harmattan, 2018, 118.

¹⁵² Rajk László (1909–1949): kommunista politikus, 1945-től 1946-ig az MKP főtitkárhelyettese, 1946–1948-ig belügyminiszter, majd 1949-ig külügyminiszter 1949-ben kivégezték. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

kommunista párt kezébe, amellyel felléphetett minden demokratikus törekvés ellen, a későbbiekben pedig erre alapozva rendezhette meg a koncepciós pereket”.¹⁵³ Az év végén megkezdődtek a politikai jellegű letartóztatások is: összeesküvéssel vádolták meg a Magyar Testvéri Közösség nevű társaságot, és ezzel politikai támadást indítottak a kisgazdák ellen. Ennek következményeként 1947 februárjában Kovács Béla főtitkárt is megvádolták, majd kihallgatása után a szovjet hatóságok letartóztatták, és a Szovjetunióba hurcolták.

A Kisgazdapárt főtitkára után a kommunisták a miniszterelnököt is el akarták távolítani. Nagy Ferenc 1947 májusában Svájcba utazott. Párttársai a kommunista fenyegetések miatt üzentek neki, hogy egy ideig még maradjon külföldön, majd május 30-án Rákosi Mátyás bejelentette, hogy Nagy Ferenc lemondott, másnap pedig kinevezték az új miniszterelnököt. Nyitva állt az út az újabb országgyűlési választás lehetősége előtt, amelyet 1947. augusztus 31-én a kékcédulás csalással megnyertek a kommunisták.

Hogyan zajlott a kommunista hatalomátvétel? Ezt Nagy Vince¹⁵⁴, a Kisgazdapártból kizárt politikus így fogalmazta meg: „Magyarország régen óhajtott felszabadulása a német megszállás és a nyilas uralom alól sajnos nem jelentett igazi felszabadulást. Egyik idegen katonai megszállásból egy másikba, egyik túlzó, a náci-nyilas ideológia uralma alól a marx-lenini kommunizmus uralma alá került az ország”¹⁵⁵. Nagy Vince a fokozatos hatalomátvételt is leírta: „Az oroszok és magyarországi kommunista vezérkaruk ravasz elgondolással előbb megjátszották a demokráciát, amelyre epedve vágyott az egész ország, és csak adagolva, évek alatt, lépésről lépésre haladva vezették be a kommunizmust.”¹⁵⁶ A politikus emlékiratában hangsúlyozta: „látszatra” demokrácia épült, valójában „a kormányzás eszközeiben a kommunista vezérek álcázatlanul a diktatúrát vezették be”, miután a szovjet hadsereg katonái „hónapokon át a legbrutálisabb magatartást tanúsították”.¹⁵⁷

És mindezen években Magyarország sorsát döntően meghatározta a Szövetséges Ellenőrző Bizottság jelenléte.

¹⁵³ Salamon Konrád: *Magyar történelem 1914–1990*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998, 176.

¹⁵⁴ Nagy Vince (1886–1965): kisgazdapárti, majd szabadságpárti politikus, emigrált. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/n-ny-76F7D/nagy-vince-77051/> (Megtekintés: 2021. április 5.)

¹⁵⁵ Nagy Vince: *Októbertől októberig*, Budapest, Európa Kiadó, 1991, 368.

¹⁵⁶ Uo.

¹⁵⁷ Uo.

4. 1. 1. A Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEK) működése

A fegyverszüneti egyezmény 1945. január 20-i aláírása után Magyarország jogilag ismét megszállt országgá vált. A fegyverszüneti szerződés 18. pontja rendelkezett a SZEK létrehozásáról. E szerint a SZEK a fegyverszünet teljes időtartama alatt „szabályozni és ellenőrizni fogja a fegyverszüneti feltételek végrehajtását a Szövetséges (szovjet) Főparancsnokság képviselőjének elnöksége alatt, és az Egyesült Királyság és az Egyesült Államok képviselőinek részvételével”.¹⁵⁸ A SZEK magyarországi vezetője Vorosilov¹⁵⁹ marsall volt, 1946-tól a tényleges elnökséget ügyvezetői alelnökként Szviridov¹⁶⁰ altábornagy látta el Budapestről. Az angolokat Edgcumbe vezérőrnagy¹⁶¹, az amerikaiakat Key¹⁶² tartalékos altábornagy, majd Weems¹⁶³ tábornok képviselte.

A szovjetek által irányított, de a magyar kormány által finanszírozott SZEK Magyarországon az 1945-ben kötött fegyverszünet betartását és a kormány működését ellenőrizte. A SZEK politikai tanácsosa egyrészt biztosította Moszkvának a megfelelő információkat, másrészt érvényesítette a szovjet irányvonalat.¹⁶⁴ A SZEK – amely akár az országgyűlés törvényhozó munkáját is megakadályozhatta – utasításait a magyar kormánynak be kellett tartani. A magyar kormány a SZEK „jóváhagyása nélkül” nem kezdeményezhetett és hozhatott önálló bel- és külpolitikai döntéseket, sőt a SZEK „hatáskörét jóval túllépve, a fegyverszüneti egyezményt jogalapot használva, a szovjet külpolitikai érdekek érvényesítése érdekében tevékenyen beavatkozott a magyar belpolitikai küzdelmekbe is”.¹⁶⁵ A létrehozása után a békeszerződés hatályba lépéséig a SZEK-nek

¹⁵⁸ Földesi Margit: *A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2009, 53.

¹⁵⁹ Kliment Jefremovics Vorosilov (1881–1969): szovjet marsall, politikus, 1943-ban részt vett a teheráni konferencián, 1945–47-ben a Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnöke Magyarországon, 1946–53 között miniszterelnök-helyettes, Sztálin halála után a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségének elnöke. Vö. <http://www.bibl.u-szeged.hu/bibl/mil/ww2/who/vorosilov.html> (Megtekintés: 2021. április 5.)

¹⁶⁰ Vlagyimir Petrovics Szviridov (1897–1963): altábornagy, 1945–47 között a magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság elnökének helyettese, Vorosilov helyett gyakorlatilag ő vezette a bizottságot, 1949-ben a Központi Hadseregsoport főparancsnoka lett, 1954–57 között katonai körzetparancsnok. Vö. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/szviridov.htm> (Megtekintés: 2021. április 5.)

¹⁶¹ Oliver Pearce Edgcumbe (1892–1956): vezérőrnagy, 1945 és 1947 között a magyarországi SZEK brit tagja. Vö. https://www.generals.dk/general/Edgcumbe/Oliver_Pearce/Great_Britain.html (Megtekintés: 2021. április 5.)

¹⁶² William Shaffer Key (1889–1959): 1943–44-ben az izlandi amerikai erők parancsnoka, majd a magyarországi amerikai erők parancsnoka és 1945–46-ban a SZEK amerikai tagja. Vö. <https://www.okhistory.org/publications/enc/entry.php?entry=KE014> (Megtekintés: 2021. április 5.)

¹⁶³ George Hatton Weems (1891–1957): dandártábornok, 1946–1947 között a magyarországi SZEK amerikai tagja, 1947 és 1949 között Németországban teljesített szolgálatot, 1949-ben a grúz katonai körzet vezetője. Vö. <http://1-22infantry.org/commanders/weempers.htm> (Megtekintés: 2021. április 5.)

¹⁶⁴ Vö. Baráth Magdolna: *A szovjet tényező, Szovjet tanácsadók Magyarországon*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2017, 18.

¹⁶⁵ Baráth Magdolna: Bevezető, in Vida: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez*, 8.

minden fontos politikai eseményhez köze volt: tevékenysége mellett erősödtek meg a magyarországi kommunisták, a SZEB felügyelete alatt telepítették ki a német nemzetiségűeket és anyanyelvűeket, számolták fel az egyesületeket, a SZEB működése idején tiltottak be lapokat, kezdődtek meg az államosítások, a koncepciós perek, valamint Nagy Ferencet szintén ebben az időszakban mondatták le. Ekkor kezdődött a magyar állampolgárok – köztük például Kiss Szaléz ferences szerzetes, Olofsson Placid bencés szerzetes vagy éppen Kovács Béla kisgazdapárti főtitkár – szovjet fegyveres szervek (NKVD, NKGB, SZMERS) általi fogságba vetése és kivégzése, vagy szovjet törvények alapján szovjetunióbeli kényszermunkára ítélete.¹⁶⁶

Jelen disszertációban – a témája miatt – érdemes a sajtóval kapcsolatban több intézkedésre is kitérni, hiszen a SZEB feladatai közé tartozott a sajtó irányítása és ellenőrzése is.

Key és Edgcumbe 1946. január 7-én levélben fordultak Vorosilovhoz, és a fegyverszüneti egyezmény 15. pontjának¹⁶⁷ megsértése ellen tiltakoztak. Történt ugyanis, hogy a Szabad Nép január 6-i száma Virágszámla – mint fegyverszüneti kötelezettség¹⁶⁸ címmel kritikát fogalmazott meg az amerikai és a brit misszióval kapcsolatban. Szviridov megígérte: intézkedik, hogy a magyar kormány kérjen bocsánatot, és többet ne fordulhasson elő hasonló eset. Key és Edgcumbe megfogalmazta, hogy szerintük a lapot egy időre fel kellene függeszteni, ez azonban nem történt meg.¹⁶⁹

A sajtó a SZEB április 23-i ülésén is téma volt. Edgcumbe március 12-én levélben fordult Vorosilovhoz, hogy felhívja az elnök figyelmét a Szabad Nép és a Jövendő című lapok Nagy-Britanniával kapcsolatos „barátságtalan” írásaira. A brit tábornok szerint az ilyen cikkeknek az a célja, „hogy éket verjenek a szövetségesek közé”.¹⁷⁰ Edgcumbe azt javasolta, hogy további panaszok esetén tiltsák be az érintett újságokat. Az áprilisi ülésen a tábornok ezzel a témával kapcsolatban érdeklődött. Szviridov tájékoztatta őt, hogy utasítást adott arra, hogy „a legszigorúbban figyelmeztessék az újság szerkesztőjét, hogy hasonló eset még egyszer ne forduljon elő”, valamint azt is közölte, „hogy hívatta a Szabad Nép

¹⁶⁶ Ld. Bognár Zalán: *GULAG, GUPVI, „málenkij robot”*. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban, Budapest, Magyar Napló, 2017, 23–43.

¹⁶⁷ A 15. pont: „Magyarország kormánya kötelezi magát, hogy haladéktalanul feloszlatja a magyar területen levő összes hitlerbarát vagy más fasiszta politikai, katonai és katonai jellegű szervezeteket, valamint az egyéb olyan szervezeteket, amelyek az Egyesület Nemzetekkel szemben ellenséges propagandát folytatnak és a jövőben nem tűri meg ilyen szervezetek fennállását”. In: Földesi: *A megszállók szabadsága*, 363.

¹⁶⁸ Virágszámla – mint fegyverszüneti kötelezettség, *Szabad Nép*, IV. évf., 5. sz., 1946. január 6., 3.

¹⁶⁹ Feitl István (szerk.): *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003, 130.

¹⁷⁰ Uo., 171.

szerkesztőjét, és a legszigorúbban figyelmeztette”, továbbá „beszélt erről a Kommunista Párt titkárával, Rákosi úrral is”.¹⁷¹ Edgcumbe elégedett volt Szviridov válaszával.

Egy másik példa azt mutatja, hogy a SZEB nem mindig volt ilyen elnéző a sajtóval szemben. 1946-ban tizennégy napra felfüggesztették a Magyar Nemzet megjelenését, majd a miniszterelnök kérésére a tilalmat is felfüggesztették két megjelenés nélküli nap után. A SZEB ülésén Vorosilov marsall, a magyarországi bizottság elnöke úgy magyarázta a lap felfüggesztését, hogy ő rendelte el, „mert a lap az igazságnak nem megfelelő cikkeket közölt a svábok kitelepítéséről”.¹⁷² Sőt a SZEB által olyannyira korlátozott volt Magyarország szuverenitása, valamint a véleménynyilvánítás szabadsága, hogy még a magyar miniszterelnök, dálnoki Miklós Béla is csak úgy mondhatott rádióbeszédet, ha azt előzetesen benyújtotta cenzúrázásra a Szövetséges (szovjet) Ellenőrző Bizottsághoz¹⁷³, és csak az ott jóváhagyott szöveget olvashatta be.¹⁷⁴

Bár a szovjet hadsereg továbbra is Magyarországon maradt, a SZEB szuverenitást korlátozó mandátumának megszűnése után „egy sor korlátozó tényezőtől szabadult meg az ország.”¹⁷⁵ Megváltozott Magyarország diplomáciai tevékenysége, és a pártalapítások, lapindítások lehetősége is átalakult, valamint rengeteg hivatalt felszámoltak. A SZEB „sorsfordító két évben (1945–1947) működött Magyarországon, olyan szervként, amely döntően szólhatott bele az ország politikai, gazdasági, kulturális életébe, szerződéseibe, mindennapjaiba.”¹⁷⁶ A SZEB munkájában az angolszász hatalmak „csupán statisztika szerepet játszottak, az abszolút főszereplő szovjet misszió mellett”.¹⁷⁷ A szovjet hatalom a SZEB-en keresztül átalakíthatta Magyarország társadalmi, politikai és gazdasági berendezkedését.

4. 1. 2. Sajtóviszonyok

Az 1945 és 1947 közötti magyar sajtót egyrészt a pártsajtó (az 1914. évi sajtótörvény értelmében lapot csak párt vagy szervezet, intézmény alapíthatott) másrészt a SZEB

¹⁷¹ Uo.

¹⁷² Uo., 140.

¹⁷³ Több történész is (például Bognár Zalán, Stark Tamás, Szakács Sándor, Vincze Gábor, Zinner Tibor) a SZEB nevét kiírva így használja, ezzel is jelezve, hogy ez a szerv teljesen a szovjet érdekek érvényesítését szolgálta, és a nyugati szövetségesek csak asszisztáltak mindehhez.

¹⁷⁴ Bognár: *GULAG, GUPVI*, „*málenkij robot*”, 120.

¹⁷⁵ Földesi: *A megszállók szabadsága*, 352.

¹⁷⁶ Uo., 354.

¹⁷⁷ Uo.

tevékenysége jellemezte. Az 1947-es párizsi békeszerződés hatályba lépése¹⁷⁸ előtt a SZEB ellenőrizte a sajtót és a papírgazdálkodást – sőt még (kezdetben előzetes, majd utólagos) cenzurális jogokat is gyakorolt.¹⁷⁹ Az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 16. pontja szólt a sajtóirányításról is. E szerint: „Időszakos vagy egyéb irodalmi termékek kiadása, behozatala és terjesztése Magyarországon, színelőadások rendezése, mozgóképek bemutatása, a rádióállomások, a posta, a távíró, a távbeszélő működése, a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnoksággal való megegyezés alapján történik.”¹⁸⁰

Ezt az időszakot a pártok közötti küzdelmek jellemezték, amelyek a sajtójukra is hatással voltak. A pártok lapjainál az is előfordult, hogy „olykor megengedhetetlen eszközökkel [például kitalált bűnügyek bemutatásával] is versengtek egymással a példányszámért”.¹⁸¹ Az új pártsajtó már 1944 novemberében megindult, amikor Szegeden újra megjelent a Délmagyarország, Debrecenben pedig a Néplap – rövid idő alatt mindkettő kommunista újsággá vált. „A pártsajtó a koalíciós korszak küzdelmeinek egyszerre felderítő osztaga és nehéztüzérsége, közlegénye és – gondoljunk csak az elméleti-orientációs igényű vezércikkekre és folyóiratokra – vezérkara is.”¹⁸²

Az első években két nagy lapcsoport uralta a magyar sajtóéletet: a Független Kisgazdapárt és a Magyar Kommunista Párt újságjai. Bár hasonló nagyságú sajtóval rendelkeztek, a verseny közöttük hamar eldőlt a kommunisták javára, akik maguk mögött érezhették a szovjet támogatást, és cikkeikben radikális hangnemet ütöttek meg. A kisgazdák országos vezető lapja a Kis Újság, a kommunistáké a Szabad Nép volt. További jelentősebb pártlapok voltak: a szociáldemokrata Népszava és a parasztpárti Szabad Szó, valamint a demokrata néppárti Hazánk. Fontos lapja volt a korszaknak – a főként kezdetben – igényes és tárgyilagos Magyar Nemzet, a szabadságpárti A Holnap, valamint néhány politizáló vicclap, mint például a Szabad Száj és a Ludas Matyi.

A korszak sajtóéletét jól leírja Nagy Gábor doktori disszertációja, amely így fogalmaz: „A kormányzati szervek sajtópolitikai intézkedései egyre inkább olyan irányba mutattak, amely miatt egyre kevésbé lehetett sajtószabadságról beszélni, és a demokrácia

¹⁷⁸ A második világháborút lezáró békeszerződést 1947. február 10-én írták alá, és szeptember 15-én lépett hatályba.

¹⁷⁹ Vö. Földesi: *A megszállók szabadsága*.

¹⁸⁰ Feitl: *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei*, 376.

¹⁸¹ Buzinkay Géza: *A magyar sajtó és újságírás története*, 403.

¹⁸² Vass Henrik – Zalai K. László: Tájékoztatás és hatalmi harc 1944–1948, *Múltunk*, XXXVIII. évf., 1993/2–3, 212.

levegője is egyre inkább fogyóban volt.”¹⁸³ A szerző azt is hozzáteszi, hogy ezt az alábbi körülmények alakították: „A lapengedélyek körüli furcsaságok, a papírkiutalás anomáliái és a lapbetiltások egyre szaporodó mértéke azt mutatták, hogy a sajtószabadság korlátozásával egyre inkább szűkült a nyilvánosság tere is.”¹⁸⁴

A lapok irányvonala leginkább azok gazdáitól függött. A politikai lapok szempontjából fontosak a pártok sajtóosztályai, de a pártközi értekezletek tárgyalásai is. A lapok tevékenységével a kormányzat három intézménye (Miniszterelnökség, Belügyminisztérium, Tájékoztatási Minisztérium) is foglalkozott. Emellett jelent meg még a SZEB ellenőrző és irányító szerepe is.¹⁸⁵

Ebben az időszakban a SZEB ellenőrzése alatt tartotta a papírgazdálkodást is. A papírellátás folyamatosan nehézséget jelentett, és hivatkozási alapként is szolgált. 1945. július közepén például pártközi értekezleten volt téma a papírellátás és a lapengedélyek ügye. Sürgették a gyártás fokozását, „rejtett készletek felkutatását”, és kérték a kiadókat, hogy a remittendát csökkentsék.¹⁸⁶ Az is nyilvánvaló, hogy a papírellátás nehézségei – a SZEB irányítása miatt – a kommunistáknak kedveztek.

A kommunisták már 1945-ben is kézben tartották a sajtót. Jó példa erre a hírszolgáltatás akkori átalakítása. Az MTI korábbi érdekeltségeit államosították, és a koalíció pártjai, valamint a szakszervezetek között paritásos alapon felosztották a részvénytulajdont. Az új vállalat a Magyar Központi Híradó Rt. lett. Az új vállalathoz tartozott a Magyar Rádió, a Magyar Távírási Iroda, a Magyar Hirdető Iroda és a Magyar Filmiroda. A vállalatot tizenegy tagból álló igazgatóság és három fős felügyelő bizottság irányította. Az igazgató a kommunistákhoz közel álló kispárti Ortutay Gyula¹⁸⁷ lett. A

¹⁸³ Nagy Gábor: *A magyar sajtópolitika a koalíciós időszakban (1944–1949) – doktori disszertáció*, Budapest, 2019, 14.

https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44614/dissz_nagy_%20gabor_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Megtekintés: 2021. április 3.)

¹⁸⁴ Uo.

¹⁸⁵ Paál: *A sajtószabadság története*, 270–271.

¹⁸⁶ Horváth Julianna – Szabó Éva – Szűcs László – Zalai Katalin (szerk.): *Pártközi értekezletek. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003, 91.

¹⁸⁷ Ortutay Gyula (1910–1978): politikus, 1945 és 1947 között a Magyar Központi Híradó Rt. elnöke, 1947-től 1950-ig vallás- és közoktatási miniszter. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

Független Kisgazdapárt Rubletzky Gézá¹⁸⁸ és Csornoky Viktort¹⁸⁹, a Magyar Kommunista Párt Révai Józsefet és Kállai Gyulát¹⁹⁰, a Szociáldemokrata Párt a kommunistákhoz közeli Szakasits Árpádot¹⁹¹ és Ries Istvánt¹⁹², a Nemzeti Parasztpárt Farkas Ferencet¹⁹³ és a kommunistákkal szimpatizáló Darvas Józsefet¹⁹⁴, a szakszervezetek kommunista párttagokat, Kossa Istvánt¹⁹⁵ és Piros Lászlót¹⁹⁶ delegálták az igazgatóságba. Jól látható tehát, hogy a kommunisták már ekkor fölénybe kerültek a sajtóirányításban, amit egyébként akkoriban a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felügyelt. Emellett a filmhíradók és a mozik is kommunista irányítás alatt álltak.¹⁹⁷

A SZEB mandátumának lejártá után 1947. szeptember 22-én megjelent a kormány 11290. számú rendelete, amely ideiglenesen szabályozta a sajtóügyeket. „A kormányrendelet meghatározta, hogy sajtótermékeket csak a tájékoztatásügyi miniszter

¹⁸⁸ Rubletzky Géza (1909–1953): vegyészmérnök, kisgazdapárti politikus, 1945-ben a Kisgazdapárt budapesti elnöke, 1946-tól a Magyar Híradó Rt., illetve a Magyar Rádió igazgatója, 1950 novemberében koholt vádakkal 15 év fegyházbüntetésre ítélték, börtönben halt meg 1953-ban. Vö. http://www.rev.hu/ords/f?p=600:2:::P2_PAGE_URI:tanulmányok/kadarrendszer/kenedi_heltai (Megtekintés: 2021. április 3.)

¹⁸⁹ Csornoky Viktor (1919–1948): Tildy Zoltán veje, ügyvéd, kisgazdapárti nemzetgyűlési képviselő, kairói követ, 1948-ban halálra ítélték. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/c-cs-74E9A/csornoky-viktor-bun-75034/> (Megtekintés: 2021. április 3.)

¹⁹⁰ Kállai Gyula (1910–1996): kommunista politikus, 1945-ben miniszterelnökségi államtitkár, majd 1947-ig a Tájékoztatásügyi Minisztérium politikai államtitkára, 1949-től 1951-ig külügyminiszter. Vö. <https://neb.hu/asset/phpDexR5F.pdf> (Megtekintés: 2021. február 26.)

¹⁹¹ Szakasits Árpád (1888–1965): politikus, eredeti foglalkozása kőfaragósegéd, 1945-től az SZDP főtitkára, 1945-től 1948-ig államminiszter, 1948-ban iparügyi miniszter, 1948-tól 1950-ig köztársasági elnök, majd az elnöki tanács elnöke, 1950-ben letartóztatták. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

¹⁹² Ries István (1885–1950): szociáldemokrata politikus, 1945-től 1950-ig igazságügy-miniszter, 1948-tól 1950-ig az MDP KV tagja, 1950-ben koholt vádakkal letartóztatták, a börtönben halt meg. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/ries-istvan-777D4/> (Megtekintés: 2021. április 3.)

¹⁹³ Farkas Ferenc (1903–1966): parasztpárti vezető politikus, először Kovács Imre, majd Erdei Ferenc irányzatának követője, 1945 és 1949 között nemzetgyűlési képviselő. Vö. <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/farkasfe.htm> (Megtekintés: 2021. április 3.)

¹⁹⁴ Darvas József (1912–1973): író, parasztpárti vezető politikus, 1945 és 1949 között a Szabad Szó szerkesztője, 1945-től nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, 1947-től építésügyi, 1950-től 1951-ig vallás- és közoktatásügyi, 1951-től 1953-ig közoktatásügyi, 1953-tól 1956-ig népművelési miniszter, 1957-től 1959-ig a Hunnia Filmstúdió igazgatója. 1951–53-ban és 1959-től a Magyar Írók Szövetségének elnöke, 1960-tól a Hazafias Népfront alelnöke, 1972-től az Elnöki Tanács tagja. Vö. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/darvas-jozsef-dumitras-7511E/> (Megtekintés: 2021. április 3.)

¹⁹⁵ Kossa István (1904–1965): kommunista politikus, 1945-től 1948-ig a Szakszervezeti Tanács főtitkára, 1945–1947 között a Nemzetgyűlés alelnöke, 1948–49-ben iparügyi miniszter, 1949–1950-ben pénzügyminiszter, 1951–52-ben az Állami Egyházügyi Hivatal elnöke, később a Kádár-kormány tagja. Vö. <https://neb.hu/asset/phpjXbHeC.pdf> (Megtekintés: 2021. március 31.)

¹⁹⁶ Piros László (1917–2006): kommunista politikus, 1945-től 1948-ig a Szakszervezeti Tanács, 1948-tól 1950-ig a Szakszervezetek Országos Tanácsa főtitkárhelyettese, 1950-től 1953-ig az ÁVH Belső Karhatalom és Határőrség (fő)parancsnoka és az ÁVH vezetőjének első helyettese, majd megbízott vezetője, 1953–54-ben a belügyminiszter első helyettese, 1954 és 1956 között belügyminiszter. Vö. <https://neb.hu/asset/phpgH1VT1.pdf> (Megtekintés: 2021. április 3.)

¹⁹⁷ Vass Henrik – Zalai K. László: A tájékoztatás intézményrendszere 1944–1948, *Múltunk*, XXXVII. évf., 1992/1, 88–89.

engedélyével lehet kinyomtatni, a terjesztéshez pedig belügyminiszteri hozzájárulásra van szükség.”¹⁹⁸

A kommunisták azt sulykolták, hogy az ő sajtójuk a legkiemelkedőbb a magyarországi médiában. „Az MKP központi lapja, a Szabad Nép példája mutatja, hogy a legmagasabb színvonal valóban legmagasabb példányszámot is jelent. A kommunista sajtó új hangja, új erkölce és stílusa megmutatta, hogy a sajtó valóban a tömegnevelés egyik legfontosabb eszköze” – olvashatjuk egy 1948-ban megjelent albumban, amely a kommunisták 1945 és 1948 közötti tevékenységét – ahogyan ők megfogalmazták –, „harcát” mutatja be¹⁹⁹. Az idézett két mondat olyan állításokat kapcsolt össze, amelyek között valójában nincsenek összefüggések. A Szabad Nép nem azért volt a legmagasabb példányszámú lap, mert a legszínvonalasabb lett volna. A színvonalát – amely elég sok kívánnivalót hagyott maga után – egyébként maga Rákosi Mátyás is bírálta. Az új hang és stílus, valamint a tömegnevelés között is elég nehéz kapcsolódási pontot találni, a kommunista sajtó erkölce pedig – látva a jelen értekezésben tárgyalt témák tálalását – nehezen értelmezhető kifejezés. Mindenesetre Révai József 1946-ban úgy fogalmazott, hogy a lap – egyik – szerepe: „harcra szólítani [a népet] a demokrácia régi és új ellenségeivel szemben”.²⁰⁰ Hogy a kommunisták szerint mit jelentett a demokrácia, és kik voltak az ellenségek? Jelen értekezés erre is választ kíván adni.

4. 1. 3. A nyelvhasználat és a fogalmi rendszer

„Ha egyszer Đilas²⁰¹ jóslata beteljesedik, és Isten kegyelmével – a gonosz ereje és a másik oldal vészes tehetetlensége ellenére – új világ érkezik: Ki adja majd vissza a legmélyebb fogalmak és szavak értékét, erkölcsi tartalmát és komolyságát? A nagy világcsalás, mindent meghamisítás, a bolsevista propaganda II. bábeli nyelvzavara, a határtalan fogalomrablások, kicserélések és meghamisítások után?” – tette fel a kérdést Mindszenty József.²⁰² Valóban olyan új fogalmak, kifejezések jelentek meg a negyvenes évek második felében, hogy

¹⁹⁸ Vö. Németh László: A fordulat hatásai a református sajtóban, *Confessio*, XXXII. évf., 2008/4, 44.

¹⁹⁹ *A felszabadulástól az egyesülésig. A Magyar Kommunista Párt harca a magyar demokráciáért*, Budapest, Szikra, 1948, 40.

²⁰⁰ Uo.

²⁰¹ Milovan Đilas (1911–1995): jugoszláv politikai író, Tito minisztere, 1953-ban Jugoszlávia alelnöke. Vö. <https://www.britannica.com/biography/Milovan-Djilas> (Megtekintés. 2021. március 21.)

²⁰² Mindszenty József: *Kommunista arcélek*, Budapest, 2019, 353.

nyelvészek már az ötvenes évek elején is megfogalmaztak olyan változásokat, amelyek nem jelentettek jó irányt a nyelvhasználatban.

A totális hatalmukat kiépíteni szándékozó kommunisták számára nagy jelentőséggel bírt a nyelvhasználat ellenőrzése és irányítása. A Szabad Nép már kezdetektől terepe volt az új kifejezések megjelenítésének. Ez már az 1945-ban újraindult lap első számának címlapjáról is kiderült: „A reakció nem alszik. Nem nyugszik bele egykönnyen a vereségbe, melyet szenvedett. Meg fogja kísérelni a legfurfangosabb eszközök felhasználásával megfúrni, vagy legalább is szabotálni a földreform végrehajtását” – írta Gerő Ernő²⁰³ az 1945. március 25-i lapszámban,²⁰⁴ amelynek vezércikkében Rákosi Mátyás is a „harc”-ot tartotta az egyik legfontosabb dolognak. Két nappal később Gerő ismét a „reakcióról” írt.²⁰⁵ Még szintén márciusban fogalmazott a „reakcióról” egy újabb cikk a következőképpen: „A reakció mindenütt résen van. Közigazgatási, szervezési tennivalók szabotálásával, rémhírek terjesztésével, bizalmatlanság szításával még táplálni igyekszik ezt a hangulatot és megpróbál elgáncsolni minden kezdeményezést. A háború keserves következményeit természetesen érzi népünk, de a pusztulás és lerongyolódás nem ürügy a munka megindításának vagy fokozásának szabotálásához! A reakció pedig éppen ezt akarja.”²⁰⁶

De nemcsak a reakció és a harc szavak használata vált mindennapossá a kommunista sajtóban, hanem például a „demokrácia”, a „magyar demokrácia”, sőt az „új magyar demokrácia” kifejezéseké is. Révai József mindezeket össze is kapcsolta: „A magyar reakció nemcsak nyilasokból és a Horthy-reakció főkolomposaiból áll. A magyar demokrácia nem elégedhetik meg a hazaárulók fejével, a magyar demokráciának a reakció gyökereit kell kitépnie, a reakció fertőző gócait kell kiégetnie” – fogalmazott a kommunista politikus, aki a „fő góccokat” is meghatározta: a közigazgatás, a gazdasági élet, a hadsereg és a közoktatás.²⁰⁷ Révai definíciószerűen nem határozta meg, hogy mit jelent a „reakció”, de amint fogalmazott, „néhány csalhatatlan ismertetőjelet” bemutatott. E szerint „reakciós az, aki anti-kommunista”, „aki a falut szembe akarja állítani a várossal”, „aki azt hirdeti, hogy hiába minden, úgyse tudjuk saját erőnkől felépíteni az országot” és „aki »balról« csinál

²⁰³ Gerő Ernő (1869–1980): kommunista politikus, politikai bizottsági tag, 1945–1949-ig közlekedésügyi miniszter, 1948–49-ben pénzügyminiszter, 1949–1952-ig államminiszter, közben külkereskedelmi miniszter, 1953–1954-ig belügyminiszter, 1956-ban az MDP KV első titkára. Vö. <https://neb.hu/asset/phphU6az.pdf> (Megtekintés: 2021. március 30.)

²⁰⁴ Gerő Ernő: Új honfoglalás!, *Szabad Nép*, III. évf., 1. sz., 1945. március 25., 1.

²⁰⁵ Gerő Ernő: Meghiúsult kísérlet a földreform elgáncsolására, *Szabad Nép*, III. évf., 2. sz., 1945. március 27., 3.

²⁰⁶ Munkában is az élen, *Szabad Nép*, III. évf., 97. sz., 1945. március 29., 1.

²⁰⁷ Révai József: A demokrácia támadásban, *Szabad Nép*, III. évf., 4. sz., 1945. július 22., 1.

szennykonkurrenciát a magyar demokráciának”. Révai szerint az ország háború utáni újjáépítése, és az említett „reakciókkal” szembeni „harc” összekapcsolódott: „Az újjáépítésért folytatott harc és a reakció végleges összezúzásáért vívott harc együvé tartoznak elválaszthatatlanul.”²⁰⁸ És ezek a kifejezések a következő években is használatban maradtak – kiegészülve más kifejezésekkel (például „klerikális reakció”, „népi demokrácia”).

A magyar kommunisták által használt nyelv hosszú időre meghatározta az emberek gondolkodását. Ezt Ö. Kovács József is hangsúlyozza: „A szovjetizált nyelv egy olyan gondolkodást és viselkedést befolyásoló tényező volt, amely nemzedékek szocializációját befolyásolta. Kétségtelen, hogy az 1945-től átfogóvá vált kommunista ideológia és pártállami intézményesülés révén »egy új nyelv« vált normaadóvá, amely lényegében megszabta a támogatás, túrés és tiltás határait.”²⁰⁹

Noha a fogalmi rendszer már 1945-ben is rendelkezésre állt, az 1948-ban használt kifejezések jó részét, így a „klerikális reakció” és a „kulák” fogalmakat is csak később, 1946-tól kezdte el használni a sajtó, és csak 1948-ban váltak „mindennapivá” a Szabad Nép hasábjain. Mindkettő politikai minősítést jelentett, „reakcióssá válhatott minden, illetve mindenki, aki a kommunista törekvésekkel szembekerült”²¹⁰.

4. 2. A propaganda típusai és teoretikusai

Propaganda fide, háborús, politikai és monumentális²¹¹ propaganda, goebbels-i propaganda – kifejezések, amelyek a legtöbb ember eszébe juthatnak a propaganda szó hallatán. A média manapság is egyre többet emlegeti a kifejezést – nem túl pozitív kicsengéssel. A propaganda szóhoz a történelmi tapasztalatok miatt egyébként sem társulnak pozitív képzetek. „A propaganda szó, túl a 20. század totális diktatúráin és annak tapasztalatain, legtöbbször negatív hatást kelt”²¹² – olvashatunk ilyen és ehhez hasonló gondolatokat a legújabb propagandatörténeti irodalom egyikében. „Számunkra a propaganda a »hatalom«

²⁰⁸ Uo.

²⁰⁹ Ö. Kovács József: Az ÁVH Somogy megyei osztályának hangulat- és helyzetjelentései, *Levéltári Szemle*, LXIX. évf., 2019/1, 88.

²¹⁰ Kiss Réka – Soós Viktor Attila – Tabajdi Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartóiszteknek*, Budapest, L'Harmattan, 2012, 38.

²¹¹ A monumentális propaganda kifejezést Lenin használta az emlékművekkel kapcsolatban. Vö. Póty János: *Az emlékeztetés helyei, Emlékművek és politika*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003, 224.

²¹² Ifj. Bertényi Iván: Az I. világháborús magyarországi propaganda néhány jellegzetességéről, in Ifj. Bertényi Iván – Boka László (szerk.): *Propaganda az I. világháborúban*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2016, 7.

valamilyen manipulációja, »amellyel« a »népet«, a tömeget saját céljainak érdekében valamire ravasz módszerekkel kívánja rávenni. A propaganda »népbutítás«, olyan szervezett cselszövés, ahol a hatalom birtokosai és gátlástalan kiszolgálói a többséget olyan dolgokra kényszerítik rá, ami alapvetően ellentétes saját érdekeikkel, ám éppen a propaganda révén elhomályosodik látásuk, és nem veszik észre, hogy amit tesznek, nem áll érdekükben. Azok a csekély számú tisztán látók pedig, akik átlátnak a hatalom mesterkedésein, mégsem tehetnek semmit, mert a hatalom keményebb eszközöktől sem visszariadva elhallgattatja a kritikus hangokat. Ezért azután mindenki kénytelen, legalábbis passzívan, tűrni ezeket a propaganda-fogásokat, és némán és kényszerűen együttműködni²¹³ – írja ifj. Bertényi Iván a propagandáról, és hozzáteszi: „Azok is aktív résztvevői lesznek például a »Szabad Nép-félórának«, akik pontosan tudják, hogy ez mennyire hazug, káros és ösztársadalmi mértékben is negatív tevékenység.”

Harold Lasswellnek az 1920-as évek végén megjelent munkája az első világháború háborús propagandájáról szól. Lasswell szerint azért volt szükség propagandára, mert „a háború megnyeréséhez egységes nemzeti támogatásra volt szükség, s ehhez az emberek tudatát kellett tudni, illetve kellett volna tudni ellenőrzés alatt tartani”.²¹⁴ A szerző leírta a propagandatechnikákat és eszközöket. Ennek része volt, hogy az „ellenségről azt kellett tudatosítani, hogy ördögi természetű, morálisan teljesen és minden vonatkozásban [...], minden egyes polgárnak az ellensége”.²¹⁵ A propaganda ezen túl a megtorlástól való félelem miatt válik hatékonyá. Az is előfordulhatna, hogy „a társadalom többsége elutasítaná a propaganda hazugságait, ha nem félne a hatalom erőszakos megtorlásától”. Így a propaganda sikere annak köszönhető, hogy „a hatalomról feltételezik a legszélsőségesebb erőszakos megtorló akciókat is az ellenállókkal szemben.”²¹⁶

A politikai propaganda fogalma a bolsevizmussal együtt már a húszas évek magyarországi szakirodalmában is megjelent. „Azt a mekhanizmust, amely a jelszavak érvényesítésén bizonyos lélektani eszközökkel munkál, hívjuk politikai propagandának” – írta le a fogalom definícióját Balogh József 1921-ben.²¹⁷ A szerző azt is hozzáteszi, hogy ennek a legfontosabb eszköze a napisajtó, és mintha a több mint két évtizeddel későbbi helyzetet vetítené előre, a kommunisták sajtótevékenységét is említi: „A proletárdiktatúra

²¹³ Uo.

²¹⁴ Kiss Balázs: Missziótól marketingig, Fejezetek a propaganda elméletétörténetéből, *Médiakutató*, VII. évf., 2006/1, 9.

²¹⁵ Uo., 10.

²¹⁶ Ifj. Bertényi: Az I. világháborús magyarországi propaganda, 7.

²¹⁷ Balogh József: A propaganda, in Gratz (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*, 127.

lényegében rejlett, hogy a hírszolgáltató, bíráló, »szabad« sajtót is halálra ítélte s csupán formáit bitorolván, propagandája eszközévé tette”.²¹⁸

De mit is jelent a kifejezés a téma teoretikusai szerint? A kérdésre a választ érdemes először a lexikonokban keresni. A propaganda „általánosságban eszmék tervszerű terjesztése”, amelynek „fő eszköze a sajtó (napi lapok, népszerű iratok, plakátok), de céljait szolgálhatják tanfolyamok, egyesületek, színi előadások, stb.” – írja a Révai nagy lexikona, amely szerint létezik úgynevezett „kulturpropaganda” is, amelynek célja lehet például a „műveltség népszerűsítése”. A lexikon külön kiemeli, és a jelentőségét hangsúlyozza a politikai propagandának, „amely politikai eszmék, pártprogramok terjesztésében áll és rendszerint tetszetősen formált jelszavaknak a köztudatba való átvitelével dolgozik.”

A Révai megkülönbözteti a társadalmi és az állami propagandát: „lehet társadalmi, ha társadalmi intézmények (egyesületek) fejtik ki és lehet állami, ha állami célok szolgálatában, állami szervek tartják fenn”. Az államiról így ír: „néha társadalmi eszközökön (szabad sajtó stb.) felül hatalmi eszközökkel (pl. cenzúrával stb.), is dolgozik, hogy ellenkező P.-t megakadályozzon”. Jellemzője, hogy „rendszerint tendenciózus, irányzatos természetű és az ellenérvek feltárására nem helyez súlyt, céljának elérésére az eseményeket gyakran valótlan színben állítja be, jelentőségüket túlozza, kiszínezi.”²¹⁹ A Révai-lexikon a tanácsköztársaság tapasztalatai alapján a kommunista propagandára is kitér: „A proletárdiktatúra fenntartásának egyik leghatalmasabb eszköze úgy Oroszországban, mint nálunk a terror mellett épp a P. volt. A kommunista állam a P.-t kisajátította és minden ellenkező véleményt erőszakosan elnyomott.”²²⁰

A Tolnai új világlexikona szerint a „propaganda, általánosságban az eszmék tervszerű terjesztése, ami lapok, röpiratok, plakátok útján, de élőszóval is történhet”. A Tolnai szerint a propaganda legfőbb célja, hogy a nagyközönséget bizonyos eszmék v. érdekek felkarolására mentől nagyobb számban megnyerje.”²²¹

A hatvanas években megjelent Kislexikon szerint a propaganda: „Eszmék tanok, politikai elméletek átfogó, elmélyült ismertetése és terjesztése. A kommunista propaganda célja a marxizmus–leninizmus eszméinek terjesztése, a dolgozók szocialista tudatának kialakítása.”²²² Ezt fogalmazza meg másképpen egy későbbi szótár, amely szerint a

²¹⁸ Uo.

²¹⁹ Révai nagy lexikona, 15. köt., Budapest, 1922, 717.

²²⁰ Uo.

²²¹ Tolnai új világlexikona, 14. köt., Budapest, 1929, 260.

²²² Kislexikon, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968, 717.

propaganda egyrészt „eszméknek, tanoknak stb. különféle eszközök útján történő módszeres terjesztése”, másrészt pedig „hírverés, népszerűsítés”.²²³

A kézikönyvek világában találunk más leírásokat is a propagandával kapcsolatban. Norman Davies *Európa története* című munkájában így ír: „A propaganda az egymással ellentétes hitek és annak az emberi eltökéltségnek a gyermeke, amely a saját hittételeit rá akarja erőszakolni másokra.” Davies hozzáteszi, hogy a propaganda elfogult, „s legnagyobb sikereit akkor éri el, ha a gyűlöletre és az előítéletekre apellál”, szüksége van a cenzúrára, továbbá „egy zárt információs téren belül minden kommunikációs eszközt – a nyomtatott sajtót, a közbeszédet, a művészetet – képes mozgósítani.”²²⁴ A kötet leszögezi, hogy „a politikai propaganda mindig létezett, még ha nem így hívták is”, és a hatékonyságát az új médiumok megjelenése mellett „az utópisztikus ideológiák” és a totalitárius államok kialakulása is növelte. „A »totális propagandának« és a »Nagy Hazugság művészetének« a bolsevikok voltak az úttörői. Plehanov nyomán Lenin megkülönböztette a hatalom csúcsainál lévő, a stratégiát kidolgozó propagandistát, és az ezt a gyakorlatba átültető alacsonyabb rangú agitátort” – fogalmaz Norman Davies.

Norman Davies leírja a „propaganda teoretikusai által” kidolgozott „öt alapelvet” is.²²⁵ A leírás – bár a könyv nem említi –, szinte teljes mértékben megegyezik Jean-Marie Domenach francia társadalomtudós elméletével, amelyet a későbbiekben többen is felhasználtak munkájukhoz. Domenach a politikai propagandáról 1950-ben írt könyvében a propaganda fogalmán és módszerein túl a propagandatechnikákat is megkülönbözteti. A propaganda formái és eszközei között két nagy csoportot állapít meg: a személyes propagandát és a tömegpropagandát. Ez utóbbin belül említi a nyomtatott anyagokat (köztük az újságot), az élőszót (pl. rádió), a képeket, az előadást (pl. színház, mozi).²²⁶

A propaganda működése Domenach szerint:²²⁷

1. Az egyszerűsítés és egyszerre egy ellenség elve: Röviden, néhány pontban kell tömöríteni a doktrínát és az érvelést. Az üzenetet például jelszavakkal, szlogenekkel és szimbólumokkal is el lehet juttatni a címzetthez. Fontos szempont, hogy a propagandában

²²³ Bakos Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005, 538. Az 1974-es kiadás a propaganda eszközeire is hoz példákat: „élőszó, nyomtatás, művészet, technika stb.” 688.

²²⁴ Norman Davies: *Európa története*, Budapest, Osiris Kiadó – 2000, 2002, 472.

²²⁵ A propaganda elméletével foglalkoznak – a jelen munkában hosszabban is bemutatott írások mellett – például az alábbi kiadványok is: Lindley Fraser: *Propaganda*, London, 1957.; Robert Jackall: *Propaganda*, London, 1995. Horváth Attila Norman Davies alapján szintén bemutatja az öt alapelvet. Vö. Horváth: *A magyar sajtó története*, 39–40.

²²⁶ Jean-Marie Domenach: *La propaganda politique*. Paris, 1950, 45–48.

²²⁷ Uo.

egyszerre egy ellenség legyen, és a saját táborát is egyvalaki képviselje. Egyszerűsítés lehet az „éljen...” és a „vessen...” technika. (Norman Davies ezt így fogalmazza meg: „A leegyszerűsítés elve: minden tényezőt egyszerűsíts le a jó és a rossz, a barát és az ellenség egyszerű képletére.”²²⁸)

2. A felnagyítás és torzítás elve: Domenach a felnagyítást újságírói technikának tartja. Fontos, hogy a túlzás helyet kap a hírből, a propaganda címben és a kommentárban van elrejtve. (Davies szerint: „A torzítás elve: ellenfeledet durva rágalommal és kigúnyolással foszd meg hitelétől”²²⁹).

3. A hangszerelés elve: Az adott téma hangszerelése azt jelenti, hogy bár a propagandaszervek ugyanazt ismételtetik, minden közönséghez másként kell szólni. A jó hangszerelés elengedhetetlen feltétele, hogy a hangnemet és az érvelést az érintett közönséghez igazítsák. (Davies: „A hangszerelés elve: különböző feldolgozásban és hangszerelésben vég nélkül ismételd ugyanazt az üzenetet.”²³⁰)

4. A transzfúzió elve: A propaganda mindig számít az általánosan elfogadott és az emberek gondolkodásában rejlő dolgokra, és ezekkel nem megy szembe, ezekre hivatkozva kezdi manipulálni a tömeget – ilyen például a nemzeti érzés vagy valamilyen -fóbia, illetve -filia. (Daviesnél: „A transzfúzió elve: a célközönség által elfogadott értékeket a saját céljaidra átalakítva használd fel.”²³¹)

5. Az egyöntetűség és terjesztés elve: A totalitárius propaganda egyik alapmechanizmusa, hogy az egyöntetűség érzését kelti, és egyszerre használja a lelkesítés és a megfélemlítés eszközeként. (Davies: „Az egyöntetűség elve: saját állásponthoz olyannak tüntesd fel, mintha az minden helyesen gondolkodó ember egybehangzó álláspontja lenne. A kétkedőket ismert személyiségek, társadalmi nyomás és »lelki ragály« segítségével bírd álláspontjuk megváltoztatására.”)²³²

Domenach az ellenpropagandáról is ír, amelynek legfontosabb jellemzője, hogy az ellenfél téziseit cáfolja. Az ellenpropaganda további szabályai:²³³

1. Az ellenfél témáinak lecsupaszítása.
2. A gyenge pontok támadása.
3. Erős propagandának nem szabad nekimenni.

²²⁸ Davies: *Európa története*, 472.

²²⁹ Uo.

²³⁰ Uo.

²³¹ Uo.

²³² Uo.

²³³ Domenach: *La propaganda*, 76–80.

4. Az ellenfél hiteltelenítése.
5. Tényekkel kell cáfolni az ellenfél propagandáját.
6. Nevetségessé kell tenni az ellenfelet.
7. Az ellenfél is a másik elnevezéseit, szimbólumait kénytelen használni.

„Azt a mekhanizmust, amely a jelszavak érvényesítésén bizonyos lélektani eszközökkel munkál, hívjuk politikai propagandának. Ennek a szerkezetnek nemcsak egyik legrégebb és leghathatósabb, hanem hosszú időn át egyetlen számbajövő eszköze volt a napisajtó”²³⁴ –fogalmaz Balogh József A bolsevizmus Magyarországon című kötetben. A szerző ehhez hozzáteszi, hogy a bolsevizmus „halálra ítélte” a szabad sajtót, és az újságok a propagandát szolgálták. Mint írja, a bolsevista állam létéhez hozzátartozott a terjeszkedés, ezért szüksége volt a propagandára.

F. C. Bartlett 1942-ben megjelent *Political propaganda* című munkája elsősorban pszichológiai szempontból, és leginkább a demokratikus államok propagandájának szemszögéből vizsgálja a témát.²³⁵ Bartlett, akire egyébként Domenach is hivatkozott, hangsúlyozza, hogy ha a propaganda intézményesül, akkor a háttérben olyan erők állnak, akik gyermekként tekintenek a társadalom tagjaira. Bartlett szerint ez történik azokban a totalitárius államokban, amelyekben a propagandát a domináns párt használja. Az egypártrendszerben a propagandának nagy tömegeket kell megszólítania, ha el akarja érni, hogy a csoport tagjai egységes véleményen legyenek, és egységesen cselekedjenek.²³⁶

Bartlett szerint a totalitárius államok propagandája a tömegek intelligenciájának lebecsülésére, valamint az uniformizált gondolatok és érzések szükségességére épít. Ahhoz, hogy megvalósítható legyen az uniformizált gondolkodás és érzésvilág, a népeiséget védeni kell a külső hatásoktól. Az ilyen típusú propagandának elengedhetetlen eszköze a szigorú és szervezett cenzúra. Az uniformitás megvalósításához azt is el kell érnie e propagandának, hogy a társadalom többsége higgyen az adott társadalmi rendben, amelynek legegyszerűbb és leghatékonyabb eszköze a más rendszerek iránti ellenérzések felébresztése és erősítése az emberekben.²³⁷ A szerző hangsúlyozza, hogy a politikai propaganda célja helytől és időtől függetlenül mindig ugyanaz: a közösség véleményének, érzéseinek és cselekedeteinek formálása, tekintet nélkül az észszerű magyarázatokra.²³⁸ Bihari Mihály szerint „a totalitárius propaganda a totalitárius ideológia leegyszerűsített tételeit, magyarázatait,

²³⁴ Balogh: A propaganda, 127.

²³⁵ F. C. Bartlett: *Political propaganda*, Cambridge, 1942.

²³⁶ Uo., 8.

²³⁷ Uo., 13–14.

²³⁸ Uo., 21.

felhívásait közvetíti a tömeg, a nép, a mozgalom, a párt tagjai számára”. Ez a társadalom totális átnevelését jelenti, és ezért megnövekszik a propaganda jelentősége. „A totalitárius propaganda eszközei kimeríthetetlenek: a sajtó, a film, a kultúra, a művészetek, az iskola, a sport a könyvkiadás mind a propaganda szolgálatába állítandó.”²³⁹

Bartlett hosszan elemzi a propaganda eszközeit is. Mint írja, a propaganda a történelem során mindig ugyanazokra az elemekre épített: a csoporthoz tartozás büszkeségére, a szimbólumok által keltett érzelmekre, a félelemre és a szorongásra, a mohóságra és az irigységre, vagy bármi más olyan dologra, ami az aktuális legitim társadalmi és politikai célokat szolgálja. Ezt segítheti például a tények szelektálása és torzítása, a túlzó és az érzelmektől túlfűtött állítások, a sűrű ismétlés és az irónia. A szerző hangsúlyozza, hogy a korábbiakhoz képest megváltozott a propaganda folyamatának sebessége, és mindez egyfajta sürgető érzést ad hozzá a tartalomhoz.²⁴⁰ Bartlett hosszabban foglalkozik a két világháború közötti totális államok propagandájával. A Szovjetunió kapcsán hangsúlyozza, hogy a bolsevikok legfontosabb célja az oktatás színvonalának emelése, és az írástudatlanok számának csökkentése volt, és propagandájukat a nyers erőszak jellemezte. Olaszországban a legfontosabb eszköz a sajtó volt, Németországban, ahol pontosan kidolgozott részletek szerint működött a propaganda, szintén használták a tömegkommunikáció csatornáit. Bartlett megállapítja, hogy a politikai propaganda jellemzői és eszközei mindenhol ugyanazok: elnyomás, cenzúra, erőszak, terror, az oktatás befolyásolása, a legújabb eszközök felhasználása a hírek és a propagandaüzenetek közvetítésére, és az ellenőrzés kiterjesztése az élet több területére.²⁴¹

A propaganda a pszichológiában „sugalmazásnak” nevezett folyamat szervezett és nyilvános formája Bartlett szerint, aki azt is hozzáteszi, hogy a politikai propaganda szinte kizárólag az alá-fölérendelt típusú kapcsolatra épít ennek során, és a propagandistának a siker érdekében ki kell vívnia valamilyen politikai és társadalmi presztízst. Ennek megőrzéséhez a leghatékonyabb eszköz az erőszak, de finomabb eszközök is léteznek. Közéjük tartozhat például az írott sajtó, amely szinte a világ minden részén rendelkezik bizonyos fokú presztízzsel. Az emberek többsége ugyanis gondolkodás nélkül elfogadja azt, amit egy újságban vagy könyvben olvas.²⁴² Az erőszakkal kapcsolatban fogalmazta meg gondolatait Hannah Arendt is, aki szerint a totalitárius államokban a propaganda és a terror

²³⁹ Bihari Mihály: *Magyar politika 1944–2004, Politikai és hatalmi viszonyok*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005, 113.

²⁴⁰ Bartlett: *Political propaganda*, 24–25.

²⁴¹ Uo., 25–50.

²⁴² Uo., 51–54.

szoros kapcsolatban állnak. „Ott, ahol a totalitarizmus abszolút uralomra tesz szert, a propagandát indoktrinációval váltja fel, és az erőszakot nem annyira abból a célból veti be, hogy megfélemlítse az embereket (ezt csak a kezdeti szakaszban teszi, amikor még létezik politikai ellenzék), hanem azért, hogy ideológiai doktrínáit és gyakorlati hazugságait folytonosan valósággá tegye” – fogalmaz Arendt.²⁴³ A propagandáról és a terrorról évtizedekkel korábban Balogh József is írt: „Az állam minden funkciója – tudatosan és öntudatlanul – propagandává lesz [a kommunizmusban]. Az érvényesülés másik eszköze a terror. Amit a propaganda megszerzett, azt a terror őrzi, mert minden talpalatnyi meghódított területet az ellenségek ezrei fenyegetik; másfelől a propaganda azon van, hogy amit a terror kicsikart, eszmeileg is az új célok szolgálatába állítsa. Így a bolsevista állam potemkin-épülete ezen a pillérpáron nyugszik: propaganda és terror.”²⁴⁴

A totális propaganda és a terror működését Bihari is összekapcsolja. Mint írja, a „totalitárius propaganda tökéletesen kiegészítette a totális terrorszervezet működését és felerősítette annak hatását: a vezetők és a párt tévedhetetlenségének súlykolásával, a hazugságok elhitetésével, a totalitárius ideológia és politikai feladatainak megvalósítására mozgósítással, az állandó éberség, harcrakészség felajzásával.”²⁴⁵ Ehhez pedig „a társadalmi tudat manipulálásában óriási szerepe volt a totalitárius ideológiai propagandagépezetnek, a sajtónak, az újságíróknak és a pártiskolákon kiképzett propagandistáknak.”²⁴⁶

Bartlett szerint a sugalmazás kétféleképpen történhet. Stílusa lehet éles, nyers, parancsoló, direkt, túlzó és szuperlatívuszokba hajló vagy épülhet finom utalásokra, lehet bújtatott és közvetett. Minél inkább a presztízssre épít valaki, annál valószínűbb, hogy az első formát alkalmazza.²⁴⁷ Megállapítható, hogy a politikai propaganda mindenhol ugyanúgy működik: presztízsalapú sugalmazásra épül, feltételezi, hogy az alá-fölérendeltségi viszony megfelelően reprezentálja kapcsolatát a tömegekkel, durva túlzásokkal és generált válságokkal érzelmeket ébreszt és erősít fel közvetlenül, intenzíven használja a szimbólumokat. Mindezekkel az a célja, hogy megbénítsa a kritikus gondolkodást és elérje, hogy az emberek szolgai módon elfogadják a propaganda üzenetét.²⁴⁸

Bartlett külön fejezetet szentelt a politikai propaganda módszerein belül a speciális trükköknek és eszközöknek. Ebbe az eszköztárba tartozik a leggyakrabban alkalmazott trükk

²⁴³ Hannah Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992, 425.

²⁴⁴ Balogh: *A propaganda*, 149.

²⁴⁵ Bihari: *Magyar politika*, 118.

²⁴⁶ Uo., 117–118.

²⁴⁷ Bartlett: *Political propaganda*, 59.

²⁴⁸ Uo., 66.

is: az ismétlés. Hannah Arendt vitatta az ismétlés kiemelkedő szerepét: „A tömegeket nem a tények győzik meg – még csak nem is kitalált tények, hanem csakis ama rendszer következetessége, amelynek maguk is részei. Az ismétlés, amelynek jelentőségét túl szokták becsülni abból az általános hiedelemből kiindulva, hogy a tömegek csökkent értékű felfogó- és emlékezőképességgel rendelkeznek, csak annyiban fontos, amennyiben meggyőzi a tömegeket az időbeli következetességről.”²⁴⁹

Bartlett leírása szerint az eszközök közé sorolható az állítások alkalmazása érvelés helyett, az érzelmek generálása, az ösztűz, a humor (iróniával és szarkazmussal), az álhírek terjesztése („a sutgó propaganda”), konkrét adatok felhasználása és a hazugság. Bartlett szerint a legnagyobb politikai propagandisták gyakorlatilag szélhámósok.²⁵⁰

Ide kapcsolódhatnak Denis McQuail gondolatai is, aki szerint a propaganda „a kollektív viselkedés és vélemény befolyásolására tett átgondolt erőfeszítések folyamata és eredménye többféle kommunikációs eszköz szisztematikus és egyoldalú felhasználása által”.²⁵¹ Mint írja, propagandát az üzenet kibocsátójának érdekében szoktak folytatni, és nem a befogadó elvárásai számítanak. Jellemzője, hogy „bizonyos mértékig megtévesztő vagy nem teljesen őszinte, és teljes mértékben valótlan is lehet”, továbbá „lehet agresszív is, az általa ábrázolt valóság pedig torzult”.²⁵² McQuail másik definíciója szerint – Jowett és O’Donnell elméletét idézve – a propaganda „szándékos és módszeres kísérlet a percepciók befolyásolására, a gondolkodás manipulálására és a viselkedés irányítására egy olyan válasz elérése érdekében, amely előmozdítja a propagandista kívánt szándékát”.²⁵³ McQuail hangsúlyozza, hogy a propagandát az előre nem látható körülmények is befolyásolják. Mint mondja, az azonban biztos, hogy a „jól működő propagandához az kell, hogy elérjen az emberekhez, és hogy elfogadják (sőt elhiggyék) azt.”²⁵⁴ Aronson azt vizsgálta, hogy van-e különbség oktatás és propaganda között. Mint írja, ha „olyan érzelmi töltésű kérdésekről van szó, amelyekről az emberek véleménye nagymértékben eltérő, valószínűleg nem is lehet olyan közlést szerkeszteni, amelyet mind a két fél egyformán tisztességesnek és pártatlannak fog ítélni.”²⁵⁵ A szerző szerint nehéz eldönteni, hogy mi oktatás és mi propaganda, mert akár egy számtanpéldát is értelmezhetnek emberek propagandaként.

²⁴⁹ Arendt: *A totalitarizmus gyökerei*, 434–435.

²⁵⁰ Bartlett: *Political propaganda*, 67–103.

²⁵¹ Denis McQuail: *A tömegkommunikáció elmélete*, Budapest, Wolters Kluwer, 2015, 705.

²⁵² Uo.

²⁵³ Uo., 564.

²⁵⁴ Uo., 650.

²⁵⁵ Elliot Aronson: *A társas lény*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008, 86.

„Jacques Ellul 1962-es Propagandes című könyve fordulópont, sőt tulajdonképpen töréspont a propagandakutatások történetében” – olvasható Kiss Balázs a Médiakutatóban megjelent tanulmányában.²⁵⁶ Ellul szerint a propaganda „egyszerre fordul az egyénhez és a tömeghez”, vagyis „mint valamely csoport tagjához fordul az egyénhez, s a tömeget is mindig mint egyének halmazát közelíti meg”²⁵⁷ A szerző ezért nagyon fontosnak tartja a tömegkommunikációs eszközök hatékonyságát: úgy tűnik, mintha az egyénhez szólnának, valójában nagy tömegek figyelik. Ellul szerint a propagandának totálisnak kell lennie. Több eszközön keresztül kell továbbítani az üzenetet. „A propaganda nem tűr meg ellentmondást”, és igénybe veszi a szépirodalmat és a történetírást is, valamint „folyamatosnak és tartósnak kell lennie”. Ez utóbbi azért is fontos, mert – Arendttel szemben Ellul is úgy gondolta, hogy – „az üzenet úgy ivódik be, ha állandóan ismételtjük”.²⁵⁸

Ellul többféleképpen is csoportosította a propagandaformákat, négy propagandapárt különböztetve meg. Az egyik a politikai és szociológiai propaganda párosa. „Politikai propagandáról akkor beszélünk, amikor egy kormány, párt, nyomásgyakorló csoport stb. befolyásoló technikákat alkalmaz azért, hogy a saját szempontjai szerint változtassa meg a közönség viselkedését. Az eszközök alkalmazása ennek megfelelően akaratlagos és kiszámított. Az elérendő célok világosan felmutathatók és pontosak, ugyanakkor korlátozottak. A témák és a célkitűzések politikaiak.” A szociológiai propaganda esetében a „társadalom minél több embert próbál magába integrálni, egységesíteni életmódjuk és viselkedésük szerint.” Az ilyen propaganda általában akaratlan. „A szociológiai propaganda valamilyen ideológiának a szociológiai kontextus révén történő behatolása tőle idegen területekre”.²⁵⁹

A második megkülönböztetés talán fontosabb jelen értekezés vonatkozásában: az agitációs és az integrációs propaganda. „Az agitációs propaganda valamilyen cselekvésre akarja rávenni a közönséget, például valamilyen berendezkedés megváltoztatására, megdöntésére, ezért ez a konfliktushelyzetek, a szembenállás propagandája. A cél ilyenkor a népesség erejének és áldozatkészségének rövid idejű fókuszálása valamilyen körülhatárolt célra. A felizzításhoz általában a legegyszerűbb érzelmekre szokás apellálni: főként a dühre. Kommunikációs médiumai a beszédek, a plakátok és a pletyka vagy a suttogó propaganda.”²⁶⁰ Az integrációs propaganda célja, hogy az adott társadalmi berendezkedés

²⁵⁶ Kiss: Missziótól marketingig, 13.

²⁵⁷ Uo.

²⁵⁸ Uo., 14.

²⁵⁹ Uo., 14–15.

²⁶⁰ Uo.

íránt totális ragaszkodást alakítson ki a tömegben. Következménye a teljes uniformizálódás lehet. „Az integrációs propaganda szorul rá a leginkább az elektronikus tömegkommunikációs eszközökre, amelyek folyamatos környezetet képesek teremteni az emberek köré, nemcsak átmenetileg horgaszítják fel indulataikat.”²⁶¹

Itt említhetjük Michał Szulczewskit, aki szerint a közvetlen propaganda hatékonyabb, mint a tömegtájékoztatási eszközök befolyása. A politikai propagandáról szóló elméleti munkájában a technikai eszközök (sajtó, rádió, televízió) szerint is meghatározta a propaganda típusait. A sajtót a propaganda lényeges eszközének tartotta, és hangsúlyozta, hogy a lap és az olvasó között kialakuló „sajátos kapcsolat” hozzájárul a sikeres üzenettovábbításhoz. A sajtó jellegzetességei a nyilvánosság, az időszerűség, a politikai elkötelezettség és a rendszeresség.²⁶² A sajtókampányt, amely „egy bizonyos időszakban a problémák meghatározott körére összpontosítja a befogadó figyelmét”, különösen hatásos propagandaeszközként jellemzi Szulczewski. A szerző idézi Lenint is, aki szerint a folyóiratok a propagandát, az újságok pedig az agitációt szolgálták.²⁶³

Gyórfy Gábor is hivatkozik Ellulra, akinek osztályozása alapján megállapítja, hogy „a kommunista rendszeren belül is megkülönböztethető az agitációs és integrációs propaganda”.²⁶⁴ Gyórfy szerint Romániában „a hatalomátvétel első időszakának (1944–1948) jellemzője” az agitációs propaganda, „szerepe a kommunista párton kívüli alternatív hatalomközpontok (politikai pártok, társadalmi szervezetek, egyházak, magángazdasági vállalkozások stb.) befolyásának csökkentése és végső soron megsemmisítése volt”.²⁶⁵ Ez Magyarországon is megfigyelhető, hiszen a „fordulat éveiben” egyértelműen az elluli értelemben vett agitációs propaganda érvényesült.

Ellul vertikális és horizontális propagandát is megkülönböztet. „A vertikális propaganda felülről irányul lefelé. A vezér kitűzi a célokat, vele szemben a tömeg annak ellenére passzívnak mondható, hogy az ő mozgósítása a cél, ám a célok megfogalmazásába nem szólhat bele.” A horizontális propaganda során nincs vezér, a csoportban mindenki egyenlő.²⁶⁶ A vezető szerepére Bihari Mihály is kitért: „A totalitárius propaganda a »csalhatatlan előrelátás«, a »tévedhetetlenség propagandája«, amely a hatalomátvétel után

²⁶¹ Uo., 15.

²⁶² Michał Szulczewski: *A politikai propaganda, Az elméleti problémák leírása*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 174.

²⁶³ Uo., 176.

²⁶⁴ Gyórfy Gábor: A romániai kommunista integrációs sajtópropaganda alaptételei (1945–1956), *ME.dok*, II. évf., 2007/1, 43.

²⁶⁵ Gyórfy: *Cenzúra és propaganda*, 2009, 54.

²⁶⁶ Kiss: *Missziótól marketingig*, 15.

hat igazán. A totalitárius diktátorok úgy tüntetik föl önmagukat, mint akik csak »értelmezői« a tévedhetetlen tudományos és propagandatételeknek, az előre látható és elkerülhetetlenül bekövetkező törvényszerű folyamatoknak és történéseknek.”²⁶⁷

A negyedik elluli kategória a racionális és az irracionális propaganda. „Ha valakinek csak egy információt mondunk, azt esetleg képes ellenőrizni, de ha százat mondunk százféle dologról, akkor inkább csak összbenyomása alakul ki a dolgokról. De éppen ez a cél, az, hogy az emberek – nem lévén képesek a rengeteg információ feldolgozására – a propagandista számára kedvező összbenyomásra tegyenek szert a hallottak, látottak alapján.”²⁶⁸ Ehhez kapcsolódhat Szulczewski gondolata, aki szerint a propaganda típusait meg lehet különböztetni az információk jellege alapján is: így lehet beszélni elsődleges, vagyis alkotó és másodlagos, azaz ismétlő propagandáról. Az elsődleges tényeket közöl és fogalmakat alkot, a másodlagosnak nyújt anyagokat. A másodlagos propaganda keretében „a saját mozgósító célok érdekében kihasználják azokat a tényeket, amelyek a propagandistáktól függetlenül jöttek létre”.²⁶⁹ E másodlagos további két típusra osztható: aktív és passzív. Az aktív propaganda során az információ felkelti az érdeklődést, a passzív esetében a propagandistának több munkája van abban, hogy az üzenet eljusson a befogadóhoz.²⁷⁰

Mazzoleni – Habermas alapján – a propagandát nem tekinti a politikai kommunikáció részének. Szerinte a propaganda a diktatórikus rendszerek és a konfliktushelyzetek jellemzője, a benne megjelenő manipulációs szándékkal ellentmond a nyilvánosság fogalmának és a demokratikus formáknak.²⁷¹ Két korszakot említ a huszadik századból, amikor „a politikai kommunikáció fejlődésében drámai szünet állt be”: a két világháború közötti időszakot és a hidegháború idejét. Ezekben az években „a propaganda és a manipuláció fölébe kerekedett a demokratikus vitának és a szabad információnak, különösen a fasiszta és a kommunista országokban”.²⁷²

Michał Szulczewski a propaganda típusait és válfajait is leírja. A területi szempont alapján történő megkülönböztetést – belső, a saját állampolgárok felé irányuló és külső, más országoknak szóló propaganda – nem tartja megalapozottnak. Úgy gondolja, hogy a legújabb technikák egyaránt lehetővé teszik a propagandát mindkét irányba, és a tartalom független a

²⁶⁷ Bihari: *Magyar politika*, 93.

²⁶⁸ Kiss: *Missziótól marketingig*, 16.

²⁶⁹ Szulczewski: *A politikai propaganda*, 147.

²⁷⁰ Uo., 148.

²⁷¹ Gianpietro Mazzoleni: *Politikai kommunikáció*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002, 26.

²⁷² Uo., 16.

befogadók lakóhelyétől.²⁷³ Egy másik megkülönböztetést is szkeptikusan említ a szerző: a „fehér” propaganda forrásai ismertek, a „fekete” forrásai nem válnak nyilvánossá, a „szürke” pedig köztes válfaj.²⁷⁴

Szulczewski megalapozottnak tartja a „reakció iránya” szerinti megkülönböztetést. E szerint a propaganda lehet pozitív (valamiért folyó) és negatív (valami ellen forduló). A pozitív propaganda híveket toboroz, eszméket terjeszt, népszerűsít. A negatív propaganda tények, emberek ellen irányul. Ez utóbbiban gyakran jelenik meg a hamisítás és a hazugság.²⁷⁵

A következő „kritérium a propaganda önmeghatározása a befogadókkal szemben”. E szerint nyílt és leplezett propagandáról beszélünk. Az első típust akkor alkalmazzák, amikor nincsenek ellenvélemények, a másik esetben a propagandisták elrejtik szándékaikat, arra törekednek, hogy „a felhívás ne legyen túlságosan kategorikus”.²⁷⁶ Ide kapcsolódhatnak a következő típusok: közvetlen és közvetett propaganda. Az elsőnél azonnali eredményre lehet számítani, a másikonál az a cél, hogy a közvetett céloknak megfelelő hangulatot teremtsen.²⁷⁷

A propaganda típusai aszerint is csoportosíthatók, hogy „időben mikor zajlott le a propagált eseményhez képest”. Így lehet megelőző, kísérő és utólagos propaganda. Az első valamit előre jelez, érdeklődést kelt. A második magyaráz, népszerűsít, a harmadik pedig a „lezajlott események terméke”.²⁷⁸

4. 3. Kommunista sajtó- és propagandaelméletek

Karl Marx²⁷⁹ úgy gondolta, hogy az újságírónak névtelenül kell írnia, mert így válhat az újság „sok egyéni vélemény gyűjtőhelyéből egy szellem orgánumává”.²⁸⁰ De természetesen

²⁷³ Szulczewski: *A politikai propaganda*, 142.

²⁷⁴ Uo., 143.

²⁷⁵ Uo., 144–146.

²⁷⁶ Uo., 146.

²⁷⁷ Uo., 147.

²⁷⁸ Uo., 148–149.

²⁷⁹ Karl Marx (1818–1883): német közgazdász, filozófus. A Kommunista kiáltvány társszerzője, szerepet vállalt az I. Internacionálé létrehozásában, legismertebb műve *A tőke*. Vö. <https://cultura.hu/aktualis/karl-marx/> (Megtekintés: 2021. február 21.)

²⁸⁰ Karl Marx: *A Mosel-vidéki ††-tudósító igazolása (Részletek)*, in Marx–Engels–Lenin: *A sajtóról*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 15.

már Lenin²⁸¹ is írt a sajtó feladatairól, így a későbbiekben folyamatosan hivatkozhattak is rá. „A lap nemcsak kollektív propagandista és kollektív agitátor, hanem kollektív szervező is”²⁸² – fogalmazott Lenin, aki fontosnak tartotta az agitáció és propaganda szempontjából, hogy legyen országos központi politikai lap. Úgy gondolta, hogy a sajtónak köszönhetően a „szétforgácsolt agitációt” felválthatja az „átfogó és rendszeres agitáció”. A sajtót a „hadi tevékenység” legfontosabb ágának tartotta.²⁸³ Úgy képzelte, hogy „a proletariátus révén a lap behatol a városi kispolgárság, a falusi kézművesek és parasztok soraiba és igazi népi politikai lappá válik”.²⁸⁴ Lenin ezen gondolatainál érdemes megnézni, hogy milyen modelljei lehetnek a médiának a média hatalma szempontjából. Két modell áll egymással szemben: a domináns média és a pluralista média. „Az előbbi modell a médiát úgy tekinti, mint amelyik más erős intézmények nevében gyakorolja a hatalmat. [...] A médiaszervezetek jól körülhatárolt és tagolatlan világképet konstruálnak, amely az uralkodó érdekek nézőpontjait tükrözi. A közönség szinte arra van kényszerítve vagy úgy van kondicionálva, hogy némi kritikát gyakorolva elfogadja a felkínált világképet. A végeredmény pedig az, hogy az uralkodó hatalmi szerkezet megerősödik és legitimé válik, s hogy – az alternatív hangok kiszűrésével – elejét veszik a változásnak.”²⁸⁵ A dominancia modellje a politikai propaganda eszközeként kezeli a médiát.

4. 3. 1. A szovjet propagandisták és követőik

Lenin hangsúlyozta, hogy a sajtónak nem a napi politikai intézkedésekkel, hanem gazdasági kérdésekkel kell foglalkoznia: „A sajtót a szenzációk szervéből, a politikai hírszolgálat egyszerű apparátusából, a burzsoá hazugság elleni harc szervéből át kell változtatnunk – és át is változtatjuk – a tömegek gazdasági átnevelésének eszközévé, olyan eszközzé, amely megismerteti a tömegekkel, hogyan kell a munkát új módon megszervezni.”²⁸⁶ Jellemezte az olvasók érzelmi kötődése, „amelyet a közös párhűség, a szektásság és a párt céljait szolgáló mozgósító funkció révén” teremtett meg.²⁸⁷ Erre utalt Rákosi Máttyás is, amikor

²⁸¹ Lenin (Vlagyimir Iljics Uljanov, 1870–1924): szovjet kommunista politikus, a „forradalmi mozgalom” vezetője. Vö. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1870_aprilis_22_lenin_szuletese/ (Megtétekintés: 2021. február 21.)

²⁸² Lenin: Mivel kezdjük? (Részlet), in Marx–Engels–Lenin: *A sajtóról*, 33.

²⁸³ Uo., 31.

²⁸⁴ Uo., 33.

²⁸⁵ McQuail: *A tömegkommunikáció*, 103–104.

²⁸⁶ Lenin: „A szovjethatalom soron levő feladatai” című cikk első fogalmazványa, in Marx–Engels–Lenin: *A sajtóról*, 292.

²⁸⁷ McQuail: *A tömegkommunikáció*, 35.

1948 márciusában a kommunista párt sajtófogadásán a „szenzációhajhászás” ellen szólalt fel, és a sajtó feladatának a „tömegnevelést” határozta meg.²⁸⁸

Leninék és az őket követő magyarországi kommunisták a politikai céljaik eléréséért bármire képesek voltak: „Eszköztárunkba beletartozott a nyílt erőszak, a mindent mindenkinek rögtön ígéretes demagógiája, más pártok programjának cinikus felhasználása éppúgy, mint a társadalmi tudat és annak verbális megjelenése, a nyelv fölötti ellenőrzés megszerzése a monopolizált hírközlés segítségével.”²⁸⁹

A propaganda nyelvével, sőt általában nyelvészeti kérdésekkel a kommunista politikusok és teoretikusok – köztük Sztálin²⁹⁰ – is foglalkoztak.²⁹² Dimitrov²⁹³ „bolsevik törvénynek”, „elemi szabálynak” nevezte a régi retorikai igazságot: „Amikor írsz, vagy beszélsz, mindig arra az egyszerű munkásra gondolj, akinek téged meg kell értenie, felhívásodnak hitelt kell adnia és téged készséggel követnie kell! Gondolnod kell arra, hogy kinek a számára írsz és kihez beszélsz.”²⁹⁴ A szerző utalt arra is, hogy mindehhez technikai változásokra is szükség volt. „Több papírt kell gyártanunk, magasabb fokra kell fejlesztenünk nyomdatechnikánkat, mivel újságokra, könyvekre, irodalomra van szükségünk, hogy magát a tervet megmagyarázzuk, hogy mozgósítsuk a népi erőket, hogy a nép helyes tájékoztatását szolgáljuk.”²⁹⁵

Dimitrov nagy szerepet szánt a sajtónak, és sajnálta, hogy saját országában nem fejlődik megfelelően a kommunista tájékoztatás. Mint fogalmazott: „Szívfájdalommal bár, de meg kell önöknek mondanom, hogy ha összehasonlítjuk kiadványaink némelyikét nem is az a nagyhatalom kiadványaival, mint a Szovjetunió, hanem csak Csehszlovákia, Románia

²⁸⁸ Rákosi Mátyás: *Építjük a nép országát*, Budapest, Szikra, 1949. 118.

²⁸⁹ Tóth Szergej: A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája, *Aetas*, VI. évf., 1991/1, 5.

²⁹⁰ Sztálin (Joszif Visszarionovics Dzsugasvili, 1879–1953): 1922-től az orosz kommunista párt központi bizottságának főtitkára, 1935-től nyílt terroruralmat épített ki. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/sztalin.htm> (Megtekintés: 2021. február 21.)

²⁹² Sztálin nyelvészeti buzgóságának lett áldozata például a Ny. J. Marr által képviselt nyelvészeti irányzat, amely az 1920-as évektől 1950-ig elfogadott, sőt „rajongásig” méltatott volt. Sztálin tudományos véleményt mondott a „marrizmus”-ról, amelyben az irányzattal szemben lépett fel. Havas Ferenc: *A marrizmus-szindróma, Sztálinizmus és nyelvtudomány*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2002. Az ötvenes évek kezdetén hazánkban is megjelent a témában irodalom, amely természetesen a sztálini álláspont felől közelítette meg a kérdést: *A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita)*, Budapest, Szikra, 1950.

²⁹³ Georgi Dimitrov (1882–1949): bolgár kommunista politikus, 1935-től a Komintern elnöke, 1946-tól Bulgária miniszterelnöke. Vö. http://www.rubicon.hu/magyar/oldalak/1949_julius_2_georgi_dimitrov_halala (Megtekintés: 2021. február 21.)

²⁹⁴ Dimitrov: A munkásosztály egységéért a fasiszmus ellen, in G. M. Dimitrov: *Válogatott cikkek és beszédek*, Szikra, Budapest, 1952, 156.

²⁹⁵ Dimitrov: A nyomtatott szó hatalmas fegyver, in G. M. Dimitrov: *Válogatott cikkek és beszédek*, 265.

és Magyarország kiadványaival, megállapíthatjuk, hogy az utóbbiak magasabb színvonalon állnak e téren.”²⁹⁶

Dimitrov megemlítette, hogy gyakran panaszkodnak körülötte, „hogy nincs elegendő ember az agitációra és a propagandára, nincs elegendő az újság számára, nincs elegendő a szakszervezetek számára, nincs elegendő az ifjúság és a nők körében végzendő munkára.”²⁹⁷ Ezzel szemben ő úgy gondolta, hogy „ember van sok, csak fel kell őket fedezni a saját szervezeteinkben, a sztrájkok és tüntetések idején, a különböző munkás tömegszervezetekben az egységfrontszervben; támogatni kell őket abban, hogy a munka és a harc folyamán fejlődjenek; olyan helyre kell őket állítani, hogy a munkásosztály ügyének valóban hasznot hajthassanak”.²⁹⁸

„Minden történelmi helyzet megköveteli az agitációban és propagandában a maga külön formáját”²⁹⁹ – fogalmazott Kalinin³⁰⁰ 1942-ben, aki azt is hangsúlyozta, hogy ennek alkalmazkodnia kell a mindenkori körülményekhez. A szerző kiemelte a sajtó nagy szerepét, hiszen mint írta, ott a „legképzettebb emberek írnak”³⁰¹, és arra is felhívta a figyelmet, hogy a „szavakkal óvatosan kell bánni”, mert „a kifejezésbeli hanyagság legyöngíti az agitáció hatását”.³⁰²

Kalininra hivatkozott Azizjan³⁰³ a propagandacikkekről szóló előadásában. Sztálint idézve Azizjan hangsúlyozta, a propagandacikknek „a tudományos kommunizmus, a marx-lenini elmélet fényével” kell megvilágítania az eseményeket, és fontos feladatának tartotta, hogy „elméleti síkon fegyverezze fel a népet, s olyan szellemi iránytűt adjon neki, melynek segítségével tájékozódni tud a belföldi és nemzetközi események között”.³⁰⁴ Azizjan kritikát is megfogalmazott a sajtóval szemben, hiszen mint írta, a szovjet sajtó propagandacikkei „gyakran szárazak, unalmasak, színtelenek”.³⁰⁵ Azizjan szerint a propagandacikknek szellemi táplálékot kell nyújtaniuk az olvasó részére”.³⁰⁶ A propagandacikk legfontosabb

²⁹⁶ Uo.

²⁹⁷ Dimitrov: A munkásosztály egységéért, 163.

²⁹⁸ Uo. 164. o.

²⁹⁹ Mihail Ivanovics Kalinin: *A propaganda és agitáció kérdései*, Budapest, MDP KV Agitációs Osztály, é. n. 25. Kalinin egyik előadásában külön hangsúlyozta az ifjúsági sajtó szerepét a fiatalság nevelésében. Vö. M. I. Kalinin: *A kommunista nevelésről*, Budapest, 1948, 279–281.

³⁰⁰ Mihail Ivanovics Kalinin (1875–1946): szovjet politikus, 1919-től 1946-ig „államfő” a Szovjetunióban. Vö. <https://www.britannica.com/biography/Mikhail-Ivanovich-Kalinin> (Megtekintés: 2021. február 21.)

³⁰¹ Kalinin: *A propaganda*, 26.

³⁰² Uo., 39.

³⁰³ Atik Keganovics Azizjan: újságíró, 1937-től a Pravda munkatársa. Vö. https://adtplus.arcanum.hu/hu/view/OrszagVilag1957_1967_2/?query=azizjan&pg=423&layout=s (Megtekintés: 2021. február 21.)

³⁰⁴ A. K. Azizjan: *Propagandacikk és propagandarovat a napisajtóban*, Budapest, 1951, 8.

³⁰⁵ Uo., 9.

³⁰⁶ Uo., 11.

feladatának a szovjet nép kommunista nevelését, „az elvtelenség mindennemű megnyilvánulása”, valamint „az emberek tudatában visszamaradt kapitalista csökevények” elleni harcot jelölte meg.³⁰⁷ Azizjan indulatos megfogalmazása szerint: „A propagandacikk feladata, hogy bolsevik szenvedélyességgel és élességgel lerántsa a leplet a burzsoá ideológiáról, rámutasson a burzsoá kultúra szennyére és rothadására, leleplezze a háborús gyűjtogatókat, következetesen harcoljon a népek egyenjogúságáért, szabadságáért és önállóságáért, a népek közötti tartós békéért és együttműködésért, s küzdjön a szocializmusért és a demokráciáért.”³⁰⁸ Miközben a Szovjetunióban évtizedek óta diktatúra és óriási fegyverkezés volt, és Közép-Európa országai éppen ezekben az időkben éltek meg a kommunisták szóhasználata szerint „a fordulat évét” a hidegháború időszakának árnyékában.

A magyar kommunisták számára Kalasnyikov³⁰⁹ tanulmánya is meghatározó volt a kommunista agitáció- és propagandaelmélet szempontjából. Kalasnyikov a bolsevik agitáció történetét is összefoglalta munkájában. A párt propagandájának és agitációjának feladatául általánosságban „a szovjet emberek kommunista nevelését” jelölte meg.³¹⁰ A propaganda célját is meghatározta: „a kommunistákat, kádereinket felvértezze a marxista-leninista elmélettel”, valamint „felszereli párttagságunkat a társadalmi fejlődés és a politikai harc törvényeinek ismeretével”, továbbá „kommunista öntudat nevelése”.³¹¹ Hogy Kalasnyikov munkája maga is propagandakiadvány, azt jól jelzik a fejezetek címei: „A bolsevik agitáció jelentősége”, „A bolsevik agitáció hű az eszméhez”, „A bolsevik agitáció igaz”, „A bolsevik agitáció világos”, „A bolsevik agitáció célirányos, konkrét és hatékony”, „A bolsevik agitáció harcos és támadó”, „Emeljük a politikai agitáció színvonalát”.

A MSZMP Politikai Főiskola kiadásában kéziratként jelent meg egy válogatás a külföldi – természetesen szovjet kommunista – propagandairódalomból. Az elsősorban elméleti tanulmányokat közlő jegyzetben V. I. Sztjepakovnak³¹² több tanulmánya is helyet kapott, a szerző a tömegkommunikáció szerepéről így írt: „A párt ideológiai, politikai felvilágosító munkájában ma már teljes mértékben felhasználja a ráhatás olyan erőteljes eszközeit, mint a sajtó, a rádió, a televízió. Befolyásuk az emberek értelmére és érzelmeire

³⁰⁷ Uo., 12.

³⁰⁸ Uo., 13.

³⁰⁹ K. Kalasnyikov: szovjet propagandista.

³¹⁰ K. Kalasnyikov: *A bolsevik agitáció alapvonalai*, Budapest, 1950, 21.

³¹¹ Uo.

³¹² Vlagyimir Iljics Sztjepakov (1912–1987): 1965–1970 között az SZKP KB agitációs és propagandaosztály vezetője. Vö. http://dmarchiv.bibl.u-szeged.hu/16866/1/dm_1966_151.pdf (Megtekintés: 2021. február 21.)

százszor erősebb és hatékonyabb, mint akár a legjobb agitátoré is, arról nem is beszélve, hogy az agitátor szavát egy pár, a legjobb esetben is pár száz ember hallotta, az újságra, a rádióra, a televízióra pedig milliók figyelnek.”³¹³ A negyvenes évek végén Magyarországon még nem voltak televízióadások, a rádió és az újságok tájékoztatták és manipulálták a lakosságot.

A. K. Belkov a Szovjet Kommunista Párt pártfőiskoláján tartott előadást a bolsevik sajtó szerepéről „a kollektivizálásért folyó harc időszakában”. Az előadás magyar nyelven is megjelent. Belkov megállapította, hogy „a sajtó sokoldalú és hatalmas munkát végzett a mezőgazdaság kollektivizálásáért folytatott harc időszakában”.³¹⁴

Belkov hangsúlyozta, hogy a bolsevik sajtó, élén a Pravdával „hatalmas fegyver volt a Párt kezében”: többek között pártvezetőket szólaltatott meg, begyűjtési beszámolókat közölt, folyamatosan felszólította a kommunistákat a kolhozok szervezésére, leleplező cikkeket közölt a kuláknak minősített gazdákról, sajtószemléket jelentetett meg. A szerző fontos állítása: „A bolsevik sajtó egész munkáját az SZK(b)P Központi Bizottsága irányította.”³¹⁵ Belkov többször is leírta, hogy milyen nagy jelentősége volt a Pravdának, „amely megmagyarázta és propagálta Sztálin elvtárs cikkét, amely segítségére volt a Pártnak abban, hogy a falu aktívait tömörítse”.³¹⁶ A kiadvány, amely a bolsevik sajtó munkájának – természetesen egyoldalú – rövid bemutatása, például szolgálhatott a magyarországi kommunistáknak is, nem véletlenül jelent meg a magyar nyelvű fordítása.

A magyarországi kommunisták számára példaként szolgált Lenin lapja, az *Iszkra* is, amelyben például a parasztság helyzetével is nagy terjedelemben foglalkoztak. Amint később írták róla, „Lenin »A munkáspárt és a parasztság« című cikkében rámutatott arra, hogy a parasztság harca a földesurak és burzsoázia ellen történelmileg elkerülhetetlen és szükségszerű”, valamint a lap „terjesztette a párt lenini agrárprogramját, amely forradalmasította és az önkényuralom elleni harcra mozgósította a parasztságot.”³¹⁷

4. 3. 2. A magyarországi kommunisták a sajtó és a propaganda szerepéről

³¹³ V. I. Sztjepakov: Politikai tömegpropaganda, in *Propagandaelmélet, Válogatás a külföldi szakirodalomból*, Budapest, 1975, 25.

³¹⁴ A. K. Belkov: *A bolsevik sajtó a mezőgazdaság kollektivizálásáért folyó harc időszakában*, Moszkva, 1950, 25.

³¹⁵ Uo., 2.

³¹⁶ Uo., 5.

³¹⁷ J. Z. Polevoj: *A lenini „Iszkra” harca az új típusú pártért*, Budapest, Szikra, 1952, 24.

„A népi demokrácia [...] biztosítja minden polgár számára a demokratikus szabadságjogokat, de a dolgozó nép érdekében, a demokrácia érdekében biztosítja.”³¹⁸ Ez a gondolat összecseng az 1949-es alkotmány 55. paragrafusának 1. pontjával: „A Magyar Népköztársaság a dolgozók érdekeinek megfelelően biztosítja a szólásszabadságot, a sajtószabadságot, a gyülekezési szabadságot.”³¹⁹ Hogy ez a valóságban mit jelentett, azt milliók érezhették a diktatúra idején.

Sajtó és propaganda a kommunista politikusok számára kezdettől fogva összekapcsolódott. „A sajtó a propaganda legszélesebb körben érvényesíthető eszköze, »kollektív propagandista és agitátor«. (Lenin) A szerkesztők feladata mindenekelőtt, hogy a párt politikáját tökéletesen megértsék, mert csak így képesek annak ismertetésére, megmagyarázására és az egyes kérdések éles, határozott, konkrét megfogalmazására. A sajtómegbízott és lapszerkesztő elvtársaknak alaposan tanulmányozniuk kell a párt politikájával foglalkozó kiadványokat (pártkonferencia anyagát) és magát a központi sajtót”³²⁰ – írta Orbán László³²¹ a helyi sajtó feladatáról 1945-ben³²³, aki a propagandát a párt „nagyserű fegyverének”³²⁴ nevezte. Azt is megfogalmazta, hogy „a sajtó munkája nem merülhet ki a párt politikájának egyszerű ismertetésében”, mert „a lap feladatát igazán csak akkor teljesíti, ha a párt politikáját az egyes konkrét esetek helyes megvilágításán, a problémák felvetésén és megoldásán keresztül alkalmazza.”³²⁵

A szerző hozzátette: „Nem elegendő dörgedelmes cikkeket írni a reakció ellen, le kell leplezni az egyes reakciós jelenségeket és megtorlást követelni. »Nevelni a tömegeket az élet minden területéről vett konkrét példákon át« és »kevesebb politikai fecsegést, intellektuális elmélkedést, több figyelmet arra, hogy a munkásság és parasztság tömege mindennapi munkájában hogyan épít valami újat«. Ilyen tanácsokat adott Lenin a sajtónak és ezeket a tanácsokat kell megfogadniuk a mi szerkesztőinknek.”³²⁶ A Magyar Kommunista Párt propagandájáról így vélekedett: „A munkásosztályt öntudatra ébreszti, az egész népet felvilágosítja és neveli igazi hazaszeretetre, a népszabadság és béke ügyének szolgálatára,

³¹⁸ Betlen Oszkár: *Mit akar az MDP?* Budapest, MDP Központi Vezetősége Oktatási Osztály, é. n., 5.

³¹⁹ <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/1949.evi3.htm> (Megtekintés: 2018. augusztus 7.)

³²⁰ Orbán László: *Pártunk propagandamunkája*, Budapest, 1945, 17.

³²¹ Orbán László (1912–1978): kommunista politikus, az MKP, majd az MDP KV agitációs és propagandaosztályának vezetője, 1974-től kulturális miniszter. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 21.)

³²³ Orbán László 1948 őszétől az MDP agitációs és propaganda bizottságának, valamint agitációs osztályának vezetője is volt. Vö. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 15. ó. e. Az MDP Titkársága 1948. október 21-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat Agitációs és Propaganda Bizottság felállítására

³²⁴ Orbán: *Pártunk propagandamunkája*, 3.

³²⁵ Uo., 17–18.

³²⁶ Uo., 18.

neveli kíméletlen harcra a fasizmus és reakció ellen, mozgósítja az ország előtt álló mindenkori feladatok megoldására.”³²⁷ Véleménye szerint ez túlmutat a hétköznapi értelmzésen, vagyis azon, hogy „a propaganda hírverést jelent”.

Orbán a sajtó feladatait is megfogalmazta. Mint írta, nem elég, ha a sajtó csupán általánosságban ismerteti a párt politikáját, hanem „az egyes konkrét esetek helyes megvilágításán” kell dolgoznia.³²⁸ Orbán azt is megfogalmazta, hogy a sajtó a propaganda leghatékonyabb „fegyvere” lehet, ha jól működik, „rugalmas” és az „élet minden rezdülésére reagál”.³²⁹

A kommunista párt propaganda-szakértője arra is felhívta a figyelmet, hogy a vidékkel is kapcsolatba kell lépnie a propagandistáknak és a sajtónak. Ezért javasolta, hogy a lapok a falvokról is írjanak. Hangsúlyozta, hogy a lapok színvonalára is figyeljenek a szerkesztők, kerülve a „frázisokat és a semmitmondó közhelyeket”. Orbán László ezen figyelmeztetését a szerkesztők és a szerzők kevéssé fogadták meg, mert a kommunista lapokban éppen az ilyen kifejezések szerepeltek nagy számban.

Orbán László 1948 őszén a Szabad Népből is írt a sajtó és a sajtó népszerűsítésének jelentőségéről, különösképpen kiemelve a vidéki feladatokat. Hangsúlyozta, hogy „szívvel-lélekkel be kell kapcsolódniok népnevelőinknek a most folyó Szabad Nép kampányba – elsősorban a vidéken, üzemeinkben és a falun van szükség fokozottabb tevékenységükre, mert a vidék egyelőre erősen lemaradt Budapest mögött a Szabad Nép-kampányban”. Ennek céljaként egyrészt a lap olvasótáborának növelését, másrészt a kommunisták befolyásának kiszélesítését, harmadrészt pedig a népnevelők csoportjainak megerősítését fogalmazta meg.³³⁰

„A párttag feladata, hogy megmutassa a tömegek előtt a valóságot. Kötelessége felvilágosítani a dolgozó tömeget arról, hogy az esetleg elmaradó karácsonyi segély, amely ugyan egy-egy dolgozó számára csupán csak néhány száz forint, a valóságban száz és százmilliókat, új kohókat, mezőgazdasági gépeket, traktorokat, a jövőnek, a jobb életnek egy részét jelenti. A párttag kötelessége felvilágosítani a dolgozó tömegeket arról, hogy a beszolgáltatott gabona, amiért kevesebbet kapnak, mintha esetleg szabadon értékesítenék, nem azt jelenti, hogy a dolgozó meg van rövidítve. Ellenkezőleg, ezzel ad olcsóbb és több kenyeret a város számára. Ezért tud a munkás olcsóbb és több szerszámot, gépet adni a

³²⁷ Uo., 3.

³²⁸ Orbán László: *A propaganda kérdései*, Budapest, é. n., 33.

³²⁹ Uo.

³³⁰ Orbán László: Agitátoraink: a nép nevelői, *Szabad Nép*, VI. évf., 234. sz., 1948. október 10., 7. A Szabad Nép előfizető kampány 1948 októberben olvasók toborzásáért indult.

parasztnak, ezért lesz még több, még olcsóbb a ruha, a kenyér. Ezért lesz egyre jobb és jobb az életünk. A párttag kötelessége szilárdan, keményen állni a harcot az esetleges helytelen tömeghangulatok ellenére is, a dolgozó tömegek érdekében”³³¹ – ez volt tehát a feladata az agitátoroknak és a propagandistáknak, akár úgy is, hogy a mezőgazdaságban dolgozókat munka közben is felkeresték. Erről tanúskodnak az Országos Propaganda (agitációs) Osztály hangulatjelentései is. Az egyik jelentés 1948-ból a falusi népnevelő munkáról is szólt: „A falusi elvtársak ma már ott tartanak, hogy az újságcikk alapján is neki kezdenek a munkának. Ebben a munkában kitűnnek a bakonyszentlászlói elvtársak, akik még a mezőre is kivitték az újságot és kint a határban az emberekkel beszélgettek az időszerű politikai eseményekről.”³³²

A Magyar Kommunista Párt Országos Oktatási Osztálya a pártoktatás számára Oktatási Füzetek sorozatot jelentetett meg. Ennek részeként a falusi propagandáról szóló gyakorlati ismereteket is kiadták. A kiadvány összefoglalja – a már korábbi kommunista elméletek alapján – a propaganda legfontosabb tudnivalóit. Itt is megjelenik, hogy mi a propaganda feladata: a pártot népszerűsítse, és a párttagokat megismertesse a marxista tanokkal. A szerző, E. Kovács Kálmán³³³ szerint a kommunisták propagandája különbözik más párt propagandájától, mert amint írta, „a mi pártunk az a párt, amelyiknek nincs szüksége arra, hogy propagandájában egy hajszálnyira is eltérjen az igazságtól: pártunk célkitűzései a dolgozók érdekeivel és a magyar nemzet érdekeivel megegyező irányba esnek”.³³⁴ Ennél a munkánál is olyan érzésünk lehet, mint például Kalasnyikov írásánál, hogy a propagandáról szóló tanulmány maga a propagandamunka. Hogy mit jelent az, hogy a kommunista propaganda nem tér el az „igazság”-tól?

Érdekes három példával összevetni E. Kovács Kálmán szerint mit is hangsúlyoz a propagandájuk, és valójában mi jellemezte a pártot, és a párt által irányított államot: a párt „nemzeti jellegű” (valójában internacionalizmus volt a célja), a párt „a dolgozók, a kisemberek magántulajdonát védi” (valójában az államosítás volt a célja), nem vallásellenesek (valójában a materialista ideológia és az egyházakat felszámolni kívánó politika hirdetői). A Falusi propaganda című kiadvány a népnevelők feladata között említi, hogy a „hosszú téli estéken menjenek el a szomszédoló, tanyázó összejövetelekre, vagy

³³¹ *A pártról és a párttagok kötelességéről*, Budapest, MDP Központi Vezetősége Oktatási Osztály, é. n., 16.

³³² MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 7. ő. e. Az MDP Országos Propaganda (agitációs) Osztály hangulatjelentései

³³³ E. Kovács Kálmán (1912–2001): kommunista politikus, 1948-ban a kulturális minisztérium szabadművelődési ügyosztályának vezetője. Vö. <http://ki2.oszk.hu/kf/2016/07/a-hazai-konyvtarugy-szovjetizalasa-fele-1947%E2%80%931948/> (Megtekintés: 2021. február 21.)

³³⁴ E. Kovács Kálmán: *Falusi Propaganda*, Budapest, é. n., 1.

szervezzenek ilyeneket”, és ezeken az alkalmakon beszélgessenek, és olvassanak fel (miután ők maguk is elolvasták) a pártsajtóból (Szabad Föld, Szabad Nép) egy-egy részletet. A szerző szerint az egyéni beszélgetéseknek sokkal nagyobb haszna van, mint a szónoklatoknak. Amit azonban nem hoznak a beszélgetőtárs tudtára, hogy mindezen beszélgetések a pártpropaganda részei: „Így anélkül, hogy az összegyűltek tudnák, hogy előre megszervezett kommunista népnevelésről van szó, elvtársaink rávezetik őket az igazságra³³⁵ és megértetik velük, mik a legfontosabb teendők.”³³⁶

A propagandistáknak a párt nézőpontjából kellett képzeteknek lenniük. Mint megfogalmazták: „A politikai tudás szakadatlan fejlesztése teszi csak alkalmassá a párttagot arra, hogy felvilágosító munkáját jól végezze. Csak így fogja ismerni és felismerni azokat az erőket, amelyek ellen küzdenie kell. Csak így látja tisztán az ellenséget, azt, hogy a kulák, az egyházi reakció, az üzemekben, a közhivatalokban és mindenütt meghúzódó szürke reakció a régi úri rend visszaállításáért harcol. Ismernie kell azt a frontot, amelyen harcolunk.”³³⁷ Ehhez a munkához jelentek meg a párt lapjaiban, így a Szabad Népből is az elvi cikkek, a különböző broszúrák és marxista szellemben írt tanulmányok.

Az MDP Szervező Bizottságának 1948. július 9-i ülésén arról is döntöttek, hogy az „agitátor” helyett a jövőben a „népnevelő” kifejezést használják. A népnevelők az egyéni „felvilágosító munkájukban”, például az üzemekben ebédszünetben, a Szabad Nép cikkeit is felhasználhatták.³³⁸

4. 4. Nyelvhasználat, hatalom és társadalom

A sajtónyelv – amely 1945 után elszürkült – szerteágazó kommunikációs szereppel bír, és általában „erős hatásra, meggyőzésre törekszik”, és a „sajtónyelvben mindig a tájékoztató és a befolyásoló, valamint az emotív és a fatikus szerep volt a legerősebb”.³⁴³ A Nyelvművelő kéziszerző szerint a sajtónak kiemelt feladata, „hogy pontosan fogalmazzon, s ha kell,

³³⁵ A totalitárius diktatúrák jellemzője, hogy meggyőződésük, hogy az igazság ismerete az ő birtokukban van. Ezt Adolf Hitler is megfogalmazta: „A propaganda funkciója nem az, hogy mérlegelje az emberek igazságát, hanem hogy kizárólagosan hangsúlyozza a mi igazságunkat, amelyért működésbe hoztuk.” Vö. A. R. Pratkanis – E. Aronson: *A rábeszélőgépek*, Budapest, 1992, 193.

³³⁶ E. Kovács: *Falusi propaganda*, 15.

³³⁷ *A pártról és a párttagok köteletségéről*, 18.

³³⁸ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 7. ő. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. július 9-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A Propaganda Osztály határozati javaslata a népnevelő (agitációs) munkára

³⁴³ Szathmári Lajos: *Nyelv és sajtónyelv*, *Magyar Nyelvőr*, CXVII. évf., 1993/3, 272.

leplezze a hamis, manipuláló szóhasználatot”.³⁴⁴ 1948-tól egyre nagyobb mértékben növekedett a sajtóban a szovjet valóságot tükröző szavak mennyisége. Ez a hatalom számára nagy lehetőséget biztosított arra, hogy a lakosság egyre szélesebb rétegei ismerjék meg ezeket. 1945 után az „orosz nyelv intenzív hatása volt jellemző”, és „az akkori politikai, társadalmi, gazdasági változások is elég jelentős lexikai és szemantikai változásokat idéztek elő a magyar nyelv szókincsében”.³⁴⁵ A kommunista párt propagandájának köszönhetően már a koalíciós korszakban elterjedtek új kifejezések, majd a hatalomátvétel időszakában ez tovább bővült. Egyre gyakoribbá váltak a sajtóban is a katonai szaknyelv kifejezései.³⁴⁶

4. 4. 1. A zenetudós, a nyelvész és a politikus

„Gondoskodni kell, hogy mindazok az intézmények, melyekből eddig sok nyelvrontás áradt ki, a nyelvjavítás ügyét szolgálják. Hírlap, rádió, színház, mozi, iskola: megannyi forrása lehetne a jó és szép magyarságnak” – fogalmazott Kodály Zoltán³⁴⁷ Lőrincze Lajos³⁴⁸ nyelvész 1953-ban megjelent kötetének előszavában, majd a közélet nyelvének „megtisztításával” kapcsolatban hozzátette: „Ahogy Révai József mondotta a MDP II. kongresszusán elhangzott beszédében: »Sokszor valamiféle különleges kiagyalt s elrontott nyelven beszélünk a néppel. Kialakulóban van nálunk valami különleges 'pártnyelv', helyesebben: bürokrata tolvajnyelv, ami színtelen és szagtalan, nyakatekert és élettelen, és ami eltaszítja tőlünk a tömegeket.« Bizony nagyon itt az ideje, hogy ez ellen a színtelen, szagtalan és – tegyük hozzá – magyartalan nyelv ellen felvegyük a harcot.”³⁴⁹ A Lőrincze Lajos megjelent cikkeiből és elhangzott előadásaiból összeállított kötet a nyelvművelés akkori aktuális ügyeiről szól, kifejtve benne a nyelvészek, az iskola és a média feladatait is.

„Kulturális és ideológiai területen is megkezdtük a felzárkózást a politikai és gazdasági téren elért nagy eredményeinkhez”³⁵⁰ – szövege Révai József beszámolójának címe

³⁴⁴ Grétsy László – Kemény Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyvtár*, Budapest, 1996, 487.

³⁴⁵ P. Csige Katalin: Politikai és szemantikai russzicizmusok a sajtónyelvben (1948–1951), in *Magyar Nyelvjárások XXXV*, Debrecen, 1998, 191.

³⁴⁶ Jobst Ágnes: *A nyelv kisajátítása*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010, 81–82.

³⁴⁷ Kodály Zoltán (1882–1967): zeneszerző, zenepedagógus, 1946 és 1949 között a Magyar Tudományos Akadémia (MTA) elnöke, majd az Akadémia Nyelvművelő Bizottságának elnöke. <https://www.parlando.hu/Szathmari-Kodaly.html> (Megtekintés: 2021. február 21.)

³⁴⁸ Lőrincze Lajos (1913–1995): nyelvész, 1949-től az MTA Nyelvtudományi Intézetének munkatársa, 1952-től 1959-ig igazgatóhelyettese, 1953-tól a Magyar Nyelvőr felelős szerkesztője. <https://szentgaliskola.hu/iskolankrol/nevadonkrol/> (Megtekintés: 2021. február 21.)

³⁴⁹ Lőrincze Lajos: *Nyelv és élet*, Művelt Nép Könyvkiadó, Budapest, 1953, 7.

³⁵⁰ Révai József: Kulturális és ideológiai területen is megkezdtük a felzárkózást a politikai és gazdasági téren elért nagy eredményeinkhez, *Szabad Nép*, IX. évf., 49. sz., 1951. február 27., 4. A beszéd több kötetben is

a Szabad Népből. A kommunista napilap több oldalon keresztül közölte a kommunista politikus 1951-es kongresszusi beszédét. A Magyar Dolgozók Pártja második kongresszusán Révai beszélt a magyar nyelv helyzetéről is a „Párt ideológiai munkája, propaganda és agitáció” témakörében. Révai úgy gondolta, hogy „az állam kulturális nevelőmunkája csak akkor lehet sikeres, ha a Párt nevelőmunkája terén a dolgok – nagyban és egészében – rendben mennek”.³⁵¹

Az MDP kulturális és ideológiai vezetője említést tett a propaganda és az agitáció „komoly eredményeiről”, és utalt a „komoly hiányosságaira” is. Az egyik ilyen „hiányosság” a pártsajtónak szólt, amelynek vezetésében egyébként Révai folyamatosan benne volt. „Komoly hiányosság, hogy pártsajtónk – és ez alól a Szabad Nép sem kivétel – nem támogatja eléggé a pártoktatást, az ideológiai nevelés munkáját”³⁵² – fogalmazott Révai, aki korábban főszerkesztője is volt a központi kommunista napilapnak.

A pártvezető beszédében utalt a Magyar Dolgozók Pártja Politikai Bizottságának (MDP PB) 1950. novemberi határozatára, amely rámutatott a „komoly hiányosságokra”. Az ügynevezett káderfejlesztési terv többek között javasolta az általános műveltség színvonalának emelését is a káderek tekintetében: „Kádereink általános műveltségét emelni kell, hogy lépést tudjanak tartani az általános fejlődéssel, de ezt nem az általános iskola elvégzésével vagy az érettségi vizsga letételével érjük el.”³⁵³ Ez a gondolat szinte megegyezett Rákosi Mátyás hozzászólásával, aki arra is felhívta a PB figyelmét, hogy „tucatjával vannak egész fontos helyeken proletárkáderek, akik műveletlenek maradtak és saját munkatársaik szemében kezd a tekintélyük csökkenni”.³⁵⁴

Révai a kongresszusi beszédében az agitációs munka hiányosságai között említette, hogy „a népnevelő munka jelentőségét még mindig sokan lebecsülik”, és mint mondta, „egyes vezető pártszerveink azután, hogy a hatalom miénk lett, a munkásosztályé lett, megfeledkeztek arról, hogy a dolgozó tömegek támogatásáért, rokonszenvéért, lelkéért a hatalom megragadása után is állandó harcot kell folytatnunk, a meggyőzés eszközeivel”. A pártvezető felrótta, hogy az agitátorok és a népnevelők „sokszor nem ismerik az életet, az

megjelent: Révai József: *Kulturális forradalmunk kérdései*, Budapest, Szikra, 1952, 5–40.; *A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve*, Budapest, Szikra, 1951, 117–143.

³⁵¹ Uo.

³⁵² Uo., 5.

³⁵³ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 64. ö. e. Az MDP Politikai Bizottságának 1950. november 23-i határozati jegyzőkönyve, A KV Káder Osztályának javaslata a Központi Vezetőség 1951–1952. évi káderfejlesztési tervére.

³⁵⁴ Uo. 1952-ben Horváth Márton számolt be az MDP KV június 27-i ülésén az agitációs és propaganda feladatokról. Mint fogalmazott, „Magyarország útban van afelé, hogy nem csupán a vas és acél, hanem a könyvek országává váljék.” *A párt felvilágosító munkája a tömegek között*, Budapest, Szikra, 1952, 5.

illető üzem vagy falu dolgozóinak konkrét problémáit”, és „sokszor nem tudnak a dolgozók kérdéseire vagy kételyeire helyesen felelni”.³⁵⁵

Különös, hogy Révai József a nyelvhasználatot is bírálta, és a Lőrincze által is idézett mondatok után így folytatta: „Hiányossága agitációnknak, hogy sokszor elmarad a dolgozóktól, félve és bátortalanul nyúl hozzá olyan állítólag »népszerűtlen« kérdésekhez, amelyeket a nép maga jól megért és amelyekre bátran válaszol.”³⁵⁶

Révait persze valójában nem a magyar nyelv ügye foglalkoztatta, hanem sokkal fontosabb volt számára valami más: a párt ügye. Ezt jelzi az agitációs és propagandamunkáról szóló és a nyelvhasználatot bíráló gondolatok utolsó mondata: „A jó propagandista és agitátor elvtársak sohasem felejtkeznek meg arról, hogy az államot segítik vezetni akkor, amikor szorosabbra fűzik a Párt és a tömegek kapcsolatát. Hogy valaki jó kommunista-e, azt elsősorban munkáján, termelési eredményén kell mérni. De ugyanakkor azon is, mennyire segít felsorakoztatni a dolgozókat a Párt mögé.”³⁵⁷

Révai gondolatai természetesen nem voltak előzmény nélküliek a kommunista táboron belül, itt is, mint más esetekben is, a magyarországi kommunista politikus bíráló szavait megelőzték más kommunista vezetők – mint például Dimitrov és Sztálin – hasonló témában tett állásfoglalásai.

Dimitrov 1935-ben, a Komintern VII. kongresszusán szólt arról, hogy milyen hatása van annak a nyelvváltozatnak, amelyet „még pártjaink funkcionáriusainak is nehéz megérteni.”³⁵⁸ Dimitrov a propagandánál fontosabbnak tartotta a konkrét politikai cselekvéseket, és hangsúlyozta, hogy „a kommunisták ne elégedjenek meg csupán a proletárdiktatúra és a proletárhatalom általános jelszavainak propagandájával, hanem konkrét politikát folytassanak az ország minden bel- és külpolitikai kérdésében, minden időszerű kérdésben, amely a munkásosztály, saját népük és a nemzetközi munkásmozgalom létérdekeit érinti.”³⁵⁹ Fónagy Iván és Soltész Katalin 1954-ben megjelent, az úgynevezett mozgalmi nyelvről szóló könyve Dimitrovtól több idézetet is közölt, köztük azt is, amely szerint „a tömegek képtelenek magukévá tenni határozatainkat, ha nem tanulunk meg a tömegek számára érthető nyelven beszélni”.³⁶⁰ Sztálin Dimitrovot megelőzően, az SZK(b)P

³⁵⁵ Révai József: Kulturális és ideológiai területen, 5.

³⁵⁶ Uo.

³⁵⁷ Uo.

³⁵⁸ Fónagy Iván – Soltész Katalin: *A mozgalmi nyelvről*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954, 55.

³⁵⁹ A kapitalista országok jelenlegi urai csak ideiglenesek – A világ igazi gazdája a proletariátus. Záróbeszéd a Kommunista Internacionále VII. Világkongresszusának befejezésekor 1935. augusztus 20-án. In: Dimitrov: *Válogatott cikkek és beszédek*, 177–178.

³⁶⁰ Fónagy – Soltész: *A mozgalmi nyelvről*, 54.

XVII. kongresszusán, 1934-ben bírálta a pártfunkcionáriusok által használt zsargont. A pártvezetőket ezekben az esetekben is a pártérdek vezette, amikor a nyelvhasználatot vették górcső alá.

A szovjet sajtó nyelvhasználatát és tartalmát bíráló Azizjan 1948-ban határozottan fogalmazott: „Azok a cikkek, melyek egymással alig összefüggő kijelentőmondatokból állnak, nem nyújtanak szellemi táplálékot, minthogy nincs bennük meggyőző érvelés, bizonyíték, ennél fogva nem alakítják a tudatot”, így a szerző szerint nem is végeznek megfelelő propagandamunkát.³⁶¹

Az említett, A mozgalmi nyelvről címmel megjelent munka utalt a három évvel korábbi Révai-beszédre is, sőt ezzel kezdte a könyv előszavát. A szerzők megállapították, hogy „a napilapok, folyóiratok, üzemi újságok szerkesztői azóta nagyobb gondot fordítanak a helyes magyarságra”, de azt is hozzátették, hogy „korai lenne még a dolog felett napirendre térni”.³⁶² Ezért kezdtek bele a „bürokratikus tolvajnyelv” nyelvészeti kutatásába.

Az 1953-ban kiadott *Nyelv és élet* – bár Lőrincze Lajos korábban már megjelent írásait és elhangzott előadásait gyűjtötte össze – az egyik első komoly munka az 1951-es Révai-beszéd után, amely a magyar nyelv ügyével foglalkozik. Lőrincze nem a párt irányából, hanem a nyelvművelés felől közelítette meg a témát – természetesen nem kerülve meg az akkori „társadalmi érdeket” sem. Mint írta, egyre fokozottabban kell foglalkozni a magyar nyelv ügyével, hogy „gondolataink közlésére minél alkalmasabbá tegyük. Mégpedig nem valamilyen szűk kiváltságos réteg használatára, hanem a tömegek számára, akiknek s akikért a szónok s az író beszél és ír”.³⁶³ A nyelvhasználattal kapcsolatban a sajtó fontos szerepét is hangsúlyozta: „Az újság százezrek mindennapi olvasmánya. Nyelve a ma nyelve, annak minden újdonságával, minden forrongásával együtt. A legtöbb új itt bukkan fel először, s akár jó, akár rossz, a gyakori előfordulás – és a sajtó tekintélye – folytán hamarosan belopózik az olvasó nyelvi tudatába.”³⁶⁴

Lőrinczét ebben a tevékenységében Kodály Zoltán is támogatta. Kodály Lőrincze könyvében megemlíti az Akadémia 1951. évi nyelvművelő ankétját, és szólt arról, hogy újra megalakult az Akadémiai Nyelvművelő Bizottság, valamint a kötetet is elhelyezte a nyelvművelő munkában: szerinte ez volt „az új mozgalom első fecskéje”.³⁶⁵ Kodály a – számára mindig oly fontos – nyelvművelő munka fontosságáról is írt. Mindezekből is látszik,

³⁶¹ Azizjan: *Propagandacikk és propagandarovat*, 9.

³⁶² Uo., 3.

³⁶³ Lőrincze: *Nyelv és élet*, 19.

³⁶⁴ Uo., 12.

³⁶⁵ Uo., 5.

hogy „a bizottsági tagság Kodály Zoltán számára nem volt csak névleges, formális szereplés”. Amint Lőrincze visszatekintésében fogalmazott: „Szerkesztőségi megbeszéléseinknek, bizottsági üléseinknek legaktívabb tagja, leghűségesebb látogatója, résztvevője volt.”³⁶⁶

1951. december 12-én Kodály Zoltán a Nyelvművelő Bizottság – amely ebben az időben jött létre – elnökeként a Magyar Tudományos Akadémia nyelvművelő tanácskozásán szólt arról, hogy „a nyelvhelyesség ügye nem nyelvészeti szakkérdés, hanem közügy, mindnyájunk ügye”. Kodály megnyitójában Déry Tibor 1945-ös felszólalását idézte, amelyben arra hívta fel a figyelmet, hogy „soha olyan lomposan nem beszéltek az emberek, mint manapság”. Kodály szerint azóta valamelyest „javult a helyzet”, ám szükségesnek látta, hogy „tenni kell valamit”, és azt remélte, „hogyan sikerülni fog a szakemberek körén túl is érdeklődést kelteni a nyelv ügye iránt”.³⁶⁷ Kodály zárszavában kerthez hasonlította a nyelvet, és mint mondta, ezért kertészekre is szükség van. „A kertész tudja, hogy gyomlálni naponta kell, különben a dudva hamar elhatalmasodik” – fogalmazott, és hangsúlyozta, hogy „a tömegeknek mindig igen nagy, hatalmas nyelvteremtő ereje volt”.³⁶⁸

Kodály az egyik fő problémának azt látta, hogy „kevés a nyelvész”. Hangsúlyozta: „Fel kell ébreszteni a köztudatban a nyelvhelyesség lelkiismeretét. Ha nyilvános helyen nyelvhibát ejt valaki, az egész hallgatóság zúduljon fel, és javítsa ki.”³⁶⁹ Kodály javasolta, hogy minden újság állandó rovatban foglalkozzon a magyar írott nyelvvel, a beszélt nyelvet pedig a színházak javítsák meg. Noha a sajtónak fontos szerepet szánt (remélve, hogy megfelelő magyarsággal írják), az újságok nyelvhasználatát – amelyet „fordításnyelvnek”³⁷⁰ mondott – is határozottan bírálta: „A napi sajtó magyartalansága nemcsak hogy legbövebben ömlő, de a legveszedelmesebb is.”³⁷¹

„Egy fontos jelkép marad csak változatlan: a Himnusz” – írja az 1949-től megváltozó magyarországi helyzetről Kodály-életrajzában Bónis Ferenc, aki hozzátézi: „Az új rendszer reprezentánsai ehelyett is újat íratnának – kezdősora, »Isten, áldd meg a magyart« amúgyis sokakat inger el – és, természetesen, Kodályhoz fordulnak ilyen irányú kívánságukkal. – Jó a régi – válaszolja az első megkeresésre Kodály. Tekintélye oly nagy, hogy az államvezetés

³⁶⁶ Graf Rezső (szerk.): *Anyanyelv és nemzet, Lőrincze-breviárium*, Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaság, 1999, 326.

³⁶⁷ Kodály Zoltán: *Visszatekintés*, 2. köt., sajtó alá rend. Bónis Ferenc, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1974, 324.

³⁶⁸ Uo., 325.

³⁶⁹ Uo., 324.

³⁷⁰ Lőrincze: *Nyelv és élet*, 8.

³⁷¹ Uo., 326.

meghátrál – Erkel és Kölcsey Himnusza máig is töretlenül él, mint Magyarország nemzeti imája és zenei jelképe.”³⁷² A szerző utalt arra, hogy ettől kezdve megváltozott az állam és Kodály Zoltán kapcsolata, amely „nem lehetett felhőtlen”, de szükségük volt egymásra: „a »rendszer« szerette volna Kodályt csalogatóként, kirakatóba ültetni”, Kodálynak pedig „a zenei általános iskolák mennyiségi és minőségi fejlesztése” miatt kapcsolatban kellett maradnia a kormánnyal. „Pozitív gesztusok tettek ugyan mindkét oldalon. De mindvégig bizalmatlanul, gyanakodva szemlélték egymást. Ami Kodályt illeti: bizonyos, hogy nem alaptalanul.”³⁷³

1974-ben jelent meg Lőrincze Lajos írása A nyelvűvelő Kodályról címmel. Ebben a nyelvész méltatta a tudós zeneszerzőt, aki nem csupán kedvtelésből foglalkozott a nyelv ügyével: „Egész életén átvonul, életművéhez szervesen kapcsolódik a nyelv gondja és kérdése.”³⁷⁴ Lőrincze természetesen kitért kettejük kapcsolatára is, az ötvenes évektől kezdődött „állandó és szoros együttműködésre”. Legfontosabbnak azt tartotta, hogy Kodály mindig kitartóan támogatta a nyelvűvelés ügyét, és a „nyelvben ugyanúgy, mint a zenében nemzeti kincsünket, magyarságunk egyik legfontosabb jegyét látta és őrizte.”³⁷⁵ A nyelv ügyét tekintve Kodály – és Lőrincze is – ebben a tekintetben is különbözött a kommunista politikusoktól – köztük Révaitól –, akik a nyelv ügyét a propaganda sikerességével kapcsolták össze, a tömegek meggyőzésének eszközeként tekintettek rá. Bár – különböző mértékben, de mégis mindannyian – eltérő célokért küzdöttek, rövid ideig mindhárman egy

³⁷² Bónis Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, Budapest, Balassi Kiadó – Kodály Archívum, 2011, 35.

³⁷³ Uo., 36. Kodályt 1946-ban megválasztották a Magyar Tudományos Akadémia elnökének, majd 1949-től egyre kevesebb megbízást kapott. A kommunista hatalom azonban a zenetudós hazai és nemzetközi tekintélye miatt nem tudta őt eltávolítani a tudományos és a szellemi közélettől. A felemás viszonyra lehet példa az MDP Központi Vezetőségének (KV) viselkedése Kodály hetvenedik születésnapja alkalmából. 1952 októberében elfogadták Kodály Zoltán köszöntésének részleteit. A javaslat egyik pontját, amely szerint „a Népköztársaság Kormánya táviratban üdvözli Kodály Zoltánt”, az MDP KV határozottan elutasította: „Kodály Zoltánt születésnapján a kormány ne üdvözölje.” In: MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 214. ő. e., Az MDP KV 1952. október 17-i határozati javaslata, Megemlékezés Illyés Gyula születésének 50., Kodály Zoltán születésének 70. évfordulójáról. Kodály Zoltán nem ijedt meg a kommunista politikusoktól, velük szemben is szenvedélyesen képviselte álláspontját. Kigyomlálandónak tartotta a magyar nyelvből a germanizmusokat, példaként említve a „kultúr” szót. Ezzel a szóval kapcsolatban még Dobi Istvánnak, az Elnöki Tanács elnökének is különös hangvételű levelet írt a hatvanas évek elején. Ez az írása jól mutatja a politikusokhoz fűződő viszonyát, hogy szinte egy glossza stílusában is tudott reagálni egy-egy lépésükre. Dobi 1962-ben megjelent Vallomás és történelem című önéletrajzi kötetét Kodály elolvasta, majd így fogalmazott levelében: „Nagy érdeklődéssel és részvétellel olvastam önéletrajzát. Hiszem, hogy olyan borzasztó idők, amelyeket átélt, többé nem jöhetnek ránk. Mivel több helyen jelét adja a magyar nyelvhelyesség iránti érdeklődésének, bátorkodom elküldeni mellékelt kis cikket, remélem meggyőzi a »kultúr« szó magyartalanságáról és a kétségkívül eljövendő új kiadásban mellőzni fogja. Örömmel olvastam, hogy a művészeti nevelést már gyermekkorban szükségesnek tartja. Ezért küzdök én már régóta. Sajnos a legújabb tantervben a minisztérium szűklátókörű pedagógusai fejlesztés helyett csökkentették a zene óraszámát. Tehát tovább kell küzdeni”. In: ³⁷³ Legány Dezső (szerk.): *Kodály Zoltán levelei*, Budapest, Zeneműkiadó, 1982, 298.

³⁷⁴ Graf (szerk.): *Anyanyelv és nemzet.*, 326.

³⁷⁵ Uo., 336.

platformra kerültek az ötvenes évek elején – Kodály a nemzetért küzdő szenvedélyes művész és tudós habitusával, Lőrincze a hiteles szakmai munkát végző nyelvész attitűdjével, Révai József a mozgalmi nyelv fejlesztéséért felszólaló kommunista politikus álláspontjával.

4. 4. 2. A nyelvhasználat mint politikai eszköz

Lasswell különbséget tesz a politikai szemantika és a politikai szintaxis elemzésében. „A politikai szemantika a kulcsfogalmakat, jelszavakat és doktrínákat vizsgálja, mégpedig abból a szempontból, hogy hogyan értik őket. A politikai szintaxis ezzel szemben a logikai és nyelvtani viszonyokkal foglalkozik. [...] Amikor a politikai szemantikát elemezzük, két dologra kell főképpen odafigyelnünk: az egyik a mondottak értelme, a másik a kimondás stílusa.”³⁷⁶

Dieckmann ír a szavak tartalmának érzelmi alkotórészeiről. Megemlíti a kontextushoz vagy az adott helyzethez kötődő konnotációkat, és az olyan érzelmeket, amelyek egy konkrét szó kapcsán jelennek meg, de „társadalmi megerősítést nyertek”. Itt négy lehetőséget különböztet meg: az első szerint az érzelmeik olyan képzetársítások, amelyek egyéniek és alkalmiak; másrészt olyan képzetársítások, amelyeket egy szó az egyénben minden helyzetben felidéz; továbbá olyan asszociációk, amelyek egy csoport tagjaiban akkor merülnek fel, ha egy adott összefüggésben használják a kifejezést; és vannak olyan asszociációk is, amelyek a csoporttagoknál az úgynevezett izolált szóhoz kapcsolódnak, és valamennyi kontextusban megjelennek. A szavak mellett, hogy jelölnek valamit, „a megnevezettel kapcsolatban társadalmi értékelést is tartalmaznak”. „Azokat az emóciókat és magatartásokat közvetítik, amelyeket a beszélő a megnevezettel kapcsolatban érez vagy amelyeket a hallgatóban megpróbál felkelteni. Lényegében erre épül az a lehetőség, hogy a nyelv segítségével próbálják meg az emberek magatartását irányítani. És ezért képesek a szavak ennyire telítődni érzelmi tartalommal, mindenekelőtt a politikai kommunikációban és a propagandában.”³⁷⁷ A propagandista arra is képes, hogy egy érzelmi tartalmakkal átitatott szót más fogalmi tartalom és jelentés irányába vigyen el, vagyis az

³⁷⁶ Harold D. Lasswell: A hatalom nyelve, in Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára, Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, 2000, 17.

³⁷⁷ Walter Dieckmann: A politikai szavak tartalma, in Szabó – Kiss – Boda (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*, 48–49.

„érzelmi álláspont új tartalomra tegyen szert”.³⁷⁸ Gondoljunk csak a béke, a demokrácia, a szabadság, vagy éppen az ellenség szavak kommunisták általi használatára.

Dieckmann egy másik tanulmányában arra is felhívta a figyelmet, hogy „a véleményformálók és propagandisták szómanipulációja nagyrészt a fogalmi tartalomra vonatkozik”. Vagyis az érzelmi és az értelmi hatás általában összekapcsolódik, és nem lehet túlértékelni a meggyőződés érzelmi vonatkozásait. Az érzelmek alakítják ugyanis a szavak használatát és kiválasztását, az értékfogalmakat és a képzettársítások általi lejáratási technikákat, de „az akarat befolyásolja és a valóság intellektuális tapasztalata irányítja az ideológiai fogalmak definiálását, a többjelentésű szavak használatát, a szinonimák kiválasztását és a szójelentés más eseteit.”³⁷⁹ A nyelvre hatással vannak a politikai és gazdasági rendszerváltások, a háborúk és forradalmak, és ezek „módosítják az éppen aktuális nyelvi normát, összemossák az addig egymással csak érintőleges kapcsolatban lévő réteg- és csoportnyelveket, esetleg dialektusokat”.³⁸⁰

A kommunista lapok a társadalmi élet különböző szintereit „aktuális csatahelyszínekként említették, s cikkei – különösen a hidegháború jégkorszakának tartott periódusban, 1949–1953 között – harcászati tankönyvek nyelvezetét utánzó fronttudósítások.”³⁸¹ Elsőként az ipari termelés és a nagyberuházások területét említették leggyakrabban, majd „ennél elkeseredettebb összecsapások sejlenek fel az »agrárfront« mellékhadszíntereiről (a begyűjtési, a szövetkezetesítési, illetve a kulákfrontról) közreadott híryananyagokban, mivel e téren sokkal kevésbé volt sikeres a kommunista akaratérvényesítés.”³⁸²

Reinhart Koselleck az aszimmetrikus ellenfogalmakról írt tanulmányában említi, hogy amikor ellentét jelenik meg az önmegjelölés és a másik féltől érkező elnevezés között, vagyis „lekicsinylő jelentés csúszik a névbe”, megfigyelhető az egyoldalúság és az egyenlőtlenség. A politikai ellenség személye helytől és időtől függ. „Az ellenségnek már a neve is gyűlöletes, és különösképpen visszataszítóak a tulajdonságai, mármint a leíró szempontjából”³⁸³ – írja Szabó Márton *Politikai idegen* című könyvében. A szovjet érdekszférába tartozó államokban az úgynevezett osztályellenségek – úgymint klerikális

³⁷⁸ Uo. 50–51.

³⁷⁹ Walter Dieckmann: A politikai kommunikáció stílusa, in Szabó – Kiss – Boda (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára*, 102–103.

³⁸⁰ Tóth: A szovjet birodalmi nyelv, 7.

³⁸¹ Gyarmati: *A Rákosi-korszak*, 468.

³⁸² Uo.

³⁸³ Szabó Márton: *Politikai idegen. A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*, L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2006, 86.

reakció, imperialisták, kulákok – jelentették a politikai gonoszt, vagyis az ellenséget. A hatalom képviselői szerint ellenük fel lehet lépni akár a rögtönítélő bíróságokon, akár a sajtóban – de a kommunikáció mindenképpen egyirányú. Ehhez kapcsolódhat Paul Ricoeur megállapítása, amely szerint a nyelv mint beszéd „az a tér, ahol az erőszak kifejezést nyer”. A zsarnokság esetében „az erőszak beszél”, a meggyőzés és hízelgés eszközeivel.³⁸⁴ Az erőszak pedig a diskurzus ellentéte. A terrorról Ö. Kovács József így írt: „A terror rendszerint egy célt, esetleg programot magában foglaló cselekvéssorozat, intézményrendszer, amelyet egyének vagy csoportok rendeznek, szerveznek, hajtanak végre. Leginkább »felülről« vezérelt, és működése során az erőszakot mint eszközt alkalmazza.”³⁸⁵

Bihari Mihály is foglalkozik az ellenség szerepével: „Az ellenség ún. objektív ellenségként jelenik meg a propagandában, amelyet ideológiai alapon neveznek meg, úgymint valamely faj, osztály, vallás, társadalmi csoport, társadalmi berendezkedés stb., és az ellenség valóságos létezésének a bizonyítására, bűnösségének igazolására nincs szükség.”³⁸⁶ Ellenséggé váltak „a reakciósok, a volt uralkodó osztály tagjai, az úri-keresztény középosztály tagjai, a parasztnyúzó kulákok, a közép- és gazdagparasztok, a malomtulajdonosok, az ingadozó középparasztok, az úri bitangok, a gyárosok, a kispolgárok, a tehetséges paraszt- és munkásfiatalok előrejutását akadályozó tanárok, a bürokraták és a packázó hivatalnokok”, majd „a parasztkulákok mellett megjelentek a városi kulákok, az értelmiségi kulákok, a munkát kerülő lumpenproletárok, a népbutító egyházi klérus tagjai, az imperialisták ügynökei, az árulók, a vezér életére törő összeesküvők, a trockisták, majd a titóisták, a munkásosztályt eláruló szociálfasiszta szociáldemokraták, a nacionalisták, valamint általában a Szovjetunió, a béketábor és a párt ellenségei.”³⁸⁷

A sajtóban és a mindennapi érintkezés során is folyamatos volt az ellenségkeresés. A politikai ellenség konstruálása és leírása során szükségessé vált néhány fogalom új jelentéssel történő felruházása is. Koselleck így ír erről: „Egy politikailag vagy társadalmilag egységes cselekvő közösség olyan fogalmak révén konstruálódik, amelyek körülhatárolják és ezzel másokat kirekesztenek, azaz amelyek révén a közösség meghatározza saját magát. Empirikusan létrejöhetnek csoportok parancsra vagy konszenzussal, szerződés-kötéssel vagy

³⁸⁴ Paul Ricoeur: Erőszak és nyelv, in Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*, József Műhely Kiadó, Budapest, 1998, 127–128.

³⁸⁵ Ö. Kovács József: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok, in Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 32.

³⁸⁶ Bihari: *Magyar politika*, 93.

³⁸⁷ Uo., 94–95.

propaganda hatására, szükségből vagy rokonsági alapon, ezek révén egyszerre vagy bármilyen más módon: ám minden esetben szükség van olyan fogalmakra, amelyekben a csoport magára ismer.”³⁸⁸ Ilyen fogalom lehet például a párt vagy az egyház is. Koselleck írásában három aszimmetrikus ellentétpárt vizsgál: hellének és barbárok, keresztények és pogányok ellentétét, valamint az ember, nem-ember, felsőbbrendű és alsóbbrendű ember kifejezéseket. Egy másik írásában Koselleck hangsúlyozza, hogy a nem-ember helyzetébe azért teszi bele az egyik ember a másikat, hogy „saját magát emberként mutassa fel – amivel azonban se többet, se kevesebbet nem nyer, mint hogy az ellenséget funkcionálisan saját szándékaihoz és céljaihoz igazítja.”³⁸⁹ Az ellenség megnevezését hangsúlyozza Bihari is, aki felhívja a figyelmet arra, hogy a totális ideológia barátra és ellenségre osztja fel a világot.³⁹⁰ Így lehetett ellenség például a „kulák” vagy éppen a „klerikális reakció”. A kuláknak minősítés a „holdudvarral együtt” összességében 5 millió, míg a „klerikális reakció” ellenségkategória mintegy 4 millió főt érinthetett a Rákosi-korszakban.³⁹¹

Edelman szerint „ha a szembenálló fél inkább ellenség, mint ellenfél, akkor nem a folyamatra, hanem a másik természetére összpontosul a figyelem”.³⁹² A politika szimbolikus valóságával is foglalkozó kutató azt is megállapítja, hogy ilyenkor „nem a csata megnyerése, hanem inkább a másik fél elpusztítása a cél.”³⁹³ Gondolhatunk itt is a „klerikális reakció” vagy éppen kuláknak minősített gazdák elleni kampányra. Edelman másik munkájában a propagandával kapcsolatban is érdekes megállapítást tesz: „Az elcsépeelt frázisok jó szolgálatot tesznek varázsigeként, mert eltompítják az emberek kritikai érzékét.”³⁹⁴

1947 és 1949 között Magyarországon olyan rendszer épült ki, amelynek során „a korlátozott parlamenti demokráciából kommunista pártállami hatalmi rendszer alakult ki”, és „a termelési eszközök túlnyomó részének államosításával, a szövetkezeti gazdálkodás erőszakolt bevezetésével, a magántulajdon és magángazdálkodás minimálisra szűkült”. Mindeközben „az oktatásban, a kulturális és művészeti életben, a sajtó és az információs

³⁸⁸ Reinhart Koselleck: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, József Műhely Kiadó, Budapest, 1997, 6–7.

³⁸⁹ Reinhart Koselleck: *Ellenségfogalmak*, in Szabó (szerk.): *Az ellenség neve*, 1998, 18.

³⁹⁰ Bihari: *Magyar politika*, 114.

³⁹¹ Gyarmati György: *Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956*, in Gyarmati György: *Taposómalom taposóaknákkal. Írások a megmagyarosított államszocializmusról*, Pécs–Budapest, Kronosz Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2019, 377.

³⁹² Murray Edelman: *Politikai ellenségek konstruálása*, in Szabó (szerk.): *Az ellenség neve*, 90.

³⁹³ Uo., 91.

³⁹⁴ Murray Edelman: *A politika szimbolikus valósága*, L'Harmattan, Budapest, 2004, 147.

rendszerben a kommunista párt (MKP, majd MDP) által elfogadott, hirdetett totalitáriánus ideológia és annak értékrendje érvényesült”.³⁹⁵

A rendszer a Szovjetuniót tekintette példájának, és ezért „a magyar társadalomtól, a történelmi hagyományoktól teljesen idegen megoldásokat vezettek be a jogi és az állami intézményekben (tanácsrendszer, kolhoz-, azaz szövetkezeti rendszer); az ideológiai előírásoknak megfelelően a gazdasági, kulturális, az oktatási rendszert gyökeresen átszervezték: tervutasításos gazdaság, sztahanovista, azaz élmunkásmozgalom, terv- és békekölcsönök kötelező jegyzése, »kommunista szombatokon« végzett ingyenes munka, állandósított nyilvános kritika és önkritika gyakorlása a munkahelyeken és a párt szervezetekben.”³⁹⁶ Mindeközben a kommunista ideológiának alárendelt országban nem számítottak a hagyományos értékek és érdekek. Hiszen az államérdekeket megelőzték a párt érdekei, fenntartva Magyarországon is egy „fiktív szuverenitást”³⁹⁷. A Szovjetunió a propaganda szerint „egyszerre volt nemzeti és internacionalista, proletárdiktatúra és össz nemzeti demokrácia”, és Magyarországtól is ezt „a bűvészmutatványt várták el”.³⁹⁸

A párttagok és a pártonkívüliek számára egyaránt a totális ideológia adott eligazodást az osztályharcra kapcsolatban. „Az ideológia hiteles magyarázója, a mindennapi tennivalók meghatározója a Párt (MKP–MDP), a Vezér (Rákosi Mátyás) és az ideológiai elitcsapat: a Szabad Nép, a rádió újságírói, »Marx és Lenin legnagyobb tanítványa és leghűbb harcostársa, Sztálin«, illetve »Sztálin elvtárs legnagyobb magyarországi tanítványa, Rákosi Mátyás«.”³⁹⁹

Az ideológia fontos eszköze volt a kommunikáció, amelynek szerszámosládájában kiemelt helyet kapott a megfélemlítés. Ezt használva a kommunikátor (legyen az újságíró vagy szónok, esetleg agitátor) rákényszerítette a befogadót, hogy olyan dolgokat fogadjon el, amelyek számára elfogadhatatlanok. Ezt az egyoldalú kommunikációt csak úgy lehet fenntartani, hogy a kommunikátor erőfölénnyel rendelkezik. Ekkor a kommunikátor nem vonulhat vissza, mert az egyet jelentene a rendszer bukásával. Ebben a kiszolgáltatott helyzetben az is előfordulhat, hogy a kommunikátor sem hiszi el, amit állít.⁴⁰⁰

³⁹⁵ Bihari: *Magyar politika*, 85.

³⁹⁶ Uo., 86.

³⁹⁷ Maczkiewicz: *A kommunista provokáció diadala*, 49.

³⁹⁸ Standeisky Éva: A kigyó bőre, Ideológia és politika, in Standeisky – Kozák – Pataki – Rainer: *A fordulat évei*, 157.

³⁹⁹ Bihari: *Magyar politika*, 95.

⁴⁰⁰ Síklaki István: *A meggyőzés pszichológiája*, Budapest, Scientia Humana, 1994, 120–121.

A politikai hatalom egyre tudatosabban használta a nyelvet eszközként, és ezt a nyelvet folyamatosan ellenőrzése alatt is tartotta uralmának fenntartása érdekében. A diktatúrában a korszakot jellemző hivatalos nyelv is totalitáriussá vált. Egyrészt mert „kiszolgálta az önkényuralmat”, másrészt pedig „mindent dominálni akart, a nyilvános és a privát életet egyaránt”.⁴⁰¹ A diktatúrában tehát nagy jelentősége volt a tömegkommunikációnak és a propagandának.⁴⁰²

⁴⁰¹ Ö. Kovács József: *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról*, Budapest, 2015, 37.

⁴⁰² Uo., 39.

5. A sajtó a negyvenes évek végén

1947. szeptember 22-én – a SZEB mandátumának lejártja után – megjelent a kormány 1947. évi 11290. számú rendelete, amelyet a sajtóügyek ideiglenes szabályozására adtak ki. A kormányrendelet meghatározta, hogy sajtótermékeket csak a tájékoztatásügyi miniszter engedélyével lehet kinyomtatni, a terjesztéshez pedig belügyminiszteri hozzájárulásra van szükség. Az 1947-es választások után a demokrácia látszatára sem volt tekintettel „az ellenfeleinek szemernyi esélyt sem hagyó új hatalmi centrum”.⁴⁰⁷

Az 1947. évi sajtóval kapcsolatos rendelet visszhangjáról a Magyarországi Református Egyház véleménye is tájékoztat. Több mint két hónappal a rendelet közzététele után, december 3-án, valószínűleg a református egyház vezetése számára született egy feljegyzés, amely részletesen elemezte a rendeletet és annak következményeit.⁴⁰⁸

„Megvizsgálendő az a kérdés, hogy ez a rendelet megakadályozhatja-e az egyházakat hivatalos körleveleik, jegyzőkönyveik, stb., kinyomtatásában és terjesztésében, valamint meg kell vizsgálni azt a kérdést, hogy ez a rendelet általában törvényszerűség szempontjából érvényes-e”⁴⁰⁹ – fogalmazott a feljegyzés írója.

A szerző – aki maga is hangsúlyozta, hogy – jogi véleményt fogalmazott meg, az 1947. évi békeszerződésről szóló törvény alapján hivatkozott arra, hogy Magyarországon biztosítani kell az alapvető szabadságjogokat, köztük a véleménynyilvánítás, a sajtó, a vallásgyakorlat és a gyülekezés szabadságát. Ez a „kormányrendelet nemcsak nem biztosítja a véleménynyilvánítás, sajtó és közzététel szabadságát, hanem éppen ellenkezőleg azt korlátozza, az előzetes bemutatás és engedélyezés elrendelésével. Ez a korlátozás olyan mértékű, hogy a véleménynyilvánítás, sajtó és közzététel szabadságának teljes megsemmisítését jelenti” – írta a jogi vélemény.

A jogi véleményt figyelembe vették az egyetemes konvent elnökségi tanácsának 1947. december 9-i ülésén, ahol határozatban javasolták a konvent elnökségének, hogy „méltóztassék az egyházi sajtó szabadságának biztosítása érdekében a magyar kormány elé terjesztendő memorandum tervezetét elkészíttetni.”⁴¹⁰ Az elnökségi tanács 1948. január 14-én tartott ülésén bejelentették, hogy a memorandum-tervezet elkészült. A tervezet

⁴⁰⁷ Uo., 203.

⁴⁰⁸ A Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában (MREZSL) a sajtóosztály iratai között található elemzésen nem szerepel annak szerzője és célja sem.

⁴⁰⁹ MREZSL 2a f. 319. d. 674. l.

⁴¹⁰ MREZSL 2a f. 319. d. 686. l.

bemutatása után az elnökségi tanács javasolta a konvent elnökségének, hogy a felterjesztést juttassa el a vallás-és közoktatásügyi miniszternek és a miniszterelnöknek.⁴¹¹

A levél – amelyet Ravasz László, a konvent lelkészi elnöke és Balogh Jenő⁴¹² világi elnök írt alá – leszögezte, hogy a rendelet ellen „nem emelnek óvást”. A konvent elnöksége úgy értékelte a rendeletet, hogy az az érvényben lévő törvények alapján nem vonatkozhat az egyházi hatóságokra. A memorandum azonban sajnálattal állapította meg, hogy a rendelet értelmében a nyomtatás előtt az egyházi kiadványokat is előzetesen be kell mutatni, a terjesztés előtt pedig belügyminiszteri engedélyt kell megszerezni. Az elnökség Ortutay Gyula vallási minisztertől kérte, hogy a kormány olyan intézkedést hozzon, amely szerint az egyházi hatóságok a rendelet végrehajtása során az állami közigazgatási hatóságokkal esnek egy tekintet alá, és így ne vonatkozzon rájuk a cenzúra és a külön terjesztési engedély kötelezettsége. A levél közölte a miniszterrel, hogy ha „kiadványaink előzetes cenzúrára való bemutatását kívánná a magyar kormány, nem leszünk abban a helyzetben, hogy a szóbanlévő rendeletben foglaltakat helyeseknek, jogosoknak elismerjük s kényszerülünk az ellen nyíltan és igen határozottan tiltakozni”. A miniszter válaszát váró levél végül leszögezte, hogy „nem akarjuk, nem tudjuk elhinni, hogy amikor a magyar kormány az 1848/49. évi események illő és méltó megünneplését készíti elő, arra akarná kényszeríteni egyházunkat, hogy 1848. március 15-e legelső és legjelentősebb vívmányaiért, a sajtószabadság helyreállításáért és vallásunk gyakorlatának szabadságáért küzdjünk.”⁴¹³

A jogi vélemény és az elnökség levele hangsúlyozta azt is, hogy a rendelet sérti a párizsi békeszerződés és az 1946. évi I. törvénycikk vallásszabadságról szóló pontját.

A konvent elnökségének levelére egy hónappal később, február 16-án érkezett válasz. A kormány nevében az akkor még működő Tájékoztatásügyi Minisztérium Sajtóközigazgatási Osztályának vezetője, Gál Ferenc⁴¹⁴ válaszolt. Arra hívta fel a figyelmet, hogy a rendelet a „sajtóügyek végleges szabályozásáig csak átmenetileg rendezi a sajtóval kapcsolatos kérdéseket.” A rendelet megszületését a miniszteri tanácsos azzal indokolta, hogy a SZEB ellenőrzése megszűnt, ezért vált szükségessé a kormányrendelet kiadása,

⁴¹¹ Uo.

⁴¹² Balogh Jenő (1864–1953): jogtudós, 1913 és 1917 között igazság-ügyminiszter, 1921-től haláláig dunántúli református főgondnok, a református konvent világi elnöke. Vö. http://epa.oszk.hu/02700/02705/00079/pdf/EPA02705_bortonugyi_szemle_2009_3_123-126.pdf (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴¹³ MREZSL 2a f. 319. d. 679-680. l.

⁴¹⁴ Gál Ferenc: 1947 nyarán lett a Tájékoztatásügyi Minisztérium osztálytanácsosából „érdemteljes munkájának elismerésül” miniszteri tanácsos. Vö. https://adtpplus.arcanum.hu/hu/view/MagyarNemzet_1947_08/?query=%22g%C3%A1l%20ferenc%22%20t%C3%A1j%C3%A9koztat%C3%A1s%C3%BCgyi&pg=0&layout=s (Megtekintés: 2021. február 26.)

amely véleménye szerint „nem korlátozza a szabad véleménynyilvánítás közjogi jogosultságát, s így egyáltalán nem ütközik bele sem az 1946: I. tc.-be, sem a párisi békeszerződésbe.” Gál Ferenc azt is kijelentette, hogy nincs tudomása arról, hogy püspöki jelentések, jegyzőkönyvek és körlevelek megjelenése elé „akadály is gördült volna”. A levelet Kiss József konventi főtanácsos iktatta, aki ezzel szemben a miniszteri levélre egy rövid megjegyzést is írt: „Pedig gördült és gördül!”⁴¹⁵

Az 1947-es rendeletet tehát eltérő módon értékelte az egyházi vezetés és a kormány, amely ekkorra már az említett tervek szerint a sajtóirányítás átszervezésén dolgozott. A helyzetet külön nehezítette, hogy ebben az időszakban az egyház vezetése már a kormány útjában állt.

5. 1. A sajtóirányítás

Az MKP Politikai Bizottságának (PB) üléseiről szóló jegyzőkönyvek – akár konkrét ügyekben is – a sajtóirányítás rendszeréről is tájékoztatnak. Az 1948. február 19-én tartott PB-ülés például úgy döntött, hogy „a Mindszenty-ügyben Ortutay tartson sajtóértekezletet”, s „nyilatkozatának főbb pontjait Horváth elvtárs dolgozza ki”.⁴¹⁷ Az MKP PB Ortutay Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert bízta meg azzal, hogy sajtóértekezletet tartson, hiszen a Mindszenty-ügyben ő képviselte a szakminisztériumot. De más oka is volt annak, hogy éppen ő kapta ezt a feladatot. Ortutay a kommunistákkal együttműködő, ám kigazdapárti miniszter volt. A kommunistáknak pedig fontos volt, hogy az iskolaállamosítások felelőssége papíron ne az ő pártjukat terhelje.⁴¹⁸ „Érdekessége továbbá az 1948-as évnél – amikor formálisan még koalíciós kormányzás volt –, hogy a miniszter sajtónyilatkozatáról nem a kormányülés, hanem egy pártnak (ráadásul nem a miniszter pártjának) a politikai bizottsága döntött. Emellett a miniszter nyilatkozatának szövegét Horváth Mártonnak⁴¹⁹, az

⁴¹⁵ MREZSL 2a f. 319. d. 689. l.

⁴¹⁷ MNL OL 274. f. 3. cs. 132. ő. e. Az MKP PB ülésének 1948. február 19-i jegyzőkönyve.

⁴¹⁸ Ezt Rákosi is elismerte, és a külső szemlélőknek is feltűnt. Alexander Knox-Helm brit diplomata 1947 novemberében a következőket írta Bevin külügyminiszternek: „A Kommunista Párt vezetője vezet gyakorlatilag a kormányt is. De mivel névleg ez nem így van, épp ezért akkor tulajdonít magának érdemeket és akkor hibáztat másokat, amikor az neki a legjobban megfelel.” In: Pallai Péter – Sárközi Mátyás: *Némi demokráciától a népi demokráciáig, A kommunista hatalomátvétel története Magyarországon a BBC-archívum tükrében (1945–1948)*, Budapest, 2008, 164.

⁴¹⁹ Horváth Márton (1906–1987): politikus, 1945-től 1950-ig a Szabad Nép felelős szerkesztője, 1950 és 1954 között szerkesztőbizottsági tagja és az MDP KV agitációs és propaganda osztályának vezetője, 1949-től 1953-ig az MDP PB tagja. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

MKP PB tagjának, a Szabad Nép vezető szerkesztőjének kellett kidolgoznia. Az idézett rövid részlet arra utal, hogy 1948 elején a kommunisták már teljesen kézben tartották a sajtóirányítást és az ország kormányzását.”⁴²⁰

A június 4-én tartott MKP PB-ülésen már más pártok lapjainak is határozott utasítást adott az MKP vezetése egy konkrét ügyben: „A PB megbízza Horváth elvtársat, figyelmeztesse a Világosságot és a Népszavát, hogy felesleges módon ne szélesítsék ki a támadás frontját, ne menjenek túl előre. Marosánt⁴²¹ fel kell hívni, hogy Révai és Farkas⁴²² elvtársaknak mutassa meg a vasárnapi Népszavában megjelenő cikkét, amelyben az egyházi reakcióval foglalkozik.”⁴²³ Tehát egy héttel azelőtt, hogy a kommunisták bekebelezték volna a Szociáldemokrata Pártot, az MKP PB ülése (nem pedig az akkor gyakorlattá vált közösen tartott PB-ülés) már a szociáldemokrata lapnak is adott utasítást.⁴²⁴

1948 márciusában megszüntették a Tájékoztatásügyi Minisztériumot, a sajtóval kapcsolatos ügyeket a miniszterelnökség sajtóosztálya vette át.⁴²⁵ Az MKP PB 1948. január 15-én elfogadta Horváth Mártonnak a miniszterelnökségi sajtóosztály megszervezésére tett javaslatát. Az előterjesztés hangoztatta, hogy szükség van „a sajtó, a rádió és a film fokozottabb és tervszerűbb kommunista ellenőrzésére”. A Tájékoztatásügyi Minisztérium megszűnésével pedig „még névleg sem marad olyan kormány szerv, mely hivatalos tájékoztatást nyújtana a kormány politikájáról, s központilag foglalkozna a magyar demokrácia propagandájával”, csupán a sajtóközigazgatási osztály. A javaslat szerint a tájékoztatási osztály maradványait is fel kell oszlatni, s „azt az egy-két embert, akitől pillanatnyilag nem tudunk megszabadulni, (például Nádass József⁴²⁶, SZDP), a centenáriumi osztály című sóhivatalba kell áthelyezni”.⁴²⁷ A létrehozandó sajtóosztálynak Horváth

⁴²⁰ Németh László: „Az egyházi kampány vitelénél fokozottabb figyelmet kell fordítani a sajtóra.” Egyházzellenes propaganda a Szabad Népből 1948-ban, *Valóság*, XLVIII. évf., 2005/4, 71.

⁴²¹ Marosán György (1908–1922): politikus, 1945 és 1947 között az SZDP vezető titkára, 1948 augusztusától majdnem egy évig az MDP Budapesti Pártbizottság első titkára, 1949–50-ben könnyűipari miniszter, 1950-ben letartóztatták és börtönbüntetésre ítélték. Vö. <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/marosan.htm>. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴²² Farkas Mihály (1904–1965): 1945-től tagja a kommunista párt Központi Vezetőségének, titkárságának és Politikai Bizottságának, 1948-tól 1953-ig honvédelmi miniszter. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴²³ MNL OL 274. f. 3. cs. 149. ő. e. Az MKP PB ülésének 1948. június 4-i jegyzőkönyve.

⁴²⁴ Németh: „Az egyházi kampány...” 71.

⁴²⁵ Kalmár Melinda: Az ideológiaközvetítő nyilvánosság szerkezetváltozása (1948–1958), *Holmi*, VII. évf., 1995/11, 1603–1604. 1604.

⁴²⁶ Nádass József (1897–1975): író, újságíró, szociáldemokrata párti politikus, 1945 után a Külügyminisztérium tájékoztatási osztályának vezetője, 1945-től 1948-ig a Népszava rovatvezetője. Vö. http://real.mtak.hu/23516/1/LK_2014_143-182.pdf (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁴²⁷ MNL OL 274. f. 3. cs. 127. ő. e. Az MKP PB ülésének 1948. január 15-i jegyzőkönyve. Vö. Németh: „Az egyházi kampány...” 71–72.

javaslata alapján két részből kellett állnia: adminisztratív és informatív osztályból. Az informatív osztály feladata: „a) Az egész magyar időszakai sajtó tájékoztatása, ellenőrzése és irányítása. Propagandaanyagok kidolgozásával, rendszeres sajtótájékoztatás tartásával, államhatalmi eszközök igénybevételel (koordinálva a belügy sajtórendészeti szerveivel), a papírelosztás irányításával, szubvenciók juttatásával történne ez. b) Az MTI és a MOT munkájának kormányhatósági ellenőrzése és irányítása. A Külügyminisztérium sajtóosztálya cenzúrázza továbbra is az MTI külföldi híryanagát, de a szerkesztési direktívákat és az állami propagandaanyagot a miniszterelnökségről kapná az MTI.”⁴²⁸

A szovjet kommunista párt külügyi osztályának jelentése 1948 márciusában kritikát fogalmazott meg a magyar kommunista sajtóval szemben. E szerint az MKP sajtója, konkrétan megemlítve a Szabad Népet, „egyáltalán nem foglalkozik a Szovjetunió ismertetésével”.⁴²⁹ Néhány hónappal később is megfogalmazódott a külügyi osztály bírálata. Júniusban így írtak a magyarországi kommunistáknak: „A Magyar Dolgozók Pártjának le kell küzdenie a Szovjetunió propagandájától való téves félelmét, és azt belső pártfeladattá kell emelnie.”⁴³⁰

De nemcsak a sajtót kritizálták márciusban, hanem a sajtópropaganda irányítóit is, köztük Révait, akik közül a jelentés szerint „többen hosszabb ideig éltek a Szovjetunióban, s nemcsak hogy nem sajátították el a bolsevik sajtó módszereit, s nem is igyekeznek ezek közül legalább néhányat alkalmazni, hanem éppen ellenkezőleg, mellőzik őket”.⁴³¹ Hogy mik ezek a módszerek, arról a jelentés nem tesz említést, azt viszont példát is említve kifogásolja, hogy „a magyar sajtó [közte a Szabadság és a Magyar Nap kommunista lapok is] széles körben alkalmazza a burzsoá bulvársajtó módszereit”.⁴³² A jelentés leírta, hogy a Magyar Napban „gyilkosok, rablók, [...] bűnözők”, valamint „félmeztelen nők fényképei láthatók”, a Pesti Izé „humoros folyóirat” pedig „az elejétől a végéig pornográf jellegű”, még a „reakciót leleplező” karikatúrák is ilyenek. A jelentés, amely több szempont alapján megfogalmazta, hogy a magyarországi kommunista vezetőknél „nacionalista hibák észlelhetők”, így zárta a sajtó kritikájával kapcsolatos részt: „A magyar kommunista sajtó irányítói a burzsoázia kifícamodott ízléséhez próbálnak idomulni, s ily módon a burzsoá

⁴²⁸ Uo.

⁴²⁹ Az SZK(b)P KB Külügyi Osztályának jelentése a magyar pártvezetés nacionalista hibáiról és a magyar kommunista sajtóban érvényesülő burzsoá befolyásról, in Vida: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez*, 319.

⁴³⁰ Uo., 330.

⁴³¹ Uo., 320.

⁴³² Uo.

sajtó uszályába kerülnek. Egyáltalán nem érdeklik őket a kultúra kérdései, s ezért nem is foglalkoznak velük, holott ezen a területen a burzsoá befolyás és az eszmeietlenség erősödése érzékelhető.”⁴³³ Persze a magyarországi olvasók nem ezt érzékelhették, sokkal inkább az egyre erősödő kommunista propagandát. A szovjet véleményeknek bizonyára hatása volt arra, amiről Rákosi Mátyás beszélt a sajtóval kapcsolatban. 1948. március 23-án ugyanis a párt Akadémia utcai székházában tartott sajtófogadáson Rákosi is felszólalt, és bírálta a magyarországi sajtót.⁴³⁴

Miután az MDP 1948 júniusában hatalomra jutott, „kialakították a sajtónak azt a szigorúan centralizált struktúráját”, amely a rendszerváltásig nem változott. „A legfontosabb tudnivalókat az országos és megyei (központi) pártlap és a társadalmi szervek lapjai közölték, amelyek példányszámát adminisztratív úton (papírellátás), gazdasági előnyökkel (terjesztés premizálása) és politikai kampányokkal egyaránt földuzzasztották.”⁴³⁵ A párt fontos szerve volt a Központi Vezetőség Agitációs és Propaganda Osztálya. „1953-ig a szerkesztőségek, a szerkesztők és főszerkesztők leginkább közvetlenül a Politikai Bizottság tagjaitól kaptak utasítást, nemritkán magától a párt vezetőjétől, Rákositól.”⁴³⁶

A koalíciós korszak sajtóját a sokszínűség jellemezte, a lapokban különböző vélemények jelenhettek meg. Az MDP megalakulása után azonban a sajtó „fokozatosan egyneműsödött, és részévé vált a kommunista párt propagandagépezetének”.⁴³⁷ Jellemző módon a lapoknak a Szabad Népből megjelent elvi cikkek mondanivalóját kellett közvetíteniük, a híreket pedig a központosított hírszolgálatától kapták. A korábban színvonalas újságok „megszűntek vagy pedig hivatalos közlönyökké, mozgalmi értesítőkké váltak”, a szerkesztőségeket pedig „megszüntették vagy összevonták”.⁴³⁸ Nagy Gábor így ír erről az időszakról, idézve a pártok dokumentumokat: „A Magyar Dolgozók Pártja szerint 1948 júliusa és novembere között a pártok sajtója előtt nagy feladatok álltak. A legfontosabb feladata »megmutatni a népnek az országos és helyi vonatkozásban politikánk és munkánk alapján, hogy az egyesüléssel hatalmas új erő jelent meg a magyar demokráciában, mely egyedül képes és alkalmas a politikai vezetésre«”.⁴³⁹

⁴³³ Uo., 321.

⁴³⁴ Rákosi Mátyás: *Visszaemlékezések, 1940–1956*, 1. köt., Budapest, Napvilág Kiadó, 1997, 494.

⁴³⁵ Kalmár: Az ideológiai közvetítő nyilvánosság, 1604.

⁴³⁶ Uo.

⁴³⁷ Valuch Tibor: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság, in Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér, Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011, 29.

⁴³⁸ Uo.

⁴³⁹ https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44614/dissz_nagy_%20gabor_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Megtekintés: 2021. február 3.)

A sajtót tehát központosították, az olvasókat is „központosítani” kellett, vagyis a Szabad Nép olvasótáborába terelni őket. Ezért 1948 augusztusában az MDP Szervező Bizottsága elfogadta a „Szabad Nép sajtókampányára és a sajtómunka rendszeresítésére” elkészített javaslatot.⁴⁴⁰ E szerint október 1-től növelni szerették volna a napilap példányszámát, és párton belül és kívül is „igen erősen fokozni” az elterjedtségét. Az előterjesztés megállapította, hogy a párttagok nem megfelelő arányban olvassák a Szabad Népet, és a lap példányszáma az elvárthoz képest kevés. A javaslat megfogalmazta: „A Szabad Nép példányszámának igen kis része jut el párton kívüli olvasókhöz és így pártunk sajtóján keresztül nem tudjuk kellőképpen befolyásolni, mozgósítani a Párton kívüli tömegeket. A Szabad Népnak nemcsak pártlapnak, de a dolgozók lapjának kell lennie.”⁴⁴¹ Az agitációról, a megyékben végzendő teendőkről, valamint a szerkesztőség és a kiadóhivatal feladatairól is döntöttek. A szerkesztőségnek a lap hasábjain folyamatosan be kellett számolnia az eredményekről. A Szabad Nép már a kampány kezdetén közzétette a népszerűsítő akció legfontosabb céljait, köztük az elérendő példányszámot is, amely fele részben megegyezett az MDP PB szeptemberi ülésén elhangzott számokkal. Októberre ez 200 ezer hétköznapi és 300 ezer vasárnapi példányszámot jelentett.⁴⁴²

A pártpropagandában összekapcsolták a Szabad Nép olvasását a párttagság kérdésével. Megfogalmazták, hogy aki nem olvassa naponta, az nem lehet jó párttag. „Nem tarthat lépést a politikai fejlődéssel az, akinek nem mindennapi kenyeré a lap”⁴⁴³ – szövegezte a megállapítás, amelyben különös módon a katonai kifejezések helyett a legáltalánosabb keresztyén imádságra utaló gondolat kapott helyett. A példányszám emeléséhez a legfontosabb eszköznek az egyéni rábeszélést tekintették. A lap népszerűsítésével együtt a pártot is népszerűsíteni kívánták: „Ha ezt az egyéni rábeszélést, egyéni agitációt jól fogjuk végrehajtani, akkor pártunk politikája eddig közömbös vagy passzív tízezrekhez fog eljutni, még mielőtt a Szabad Népet megrendelnék és fordítva: pártunk politikájának és központi

⁴⁴⁰ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 18. ő. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. augusztus 17-i ülésének jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Nép sajtókampányára és a sajtómunka rendszeresítésére

⁴⁴¹ Uo.

⁴⁴² Előre a Szabad Néperért!, *Szabad Nép*, VI. évf., 226. sz., 1948. október 1., 3. A cikk a következőképpen fogalmazta meg a sajtókampány célját. „Október elseje van: ma indul a Szabad Nép sajtókampánya. Párttagok, pártbizalmiak, agitátorok, népnevelők előre! Előre a hétköznapi 200.000-es, vasárnapi 300.000-es példányszámért! Előre, hogy a Szabad Nép olvasottságban, elterjedtségben is az legyen, ami: az ország vezető pártjának vezető lapja. A Szabad Nép a legnagyobb magyar újság. Pédányszáma ugyan állandóan emelkedik, de ez az emelkedés nem tartott lépést a párttagság számának megnövekedésével, pártunk súlyának, befolyásának erősödésével. »Ez az aránytalanság – írta Révai elvtárs szeptember 19-i cikkében – hovatovább a népi demokrácia fejlődésének, pártunk ideológiai színvonalának emelésének, népünk meggyőzésének döntő akadályává válik.« Ezt az aránytalanságot az október havi sajtókampánynak meg kell szüntetni.”

⁴⁴³ Uo.

lapjának ebben a népszerűsítésében ezerszámra fognak az olyan párttagok résztvenni, akiknek kapcsolata pártjukkal eddig laza volt.”⁴⁴⁴

A kampány előkészülete során az MDP Központi Vezetősége körlevélben fordult a pártszervezetekhez, amelyben meghatározta a feladatokat. Külön felhívással fordultak a megyei pártbizottságokhoz, és külön hangsúlyt fektettek a vidéki kampányra. „Egyes vidékeken mutatkoztak bizonyos hiányosságok a sajtókampány előkészítése körül, pedig éppen falun különösen fontos a Szabad Nép terjesztése. Vannak falusi párttitkáraink, akik nem olvassák központi lapunkat. A megyei bizottságok ezért kísérjek fokozott figyelemmel a falusi munkát, gondoskodjanak arról, hogy a kampány után ne legyen olyan vidéki funkcionáriusunk, aki nem rendszeres olvasója a Szabad Nép-nek.”⁴⁴⁵

A sajtókampányról szóló MDP Szervező Bizottság javaslata rámutat a rendszer egyik jellemzőjére. A lelkes előterjesztők – amellet, hogy részletes megyei kimutatásokat és alaposnak tűnő összeállítást készítettek – egy ponton még a pártvezetők számára is túlbuzgóvá váltak. „Minden új előfizető megkapja Rákosi elvtárs néhány sorával dedikált fényképét. Ajánljuk, hogy a legjobb megye kapjon Pártunk központjától egy autót, további három legjobb megye motorkerékpárokat kapna tőlünk, többiek és a kerületek kerékpárt, vagy rádiót, – alapszervek könyvtárakat, egyének könyveket, Szabad Nép, Szabad Föld, Társadalmi Szemle és egyéb kiadványaink 1-2-3 hónapos stb. előfizetéseit.”⁴⁴⁶ A Szervező Bizottság azonban úgy határozott, hogy „autót és motorkerékpárt jutalomképpen ne adjanak és mellőzzék Rákosi Mátyás elvtárs dedikált fényképének juttatását”⁴⁴⁷. A testület legközelebb októberben foglalkozott a kampánnyal, amikor Orbán László előterjesztése nyomán megfogalmazták, hogy az „Sz. B. nem tartja kielégítőnek vidéken a Szabad Nép előfizetési kampány eredményeit, különösen a vidéki ipari centrumokban”⁴⁴⁸.

Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága 1948. december végén tervezte a vidéki sajtójának átalakítását. Megállapították, hogy a második világháború vége után 1948 júniusáig fenntartották a nem megfelelő anyagi helyzetben és a számukra nem megfelelő munkatársakkal működő vidéki lapokat. A szociáldemokrata párt beolvasztása után az MDP 16 napilappal és 45 hetilappal rendelkezett. Mint fogalmaztak, akkor lezajlott némi

⁴⁴⁴ Uo.

⁴⁴⁵ Uo.

⁴⁴⁶ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 18. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. augusztus 17-i ülésének jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Nép sajtókampányára és a sajtómunka rendszeresítésére

⁴⁴⁷ Uo.

⁴⁴⁸ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 31. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. október 8-i ülésének jegyzőkönyve, Orbán László szóbeli tájékoztatója a Szabad Nép előfizetési kampányának állásáról

átalakulás, de további átszervezés is szükségessé vált az év végére. A helyzetelemzés szerint a napilapok példányszáma a májusi adathoz képest októberre növekedett. A javaslat megfogalmazta, hogy a lapok száma csökkenjen: 12 napilapra és 16 hetilapra.⁴⁴⁹

1949. március végén az MDP Titkárság elfogadta az Agitációs és Propaganda Pártkollégium⁴⁵⁰ javaslatát: ennek értelmében a Sajtó Osztályt beolvasztották az Agitációs Osztályba, valamint átszervezték a Sajtó Bizottságot.⁴⁵¹ A sajtóbizottság átszervezését azzal indokolták, hogy a párt sajtója „jelentősen elmaradt a népi demokratikus országok sajtója mögött”.⁴⁵² Ezért szükségesnek látták a sajtópolitika „gyökeres szervezeti átalakítását”, a sajtó, a hírszolgálat és a terjesztés átszervezését, és „nagy példányszámú tömegszervezeti sajtó kialakítását”.⁴⁵³

5. 2. A Szabad Nép – a párt központi lapja

„Most, hogy a Szabad Nép a Magyar Dolgozók Pártjának (MDP) lett központi lapjává, a legtöbb, amire vállalkozhatunk, az, hogy méltóak leszünk Pártunk és lapunk harci hagyományaihoz. A Szabad Nép szerkesztősége arra törekszik, hogy megnőtt feladatainak minél teljesebben megfeleljen és a maga frontján fokozott erővel küzdjön Pártunk ma elfogadott programjának megvalósításán.”⁴⁵⁴ – fogalmazott a Szabad Nép cikke 1948 júniusában, a Magyar Dolgozók Pártja megalakulása után. Miután a Szociáldemokrata Pártot beolvasztották a Magyar Kommunista Pártba, az új politikai szerveződés a sajtóját is központosította. A szebb napokat látott, korábbi funkciójában ekkorra feleslegessé vált Népszavának is megtalálták a helyét. A Szociáldemokrata Párt kongresszusán június 12-én Szakasits Árpád többek közt azt is bejelentette – „a Magyar Dolgozók Pártjának sajtójára rátérve” –, hogy a Szabad Nép lesz az MDP központi lapja, a Népszava pedig a Szabad

⁴⁴⁹ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 11. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. december 28-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A Sajtó Osztály munkaterve

⁴⁵⁰ A pártkollégium az Agitációs és Propaganda Bizottság helyett jött létre. Az MDP Titkárság 1949. március 2-án fogadta el a tagság összetételét a következő személyekből: Révai József, Horváth Márton, Orbán László, Bíró Zoltán, Losonczy Géza, Kállai Gyula és Andics Erzsébet. MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 35. ő. e. Az MDP Titkárság 1949. március 23-i határozata, Az Agitációs és Propaganda Bizottság helyett felállítandó Pártkollégium tagjai

⁴⁵¹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 35. ő. e. Az MDP Titkárság 1949. március 23-i határozata, Az Agitációs és Propaganda Pártkollégium javaslata a Sajtó Osztály beolvasztására az Agitációs Osztályba, valamint a Sajtó Bizottság megerősítésére és átszervezésére

⁴⁵² Uo.

⁴⁵³ Uo.

⁴⁵⁴ A Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja, *Szabad Nép*, VI. évf., 135. sz., 1948. június 15., 9.

Szakszervezetek Országos Szövetségének központi napilapja.⁴⁵⁵ Három nappal később, az „egyesülési kongresszusról” szóló beszámoló összetett címrendszerének egyik alcímében, az első oldal tetejéről tájékozódhatott az olvasó arról a nyilvánvaló tényről, hogy a „Szabad Nép a Magyar Dolgozók Pártjának központi lapja”⁴⁵⁶ lett. A kommunista napilap tehát a „harcis hagyományait” követve „küzdhetett” tovább „a maga frontján”, a pártvezetők és a propaganda fegyvereként nem kímélve a magyar társadalom hagyományos rétegeit és csoportjait. A sajtó feladata 1948 és 1956 között abban állt, hogy mozgósítsa a társadalmat a „szocializmus építésére”, erősítse a marxista gondolkodásmódot és a kollektívizmust, és mindeközben figyelmen kívül hagyta a nemzeti érzést és az emberi jogokat.⁴⁵⁷

5. 2. 1. Több mint pártlap

A Szabad Nép az MKP hetilapjaként, illegális sajtóorgánusként indult 1942-ben, hogy néhány év alatt „igazi, rettegett nagyhatalommá” váljon.⁴⁵⁸ Rövid ideig tartó megjelenés, majd leállítás után a második évfolyam 1944-ben jelenhetett meg, és 1945. március 25-én látott napvilágot napilapként⁴⁵⁹ Révai József főszerkesztő és Horváth Márton szerkesztő vezetésével.⁴⁶⁰ Mindketten az MKP, majd később az MDP legfelsőbb vezető testületeinek is tagjai voltak. Ez is jól jelzi a lap – már a kezdeti időkben is – kitűzött célját, amelyet Buzinkay Géza így fogalmazott meg: „Már a koalíciós időkben minden rovata a közvetlen politikai propagandát szolgálta.”⁴⁶¹ És ezt erősítik meg a párt első számú vezetőjének szavai: „Legyen a »Szabad Nép« eleven, tettekész, szókimondó, buzdító, iránytmutató és harcos”⁴⁶² – fogalmazott Rákosi Mátyás az MKP főtákaraként az 1945-ben újrainduló Szabad Nép címlapján. A Szabad Nép igazi központi lappá vált, mintául pedig a Szovjetunió

⁴⁵⁵ Szakasits elvtárs beszéde, *Szabad Nép*, VI. évf., 134. sz., 1948. június 13., 6.

⁴⁵⁶ Megalakult a Magyar Dolgozók Pártja, *Szabad Nép*, VI. évf., 135. sz., 1948. június 15., 1.

⁴⁵⁷ Valuch: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság, 31.

⁴⁵⁸ Kókay György – Buzinkay Géza – Murányi Gábor: *A magyar sajtó története*, Budapest, Sajtóház Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001, 222.

⁴⁵⁹ A lap programadó cikkében több célt is megjelölt. Egyrészt az ország háború utáni újjáépítésében kívánt részt venni. „A Magyar Kommunista Párt központi lapjának nemcsak hüen, pontosan, színesen kell beszámolnia az ország eseményeiről, a világ folyásáról, hanem ezen túlmenően utat kell mutatnia, kezdeményeznie, serkentenie, vezetnie kell a magyarság minden kérdésében” – fogalmazott a beköszönő írás. A megfogalmazott, mondhatni nemes célon azonban felülkerekedett egy másik: A Szabad Nép „legyen a kommunista mozgalomnak az a kollektív szervezője, amit nagy tanítónk, Lenin követelt a jó pártlaptól.” Harcos útjára újra elindul..., *Szabad Nép*, II. évf., 1. sz., 1945. március 25., 1.

⁴⁶⁰ Kókay – Buzinkay – Murányi: *A magyar sajtó története*, 222.

⁴⁶¹ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*, 405.

⁴⁶² Harcos útjára újra elindul..., 1.

kommunista sajtója⁴⁶³ szolgált. A központi napilapok „az egyes pártok sajtóhierarchiájának csúcán” helyezkedtek el, „a legnagyobb példányszámban, a legtöbb olvasóhoz a legtöbb információt” juttatták el, és meghatározó szerepük volt „a pártélet egésze szempontjából is”.⁴⁶⁴

Noha egy pártlap esetében is természetes, hogy a tulajdonosa érdekeit szolgálja, a Szabad Nép túllépett azon, hogy csupán egy párt lapja legyen. A példányszámával (amely 1948 végére már elérte a 350 ezret⁴⁶⁵), az úgynevezett Szabad Nép-félórák bevezetésével, a „reakció elleni harccal” már nemcsak egy pártnak és támogatóinak, hanem az egész magyar társadalomnak az életét befolyásolta, és évtizedekre meghatározta. A pártvezetők sem csupán egy politikai szervezet lapjaként tekintettek rá. Erről árulkodik az is, amikor a Szabad Nép székházának építéséről döntöttek. Az MDP Titkársága elfogadta azt a javaslatot, hogy részben állami beruházásként valósítsák meg a több mint 5,5 millió forintba kerülő építkezést.⁴⁶⁶ A lap gondosan ellenőrzött, a propagandát és a pártot teljes mértékben, pontosan kiszolgáló lap volt, de – amint egykori munkatársai emlékeztek rá a későbbiekben – „az igazság hiányzott belőle”.⁴⁶⁷

Milyen lap volt a Szabad Nép? Ezt Gyarmati György kitűnően foglalta össze egy mondatban: „A Szabad Nép egyszerre volt az MDP vezetésének hivatalos szócsöve, irányt mutatni hivatott népnevelője, papíragitátora; tananyag és tanítási vezérfonal; emellett – nem csupán a párt tagjai számára – a napi politikai tájékozódás elsődlegesnek szánt iránytűje, a

⁴⁶³ „A lenini Iszkra munkássága nagyszerű példája annak, hogyan kell harcolnunk a proletariátus ügyéért, a kommunizmus ügyéért és milyen odaadóknak kell lennünk ehhez az ügghöz” – olvasható egy, a Marxista ismeretek kiskönyvtára című sorozatban megjelent brosúrában. Polevoj: *A lenini „Iszkra” harca*, 47. A Szabad Nép Az igazi sajtó című vezércikkével 1948. május 5-én a szovjet sajtót ünnepelte. „A Lenin utasítása szerint és Sztálin kezdeményezésére alapított Pravda együtt született a forradalmi mozgalom új fellendülésével, amely elvezetett az 1917-es forradalom győzelméhez. Ebben a győzelemben jelentős része volt ennek a napilapnak, amely a szó igazi értelmében vett tömegűjság lett: a tömegek öntudatra ébresztésének, a tömegek harci készségének, a munkásság megszervezésének irányítója” – fogalmazott a cikk, amely megállapította, hogy „a szovjet sajtó példát mutatott a világnak: hogyan kell értelmezni az igazi sajtószabadságot”. (N. Gy.): Az igazi sajtó, *Szabad Nép*, VI. évf., 103. sz., 1948. május 5., 1. Nos, hogy a kommunisták hogyan értelmezték, az mindenki számára nyilvánvaló lett: „A szocialista rendszer jellemző vonásai közé tartozott a sajtószabadság hiánya, a nyilvánosság intézményeinek gyakorlatilag teljes körű politikai ellenőrzése, a szólásszabadság drasztikus korlátozása. Az információk áramlása a párton belül és azon kívül is alapvetően egycsatornás volt, vagyis a párton belül a központból kibocsátott információk, utasítások áramlanak, az ellenvélemény kifejezésére inkább csak formális és nem valóságos lehetőségek voltak. A nyilvánosság intézményei ebben a felfogásban elsősorban propagandafunkciót töltenek be, elsőrendű feladatuk a kommunista párti politika népszerűsítése, társadalmi elfogadásának elősegítése.” Valuch: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság, 29.

⁴⁶⁴ Vass Henrik – Zalai K. László: *A tájékoztatás intézményrendszere és munkásmozgalmi elitje 1944–1948*, Trifer Kiadó, Budapest, 1991, 53.

⁴⁶⁵ Horváth: *A magyar sajtó története*, 21. A Szabad Nép példányszáma 1953-ban már meghaladta a hétszázézetet. Vö. Németh: „Az egyházi kampány...” 70.

⁴⁶⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 18. ő. e. Az MDP Titkárság 1948. november 24-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat a Szabad Nép építkezése ügyében

⁴⁶⁷ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*, 405.

rendszerbe szocializálás megkülönböztetett fontosságúnak tekintett eszköze; mindenhez értő szerepben tetszelgő termelési és termelészervezési útmutató; a rendszer hagiográfiai/démonológiai kalendáriuma: nyomatékkal ünnepelve a sajátjának tekintett jeles napokat, szekularizált szentjeinek születési (és halálozási) évfordulóit, egyúttal visszatérően dehonesztáló összefüggésben tűnnek fel lapjain a status quo »antikrisztusai«⁴⁶⁸.

Az MDP Központi Vezetőség ülése 1948. június 15-én (az úgynevezett egyesülési kongresszust követően három nappal) megválasztotta legfőbb vezetőit és testületeit. Külön napirendi pontként szerepelt a Szabad Nép főszerkesztőjének megválasztása. Az ülés nem okozott meglepetést: a lap főszerkesztője továbbra is Révai József maradt.⁴⁶⁹ Révai 1953 nyaráig népművelési miniszterként a kulturális élet mellett a sajtót is irányította. A párt vezetése ebben az időszakban „a meggyőzéssel, érveléssel szemben egyfelől előnyben részesítette az adminisztratív módszereket, az ellenfelek kiszorítását a politikai életből, másfelől elegendőnek vélte, ha a politikai hatalom egyik kulcsembert, a négyes fogat egyik tagját bízza meg az ideológiai keretek, vagyis a hazai viszonyokra alkalmazott kommunista elmélet kidolgozásával és a megfelelő intézmények megszervezésével».⁴⁷⁰ Révai József 1945 és 1950 között a Szabad Nép főszerkesztője volt, a Központi Vezetőség és a Politikai Bizottság tagjaként a lapszerkesztés során közvetlenül is érvényesíthette a párt akaratát.

Révai a lap hangnemét is megszabta, és ez idővel a teljes magyar sajtót uralta, a napilapokon túl a folyóiratokat is. „Éles, szélsőségesen támadó stílusa még a hetvenes évek elején is mintaképe volt a Népszabadság újságíróinak, szerkesztőjének. Elég rendszeresen követelt »halált« az ellenségekre.”⁴⁷¹ Révai határozattan szállt szembe az ellenségnek tekintett csoportokkal és személyekkel, ahogyan ők nevezték, a „reakcióval”. Rákosi Mátyás – a Mindszenty-üggyel kapcsolatos – szavai is árulkodnak a főszerkesztő személyéről: „Az ellenkampányt a sajtóban Révai József irányította, aki elemében volt, mikor vagdalkozni kellett, s nagy hévvel osztogatta az éles, találó csapásokat.”⁴⁷²

5. 2. 2. Nehézségek a lapszerkesztésben és -kiadásban

⁴⁶⁸ Gyarmati: *A Rákosi-korszak*, 468.

⁴⁶⁹ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 1. ő. e. Az MDP Központi Vezetőség 1948. június 15-i ülésének jegyzőkönyve, A Szabad Nép főszerkesztőjének megválasztása

⁴⁷⁰ Kalmár: *Az ideológiaközvetítő nyilvánosság*, 1603–1604.

⁴⁷¹ Buzinkay: *A magyar sajtó és újságírás története*, 405.

⁴⁷² Rákosi: *Visszaemlékezések*, 714.

A kezdeti időben nem ment egyszerűen a tartalom-előállítás, a kommunista pártnak ugyanis kevés tanult és gyakorlott újságírója volt. „Még Révai József is csak lassan írta meg hírhedt vezércikkeit, pedig egy tucat munkatárs dolgozott a keze alá. Könyvtárakban búvárkodtak, gyűjtötték az adatokat, kidolgozták a publicisztikák téziseit stb. Horváth Márton pedig kifejezetten nehezen fogalmazott. A nem különösen jó íráskészséggel rendelkező új káderek pedig vért izzadtak, amíg megszülettek egy-egy cikk. A kézirat elfogadásáig még további megpróbáltatásokon kellett átesniük. Horváth Márton és Révai József rendszeresen kioktatta őket, újra és újra átíratta velük készülő cikkeiket.”⁴⁷³ Ebben némi változást hozott az, hogy Horváth fiatal újságírókat hívott a laphoz, köztük Vásárhelyi Miklóst⁴⁷⁴, Gimes Miklóst⁴⁷⁵, Méray Tibort⁴⁷⁶, Kende Pétert⁴⁷⁷, Lőcsei Pált⁴⁷⁸ – akik mindannyian évekre a kommunista propaganda eszközeivé váltak.

A „káderhiány” a koalíciós-korszak után is nehézséget jelentett a párt számára, hiszen a központosított sajtónak szüksége volt alkalmas szakemberekre. 1949 nyarán a sajtó átalakítását tárgyalta az MDP Titkársága. Losonczy Géza⁴⁷⁹ előterjesztésében kitért arra, hogy „a sajtó terén a káderhelyzet rendkívül rossz”. A Szabad Nép főmunkatársa, és egyben a Magyar Dolgozók Pártja vezetőségének tagja a megoldást is megfogalmazta, hogy mire van szükség az átszervezéshez és az újságírás színvonalának emeléséhez: „a.) sajtókáderek tervszerű fejlesztése mellett jelentős külső kádersegítség (politikailag fejlett, mozgalmi tapasztalattal rendelkező, erős, proletárközépkáderek) irányítását a sajtó területére. b.) A közép- és felsőfokú pártiskola hallgatói közül az újságíró munkára alkalmas kádereket az eddiginél nagyobb számban, folyamatosan irányítsák a sajtó területére. Másrészt a meglévő

⁴⁷³ Horváth: *A magyar sajtó története*, 19–20.

⁴⁷⁴ Vásárhelyi Miklós (1917–2001): 1945-től a Szabadság, majd a Szabad Nép munkatársa, 1950-ben a Rádió igazgatója, 1951-től a Művelt Nép felelős szerkesztője, 1984-től a Soros-alapítvány egyik vezetője, 1990-től 1994-ig az SZDSZ országgyűlési képviselője. Vö. http://www.rev.hu/ords/f?p=107:33:5767774152494::NO:33:P33_PERSON_ID%2CP18_DOC_ID:2174%2C84 (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴⁷⁵ Gimes Miklós (1917–1958): újságíró, politikus, 1945-ben lett a Szabad Nép munkatársa, a lap „kulturális-ideológiai arculatának egyik formázója”, a Nagy Imre-per III. rendű vádlottja, kivégezték. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴⁷⁶ Méray Tibor (1924–2020): 1945-től a Szabad Nép munkatársa, később a kulturális rovat szerkesztője, 1947-től 1948-ig a Csillag felelős szerkesztője, 1956-ban Nagy Imre támogatója, majd emigrált. Vö. <https://pim.hu/hu/dia/dia-tagjai/meray-tibor#eletrajz> (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴⁷⁷ Kende Péter (1927–): 1947-től a Szabad Nép munkatársa, 1949-től külpolitikai szerkesztő, 1957-ben emigrált. Vö. <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/oha/kende.htm> (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴⁷⁸ Lőcsei Pál (1922–2007): 1945 és 1947 között a Viharsarok újságírója, a Magyar Alföld felelős szerkesztője, 1947-től a Szabad Nép munkatársa, 1956-ban Nagy Imre támogatója, 1958-ban börtönbüntetésre ítélték. Vö. http://www.rev.hu/ords/f?p=107:33:3922706787838::NO:33:P33_PERSON_ID%2CP18_DOC_ID:2701%2C131. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴⁷⁹ Losonczy Géza (1917–1957): kommunista politikus, 1945-től a Szabad Nép főmunkatársa, 1948-tól miniszterelnökségi államtitkár, 1949-től 1951-ig népművelési államtitkár, 1951-ben letartóztatták, 1956-ban Nagy Imre támogatója, államminiszter. Vö. <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/losonczy.htm> (Megtekintés: 2021. február 26.)

kádereket nagyobb számban vigyék pártiskolára.”⁴⁸⁰ De ahhoz, hogy 1949-ben az újságíróképzésről és -utánpótlásról gondolkodhassanak, a korábbi két év szervezési és átalakítási, konkrétan központosítási, totalizálási törekvéseit kellett megvalósítaniuk.

A kommunista vezetők számára – akik az egész magyar sajtó teljes ellenőrzésére és irányítására törekedtek – 1948-ban más problémák is adódtak. „Egy komoly hiba azonban mutatkozik a magyar sajtóban: rendkívüli mértékben elharapódzott a szenzációhajhászás”⁴⁸¹ – fogalmazott Rákosi Mátyás az 1948. március 23-i sajtófogadáson elmondott beszédében, miután méltatta a „koalíciós sajtót”, amely a „nemzet érdekében való önkéntes fegyelemről és felelősségérzetről tett bizonyosságot”.⁴⁸² A párt Akadémia utcai székházában tartott eseményen a főtktár úgy vélte, hogy a szenzációhajhászás „betegség”-ként „megfertőzte a magyar újságírás nagy részét”.⁴⁸³ Rákosi a komoly témáktól és a lapok színvonalának emelkedésétől a példányszámok növekedését várta. A sajtóra „a tömegnevelés, a nemzetnevelés” legfontosabb eszközeként tekintett. Ezért úgy fogalmazott, hogy „mi minden segítséget megadunk ahhoz, hogy a magyar újságírás erre a színvonalra emelkedhessék és így újabb hatalmas pillérrel támassza alá a magyar demokrácia épületét.”⁴⁸⁴ Azonban nem ez vált valódi céllá: a tömegnevelés és nemzetnevelés az agitációt és a propagandát jelentette, demokrácia helyett pedig diktatúra épült. Rákosi beszéde voltaképpen a diktatúrát és a sajtó propagandaszerepét erősítette, amikor vezető pártpolitikusként rendre utasította a sajtót, és az eszközök biztosításának ígéretével nyilvánvalóvá tette, hogy befolyásolni is szeretné annak működését. Ez a szándék sikerült is, hiszen – amint Lenin is megfogalmazta – „a sajtó a proletárdiktatúra éveiben »kollektív agitátor és propagandista volt«”.⁴⁸⁵ De mindez úgy, hogy egyhangúvá, színvonalatlan propagandaeszközzé vált. 1948 októberében az MDP Titkársága megállapította, hogy „a sajtóban még mindig nagyon sok a szenzációs és valótlan hír”, valamint felelősségre vonták „Rosta és Vági elvtársat”, hogy számoljanak be a sajtóirányításról, és „tegyenek javaslatot arra, hogyan lehet ezt a területet még jobban kézben tartani”.⁴⁸⁶

⁴⁸⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 52. ő. e. Az MDP Titkárság 1949. július 6-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Losonczy Géza előterjesztése a sajtó átszervezéséről

⁴⁸¹ Rákosi Mátyás: A magyar sajtó színvonalának emeléséért, in Rákosi: *Építjük*, 115.

⁴⁸² Uo.

⁴⁸³ Uo. 116.

⁴⁸⁴ Uo. 118–119.

⁴⁸⁵ Kiss Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat, Szociolingvisztikai alapfogalmak*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002, 256.

⁴⁸⁶ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 14. ő. e. Az MDP Titkárság 1948. október 14-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat kérése a sajtó irányítására

1948. szeptember 19-én címlapon jelent meg Révai József írása a Szabad Népről Százvezrek kenyere címmel. Révai írását érdemes hosszabban is áttekinteni. Bár a lap olvasóinak száma folyamatosan növekedett, Révaiék elégedetlenek voltak a pártszervezetekkel. A cikk megjelenésekor Révai szerint a legnagyobb magyarországi napilap volt a 150 ezres hétköznapi és a 200 ezres vasárnapi példányszámával. „De a Szabad Nép példányszámát nem a többi lap példányszámával kell elsősorban összehasonlítani, hanem politikai súlyunkkal, szervezett erőnkkel, taglétszámunkkal” –fogalmazott Révai, aki számokkal igazolta, hogy lehetne olvasottabb is a napilap. Az adatok szerint az olvasók száma a párt taglétszámának 12–13 százaléka, az úgynevezett pártmunkások létszámának a fele volt. „Másszóval: a párttagság 88 százaléka nem olvassa a párt központi lapját! A párt aktivistáinak, bizalmijainak a fele nem olvassa a Szabad Népet!” – hangsúlyozta a lap főszerkesztője.⁴⁸⁷

Révai feltette a kérdést, hogy miért ilyen alacsony a lap olvasottsága a párttagok körében. A szerző a választ is elég határozottan megadta: „Kétségtelen, hogy a Szabad Nép elterjedésének elmaradásában tagságunkhoz képest: pártunk ideológiai színvonalának alacsonyysága is tükröződik. Tükröződik benne az is, hogy elég sokan vannak a pártban olyanok, akik nem valók közénk. De egyik körülmény sem magyarázza meg teljesen azt a megdöbbentő tényt, hogy a Magyar Dolgozók Pártja taglétszámának 88 százaléka, pártmunkásaink fele nem olvassa központi vezetőségünk lapját!”⁴⁸⁸

A lap főszerkesztője szerint a legnagyobb hiba abban rejlik, hogy a párttagok „a sajtóagitációt nem tekintették pártkötelességnek, a mindennapi pártmunka szerves részének”. Pedig, amint erre Révai utal, a magyar munkásmozgalom hagyományai is példát adnak nekik: „A magyar munkásmozgalomban a pártagitátor mindig egyben sajtóagitátor is volt. Nem lehet jó pártbizalmi, nem lehet jó pártmunkás, nem lehet jó népnevelő az, aki nem agitátora a Szabad Népnek, aki agitációs, propagandista, népnevelői munkájában nem támaszkodik a pártsajtóra, nem veszi igénybe a Szabad Nép segítségét.”⁴⁸⁹

A pártsajtó fontos szerepét Révai József abban látta, hogy az agitátorok olyanok között is dolgoznak, akik nem párttagok, és közöttük a „legfontosabb összekötő kapocs” a Szabad Nép lehet. „A sajtóagitációról való lemondás egyben azt jelenti, hogy lemondunk a

⁴⁸⁷ Révai József: Százvezrek kenyere, *Szabad Nép*, VI. évf., 216. sz., 1948. szeptember 19., 1.

⁴⁸⁸ Uo.

⁴⁸⁹ Uo.

párton-kívüli tömegek felvilágosításának, nevelésének egyik legfontosabb formájáról és eszközéről” – írta Révai.⁴⁹⁰

Révai azt is leírta, hogy milyen újság a Magyar Dolgozók Pártja központi napilapja: „A Szabad Nép nem akármilyen lap, nem egy újság a sok közül, hanem az ország vezető pártjának központi lapja: harci szerv, irányító szerv, nevelő szerv, amelynek rendszeres olvasása nélkül a párttag nem lehet jó kommunista, a pártmunkás nem lehet jó pártmunkás, az élmunkás nem lehet példamutató a termelésben, amelynek rendszeres olvasása nélkül senki nem lehet tudatos résztvevője és támogatója a népi demokrácia építésének, a szocializmus alapjai lerakásának. A »fordulat éve« a gazdaságban, a politikában, a kormányzásban bekövetkezett, a pártsajtóban még nem.”⁴⁹¹ A főszerkesztő hozzátette, hogy ezért indítják útjára a Szabad Nép sajtókampányt október 1-jétől.

„Harcolunk és tanítunk egyszerre. A nép szócsöve vagyunk és nevelője. Érvekkel küzdünk azzal, akivel érdemes, de nem pazarolunk érveket arra, hanem lealcázzuk, akivel nem érdemes. Vitatkozunk és ütünk, aszerint, ki mit érdemel. A nép lapja, a munkásosztály lapja vagyunk; tehát a tömegek szemével, alulról vizsgáljuk, értékeljük, bíráljuk az életet. De ugyanakkor a demokratikus állam, a munkásság és a parasztság kormányzatát szolgáljuk, tehát felülről is nézzük a politikai, gazdasági és társadalmi élet dolgait. A Szabad Nép a néptömegek és a vezetők, a tömegek és az állam, az egyszerű emberek és a kormány lapja egyszerre. Másszóval: annak a népnek a lapja vagyunk, mely az állam urává lett. Az állam és a kormányzat problémáit a nép ügyévé, a nép bajait az állam és a kormányzat ügyévé tesszük. Egyszóval: kommunista újság, a Párt lapja vagyunk”⁴⁹² – foglalta össze Révai a lap küldetését és feladatait.

Hogy a párt számára a Szabad Nép volt az egyik legfontosabb sajtótermék, azt az egyik 1948 őszi Politikai Bizottság ülésen történtek is jól jelzik. Nógrádi Sándor⁴⁹³ a rotációs papír felosztásáról szóló előterjesztésében heti 52 oldal megjelenésére tett javaslatot. A PB azonban másként döntött: „Biztosítani kell a Szabad Nép szükségletét példányszámban és heti 56 oldal terjedelemben.”⁴⁹⁴ A lap példányszámát ekkor 200 ezer hétköznapi és 250 ezer

⁴⁹⁰ Uo.

⁴⁹¹ Uo.

⁴⁹² Uo.

⁴⁹³ Nógrádi Sándor (1894–1974): honvéd-vezérezredes, 1945-ben iparügyi államtitkár, 1946-tól az MKP agitációs és propagandaosztály vezetője, majd a miniszterelnökség politikai államtitkára. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁴⁹⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 10. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat a rotációs papír felosztására, lapok egyesítésére, illetve megszüntetésére. Nógrádi Sándor Szabad Néppel kapcsolatos javaslata eredetileg a következőképpen szólt: „Biztosítani a Szabad Nép és a Népszava eddigi heti 56 oldalas terjedelme helyett a Szabad Nép és a Népszava heti 52 oldalas

vasárnapi példányban határozták meg december 31-ig, ám az év végére ez – az őszi Szabad Nép-kampánynak köszönhetően is – nagyobb mértékben növekedett. A papírgazdálkodást már korábban is – a Szövetséges Ellenőrző Bizottság (SZEB) segítségével – kézben tartották a kommunisták, és ez volt az egyik legfőbb eszközük a sajtó szabályozására. 1948-ban, az MDP létrejötte után fontos eszköz maradt a papírkiutalás, de lapok közvetlen megszüntetésére is megnyílt a lehetőségük.⁴⁹⁶

A Szabad Nép nemcsak önálló sajtótermék volt, hanem a további pártlapok irányításában is részt vett. A többi lapnak hozzá kellett igazodniuk, és a szerkesztőknek egyeztetniük kellett, hogy a legfontosabb információk egységesen jelenjenek meg. De nemcsak a pártlapokat, hanem például a Népszavát is ellátták eligazítással. „A Szabad Nép sajátos helyzetét jellemzi, hogy a napilapok I. kategóriájába csak egyetlenegy lap, a KV központi lapja tartozott, amely lényegében a pártvezetés egy külön osztályaként működött. Így a Szabad Nép vezető munkatársai az egész sajtó feletti örököséből is kivették a részüket.”⁴⁹⁷

terjedelmét és a Szabad Nép fejlődését december 31-ig 200.000 hétköznapi és 250.000 vasárnapi példányszámig, a Népszavát 50.000 illetve 60.000-ig, a Világosságot átlag 95.000-ig, a Szabad Földét 160.000-ig, a Ludas Matyiét 170.000-ig, a Pajtásét 75.000-ig, a Magyar Népet 90.000-ig, a Friss Újságét 100.000-ig, illetve 190.000-ig, a Tartós Békéértét 36.000-ig, a Pártmunkásét 100.000-ig; ezen kívül biztosítani a párt propaganda anyagára havi 33.000 kg-ot, valamint a Szikra Lapkiadó folyamatos munkája érdekében havi 40.000 kg tartalékot.” Ennek megvalósításához azonban újságok megszüntetéséről, összevonásáról és terjedelmük csökkentéséről határoztak

⁴⁹⁶ Lapok megszüntetése már 1947-ben is szerepelt a kommunisták eszköztárában. 1947-ben a Magyar Szabadságpártnak A Holnap című lapját kellett tíz lapszám után megszüntetnie a kiadónak. Nem kaptak papírt, valamint a szakszervezetek és az újságíró-szövetség is összefogott a kommunistákkal, a lappal szemben. Sulyok Dezső így írt erről: „Lapunkat azért kellett beszüntetni, mert veszélyeztette a kommunizmus magyarországi terveit.” Sulyok Dezső: *Két éjszaka nappal nélkül*, Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2004, 407.

⁴⁹⁷ Paál: *A sajtószabadság története*, 423.

6. Egyházak a kommunista propagandában 1947-ben és 1948-ban

A Magyar Kommunista Párt Központi Vezetősége 1947 áprilisában határozatba foglalta a „stabilizációval” és a „reakcióval” kapcsolatos irányvonalát. E szerint „a nehézségek leküzdése annál szükségesebb, mert a reakció ki akarja használni őket a stabilizáció aláadására, az államosítás gazdaságpolitikájának kompromittálására és így a demokrácia lejáratására.”⁴⁹⁸ Ezért megfogalmazták, hogy a „gazdasági nehézségek megoldása a reakció elleni harc egyik döntő fegyvere”, valamint a gazdasági eredményekhez folytatni kell ezt a harcot.⁴⁹⁹ A gazdasági helyzet és politikai küzdelem összekapcsolása a későbbiekben, az MDP létrejötte után is napirenden maradt: „A mezőgazdasági dolgozók életszínvonalának állandó és rendszeres emelése is azon múlik, hogy a mezőgazdasági termelés minőségi és mennyiségi megjavítása mellett, milyen eredménnyel folyik a harc a falu kizsákmányoló elemei ellen.”⁵⁰⁰

6. 1. Egyház és állam a koalíciós időszak végén

A második világháborút követően a hatalom arra törekedett, hogy az egyházak egyre kevésbé vegyenek részt a közélet alakításában. Háborús és népellenes bűnökkel vádoltak egyházi vezetőket, papokat börtönöztek be és kényszerítettek emigrációba. Feloszlatták azokat a keresztyén egyesületeket, amelyek nem kizárólag hitélettel kapcsolatos feladatokat láttak el. A hatalom mintegy veszélyként tekintett a keresztyén szervezetekre, hiszen „az egyházak közéleti, társadalmi és politikai befolyásának, jelenlétének fontos terepuma volt a szerteágazó és igen differenciált egyesülethálózat”.⁵⁰¹ Az elszigetelt vidéki esetek után 1946 nyarán indult meg az első nagyobb támadás az egyházak ellen, és az első célpontok éppen az ifjúsági szervezetek voltak.⁵⁰²

⁴⁹⁸ *A Magyar Kommunista Párt és a Szociáldemokrata Párt határozatai 1944–1948.* Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979, 468.

⁴⁹⁹ Uo.

⁵⁰⁰ Betlen: *Mit akar az MDP?*, 14.

⁵⁰¹ Gergely Jenő: A magyarországi keresztyén egyházak négy évtizede, *Világosság*, XXVIII. évf., 1985/4, 228.

⁵⁰² Kiss Réka: Fejezetek a budapesti reformátusság második világháború utáni történetéből az 1970-es évekig, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1373.

Érzékenyen érintette a felekezeteiket az 1945. évi földosztás is, amelynek köszönhetően kárpótlás nélkül kisajátították a katolikus egyház több mint 800 ezer hold földterületét.⁵⁰³ A katolikus egyház tulajdonában körülbelül 80 ezer hold földterület maradt, amely kevésnek bizonyult az egyház létesítményeinek fenntartásához. A református egyház 102 ezer hold területű földjének közel fele továbbra is az egyház tulajdonában maradhatott, míg az evangélikus egyház megtarthatta 21 ezer hold területét, hiszen ez utóbbi kis- és középirtokokból állt.⁵⁰⁴ Noha a politikai vezetés célja a megfogalmazás szerint az állam és az egyház szétválasztása volt, valójában az egyházak a hatalomtól függővé váltak, hiszen az „állam »kárpótlásul« évente megszavazott, államsegélyként folyósított kongruát a lelkészeknek, továbbá egyházi és iskolai segélyt az intézményeknek”⁵⁰⁵.

6. 1. 1. A fakultatív hitoktatás gondolata

A katolikus egyház legjelentősebb alakjai 1945 és 1948 között Mindszenty József esztergomi érsek, bíboros hercegprímás, Czapik Gyula⁵⁰⁶ egri érsek, Grósz József⁵⁰⁷ kalocsai érsek voltak. Mindszenty a hatalommal szemben, Czapik pedig a hatalommal együtt élve próbálta képviselni az egyházi álláspontot. A református egyház vezetői közül Ravasz László püspöknek 1948-ra távoznia kellett tisztségéből. Az evangélikusok tiltakoztak a hatalom egyházellenes tervei ellen, ez 1948-ban Ordass Lajos⁵⁰⁸ püspök letartóztatásához vezetett.

Az egyesületek feloszlatása után egyre több kritika érte az egyházakat. Az iskoláikkal szembeni első nagy támadás 1947 elején indult meg a hatalom részéről. Február 28-án a Kisgazdapárt Politikai Bizottsága ülésezett. Ortutay Gyula, aki a párt kulturális ügyeiért volt felelős, – március 17-től vallás-és közoktatásügyi miniszter – felvetette a fakultatív

⁵⁰³ 1945. március 15-én a koalíciós pártok vezetői pártközi értekezletet tartottak, ahol véglegesítették a földosztás rendeletének tervezetét, amelyet az Ideiglenes Nemzeti Kormány március 17-én elfogadott. A 600/1945. ME sz. rendeletet az 1945. évi VI. tc. foglalta törvénybe. Az egyház földjeinek egyharmad része volt szántó. Ezeket a területeket szétosztották, a többi kétharmad részt pedig államosították. Vö. Izsák: *Rendszerváltástól rendszerváltásig*, 21–23.

⁵⁰⁴ Gergely Jenő – Kardos József – Rottler Ferenc: *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*, Budapest, Korona Kiadó, 1997, 209–210.

⁵⁰⁵ Uo.

⁵⁰⁶ Czapik Gyula (1887–1956): 1943-tól egri érsek, támogatta a békepapi mozgalmat, a Hazafias Népfront Országos Tanács elnökségének tagja. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁰⁷ Grósz József (1887–1961): 1943-tól kalocsai érsek, 1950-ben a magyar katolikus püspöki konferencia elnökeként aláírta az egyház és az állam közti megállapodást, 1951-ben letartóztatták. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁰⁸ Ordass Lajos (1901–1978): 1945-től evangélikus püspök, 1948-ban letartóztatták. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

hitoktatás bevezetését. Három nappal Kovács Béla kispártvezető letartóztatása után tehát rögtön erről tárgyaltak a pártvezetésben. Látható tehát, milyen más Kispártvezetésről volt már ekkor szó, mint hónapokkal korábban – és Nagy Ferenc lemondása, illetve emigrációba kényszerítése is a küszöbön állt. A koalíciós pártok (Kispárt, Magyar Kommunista Párt, Nemzeti Parasztpárt, Szociáldemokrata Párt) március 5-én pártközi ülést tartottak, ahol „megegyeztek abban, hogy törvényjavaslatot terjesztenek az országgyűlés elé az eddigi kötelező hitoktatás helyett a fakultatív hitoktatás bevezetéséről az összes iskolában, valamint az egységes állami tankönyveknek a felekezeti iskolákban való kötelező használatáról.”⁵⁰⁹ Az ülésen szóba került az egyházi iskolák egy részének államosítása, de nem említették, hogyan kívánják bevonni az egyházakat is az őket érintő változtatásokba.

Bár a fakultatív hitoktatás bevezetésének lehetősége a Kispárt ülésén vetődött fel elsőként, valójában a kommunisták célja volt. Rákosiék e kérdéskör megoldásával együtt kívánták teljesen feldarabolni a Kispártot. Erről tanúskodik a Magyar Kommunista Párt vezetőjének április 5-én Moszkvába küldött jelentése is: „A fakultatív vallásoktatást mi Nagy Ferencsel és pártjával akarjuk bevezettetni, ezért kénytelenek vagyunk felfüggeszteni az ellene irányuló közvetlen támadásokat mindaddig, amíg ebben a kérdésben következetes marad. Ha kiderülne, hogy e téren is kettős játékot játszik, akkor könyörtelenül leleplezzük: ő kezdeményezte a fakultatív vallásoktatás napirendre tűzését, és ezzel rá hárítjuk a felelősséget ezért az előkészítetlen lépésért.”⁵¹⁰

A katolikus és a református egyház vezetése egyaránt visszautasította a fakultatív vallásoktatásra és az iskolák államosítására vonatkozó terveket. Az Új Ember című katolikus lapban több írás is megjelent e tárgykörben, sőt Ravasz László református püspökkel is készítettek interjút. A püspök szerint „szükséges a kötelező hitoktatás az állami és községi iskolákban is azért, mert a vallás általában az emberi műveltségnek, különösképpen pedig a keresztyénség a nemzeti műveltségnek olyan lényeges alkotó része, amelynek ismerete nélkül maga az emberi, illetőleg a nemzeti műveltség hiányos”, továbbá, mint Ravasz fogalmazott, „csak ahol az állam egy párt tulajdonában van, lehet elképzelni azt, hogy az iskoláztatás kizárólagos állami jog és az állampolgárnak kötelessége abban az iskolában azt a műveltséget sajátítani el, amelyet az állam előír”.⁵¹¹ A magyar katolikus püspöki kar március 13-án pásztorlevelet adott ki, „amelyben utaltak arra, hogy az úgyszólván állandó

⁵⁰⁹ Mészáros István: *Mindszenty és Ortutay, Iskolatörténeti vázlat, 1945–1948*, Budapest, 1989, 66.

⁵¹⁰ Szabó Csaba (szerk.): *Egyháziügyi hangulat-jelentések 1951, 1953*, Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2000, 27.

⁵¹¹ Mészáros: *Mindszenty és Ortutay*, 68–69.

belpolitikai válság közepette zajló pártközi tárgyalások pontjai közé »bedobták és következetes erőszakkal napirenden tartották az iskolai hitoktatás kérdését és annak fakultatívvá, vagyis a gyermekek, illetve szüleik szabad választásától függővé tételét«. E kérdés napirendről történő levételét kérte a katolikus egyház.⁵¹²

Keresztury Dezső⁵¹³ vallás- és közoktatásügyi miniszter március 14-i lemondása, és Ortutay Gyula három nappal később történt kinevezése jelzi, hogy a koalíciós pártok egyetértettek az egyházi iskolákat érintő tervekkel, hiszen Ortutay vetette föl érdemben először a fakultatív hitoktatást. Az ország több településén is tüntetésekkel, felvonulásokkal tiltakoztak a hatalom egyházi életbe történő beavatkozásával szemben. A Kisgazdapárt ülésén felvetett Ortutay-javaslat sorsa 1947 tavaszán Rákosi Mátyás május 10-én elhangzott angyalföldi beszédével teljességedt ki. Rákosi közölte, hogy „a szabad vallásoktatás ugyanúgy, ahogy az Egyesült Államokban és Franciaországban és a többi nyugati demokratikus államban megvan, a demokráciának lényeges alkotóeleme, és mint ilyent a Kommunista Párt természetesen helyesli és támogatja”, továbbá „ezt a kérdést [ti. szabad vallásoktatás] az elmúlt két esztendő alatt nem vetettük fel azért, mert ismerjük a magyar nép vallásos érzését, és tudjuk, hogy ennek a kérdésnek a felvetéséhez az kell, hogy előzetesen alapos és hosszas felvilágosító munkával megnyugtassuk a hívőket, hogy itt nincsen szó vallásellenes lépésről.”⁵¹⁴ Rákosi beszédében jelzi, hogy magával a vallásoktatás fakultatívvá tételével és az egységes tankönyvek bevezetésével egyetért, de a vallásos emberek érzéseit nem lehet oly módon figyelmen kívül hagyni, mint ahogyan a Kisgazdapárt tette.

A kommunista pártvezető beszéde után a kormány levette napirendjéről a március 5-i pártközi ülésen megtárgyalt kérdéseket, így tehát a fakultatív hitoktatás és az egységes tankönyvekkel kapcsolatban ekkor nem került törvényjavaslat az országgyűlés elé.

Hogy valójában milyen eredményt ért el Ortutay Gyula javaslata? A kisgazdapárti politikus a kommunistáknak segített pártja szétdarabolásában azzal, hogy fölvetette az egyházakkal szembenálló tervezetet. A fakultatív vallásoktatás felvetésének ügyével a kommunisták nem csak a kisgazdákat tesztelték, hanem az egyházakat is. Kiderült számukra, hogy milyen reakcióra számíthatnak majd a továbbiakban, amikor az egyházak működését

⁵¹² Uo., 72.

⁵¹³ Keresztury Dezső (1904–1996): költő, író, parasztpárti politikus, 1945-től 1947-ig vallás- és közoktatásügyi miniszter, az Eötvös Kollégium igazgatója, 1948-tól az MTA főkönyvtárosa. <http://www.zmgzeg.sulinet.hu/konyv/keresztury/kdelete.htm> (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵¹⁴ Emelni kell az életszínvonalat! Fizessenek a gazdagok! – követelte Rákosi Mátyás az angyalföldi gyűlésen, *Szabad Nép*, V. évf., 15. sz., 1947. május 10., 1.

érintő kérdések kerülnek szóba. Az 1947. évi nemzetgyűlési választásokon – amelyen a kommunisták többszörös csalással⁵¹⁵ szereztek meg az első helyet – a Barankovics István által vezetett Demokrata Néppárt a második helyen végzett. Ez is jól tükrözte, hogy az egyházak álláspontját képviselő politikai erők magas támogatottsággal rendelkeztek.

6. 1. 2. Hadüzenet az egyházaknak

Az 1947. évi XXIII. tc. alapján a felekezetekre vonatkozóan két státus alakult ki: az állam által elismert és el nem ismert felekezetek. Megszűnt a bevett felekezetekből, az elismert felekezetekből és az el nem ismert felekezetekből álló háromfázisú rendszer.⁵¹⁶ A szabályozás szerint amely egyházak elismerték az állam rendjét és törvényeit, azokat az állam is elismerte. Ellenkező esetben az állam szektának minősítette az adott vallási közösséget. A törvénynek köszönhetően a korábbi bevett felekezeteknek megszűnt azon előjoga, hogy egyházi adójukat behajthassák közadóként.⁵¹⁷

A külföldön történt eseményeket a hazai propagandában, így az egyházellenes sajtóbeli írásokban is felhasználták. A Szabad Nép említést tett a román érsek és püspökök esküjéről, amelyben kiálltak a kommunisták mellett; (1948. január 21. 2.) a kommunista napilap hosszabb írást közölt a bolgár egyházi és politikai vezetők hasonló álláspontjáról (1948. február 19. 5.); májusban a csehszlovák katolikus egyház álláspontját is megismerhették az olvasók (1948. május 21. 2., május 27. 1.); az orosz pátriárka nyilatkozatáról is tudósított a Szabad Nép (1948. május 25. 2.). Ezek a cikkek a – domenachi egyöntetűség és a Bartlett által említett csoporthoz tartozás elve szerint – egyaránt azt a gondolatot kívánták erősíteni a lakosságban, hogy külföldön egyre többen állnak a „népi demokrácia” mellé.

Az MKP központi napilapjában, a Szabad Népben 1948 tavaszán Rákosi január 10-én tartott beszédétől az iskolák államosításáig egyre több írás jelent meg az egyházakkal kapcsolatosan, és ezek egyre fenyegetőbbé váltak a kommunista ideológusok és újságírók által. Az egyházak és az állam kapcsolatát nemcsak a napi sajtó taglalta, hanem a

⁵¹⁵ Vö. Földesi Margit – Szerencsés Károly: *Rebellis tartomány*, Budapest, 1998, 30.

⁵¹⁶ Az 1895. évi XLII. tc. és az 1895. évi LXIII. tc. alapján bevett felekezetek: a római, a görög és az örmény katolikus, a református, az evangélikus, az unitárius, a görögkeleti szerb, a román ortodox, az izraelita; elismert felekezetek: baptista, iszlám stb.; el nem ismert felekezetek: nazarénusok, adventisták, metodisták. 1942-ben az izraelita felekezetet visszaminősítették elismert felekezetté, a bevett felekezeti státust 1947-ben kapta vissza. Vö. Gergely – Kardos – Rottler: *Az egyházak Magyarországon*, 209–210.

⁵¹⁷ Gergely Jenő: A szétválás konfliktusai, A magyar állam és a katolikus egyház viszonya 1945 és 1951 között, *Társadalmi Szemle*, XLIV. évf., 1989/6, 33–34.

kommunista tudományos folyóirat, a Mád Aladár szerkesztésében megjelenő Társadalmi Szemle is, amelyben már az 1946-os évtől megjelentek olyan írások, amelyek az iskolák, egyházak és a „demokrácia” viszonyát elemezték. A tanulmányok szerzői az MKP egyház- és iskolaügyekben illetékes szakértői (Alexits György⁵²⁰, Lukács Sándor⁵²¹, Mád Aladár⁵²²) voltak.⁵²³

Az egyházak ellehetetlenítése az 1948-as évre érte el tetőpontját, amikor az egyház és állam szétválasztására való törekvés átalakult az egyházak – ahogyan a kommunista vezetők és ideológusok fogalmazták: a „klerikális reakció” – elleni harccá, sőt hadjáratná. A kommunista vezetők a hadjáratokat megelőző hadüzenetről sem feledkeztek el, és erre tökéletes eszköznek bizonyult a Szabad Nép.

Rákosi Mátyás leginkább a katolikus egyház ellenállására számított, amelyet a kommunista pártvezető a „szociáldemokrata jobboldal” mellett az „imperialisták legfontosabb szervezett erejének” tartott. Rákosi – aki személyesen is felvette a kapcsolatot egyházi vezetőkkel – úgy emlékezett vissza a felekezeti iskolák államosításának, továbbá az állam és az egyházak szétválasztásának ügyére, hogy „ezeket a kérdéseket mi nagy gonddal készítettük elő, s tervbe vettük, hogy az iskolák államosítását 1948 nyarán dűlőre visszük úgy, hogy szeptemberre az oktatás már nem felekezeti alapon folytatódjék.”⁵²⁴

1948. január 9-én a Moszkvában tartózkodó Farkas Mihály a következő üzenetet kapta Rákosi Mátyástól: „Az egyházat is kezdik sarokba szorítani. Tegnap Mindszenty elnökletével volt egy úgynevezett »kispüspöki« értekezlet, amelyen elhatározták, hogy egyelőre nem hivatalosan felveszik a demokráciával – név szerint velem – a megbeszélést [sic]. A holnapi pártkonferencián, amelynek előkészületei eddig rendben lefolytak, erőteljesen oda fogok szólni neki.”⁵²⁵

Nos, hogy milyen formában „sózott oda” Rákosi Mátyás Mindszenty Józsefnek és az egyháznak? Szinte nyílt hadüzenetként értékelhetjük az MKP főtitkárának felszólalását:

⁵²⁰ Alexits György (1899–1978): kommunista politikus, matematikus, 1947–48-ban közoktatásügyi államtitkár. Vö. http://rev.hu/rev/images/content/kiadvanyok/petofikor/06/petofikor6_felszolalok.pdf (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵²¹ Lukács Sándor (1914–1984): tanár politikus, 1945-től 1949-ig a Pedagógusok Szakszervezetének országos titkára, az iskolák államosításának szervezője. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵²² Mád Aladár (1908–1973): történész, 1945 után a Szabad Nép munkatársa, 1946-tól a Társadalmi Szemle felelős szerkesztője, 1947-től az MKP KV agitációs propaganda osztályának részlegvezetője. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵²³ A Társadalmi Szemlében a következő írások jelentek meg, amelyek érintik értekezésem témakörét: Alexits György: Köznevelésünk demokratizálásának alapproblémái, II. évf., 1947/1, 41–48.; Krassó Miklós: Szükség van-e hitvallásos iskolára?, II. évf., 1947/3, 235–238.; Mád Aladár: Egyház és demokrácia, II. évf., 1947/12, 837–848.; Lukács Sándor: A magyar népoktatás időszerű kérdései, III. évf., 1948/4–5, 328–339.

⁵²⁴ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 512.

⁵²⁵ Szabó (szerk.): *Egyházügyi hangulat-jelentések*, 32.

„Meg kell szüntetni azt a tarthatatlan állapotot, hogy a magyar nép ellenségeinek zöme az egyházak, elsősorban a római katolikus egyház palástja mögé búvik. [...] A magyar katolikus egyház vezetőinek többsége, Mindszenty Józseffel élén, még ma sem ismeri el a köztársaságot. [...] A magyar nép, a magyar dolgozó nép, a magyar demokrácia áldozatos erőfeszítéseit és eredményeit még az ellenséges külföld is elismeri, csak a mi főpapjaink süketek és vakok az újjáéledő nemzettel szemben. [...] Csüggedést és elkeseredést igyekeznek kelteni és ezzel növelik népünk szenvedését”⁵²⁶ – fogalmazott Rákosi Mátyás 1948. január 10-én az MKP funkcionáriusainak értekezletén.

Az idézett értekezleten Rákosi a párt feladatait határozta meg, amelyek között szerepelt az „egyház és a népi köztársaság viszonyának rendezése” is, amelyet az 1948-as év végéig kellett megvalósítani. Az MKP vezetője megállapította, hogy a környező államokban már megegyeztek az egyházakkal, Magyarországon azonban nem sikerült bevonni a katolikus egyházat a „nemzet talpraállításának nagy munkájába”, hiszen az egyházi vezetők többsége akadályozza a „demokrácia minden egészséges kezdeményezését” és „gátolják az újjáépítés menetét”. Rákosi kijelentette, hogy a „reakciót módszeresen, lépésről-lépésre fogjuk kiszorítani, bárhol is keressenek tanyát és éberren fogunk örködni azon, hogy ne szervezkedhessenek és ne zavarhassák nemzetünk felemelkedését.” Rákosi fenyegetően állapította meg, hogy „a magyar demokrácia eddig minden problémát, mely elé a történelem állította, megoldott. Amikor napirendre tűzi, végezni fog azzal a reakcióval is, mely az egyház köntöse mögé búvik.”⁵²⁷ A beszédből tehát világosan érthető, hogy az egyházakhoz fűződő viszony rendezését a kommunista pártvezető a „végezni fog” módszerekkel kívánta megoldani.

Rákosi január 10-i felszólalását megelőzte Révai József 1947. december 12-én, a Zeneakadémián tartott beszéde a „demokratikus nevelés szelleméről”. A Szabad Nép tudósítása szerint Révai az „MKP tudományos és művészeti vitaelőadásainak sorozatában a megnyitó előadást” tartotta, és „Kemény Gábor elvtárs, a pedagógus szakszervezet elnöke, bevezetője után a termet zsúfolásig megtöltő hallgatóság lelkes tapsa közepette emelkedett szólásra.”⁵²⁸ A kommunista párt ideológusa reagált Mindszenty két beszédére, melyek a Pázmány Egyesületben és a Szent István Társulatban hangzottak el, és bírálta a hercegprímás gondolatait. Révai szerint a demokrácia feladata, hogy „az embereket megváltoztassa”, de

⁵²⁶ Rákosi Mátyás: Tiéd az ország, magadnak építed!, in Rákosi Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*, Budapest, Szikra, 1950, 266–267.

⁵²⁷ Uo.

⁵²⁸ Révai József a demokratikus nevelés szelleméről, *Szabad Nép*, V. évf., 284. sz., 1947. december 13., 1.

„egyesek [Mindszenty József] szerint a demokráciában semmiféle nevelő munka nem folyik, hanem éppen az ellenkezője a nevelő munkának. Vagy ha mégis folyik, valami nevelésszerű, az csak rosszra nevel, gyűlöletre, bűnre, zűrzavart támaszt, felelőtlen ségre oktat, a hagyományok, az erkölcsnek, a rendnek és a fegyelemnek felborítására, sőt vannak, akik azt mondják, hogy a demokrácia a nemzeti öntudat és önérzet megtámadására neveli a népet.”⁵²⁹

A pártvezető úgy gondolta, hogy a Mindszenty vezette katolikus egyház nem keresi az „együttműködést a magyar demokráciával”, hiszen a „régiben látja az erkölcsnek, a rendnek, a nemzeti értékek megvalósulásának a példáját és értékét”. Révai közölte, hogy az egyház nem láthat el közjogi funkciókat, és a „civilizált” országok fejlődésével együtt abba az irányba kell haladni, hogy az iskolák többsége ne egyházi fenntartású legyen, az „iskolaügy állami feladattá” váljon. Révai József megállapította, hogy „az egyházi iskolákat az állam tartja el, súlyos tízmilliók erejéig, de az egyházi iskolák igazgatásába, szellemébe, tanításába a beleszólása úgyszólván a semmivel egyenlő.”⁵³⁰ A beszédben határozott állásfoglalás jelent meg az iskolák államosításának ügye mellett, és kemény bírálattal illette Mindszentyt és a katolikus egyházat. Az előadó bírálta a valláserkölcsei nevelést, és fontos feladatnak tartotta az iskolák államosításával az „egységes szellemben” történő nevelés megvalósulását.

1948. január 18-án az MKP egyik ideológusa, Kállai Gyula írása jelent meg a Szabad Népben „Közoktatásügyünk demokratizálása” címmel.⁵³¹ Az egész oldalas írás szerzője Rákosi beszéde nyomán írt a közoktatás átalakításának tervéről, és megállapította, hogy a „népnevelés mai követelményeinek megfelelő állami, s a múlt szellemét képviselő felekezeti iskolák” kettőssége jellemzi a magyar közoktatást. Kállai szerint az egyház megerősítette pozícióit az iskolákban, hogy az oktatás színvonala ne emelkedhessen, és a lakosság széles körben szembehelyezkedjen az állami vezetéssel. A szerző hivatkozott a december 10-i beszédre is, amelyben Révai „rémhírterjesztés”-nek nevezte az egyházaktól az állami vezetés irányába tartó kritikákat. Kállai elemzésében kifejtette, hogy az egyházi iskolákban kevés a magasabb képesítésű nevelő, a tanulók 57 %-a nem rendelkezik megfelelő tankönyvekkel és az egyház olyan átalakításokat visz végbe az oktatás terén, amely az állami intézményekkel szembehelyezkedik. Bár a kommunisták rémhírterjesztéssel vádolták az egyházakat, valójában ők sem riadtak vissza az álhírek és a hazugságok közzétételétől. Ezek az eszközök Bartlett szerint is részei voltak a propagandának.

⁵²⁹ Uo.

⁵³⁰ Uo.

⁵³¹ Kállai Gyula: Közoktatásügyünk demokratizálása, *Szabad Nép*, VI. évf., 14. sz., 1948. január 18., 5.

Kállai már más álláspontból közelítette meg az egyházakkal szembeni fellépést. Míg korábban amellet álltak ki az egyházat bíráló beszédek és írások, hogy meg kell várni a „klerikális reakció” lépéseit, ekkora már a kommunista politikus szerint arra kellett törekedni, „hogy a felekezeti iskolák taglétszámukat ne szaporíthassák korlátlanul a nevelés színvonalának és az állami iskoláknak a rovására”, továbbá megállapítása szerint „közoktatásunk modernizálásáról beszélni a klerikális reakció elleni harc nélkül komolyan nem is lehet.”⁵³² Kállai Gyula idézett gondolatai nyílt hadüzenetként értékelhetők, amely nem leplezi az egyházakkal szembeni célt.

Révai József 1947. decemberi beszéde nyomán az MKP napilapjában több írás is megjelent, amely az egyházakkal szemben lép fel támadó hangnemben. Mindehhez az agitációs propagandában több propagandamódszert is felhasználtak, elég ha Domenach vagy Bartlett kategóriára gondolunk. Az írások előrevetítették az 1948-as év egyházakkal szembeni intézkedéseit, hiszen „az egyszerűsítés és egyszerre egy ellenség” elve szerint az iskolák ügye és a Mindszenty elleni támadó kritikák álltak a cikkek mondanivalójának középpontjában. Mindezekben nem az érvelés, hanem a határozott állítások kaptak nagy szerepet, és nem maradhatott ki a propaganda szerszámosládájából az érzelmek kiváltása, a hazugság és az álhírek terjesztése, valamint a folyamatos ismétlés sem. Az év egyik legfontosabb egyházakat érintő történése pedig – amelynek a szolgálatába nagy erővel állították a propagandát – az iskolák államosítása volt.

Rákosi Mátyás visszaemlékezéseiben leírta, hogy az 1948. januári pártértekezlet elfogadta a „klerikális reakció”-ról elmondottakat, és a jelenlévők tudomásul vették, hogy a kisgazdapártban valamint a szociáldemokratáknál történtek után „az események menete hamarosan napirendre tűzi az egyházi reakció elleni döntő harcot.”⁵³³ Noha az MKP főtitkára által meghirdetett nyílt hadüzenet címzettje Mindszenty József és a katolikus egyház volt, valójában a további felekezeteknek is szólt a fenyegetés. Rákosi az ún. jobboldali szociáldemokratákkal szemben fontos eszköznek tartotta a sajtót, ezen belül a kommunista párt központi lapját, a Révai József főszerkesztésében megjelenő Szabad Népet. A sajtó azonban nemcsak a szociáldemokraták esetében bizonyult hatékony eszköznek, hanem az egyházak elleni „hadviselésben” is fontos fegyver volt.

Rákosi beszéde után két nappal a katolikus nevelésben részesült Ortutay Gyula vallás-és közoktatásügyi miniszter – aki kisgazdapártiként már korábban is együttműködött

⁵³² Uo.

⁵³³ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 466.

a kommunistákkal – Sopronban tartott beszédet. A Szabad Nép tudósításában ismertette az elhangzottakat, oly módon, hogy a lényegesnek ítélt gondolatokat kiemelte. Ortutay szerint a „demokrácia” türelmes volt az egyházakat érintő kérdésekben, és elvárta, hogy az egyházak se szálljanak szembe a „demokráciával”. Ortutay bírálta az egyházakat, és hangsúlyozta, hogy a papság a templomokban ne politizáljon. Az írás utolsó gondolata itt is fenyegető hangnemre váltott, hiszen a következőképpen folytatódott: „Óva intek mindenkit, aki az állam és az egyház közötti viszonyt meg akarja zavarni, hogy a demokrácia megvédi politikai eredményeit, senki előtt és semilyen [sic!] szervezet előtt nem fog meghátrálni a maga politikai céljainak védelmében.”⁵³⁴

Az egyházakhoz kapcsolódóan Mihályfi Ernő⁵³⁵ miniszter is kifejezésre juttatta véleményét a Kiszgazdapárt polgári tagozatának gyűlésén, amelyről a Szabad Nép január 21-i száma tudósított. Mihályfi kifogásolta, hogy Mindszenty nem reagált Rákosi vádjaira. A miniszter kifejtette, hogy a magyar katolikus egyház vezetőivel ellentétben a román érsek és a püspökök „letették az esküt a népi köztársaságra”, amely Mihályfi Ernő minisztert arról győzte meg, hogy „a demokráciaellenes állásfoglalás nem az egyház állásfoglalása, hanem csak néhány szerencsétlen rossz politikusé, akik az egyház mögé bújva szeretnék demokráciánkat támadni”.⁵³⁶ A miniszter nemcsak hivatkozott Rákosi beszédére, hanem a kommunista pártvezető kifejezéseit is felhasználta.

Az Új Ember január 25-i számának címdala közölte a katolikus egyház Rákosi Mátyás beszédére adott válaszát, amely leszögezte, hogy Rákosi vádjai „nem újkeletűek és két és fél éves fennállásunk óta nem egyszer bebizonyítottuk, hogy tarthatatlanok”.⁵³⁷ Az MKP Politikai Bizottságának ülése elfogadta a Révai József által második napirendi pontban benyújtott javaslatot, amely az Új Ember cikkére adandó válasza vonatkozott.⁵³⁸ Természetesen a Szabad Nép reagálása nem maradt el, a február 1-ji szám a közvélemény elé tárta a lap véleményét. A cikk, amely idézi Rákosit, kifejti, hogy az alsó papság nagy része „közeledik a demokráciához és kívánja, hogy egyháza is feladja a sértődöttség, a

⁵³⁴ A templomokban ne folytassanak politikai izgatást, Ortutay Gyula az állam és az egyház viszonyáról. *Szabad Nép*, VI. évf., 9. sz., 1948. január 13., 4.

⁵³⁵ Mihályfi Ernő (1898–1972): újságíró, kiszgazdapárti politikus, 1947-ben ideiglenes külügyminiszter és tájékoztatásügyi miniszter, majd 1948-ig a köztársasági elnök hivatalának vezetője, 1949-ben az országgyűlés alelnöke, később a Magyar Nemzet főszerkesztője, több minisztériumban is miniszterhelyettes. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵³⁶ Mindszentyék katasztrófa-politikája nem az egyház állásfoglalása – mondotta Mihályfi Ernő miniszter a Kiszgazdapárt polgári tagozatának nagygyűlésén, *Szabad Nép*, VI. évf., 16. sz., 1948. január 21. 2.

⁵³⁷ A katolikus közvélemény nevében (Válasz Rákosi beszédére), *Új Ember*, IV. évf., 4. sz., 1948. január 25., 1.

⁵³⁸ MNL OL 274. f. 3. cs. 129. ő. e. MKP PB ülésének 1948. január 29-i jegyzőkönyve

duzzogás, a gyűlölködés, ellenségeskedés meddő és reakciós sérelmi politikáját a demokráciával szemben”.⁵³⁹ A cikk a katolikus egyházat tartotta felelősnek a megegyezés késéséért.

Hogy Rákosiék valóban harcolni kívántak az egyházzal szemben azt az MKP főtitkárának szóhasználata is jelzi. Rákosi 1948. február 19-én – amikor Budapesten PB-ülést tartottak – Moszkvában Szuszlovnak⁵⁴⁰ a következőt mondta, amikor „hosszasan kitért a kommunista pártnak a katolikus egyházzal és annak vezetőjével, Mindszentyvel kapcsolatos politikájára”:⁵⁴¹ „Nem lépünk fel nyíltan az egyház ellen, de ha ők háborút indítanak ellenünk, találunk majd jó pszichiátereket, akik örülnek nyilvánítják Mindszentyt.”⁵⁴²

Noha Rákosi itt arról beszélt, hogy megvárják a katolikus egyház támadását, valójában, mint láttuk, a kezdeményezés már korábban megindult az MKP vezetőinek részéről. Bár ekkor még Moszkvát úgymond a védekező helyzetéből tudósította, egy hónap múltán, március 22-én már konkrét tervekről informálta a szovjet vezetőséget a magyarországi pártfőtitkár: „Elérjük, hogy szakadás következék be náluk a demokráciával kapcsolatos állásfoglalást illetően, és azután megvalósítjuk követeléseinket, főleg az iskolák államosítását.”⁵⁴³

A kommunista vezetők tehát az 1948-as év egyik nagy feladatául tűzték ki az egyházak meggyengítését, sőt ellehetetlenítését, mint ahogy az év tavaszán Rákosi fogalmazott: „És most majd jön az egyház! Megfogjuk az egyház heréjét! Megmarkoljuk!”⁵⁴⁴

6. 2. A hatalom és a katolikus egyház viszonya 1948 tavaszán

⁵³⁹ Egyház és demokrácia (Válasz az Új Embernek), *Szabad Nép*, VI. évf., 26. sz., 1948. február 1. 3.

⁵⁴⁰ Mihail Andrejevics Szuszlov (1902–1982): szovjet kommunista politikus, 1944 és 1946 között a párt Központi Bizottsága irodájának elnöke Litvániában, 1947–48-ban az SZKP KB agitációs és propagandaosztályának vezetője, 1948–49-ben a külkapcsolatok osztályának vezetője, 1949 és 1951 között a Pravda főszerkesztője. Vö. <http://www.rev.hu/sulinet56/online/szerviz/kislex/biograf/szuszlov.htm> (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁴¹ Vö. Rövid feljegyzés M. A. Szuszlovnak Rákosi Mátyással a magyarországi helyzetről és a Magyar Kommunista Pártról folytatott megbeszéléséről, in Vida: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez*, 313.

⁵⁴² Pünkösti Árpád: *Rákosi a csúcson 1948–1953*, Budapest, 1996, 77.

⁵⁴³ Uo.

⁵⁴⁴ Uo., 73.

„A béke ellen, ha az komoly béke, senkinek kifogása nincs, nem is lehet; az Egyház kezdettől kívánatosnak tartotta azt. A békét szavak vagy kétes eredetű és értékű aláírások helyett csak komoly előfeltételek és becsületes eszközök alkalmazása hozhatja eredményesen létre.”⁵⁴⁵
– fogalmazott Mindszenty József hercegprímás emlékirataiban.

1948. május 29-én Mindszenty levelet írt Ortutaynak, amelyben hivatkozott egy február 14-i találkozóra. A bíboros említette levelében, hogy a találkozó napirendjén „csak a régi sérelmek orvoslása szerepelt, még iskoláink államosításáról szó sem esett”.⁵⁴⁶ Ortutay Gyula a magyar kormány nevében Esztergomban kereste fel Mindszenty bíborost. Ekkor nem kerültek szóba konkrétan az iskolákkal kapcsolatos kérdések, viszont a miniszter említette egy jövőbeni tárgyalás létrejöttét a két fél között.⁵⁴⁷

6. 2. 1. Politikusok üzenetei az egyháznak

Már február 7-én is létrejött egy találkozó egyházi és állami vezetők között, igaz ezen nem volt jelen Mindszenty. Rákosi, Révai, Barankovics István, a Demokrata Néppárt elnöke és Czapik Gyula egri érsek⁵⁴⁸ vett részt a találkozón. Rákosi kérte, hogy a katolikus egyház adjon ki hivatalos nyilatkozatot, amelyben kiáll a köztársaság és a „földreform” mellett. Czapik elmondta, hogy addig nem nyilatkozhatnak pozitív elismeréssel a kormány tevékenységéről, amíg az egyházellenes tevékenységet folytat.⁵⁴⁹ A február 7-én tartott találkozót megelőzően az MKP Politikai Bizottsága eldöntötte, hogy a párt nevében kik vegyenek részt a tárgyalásokon. A határozat leszögezte, hogy a „tárgyalás első követelése részünkről az legyen, hogy a jelenlevők vállalják a demokrácia, a köztársaság, a hároméves terv kérdésében az egyház pozitíve hivatalosan – körlevél, vagy egyéb formában – állást foglaljon. Egyébként a tárgyalást nem kell meggyorsítani.”⁵⁵⁰ Nos a találkozó eredményeként az utolsó mondat valósult meg, vagyis a tárgyalásokat nem gyorsították a kommunista politikusok.

⁵⁴⁵ Mindszenty József: *Emlékirataim*, Budapest, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1989, 218.

⁵⁴⁶ Mindszenty József levele a miniszterhez az egyház és állam közötti vitás kérdések rendezésének előfeltételeiről, in Dancs Istvánné (összeáll.): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról (1945–1948), Források a magyar népi demokrácia történetéhez*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979, 757.

⁵⁴⁷ Mészáros: *Mindszenty és Ortutay*, 114.

⁵⁴⁸ Czapikot Rákosi úgy jellemezte, hogy „óvatos, nagy élettapasztalattal és emberismerettel rendelkező pap volt”. Rákosi: *Visszaemlékezések*, 515.

⁵⁴⁹ Balogh Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*, Budapest, Elektra Kiadóház, 2002, 168–169.

⁵⁵⁰ MNL OL 274. f. 3. cs. 130. ö. e. MKP PB ülésének 1948. február 5-i jegyzőkönyve

Az iskolákkal kapcsolatosan a Szabad Nép február 6-i számában jelent meg először az első olyan cél, amely mintegy két héten belül konkrét törvénytervezetre tett javaslatához vezetett. A lap Ortutay Gyula miniszternek, az Országos Köznevelési Tanács ülésén „a magyar pedagógia követendő programjáról” tartott előadásáról tudósított.⁵⁵¹ Ortutay hivatkozott Rákosira, beszélt a dolgozók iskoláiról, az ún. szabadművelődésről, a tankönyvkiadásról, az analfabetizmusról, a nevelőképző intézetekről, az egyetemi képzésről. Az általános iskolákra vonatkozóan kifejtette, hogy „a szakosított oktatással kapcsolatban az állami iskoláknál lényegesen jobb a helyzet, mint a felekezetiéknél”, továbbá „ahol a törpeiskolák nem óhajtanak együttműködni, ott államosítani kell”.⁵⁵² Angyal János minisztériumi osztályvezető aláírásával február 16-ra megszületett az ún. „törpeiskolák” összevonásáról szóló javaslat, amely szám adatokkal mutatta be, hol és milyen formában szükségesek a változtatások. A belső ügyviteli irat szerint „az általános iskola kifejlődésének nagy akadálya az, hogy sok községben többféle jellegű iskola működik, amelyek részben a tantermek hiánya, részben pedig a nevelők vagy a tanulók kis száma miatt külön-külön nem fejleszthetők ki szabályszerű általános iskolává”, és ezért szükségesek az összevonások.⁵⁵³

Február 23-i dátummal elkészült a „törpeiskolák” államosításáról szóló törvénytervezet előkészítésére vonatkozó átirat. Az átirat említi, hogy az iskolafenntartók nem értenek egyet azzal, hogy a minisztérium javaslatára sok helyen a különböző iskolák együttműködésére van szükség. A miniszter ezért „a demokratikus fejlődésnek ezt az akadályát megszüntetni kívánja akképpen, hogy az ilyen iskolákat államosítja.”⁵⁵⁴ Sajátos volt a hatalom szóhasználata, hiszen demokratikus fejlődésen az államosítást és összevonást értette a minisztériumi átirat.

Február 23–24-én ülésezett az országgyűlés, ahol elfogadták a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium költségvetését. A Szabad Nép tudósított az eseményről, és hosszan idézte Ortutay Gyula beszédét. A lap leírta, hogy a miniszter részletesen beszélt az egyház és állam kapcsolatáról, azonban a beszéd fontos elemei kimaradtak a tudósításból, amiket az Országgyűlési Napló megőrzött: „Arra is szeretnék nyomatékkal rámutatni – mondta többek között –, hogy a történeti fejlődés hozta magával Európában – és bűn és könnyelműség volna arról elfeledkezni a Ház bármelyik oldalán –, hogy az egyházaknak és

⁵⁵¹ Az állami iskolákban lényegesen jobb az oktatás, mint a felekezetiéknél. Ortutay Gyula előadása. *Szabad Nép*, VI. évf., 30. sz., 1948. február 6., 4.

⁵⁵² Uo.

⁵⁵³ Dancs (összeáll.): *Dokumentumok*, 747–748.

⁵⁵⁴ Uo., 749.

történeti helyzeténél fogva elsősorban a katolikus egyháznak roppant nagy szerepe volt oktatásügyünk történetében. Hiba és vakság lenne ezt nem ismernünk, hiszen a maga igen magasrendű, de másfajta kultúrájával az európai keresztény kultúrközösségbe beépülő magyarságot elsősorban az egyházak papjai, a szerzetesek tanították meg a földművelésre, magának a földművelésnek arra az európai formájára, amelyet ismerünk. Amellett kár lenne letagadni a szerzetesrendeknek azt a nagy nevelő, iskolaépítő munkáját, amelynek a magyar parasztság éppen úgy, mint a magyar dolgozók különböző kategóriái igen sokat köszönhetnek.”⁵⁵⁵

A miniszter méltatta az egyházak, és érdekes, hogy leginkább a katolikus egyház érdemeit. A dicsérő szavakat olvasva érthetővé válik, hogy miért nem kerültek be a Szabad Népbe Ortutay ezen gondolatai, hiszen az egyházakkal szembehelyezkedő kommunista propagandában nem szerepelhetett a katolikus felekezet eredményeinek elismerése. A lap tudósításában viszont olvasható, hogy „a fejlődés világszerte arra mutat, hogy az egyházi és az állami funkciókat el kell választani egymástól a teljes vallásszabadság biztosítása mellett. Az oktatás állami funkció, a vallásoktatás egyházi funkció, a vallásoktatás szabadsága nem azonos az oktatás szabadságával”.⁵⁵⁶ Ortutay megfogalmazta az országgyűlésben, – amiként a lapban is megtalálható – hogy „a magyar demokrácia nem ellensége az egyháznak”, és ezt a felekezeti iskolák számára a költségvetésben előirányzott összegek is igazolják.

Az országgyűlésben azonban nem csak a miniszter szólt az iskolaüggyel kapcsolatosan: „Lukács [Sándor] elvtárs a továbbiakban adatokat ismertetett arról, hogy a magas egyházi körök miképpen akadályozzák több ezer kisiskola kooperálását. Arról van szó, hogy egy-egy katolikus, református és esetleg egy állami iskola együttműködik azért, hogy az oktatás színvonalát ezzel emeljék, ezzel az általános iskolát ki tudják építeni.” A képviselő azt ismertette, amit a minisztérium belső ügyviteli iratai is említettek, hogy egyházi vezetők akadályozzák a „törpeiskolák” államosítását. Az egyház ezirányú államosítással szembeni védekező álláspontja érthető, hiszen a tárgyalásokon nem vehetett részt, a kis iskolák összevonásába nem szólhatott bele.

Megfigyelhető, hogy az év elején a politikusok sorra megnyilvánultak az egyházakkal kapcsolatban. A politikusok és a kommunista sajtó egyre többször szólaltak meg olyan üzenettel, hogy a megegyezésre kell törekedni az egyházakkal. Valójában éppen a kommunisták kívánták legkevésbé bevonni az egyházi vezetőket a felekezeteket érintő

⁵⁵⁵ Mészáros: *Mindszenty és Ortutay*, 117.

⁵⁵⁶ Elfogadta az országgyűlés a kultusztárca költségvetését, *Szabad Nép*, VI. évf., 46. sz., 1948. február 25., 2.

döntéshozatalba. A Kisgazdapárt február 18-i ülésén Gyöngyösi János⁵⁵⁷ „főtitkári beszámolójában méltatta a moszkvai tárgyalások jelentőségét, majd Mindszenty primásnak a Szent István Akadémia ülésén elhangzott burkolt demokráciaellenes kijelentéseivel foglalkozott”.⁵⁵⁸ A Szabad Nép tudósítása szerint ezzel a „demokráciaellenes” beszédével Mindszenty „rendkívül megnehezítette megint azoknak az embereknek a munkáját, akik felvilágosítással, igazmondással igyekeznek átsegíteni népünket a válságokon és nehézségeken”.⁵⁵⁹ Gyöngyösi János beszédének érdekessége, hogy – Ortutay Gyula és Mihályfi Ernő mellett – ő a harmadik kommunistákkal együttműködő kisgazdapárti politikus, aki az egyházak elleni véleményt fogalmazott meg, és a Szabad Népből is megjelenési felületet kaptak ilyen irányú megnyilvánulásai.

A kommunista napilap február 19-i száma egy sajtószemle formájában is támadta Mindszentyt. Az „Egységes nemzeti állásfoglalás – Mindszentyvel szemben” több napilap (Magyar Nemzet, Világ, Hírlap, Kis Újság, Szabad Szó, Népszava, Világosság, Szabadság) azon írásaiból idéz, amelyekben reagáltak Mindszenty Szent István Társulatban tartott beszédére. A szemle azt kívánta bemutatni és kifejezésre juttatni, hogy az egységes sajtóbeli bírálatok megegyeznek az egész ország álláspontjával.

A Szabad Nép március 2-i száma Kádár János⁵⁶⁰ országgyűlésben elhangzott beszédéről tudósított. Kádár kijelentette, hogy az „MKP az egyház és a demokrácia megegyezését, békés viszonyát kívánja”, hiszen – ahogy a lapban olvasható – „a katolikus vallású emberek milliói nem helyeslik sem a passzivitás reakciós rögeszméjét, s a legitimizmus kísérletéhez sem fogják magukat kötni, mintahogy ezt egyesek szeretnék.”⁵⁶¹ Kádár reményét fejezte ki, hogy „a vitás kérdések rendezése nem késik sokáig”, és elmondta, hogy a papság egyre nagyobb része „elfogadja a demokráciát”. Kádár és a többi politikus beszéde, a kommunista sajtó írásai szinte csak a katolikus egyházzal fűződő viszonyt taglalták.

⁵⁵⁷ Gyöngyösi János (1893–1951): kisgazdapárti politikus, 1944-től 1947-ig külügyminiszter, az 1947-es békeszerződés aláírója. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁵⁸ Gyöngyösi: A bíborosprimás rossz szolgálatot tett a gondjaira bízott nyájnak, *Szabad Nép*, VI. évf., 41. sz., 1948. február 19., 6.

⁵⁵⁹ Uo.

⁵⁶⁰ Kádár János (1912–1989): kommunista politikus, 1945 és 1947 között a káderosztály vezetője, 1945-től a PB titkára, 1946–1948 között az MKP KV főtitkárhelyettese, 1948-tól 1950-ig belügyminiszter, 1951-ben letartóztatták, 1956-tól az MSZMP vezetője. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁶¹ Kádár János: Magasabbrendű munkaerőkölés él a demokrácia új embertípusában, *Szabad Nép*, VI. évf., 51. sz., 1948. március 2., 1.

6. 2. 2. Szélesedő egyházellenes agitáció és propaganda

Soha még így márciust nem ünnepelt a magyar nép, mint ezt a századikat, a mostanit. A lelkesedés egységbe forrasztotta a falvak és városok népét, leomlottak a pártok közti válaszfalak és a szabadságát ünneplő magyarsághoz sok helyen csatlakoztak az egyházak emberei, a papság is.” A március 15. ünnepléséről tudósító írás lelkes hangnemben tájékoztatta az olvasókat arról, hogy Grösz József kalocsai érsek „fényes ünnepi” misét tartott, „s aztán, a munkásság vezetőinek oldalán, a vörös és nemzetiszínű zászlók alatt ott haladt az ünneplő tömegek élén”.⁵⁶² A cikk leírta, hogy egyes településeken a katolikus és a református templomban egyaránt megáldották a „demokratikus szabadság zászlait”. A tudósításból kiderült, milyen gondolatokat fogalmazott meg Mag Béla⁵⁶³ makói plébános, és emellett hogyan ünnepeltek Székesfehérváron, Szentesen, Göncruszán, továbbá Szegeden, ahol tagjai között papokkal megalakult a Magyar Szabadságharcosok Szövetsége, és Nyíregyházán, ahol „fehérbóbitás apácák vonultak”.⁵⁶⁴ A kommunista vezetők, akik két év múlva betiltották március 15. ünneplését, Mindszentyt azzal vádolták, hogy nem ismeri el az 1848-as forradalom eredményeit. Ebben a cikkben a szerző bemutatott néhány települést, ahol a papság és a lakosság együtt ünnepelt, és azt sugallta, hogy az egyház egyes elemei és a hatalom között megvalósult az egyetértés oly módon, hogy „a dolgozó nép és a papság egymásra talált”.⁵⁶⁵

Mindszenty József emlékirataiban leírta, hogy a „püspöki kar soha nem alapozhatta volna a magyar katolicizmus jövőjét egy szovjetmintájú egyház és állam közti megegyezésre, mégis a kommunisták fokozódó nyomására és unszolására, 1948 februárjában megbízottakat küldtünk egy tárgyalásokat előkészítő megbeszélésre”.⁵⁶⁶ A katolikus egyház négy feltétel teljesüléséhez ragaszkodott, amelyeket a megbeszélésen résztvevő Rákosi Mátyás meghallgatott, majd „azzal vált el a jelenlevő főpásztoroktól, hogy a kormány majd kellő időben meghívót fog küldeni a tárgyalásokra”.⁵⁶⁷

⁵⁶² Ahol a dolgozó nép és a papság egymásra talált a szabadság ünneplésében, *Szabad Nép*, VI. évf., 66. sz., 1948. március 20., 2.

⁵⁶³ Mag Béla (1910–1983): 1941-től makó-bogárzói, 1949-től nagykamarási, 1952-től terézvárosi plébános. Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/M/Mag.html>

⁵⁶⁴ Ahol a dolgozó nép, *Szabad Nép*, 2.

⁵⁶⁵ Uo.

⁵⁶⁶ Mindszenty: *Emlékirataim*, 217–218.

⁵⁶⁷ A katolikus egyház négy feltétele: 1. A Szentsek és Magyarország közötti diplomáciai kapcsolatok helyreállítása; 2. Egy „világnézeti napilap” indításának engedélyezése és anyagi támogatása; 3. A feloszlott egyesületek visszakapják működési engedélyüket, székházait és javaikat; 4. A „marxista pártok” ne támadják az egyházakat. Mindszenty: *Emlékirataim*, 218.

Megfigyelhető egy folyamat a Szabad Nép 1948 év eleji cikkeiben és a politikusok beszédeiben. Az egyházak és az állam közötti megegyezést, a tárgyalások szükségességét és sürgősségét hangsúlyozták. Az ekkor még szinte kizárólag a katolikus egyházat és annak bíborosát bíráló és támadó sajtóbeli írások és politikai megnyilvánulások az egyházat tették felelőssé a tárgyalások elmaradása miatt, valójában azonban nem tárgyalásos úton kívánták végrehajtani az egyházakkal kapcsolatos tervet, a teljes ellehetetlenítést. A kommunisták látszólagos válságot generáltak, hiszen a tárgyalások elmaradásáról szóltak, ezzel azonban a propaganda céljait szolgálták, hiszen így az olvasókat és a propagandistákat az egyházi vezetők ellen próbálták hangolni.

Az MKP Politikai Bizottságának április 1-jén tartott ülésén a Magyar Nők Demokratikus Szövetsége (MNDSZ) kongresszusáról számolt be Jóboru Magda.⁵⁶⁸ A beszámoló hangsúlyozta, hogy a „női egység megvalósulásának azok voltak az ellenségei, akik általában a demokratikus erők egységének, a demokrácia megerősödésének ellenségei voltak”. Az MNDSZ beszámolója szerint kialakulóban van a nők egysége, de „az egység kerékkötői egyes katolikus reakciós egyházi körök is”, viszont – ahogyan a jelentés fogalmaz – „a katolikus asszonytömegek saját meggyőződésükből és demokratikus egyházi körök biztatására közelednek hozzánk, sokakat azonban még távol tartanak a reakciós körök”.⁵⁶⁹ A kommunista párt egyházellenes agitációja tehát már külön a nők irányába is kiterjedt, és ez esetben is megfigyelhető az egyöntetűség elve szerinti tematizálás.

A zempléni Végárdó újjáépített iskolájának avatásán Ortutay Gyula kultuszminiszter tartott beszédet. Ez a kormány második zempléni megjelenése 1948 tavaszán (korábban március 9-én a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium államtitkára találkozott református vezetőkkel Sárospatakon, majd április 4-én Rákos Mátyás érkezett a Bodrog-parti Athénba). A miniszter természetesen nem kerülte meg az egyházakkal kapcsolatos álláspontjának kifejtését. „A demokrácia minden téren nagy áldozatokat hozott az egyházért, ezért elvárja, hogy az egyház is támogassa a demokráciát építő munkájával”⁵⁷⁴ – fogalmazott Ortutay. Noha Ortutay Gyula egy iskolaavatáson mondott beszédet, a Szabad Nép az egyházakkal kapcsolatos miniszteri véleményt emelte ki, és idézte legnagyobb terjedelemben.

⁵⁶⁸ Jóboru Magda (1918–1982): tanár, kommunista politikus, 1947-től nemzetgyűlési képviselő, az MKP KV tagja, 1948-tól a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének főtitkára, 1950-től oktatásügyi miniszterhelyettes. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁶⁹ MNL OL 274. f. 3. cs. 140. ő. e. MKP PB ülésének 1948. április 1-i jegyzőkönyve

⁵⁷⁴ A demokrácia és az egyház viszonyáról beszélt egy zempléni iskolaavatáson Ortutay kultuszminiszter, *Szabad Nép*, VI. évf., 75. sz., 1948. április 1., 5.

A Nemzeti Parasztpárt áprilisi nagyválasztmányán is szóba kerültek az egyházak. Az április 6-i tudósítás alcíme idézte Veres Pétert⁵⁷⁵, aki a következőt fogalmazta meg: „Az építő munka egyik legfőbb akadálya a Mindszenty körül csoportosuló reakció”.⁵⁷⁶ Veres Péter beszélt az államosításokról, a hároméves tervről és a „reakcióról”. A Parasztpárt elnöke Mindszentyéket „feudális és habsburgista” csoportnak nevezte, és véleménye szerint az egyházak „népellenes, imperializmussal szövetkező politikát” folytattak. A politikus új, eddig nem használt fogalmakkal – úgymint „habsburgista”, „imperializmussal szövetkező” – támadta az egyházakat.

Április 15-én is ülésezett az MKP Politikai Bizottsága, amelyen Rákosi Mátyás beszámolóját az ülés elfogadta. Rákosi a következőképpen vázolta az egyházakkal kapcsolatos közeljövőben esedékes teendőket: „A püspökökkel való tárgyaláson támadásba kell átmenni azzal kapcsolatban, hogy ők a tárgyalásokat lényegében további demokrácia ellenes működésre használják fel. Külön sérelmezni kell a Stephaneum esetet és Mindszenty kommunista ellenes intézkedéseit. Figyelmeztetni kell a püspököket, hogy ők lesznek felelősek, azért, ha a demokrácia minden eszközzel meg fogja védelmezni magát ezekkel az agressziókkal szemben. Amennyiben ezt el akarják kerülni, gondoskodjanak róla, hogy az eddigi módszer helyett erőteljes egyházi fellépés történjen a demokrácia mellett és az egyház szélső jobboldalán álló fasiszta elemekkel szemben.”⁵⁷⁷ Az ülésen Rákosi nemcsak a közeli találkozókról beszélt, ismét megfenyegetve az egyházakat, hanem hosszabb távú javaslatát is ismertette: „Ki kell dolgozni egy kampány-tervezetet a katolikus egyház elleni harcra. Ennek a kampánynak az iskolák államosítását is magában kell foglalnia. A kampány egyik része legyen egy pedagógus nagygyűlés, amely követelje a pedagógusok állami státusba vételét.”⁵⁷⁸

Április 16-án titkos találkozón vett részt Rákosi Mátyás, Révai József, Kádár János, Szakasits Árpád, Barankovics István⁵⁷⁹, Czapik Gyula és Papp Kálmán⁵⁸⁰ győri püspök. Rákosi hadüzenetként fogta fel, hogy Mindszenty elfogadtatta a püspöki karral „a

⁵⁷⁵ Veres Péter (1897–1970): író, 1945-től 1949-ig a Nemzeti Parasztpárt elnöke, 1945-ben az Országos Földbirtokrendező Tanács elnöke, 1947-től 1948-ig honvédelmi miniszter. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁷⁶ A munkás-paraszt szövetség és a Nemzeti Függetlenségi Front jegyében zajlott le a Nemzeti Parasztpárt nagyválasztmányára, *Szabad Nép*, VI. évf., 79. sz., 1948. április 6., 5.

⁵⁷⁷ MNL OL 274. f. 3. cs. 142. ő. e. MKP PB ülésének 1948. április 15-i jegyzőkönyve

⁵⁷⁸ Uo.

⁵⁷⁹ Barankovics István (1906–1974): 1943-ban a Magyar Nemzet szerkesztője, 1945-től 1949-ig a Demokrata Néppárt elnöke, nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, a Hazánk szerkesztője, 1949-ben emigrált. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁵⁸⁰ Papp Kálmán József (1886–1996): 1946-tól győri püspök. Vö. https://www.gyorikonyvtar.hu/gyel/index.php/Papp_K%C3%A1lm%C3%A1n_J%C3%B3zsef

kommunisták és a szocialisták exkommunikálhatóságát”. Május 7-én Rákosi levélben kérte Czapik Gyulát, hogy a katolikus egyház is adjon ki hasonló állásfoglalást, mint a reformátusok. Május 15-én a kormány bejelentette az iskolák államosításának szándékát.⁵⁸¹ Bár Ortutay február 14-én jelezte Mindszentynek, hogy az egyház képviselői is részt vehetnek az iskolákkal kapcsolatos tárgyalásokon, a miniszter nem teljesítette ígétét. Pedig a Szabad Nép február 1-ji száma szerint is „a megegyezés útjának egyengetéséhez szavak után most már tettekre van szükség”.⁵⁸² Még az országgyűlésben is jelezte a miniszter, hogy a kormány a megegyezés lehetőségeit keresi, és a tárgyalások megkezdését várja. Ennek ellenére az iskolaállamosításokat az egyház megkérdése nélkül jelentette be a kormány.

Rákosi Mátyás április 25-én Mezőhegyesre utazott, hogy a „Viharsarok népe” előtt nagygyűlésen tartson beszámolót. Az eseményről természetesen a Szabad Nép is tudósított, oly módon, hogy a hallgatóság reagálásait is érzékeltette. A gyűlésen is szóba került „a demokrácia és az egyház viszonyának kérdése”. Rákosi kemény hangnemben fenyegette meg a „régí úri rend híveit”, akik „még nem adták fel a harcot”, és a „demokrácia híveit még fenyegetéssel, lelki terrorral próbálják féken tartani”. A pártvezető beszédében a kormány egyházakkal kapcsolatos tevékenységét méltatta, és külön kiemelte az 500 mázsa harangbronz biztosítását, amelyet mint fogalmazott, „egészen jól lehetett volna más célokra is használni”.⁵⁸⁷ Rákosi szólt az egyházi iskolákról is, ahol ismeretei szerint üldözték a paraszt- és munkásgyerekeket, és hangsúlyozta, hogy az evangélikus és református egyházakkal már közeleli a megegyezés. Rákosi Mátyás ebben a beszédében is megfenyegette a katolikus egyházat, és ekkor már hangsúlyozta, hogy a katolikus egyházban is vannak, akik a „népi demokrácia” támogatói: „A magyar demokrácia eddig a legfőbb állásából kiverte a reakciót, és biztosak vagyunk abban, hogy ki fogja verni abból az állásából is, melyet most a római katolikus egyház palástja mögött próbál magának kiépíteni. És ebben a harcban nem utolsó szövetségeseink lesznek azok a katolikus demokraták, akik a magyar dolgozó néppel együtt az egyház és a népi demokrácia viszonyának egészséges, demokratikus rendezését követelik.”⁵⁸⁸

1948 tavaszán Révai József a kommunisták legfőbb ideológusa többször is szólt az egyházak és az állam kapcsolatáról. Május 28-án egy értelmiségi nagygyűlésen tartott előadást. A Szabad Nép egy oldalban tudósított az eseményről. Révai kommunista

⁵⁸¹ Balogh: *Mindszenty*, 172–174.

⁵⁸² Egyház és demokrácia (Válasz az Új Embernek), *Szabad Nép*, VI. évf., 26. sz., 1948. február 1., 3.

⁵⁸⁷ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 511.

⁵⁸⁸ Uo.

szemszögből kereste a választ az „Egyházellenes-e a demokrácia?” kérdésre.⁵⁹⁰ A kommunista politikus 1848 eszméire hivatkozott, és kifejtette, hogy az iskolák államosítására legfőképpen a parasztságnak van szüksége. A beszédben elhangzott, hogy a „klerikális reakció” nemcsak „egyházi, papi reakció, hanem politikai, osztályreakció”, ebből Révai kifejtése szerint az következik, hogy „Mindszenty mögött a magyar nagybirtok és nagytőke maradványai, valamint a külföldi imperialisták állanak”, ezért tehát az „iskolák államosításáért folyó küzdelem nem kultúrharc, hanem politikai harc”.⁵⁹¹ Az MKP ideológusa ebben a beszédében mondhatni elszólta magát, hiszen kifejtette, hogy az iskolák államosításának nem az oktatás színvonalának emelése a célja, hanem politikai célok állnak az effajta szándék mögött. A Szabad Népből további két hosszabb Révai-írás jelent meg az iskolák államosításáig, a bakonykúti és a pócspetri eseményekkel kapcsolatban.

6. 3. Az iskolák államosítása a kommunista sajtóban

1948 áprilisában egyre erősebb lett az egyházellenes agitáció. Olyan cikkek jelentek meg a Szabad Népből, amelyek a felekezeti iskolák tanítóinak „sanyarú helyzeté”-ről írtak, efféle címekkel: A felekezeti iskolák tanítói az egyház és az iskolaszék középkori bilincseiben⁵⁹², Visszaélés, elnyomás, államellenesség.⁵⁹³ Az írások szerint a tanítók nem kapták meg járandóságukat, s eszközök hiányában kénytelenek hivatásukat ellátni, miközben az egyház „korlátozza őket szabadságukban”.⁵⁹⁴ E cikkekre az Új Ember május 9-i száma válaszolt: „Tudjuk, hogy még az aláírók többsége sem teszi magáévá egy magas lelki felsőbbség és sokmillió közösség fölötti lesújtó kritikákat. [...] Ennek ellenére a sajtó egy része és politikai gyűlések dobogói vádiratként használják ezeket a néhány aláírással ellátott formulákat, úgy állítják be, mint egy lelki terror alól felszabadító sokmillió tömeg magna chartáját.”⁵⁹⁵

Májustól már a diákok, sőt szüleik helyzetét is rossz színben tüntette fel a kommunista napilap. Az egyik írás szerint a katolikus iskolákban „demokráciaellenes,

⁵⁹⁰ Révai József: *Élni tudtunk a szabadsággal, Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949)*, Budapest, Szikra, 1949, 293.

⁵⁹¹ Uo., 296.

⁵⁹² *Szabad Népből*, VI. évf., 88. sz., 1948. április 16., 5.

⁵⁹³ *Szabad Népből*, VI. évf., 93. sz., 1948. április 22., 5.

⁵⁹⁴ Uo.

⁵⁹⁵ Mészáros: *Mindszenty és Ortutay*, 125.

haladásellenes szellemben, egyes helyeken pedig sértően durva módszerekkel folyik az ifjúság nevelése”.⁵⁹⁶ A lap szerint a katolikus iskolák törvényellenes terheket hárítottak a szülőkre. Az iskolaállamosítási szándék miniszteri bejelentésének napján a Szakszervezeti Tanács is megfogalmazta álláspontját: „Az egyház egyes vezetői az utóbbi időben számos tanújelét mutatták annak, hogy ellenségesen állnak szemben mindazzal, ami a haladást, a nép érdekeinek védelmét jelenti. Ezek a reakciós egyházi vezetők a Horthy-fasiszta rendszer ideje alatt nemcsak túrték, hanem támogatták is az uralkodó klikket abban, hogy az iskolákban gyűlöletre, háborúra neveljék a magyar ifjúságot.”⁵⁹⁷ A szakszervezeti jogok mellett kiálló nyilatkozat tehát fenyegető hangnemben, a második világháború előtti időszakra visszautalva bírálta Mindszentyt, s a „Horthy-fasiszta” szóösszetétellel új kifejezést, sőt paradoxont alkotott az egyházellenes retorikában. Mindszenty megfogalmazta, hogy nem a – kommunisták által állandóan hangsúlyozott – „békét szolgálják az egyre sűrűsödő, elhasznált szólamú, bántó kijelentések”.⁵⁹⁸

6. 3. 1. Politikai szervezetek az iskolaállamosítási propagandában

A május 13-án tartott MKP PB-ülésen Kállai Gyula előterjesztett egy törvényjavaslatot az iskolaállamosításról, amelyet a bizottság átdolgozásra javasolt.⁵⁹⁹ A kultuszminiszter május 15-én jelentette be a kormány iskolaállamosítási szándékát. A Szabad Nép három hasábjában tudósított az eseményről. Ortutay elemezte az egyház tevékenységét, vázolta a konkrét államosítási terveket, és ismét megígérte, hogy tárgyalásra hívja az egyházakat. A miniszter beszédében megfenyegette az államosítással szemben állókat: „Ha ellenállásba ütközünk, ha lelki terrorral és félrevezető izgatással próbálják megteveszteni népünket, ha harcot kezdenek a magyar demokrácia és az ifjúság alapvető érdekei, jogai ellen, akkor természetesen azt is tapasztalni fogják, hogy a demokráciának nemcsak türelme, hanem eltökéltsége is van.”⁶⁰⁰ Az Ortutay által említett eltökéltséget persze már előzőleg is éreztették az egyházakkal, az iskolák államosítása után pedig tovább fokozták.

⁵⁹⁶ Ahol a demokrácia „leigázást”, a népoktatás botbüntetését jelent, Panaszok a katolikus egyházi iskolák ellen, *Szabad Nép*, VI. évf., 108. sz., 1948. május 12., 5.

⁵⁹⁷ A Szakszervezeti Tanács visszautasítja a klerikális reakció támadását a pedagógusok szervezkedési szabadsága ellen, *Szabad Nép*, VI. évf., 111. sz., 1948. május 15., 5.

⁵⁹⁸ Mindszenty József: *Emlékirataim*, sajtó alá rend. Kovács Attila Zoltán – Soós Viktor Attila, Budapest, Helikon Kiadó, 2015, 235.

⁵⁹⁹ MNL OL 274. f. 3. cs. 146. ö. e. Az MKP PB ülésének 1948. május 13-i jegyzőkönyve.

⁶⁰⁰ Ortutay kultuszminiszter bejelentette: A magyar állam megvédi és alkalmazásba veszi a fenyegetett felekezeti tanerőket, *Szabad Nép*, VI. évf., 112. sz., 1948. május 16., 3.

A miniszteri bejelentés után sorra jelentek meg különböző állásfoglalások a kommunista párt központi napilapjában. Május 20-án látott napvilágot egy cikk, amely budapesti, pécsi és szegedi példákkal azt kívánta igazolni, hogy „az egyházi iskolák nem a nép iskolái”.⁶⁰¹ A műegyetemi ifjúság előtt Szittyay Dénes⁶⁰², a felfüggesztett plébános beszélt. A Szabad Nép természetesen nagy helyet szentelt a tudósításnak, hiszen a kommunisták által „felkarolt” plébános kiállt az államosítások mellett, s a tárgyalás fontosságát hirdette, áthárítva a felelősséget az egyházra.⁶⁰³ A következő napokban a Szabad Nép hasábjain kétféle álláspont jelent meg: a „demokráciaelleneseké” és az egyházi iskolák államosítását követelőké. Demokráciaellenesek voltak a katolikus szülők és Reisz páter⁶⁰⁴, míg az iskolák államosítását követelték a Stephaneum dolgozói, pedagógusok, diákok, munkások, tanítók, orvosok, asszonyok, bányászok.⁶⁰⁵ Mint látható, ezen esetekben is az egyöntetűség elvével találkozunk, hiszen egyre szélesebb társadalmi kört mutatnak fel a sajtóban, akik a propaganda szerint a kommunista álláspontot támogatták.

Révai május 28-i, a Sportcsarnokban tartott beszéde után júniusban egyre több politikus és politikai szervezet fejtette ki álláspontját az iskolák államosításáról. Farkas Mihály és Marosán György a Pest megyei MKP és SZDP úgynevezett egyesülési konferenciáján beszélt a témáról. A Szabad Nép a kommunista Farkas Mihály beszédéből idézett. A politikus kifejtette, hogy az iskolák államosítására „a falu és a város közötti kulturális különbség eltüntetése” miatt van szükség.⁶⁰⁶ A Kisgazdapárt két napon belül kétszer is helyet kapott a kommunista napilapban. A Szabad Nép ismertette Gyöngyösi Jánosnak, a párt főtitkárának beszédét, aki Debrecenben állt ki az iskolák államosítása

⁶⁰¹ Nem a nép – a gazdagok gyermekei járnak a városok egyházi iskoláiba, *Szabad Nép*, VI. évf., 114. sz., 1948. május 20., 3.

⁶⁰² Szittyay Dénes (1887–1957): 1943-tól bakonykúti kiségitő plébános, 1948-ban felfüggesztették állásából, minisztériumi tanácsos lett, 1949-ben Kistarcsára internálták. Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/S/Szittyay.html>

⁶⁰³ A tömegek békét és nyugalmat akarnak, az egyház fogadja el a békére nyújtott kezét — mondotta Szittyai Dénes a műegyetemi ifjúság nagygyűlésén, *Szabad Nép*, VI. évf., 116. sz., 1948. május 22., 3.

⁶⁰⁴ Reisz Elemér (1904–1983): 1947-től a budapesti jezsuita rendház főnöke, 1949-ben külföldre menekült, 1949-től 1955-ig tartományfőnök. Vö. <http://jezsuita.hu/nevtar/reisz-elemer/>

⁶⁰⁵ Reisz páter a demokrácia ellen uszít; Demokráciaellenes körlevelet küldött szét a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségé; Pedagógusok, diákok, üzemek követelik az egyházi iskolák államosítását; A bakonykúti plébánost és a felekezeti iskolák államosítását üdvözlük a Stephaneum dolgozói, *Szabad Nép*, VI. évf., 117. sz., 1948. május 23., 6.; Munkások, tanítók, orvosok követelik az egyházi iskolák államosítását, *Szabad Nép*, VI. évf., 118. sz., 1948. május 25., 5.; A dolgozó nép a felekezeti iskolák államosítása mellett, *Szabad Nép*, VI. évf., 119. sz., 1948. május 26., 5.; Megmozdultak a magyar asszonyok gyermekeik védelmében az iskolák államosításáért, *Szabad Nép*, VI. évf., 120. sz., 1948. május 27., 3.; Országszerte kiáll a nép az államosított iskolák mellett, *Szabad Nép*, VI. évf., 128. sz., 1948. június 6., 2.

⁶⁰⁶ Országszerte lelkes hangulatban folytak le a két munkáspárt egyesítő konferenciái, A magyar nép akaratából június végén törvényt tesz az iskolák államosítása, *Szabad Nép*, VI. évf., 123. sz., 1948. június 1., 3.

mellett, s a párt országos értekezlete is támogatta a kormány terveit.⁶⁰⁷ Két nappal később a napilap hasábjain a Pedagógus Szakszervezet kiáltványban fordult a tanárokhoz: „A magyar nép zömét alkotó parasztság kulturális felemelése érdekében feltétlenül szükséges, hogy az általános iskola rendszerét az államosítás gondolatának diadalra vitelével együtt biztosítsák.”⁶⁰⁸ A szakszervezet kiáltványa a többi íráshoz képest visszafogottabb hangnemben sürgette az iskolaállamosítást.

A Gazdasági Főtanács (GF) sajtófogadásán Vas Zoltán⁶⁰⁹ tartott beszédet. A szervezet főtitkára egyéb ügyek mellett az iskolák helyzetét is értékelte. A Szabad Nép a címlapján tudósított az eseményről, és cikkének címében is az egyházakhoz kapcsolódó gondolatot emelte ki. Vas Zoltán közölte, hogy a GF kilencmillió forint hitelkeretet irányzott elő a következő évi tankönyvekre.⁶¹⁰ Alexits György, a kultuszminisztérium államtitkára Pécsen az egyetemi napokon tartott előadást, és hangsúlyozta, hogy az iskolaállamosítás pedagógiai, nem pedig vallási kérdés. Az államtitkár elmondta, hogy az államosítás után mindenki az addigi helyén fog tanítani, és megmarad a kötelező vallásoktatás.⁶¹¹ Veres Péter honvédelmi miniszternek, a Nemzeti Parasztpárt elnökének rádióbeszédéről június 12-én tudósított a Szabad Nép. A lapban tehát ismét megszólalási lehetőséget kapott egy „koalíciós” politikus, aki az egyház és az állam közötti kapcsolatot is megemlítette.⁶¹²

6. 3. 2. Delegáció a kormánynál és támadás Barankovicsék ellen

Június 6-án nagy betűkkel jelent meg a Szabad Nép egyik tudósításának címe: Hús százalékkal emelik a pedagógusok fizetését.⁶¹³ A tudósítás arról szólt, hogy pedagógusdelegáció kereste fel a kormányt. Az alkalmon Béki Ernőnek⁶¹⁴, a pedagógus-

⁶⁰⁷ Nem hagyhatjuk iskoláinkat olyanok kezében, akik a demokráciával szembefordulnak — mondta Gyöngyösi János Debrecenben. Szabad Nép, 1948. június 1., 5. l.; A Kisgazdapárt helyesli a felekezeti iskolák államosítását, és helyteleníti egyes egyházi személyiségek türelmetlen megnyilatkozásait. Szabad Nép, 1948. június 2., 9.

⁶⁰⁸ Szabad népnek szabad nevelőket! A Pedagógus Szakszervezet kiáltványa a magyar nevelőkhöz. Szabad Nép, 1948. június 3., 7.

⁶⁰⁹ Vas Zoltán (1903–1983): kommunista politikus, 1945-től 1949-ig a Gazdasági Főtanács főtitkára, 1949-től 1953-ig az Országos Tervhivatal elnöke, 1948 és 1951 között az MDP PB póttagja. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁶¹⁰ Az új tanév kezdetére minden államosított iskolában lesz elég tankönyv. Szabad Nép, 1948. június 4., 1.

⁶¹¹ Az államosítás után mindenki ott tanít, ahol eddig tanított. Szabad Nép, 1948. június 6., 14.

⁶¹² Veres, P.: Nem az egyházzól, hanem a kapitalista világrrend védelméről van szó. Szabad Nép, 1948. június 12., 2.

⁶¹³ *Szabad Nép*, VI. évf., 128. sz., 1948. június 6. 2.

⁶¹⁴ Béki Ernő (1913–2010): történész, kommunista politikus, nemzetgyűlési, majd országgyűlési képviselő, 1945-től 1951-ig a pedagógus-szakszervezet alapító főtitkára. Vö. <https://www.nevpont.hu/palyakep/beki-erno-2cb6a> (Megtekintés: 2021. február 26.)

szakszervezet képviselőjének bevezetőjét egy katolikus tanító felszólalása követte, aki arra kérte a miniszterelnököt, hogy a kormány „haladéktalanul terjesszen törvényjavaslatot az Országgyűlés elé az iskolaállamosítások tárgyában”.⁶¹⁵ Dinnyés mellett Rákosi is szólt a jelen levő pedagógusokhoz, és magasztos szavakkal ígérte meg nekik, hogy „a magyar demokrácia győzelemmel fejezi be ezt a küzdelmet is”.⁶¹⁶

A delegáció érkezésének voltak előzményei, és a dokumentumok arra is rávilágítanak, hogy a találkozó nem alulról jövő kezdeményezés volt. Május 26-án ugyanis közös PB-ülésen határoztak arról, hogy a következő héten „állami és egyházi iskolák képviselőiből álló delegáció keresse fel a kormányt, s kérje a pedagógusok státuszrendezését, valamint fizetésemelését, továbbá az egyházi iskolák államosítását”.⁶¹⁷ A PB döntése értelmében a kormánynak nyilatkozatot kellett kiadnia, amelyben a delegáció kérésének teljesítését ígérte. A június 4-i MKP PB-ülés már meghatározta a találkozó dátumát, a résztvevőket és a nyilatkozat tartalmát is: „Szombaton pedagógusdelegáció keresse fel a miniszterelnököt, a delegáció vezetője Béki elvtárs, de a szónok lehetőleg egy felekezeti tanító legyen, aki elpanaszolja a felekezeti iskolák negatív oldalait, követeli a tanítók állami státusba vételét, az egyházi iskolák államosítását. Dinnyés a válaszában közölje, hogy a pedagógusok 20% fizetésemelést kapnak, s említse meg, hogy a pedagógusok mellett a közalkalmazottakról sem felejtkezik el a kormány. A küldöttség fogadásánál jelenjen meg és szólaljon fel Rákosi elvtárs is. Fényképésről, újságírókról gondoskodni kell. Dinnyés választát Horváth elvtárs készítse el.”⁶¹⁸ A PB tehát pontosan, alaposan megtervezte és irányítása alatt tartotta a találkozót, amelyről azt a látszatot keltették, hogy spontán esemény volt. A Szabad Nép háromhasábos tudósításából kiderült, hogy minden úgy történt, ahogy eltervezték.

Június 7-én újabb fejlemény történt az ügyben: a soproni Isteni Megváltó Leányai tanítónőképző diáklányai tüntetést szerveztek. Az eseményhez a Katolikus Szülők Szövetsége is csatlakozott. Estére mintegy kétezer főből álló menet alakult ki, amelyet a rendőrök a levegőbe lőtt sortűzzel oszlattak szét. Több személyt ártatlanul fogházbüntetésre ítétek vagy internálótáborba vittek.⁶¹⁹ Rákosi Rajk Lászlót bízta meg az eset

⁶¹⁵ Uo.

⁶¹⁶ Uo.

⁶¹⁷ MNL OL 274. f. 3. cs. 156. ő. e. Az MKP–SZDP közös PB ülésének 1948. május 26-ai jegyzőkönyve.

⁶¹⁸ MNL OL 274. f. 3. cs. 149. ő. e. Az MKP PB ülésének 1948. június 4-i jegyzőkönyve.

⁶¹⁹ Ribai M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei, in *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 1997/1–2, 155–156.

kivizsgálásával.⁶²⁰ A Szabad Nép nem tudósított a történekről, ám Sopronban június 9-én ellentüntetést szerveztek, s ez a megmozdulás már helyet kapott a lapban. Az ellentüntetés résztvevőjéhez Nógrádi Sándor államtitkár beszélt: „A népi demokráciának elég ereje van ahhoz, hogy letörje az ilyen kísérleteket.”⁶²¹ A kommunisták tehát az ellenpropaganda eszközeit is használva próbálták hiteltelenné tenni az általuk ellenségnek tekintett személyeket és gondolatokat.

Június 10-én ismét ülésezett az MKP Politikai Bizottsága. A testület egyetértett azzal, hogy „az iskolák államosítását sürgősséggel tárgyalják, s megváltoztatja korábbi határozatát: a törvényjavaslatot 16-án estig meg kell szervezni”.⁶²² Emellett a sajtóval kapcsolatosan is érdekes, parancsszerű döntés született: „A Szabad Nép az eddig megjelent anyag alapján vasárnap éles támadást intézzen a Barankovics-párt ellen, s a következő keddre, 15-ére a maximális számú képviselőjük ellen mentelmi vagy összeférhetetlenségi bejelentést kell tenni a Ház elnökéhez.”⁶²³ Rákosi célja ezzel a Demokrata Néppárt ellehetetlenítése volt, hiszen az iskolaállamosításokról való szavazás idejére egy alaposan meggyengített kereszténydemokrata alapokon álló párt nyilván kevesebb befolyást tudott érvényesíteni a kormánnyal szemben. A PB-ülés tehát döntött a Szabad Nép cikkének megjelenési időpontjáról és témájáról, a lap pedig közölte Patkó Imre⁶²⁴ Barankovics Istvánt és pártját támadó írását, amelynek utolsó bekezdése a következőképpen szólt, élve a felnagyítás és torzítás adta propagandaeszköz lehetőségeivel: „Barankovics együtt uszít a pártján belül felzúduló reakciós áradattal. De ebben a küzdelemben Barankovicsék reakciós állásfoglalását még csak a papi palást sem álcázza a nép előtt.”⁶²⁵

6. 3. 3. A törvény elfogadása

Az iskolaállamosításról szóló törvényjavaslat országgyűlési elfogadását a Szabad Népből Kállai Gyula egész oldalas, június 13-án megjelent írása előzte meg. A Legyen a népé az iskola is! című összefoglalás-szerű elemzés nyolc pontban vázolta, hogy milyen eredményei lesznek az új törvénynek. Kállai szerint az egyházi iskolák elmaradottak, az államosítással

⁶²⁰ MNL OL 274. f. 3. cs. 150. ő. e. Az MKP PB ülésének 1948. június 10-i jegyzőkönyve.

⁶²¹ Sopron népe válaszol a fekete reakciónak, 15 000 soproni dolgozó tüntetése a fasiszta provokációk ellen. *Szabad Nép*, VI. évf., 132. sz., 1948. június 11., 2.

⁶²² MNL OL 274. f. 3. cs. 150. ő. e. Az MKP PB ülésének 1948. június 10-i jegyzőkönyve.

⁶²³ Uo.

⁶²⁴ Patkó Imre (1922–1983): újságíró, műgyűjtő. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁶²⁵ A Demokrata Néppárt a fekete reakció oldalán, *Szabad Nép*, VI. évf., 134. sz., 1948. június 13., 13.

viszont megoldódnak a fennálló problémák. Az írás utolsó bekezdése rémhírterjesztésnek nevezte az egyház védekezését, amely csak azt éri el – mint olvasható –, hogy „a magyar nép széles tömegei még egységesebben sorakozzanak fel a katolikus klérus egy részének katasztrófapolitikája ellen, s még sürgetőbben követeljük: a földek, a bányák, a gyárak és a bankok államosítása után legyen a népé az iskola is”.

A Szociáldemokrata Párt beolvasztásának kongresszusán Rákosi is hosszú időt szánt az egyházak és az állam kapcsolatának kifejtésére, valamint az iskolaállamosítás ügyére. A Szabad Nép teljes terjedelemben közölte a beszédet, amelyből kiderült, hogy „a szocialista nem a vallás, hanem a kapitalizmus ellen küzd”, „a demokrácia ellentétes a fekete reakcióval: politikai és nem vallási természetű”, „a demokrácia türelmének is van határa”, „a felekezeti iskolákban tűrhetlenné vált a helyzet”.⁶²⁶ Rákosi felhívta a kommunisták figyelmét arra, hogy az iskolaállamosításra „dolgos népünk” érdekében van szükség, s „aki ebben a kérdésben meglapul vagy ingadozik, aki most nem mer kiállani, annak nincs helye soraink között”.⁶²⁷

A Szabad Nép június 16-i száma már címlapján közölte az olvasókkal, hogy az Országgyűlés tárgyalja az iskolaállamosításról szóló törvényjavaslatot, s „népünk” ennek sürgős elfogadását várja. A szintén a címlapon olvasható tudósítás beszámolt az Országgyűlés előző napi munkájáról, amelynek során Ortutay benyújtotta az államosítási javaslatot.⁶²⁸ Az ülésen szóba került a Demokrata Néppárt néhány képviselője ellen eltervezett összeférhetlenségi ügy is.⁶²⁹

Bár június 15-én Mindszenty levélben kérte Ortutayt, hogy vegyék le a napirendről az iskolák államosításának ügyét, 1948. június 16-án az Országgyűlés kétszázharminc igen szavazattal hatvanhárom nem ellenében és hatvankilenc tartózkodás mellett elfogadta az iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvényt.⁶³⁰ A Szabad Nép másnap természetesen az egész címlapot és még egy további oldalt a törvény megszavazásának bemutatására szánt. A napilap ismertette a különböző pártok álláspontjait, s elmarasztalta a nemmel szavazókat. A törvényjavaslatot többek között Barankovics István és Slachta

⁶²⁶ *Szabad Nép*, VI. évf., 135. sz., 1948. június 15., 3.

⁶²⁷ Uo.

⁶²⁸ A kommunisták által eldöntött államosítást Ortutaynak kellett végrehajtania. Vö. Keresztes Csaba: Ortutay Gyula kultuszminiszter és a katolikus iskolák államosítása Magyarországon, in Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*, Budapest, Lénárd Ödön Közhazsnú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2008, 109.

⁶²⁹ (Lg): Az iskolák államosítása az országgyűlés előtt; Ma dönt az országgyűlés az iskolák államosításáról, *Szabad Nép*, VI. évf., 136. sz., 1948. június 16., 1.

⁶³⁰ Szabó (szerk.): *Egyházügyi hangulat-jelentések*, 35.

Margit⁶³¹ sem fogadta el. A kormánypárti képviselők azonban közbekiabálásokkal megakadályozták, hogy Slachta elmondhassa beszédét.⁶³²

A kormány tehát 1948 júliusára végrehajtotta az egyházi iskolák államosításának 1947 vége óta hangoztatott törvényi szabályozását. A folyamatba a társadalom különböző rétegeit vonták be, és sokféle szintéren, így a sajtóban is az egyházak ellen agitáltak a kommunista ideológusok. Az agitációs politikai tömegpropaganda eszközeit széles körben alkalmazták. Odafigyeltek arra, hogy leegyszerűsítéssel jó és rossz kategóriákba sorolják be a szereplőket, alkalmazták a felnagyítást és a torzítást, folyamatos volt az üzenetek ismétlése és az egyöntetűség érzésének keltése. A politikai célok megvalósításához a kommunikációból nem maradt el az érzelmekre gyakorolt hatás, a társadalmi csoportok egymás ellen hangolása sem. Nem az észszerű magyarázatokat tartották célnak, hanem a közösség véleményének és érzéseinek befolyását. Az iskolaállamosítási szándék miniszteri bejelentése (1948. május 15-e) után napról napra jelentek meg az egyházakkal vagy az iskolákkal kapcsolatos témájú írások a Szabad Népből. A törvény elfogadása után is számos cikket tettek közzé e tárgykörben, hogy igazolják az új helyzet jogosságát.

Noha az iskolaállamosítási kampány idején folyamatos volt az egyházi vezetők elleni propaganda, vidéki ellenségeket is találtak a kommunisták: ilyenek voltak például az úgynevezett törpeiskolák, a szerintük „paraszt- és munkásgyereket üldöző” falusi egyházi iskolák, az államosítást nem támogató papok és lelkipásztorok, települési vezetők, diákok (mint például a soproni diáklányok). És mindennek során jól felépített kommunikációs hadjárat, a tények eltorzításával, majd a terror eszközeivel sikerült egy egész települést is megbélyegezni.

6. 4. Bakonykútától Pócspetriig

„A diktatúrák »gleichschaltolt« politikai nyelvhasználatáról (például a hitleri fasizmuséról, illetőleg a proletárdiktatúrákéről) több-kevesebb ismerete, tapasztalata mindannyiunknak van vagy lehet. Emlékezzünk csak: az egyik oldalon, a mindenkori »mi« szemszögéből

⁶³¹ Slachta Margit (1884–1974): 1945-től 1948-ig nemzetgyűlési képviselő, 1947-től a Keresztény Női Tábor színeiben. Felszólalt az egyházi iskolák államosításával szemben, 1949-ben emigrált. Az 1947. április 16-án, hitoktatás szabadságáért elmondott beszéde után Parragi György képviselő így jellemezte: „Egyetlen férfi a Nemzetgyűlésben!” Vö. http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/schlachta_m.htm (Megtekintés: 2021. február 26.)

⁶³² Mészáros: *Mindszenty és Ortutay*, 174.

nézve a pozitív jelentéstartalmú szavak és kifejezések, a másik oldalon, az »ellenség« oldalán a negatív jelentéstöltetű és negatív érzelmi felhangú szavak és kifejezések sora állt.”⁶³³ Mindez a Szabad Nép hasábjain megjelent cikkek esetében is megfigyelhető, de kiegészíthetjük az állítást azzal, hogy a háborús állapotokra jellemző kifejezések, a folyamatosan harcra buzdító szövegek nem hagytak nyugtot sem az olvasónak, sem az „ellenségnek”. A kommunisták célja volt a társadalom és a közgondolkodás teljes átformálása, ezért a nyelv jelentéstartalmainak megváltoztatásával nagy hangsúlyt fektettek a kommunikáció átalakítására is. A hivatalos kapcsolatok, és egyben a sajtó nyelvhasználatának jellemző forrása a katonai nyelv szókészlete volt. Új értelmet kaptak a nyelv és a szavak jelentései. Mindezt meghatározták a politikai szempontok, a hatalom irányított kommunikációja. „Ezt többek között az jellemezte, hogy a politikai cselekvés alapjául szolgáló, konstruált valóságképre történő hivatkozások és utalások a »pártzsargon« szókészletének alkalmazását követelték meg, előtérbe helyezve azokat a szavakat és kifejezéseket, amelyeket a politikai vezetés a kommunikációs jelrendszer meghatározó elemeként kezelte.”⁶³⁴

A propaganda számára több olyan esemény is kínálkozott, amelyekre a kommunisták nem számítottak, nem szerepeltek ugyanis propagandacéljaik között a kirobbant események, mégis kihasználták az adott ügyekben rejlő lehetőségeket. Erre két példát érdemes említeni 1948 májusából és júniusából: a bakonykúti és a pócspetri esetet. Mindkettő az egyházakkal kapcsolatos propaganda részévé vált – különböző módon. Az egyik esetben ugyanis felkarolták egy falusi plébános ügyét, a másikban többeket is rögtönítélő bíróság ítelt el. Az azonban közös pont volt, hogy a párt és a propaganda a katolikus egyház vezetőit támadta. Az egyszerűsítés elve szerint folyamatosan kreált, új kifejezésekkel, jelzős szerkezetekkel utaltak az ellenségnek tekintett személyekre..

6. 4. 1. Szittyay Dénes plébános ügye

A Szabad Nép 1948. május 6-i számában Inkvizíciós szellem Shvoy⁶³⁵ egyházmegyéjében címmel hosszú „tényfeltáró” riport jelent meg, amely Szittyay Dénes bakonykúti plébános ügyével foglalkozott. A bakonykúti plébános – aki egyébként a Nemzeti Parasztpárt tagja

⁶³³ Kiss: *Társadalom és nyelvhasználat*, 254.

⁶³⁴ Valuch: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság, 28.

⁶³⁵ Shvoy Lajos (1879–1968): 1927-től 1968-ig székesfehérvári katolikus megyéspüspök. Vö. *Magyar életrajzi lexikon*. (Megtekintés: 2021. február 26.)

volt – felszólalt Rajk László 1948. április 10-i székesfehérvári gyűlésén, amelyet követően Shvoy Lajos megyéspüspök a plébánost felfüggesztette állásából. Vásárhelyi Miklós írása szerint „a középkor legsötétebb napjainak emlékét idézi az az inkvizíció, amelyet az egyház palástja mögé bújt reakció indított meg egy kis magyar község plébánosa ellen.”⁶³⁶ A bakonykúti esetet Rákosi is megemlítette visszaemlékezésében, s mint írta, „a felfüggesztést úgy tekintettük, mint kísérleti léggömböt, s a legjelesebben reagáltunk rá.”⁶³⁷ Rákosiék felkarolták a plébánost, és a sajtóban Shvoy püspököt támadó írások jelentek meg, az egyik ilyen május 8-án. A cikk egyik alcíme „Horthy-püspök”-ként jellemezte Shvoy Lajost, aki az írás szerint a „demokráciának mindig ellensége volt, és az is marad.”⁶³⁸ Május 9-én A fekete reakció címmel Révai József is elemezte a Szittyay Dénes körül kialakult helyzetet. A Szabad Nép főszerkesztője megállapította, hogy ami Bakonykútiban történt, az politikai ügy. Shvoy Lajossal kapcsolatban olasz példát említett, amely szerint az ottani klérus is kiközösítést helyezett kilátásba a kommunistákkal szemben. Révai a katolikus egyház számára példaként állította a református felekezet állásfoglalását, és kijelentette, hogy „Shvoy püspök úrnak hálásak lehetnek a magyar demokraták, mert akaratlanul figyelmeztette őket a harci készenlét szükségességére”.⁶³⁹ A kommunista párt egyik legfőbb vezetője tehát az egyházak elleni kemény fellépésre buzdított írásában.⁶⁴⁰ És mindezt úgy tette, hogy közben a felekezetek megosztására is törekedett, egymással szembeállítva őket.

A kommunista napilapban május 15-én is megjelent egy cikk Shvoy püspök címmel, (V. M.) szerzői monogrammal. Az újságíró kommunista szemszögből bemutatta a püspök két világháború közötti tevékenységét, majd az utolsó bekezdésben tért rá a bakonykúti esettel kapcsolatos állásfoglalására, amely szerint „a magyar nép elégtételt követel a bakonykúti plébános igazságtalan meghurcoltatásáért”.⁶⁴¹ És a kommunisták a plébános sorsáról is döntöttek. Mint Rákosi írta: „Szittyay Dénesnek mi azonnal a hónap alá nyúltunk, felhoztuk Budapestre, azonnal állásba helyeztük, és gondoskodtunk róla, hogy felfüggesztése ne hasson elriasztóan a többi demokratikus papra, ellenkezőleg, lássa mindenki, akit illet, hogy a demokrácia nem engedi, hogy híveit az egyházon belül

⁶³⁶ „Inkvizíciós szellem Shvoy egyházmegyéjében”, *Szabad Nép*, VI. évf., 104. sz., 1948. május 6., 3.

⁶³⁷ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 517.

⁶³⁸ Shvoy úr, a fehérvári püspök, aki kiközösítette a népbarát bakonykúti plébánost, *Szabad Nép*, VI. évf., 105. sz., 1948. május 8., 3.

⁶³⁹ A fekete reakció, *Szabad Nép*, VI. évf., 106. sz., 1948. május 9., 1. vö. Révai: *Élni tudtunk*, 299.

⁶⁴⁰ Vö. Németh: „Az egyházi kampány...”, 85.

⁶⁴¹ Shvoy püspök, *Szabad Nép*, VI. évf., 111. sz., 1948. május 15., 3.

üldözzék.”⁶⁴² Május 28-án Szittyayt a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium miniszteri tanácsosává nevezték ki.⁶⁴³

Az iskolaállamosítási és az egyházellenes kampány során tehát kapóra jött a bakonykúti eset a kommunista sajtó és pártvezetés számára. De ugyanígy felhasználták céljaikhoz a Pócsperiben történeteket is. „Pócsperivel volt tele az újság, a pócsperri eseményekről beszélt naphosszat a rádió” – emlékezett vissza önéletírásában Futó Dezső.⁶⁴⁴

6. 4. 2. A pócsperri eset a kommunista napilapban

A pócsperri eset valós történéseit ma már nehéz rekonstruálni, mindenesetre annyi bizonyos, hogy nem a kommunista sajtóban megjelentek szerint zajlottak az események.⁶⁴⁵ A Pócsperiben történetekre Rákosi Mátyás a következőképpen emlékezett vissza: „Pócsperri községben június 3-án a katolikus plébános uszítására a hívők megtámadták a községházát, lefegyverezték a rendőrséget, s közben megöltek egy rendőrt. Ez a falu a máriapócsi búcsújárárhely közelében fekszik, Szabolcs megye legsötétebb zugában.”⁶⁴⁶ A sorokból kitűnik a kommunista propaganda álláspontja, és a pártvezető véleménye az évtizedekre megbélyegzett szabolcsi településről. A már említett napon este összeült a pócsperri képviselőtestület, amelynek napirendjén szerepelt az iskolák államosításának ügye. A katolikus templomból a hívők a községháza elé vonultak, ahol a községi elöljárók döntését kívánták megismerni és az államosítás ellen tüntettek. A tüntetők ellen intézkedő két rendőr közül az egyik saját fegyverétől halálos lövés áldozata lett.

⁶⁴² Uo.

⁶⁴³ Vö. Németh, „Az egyházi kampány...”, 85.

⁶⁴⁴ Futó Dezső: *Önéletírás, világlátás*, Budapest, Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, 1995, 145. Futó Dezső – a korábbi kisgazda majd függetlenségi párti politikus – az ötvenes években a Kozma utcai börtönben találkozott az elítélt plébánossal és a tanítóval, akik – mint írja –, „oda lyukadtak ki, hogy maga a Pócsperri, mintha nem is miattuk történt volna”, hanem a kommunista párt „a közvélemény felé akart példát statuálni”. Uo. 146.

⁶⁴⁵ A rendszerváltás után Pócsperiben kiadott kötet így foglalja össze a településen történeteket: „1948. június 3-án este 9 óra és éjjél között a pócsperri községháza (volt Irinyi kúria) udvarán eldőrdült két puskalövés. A második lövés kioltotta Takács Gábor, szolgálatban lévő rendőr életét. Az ügy kivizsgálása céljából – órákon belül – megérkezett Debrecenből (Péter Gábor vezetésével) a frissen szervezett ÁVH többszáz főből álló egysége, amelyik megkezdte az ügy felderítését. A pihent mancsok ütése, szöges csizmák rúgásai, és a gumibotok puffanásai oly’ eredményesek voltak, hogy ez az ügy néhány napon belül »tisztázódott!« A veréstől szagatott sebek még levedztek, a véraláfutások ekkor kezdtek feketedni a perri emberek százainak testén, amikor Olty Vilmos, a Rögtönítélő Bíróság elnöke, 8 nappal később, vagyis 1948. június 11-én Budapesten ez ügyben már ítéletet hirdetett. Királyfalvi (Kremper) Miklóst még aznap kivégezték, a többi »főbűnös« mögött pedig évekre, évtizedekre, avagy életfogytiglanra csattant a zárka ajtaja.” Vö. *Pócsperri*. Pócsperri, 1992., 7.

⁶⁴⁶ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 517.

Noha Rákosi úgy fogalmazott a Pócsperiben június 3-án történt eseményekről, hogy „az esetet az ország elé tártuk”, a Szabad Nép csak június 6-án tudósított a történésekről. Ekkor azonban több írás is megjelent a kommunista napilapban az eseményekhez kapcsolódóan, sőt a lap címlapján csak a pócspereti eset szerepelt. Itt olvasható Révai József Pócspertri című írása, amely nem csak a konkrét esettel foglalkozott, hanem tágabb keretekbe helyezte a községben történteket. A bakonykúti eset után ismét utalások történtek a két világháború közti időszakra, hiszen Révai a következőképpen fogalmazott: „A pap és a vele egyhúron pendülő néhány zsirosparaszt, 70 holdas gazda, népnúzó malomtulajdonos, meg egy-két, a Horthy-időkből megmaradt vitéz és volt katonatiszt: ez volt az a réteg, amely Pócspertrin vívta a harcot az egyházi iskolák államosítása ellen.”⁶⁴⁷ Mint már a bakonykúti esetről is megfigyelhető volt, Révai vezércikkében is megjelent egy újfajta elem az egyházellenes propagandában. Eszerint a két világháború közötti időszakot teszi felelőssé „a fekete reakció” miatt, amely – mint Révai írta – „szövetkezik itt a régi rend úri híveivel, a demokrácia feudális és fasiszta ellenségeivel és közösen fogják be szekereikbe, használják fel sötét céljaikra a falu népének kulturális és politikai elmaradottságát.”⁶⁴⁸ A kommunista ideológus kifejezéseiben az egyház már nem csupán önmagában számít ellenségnek, hanem további „reakciós” rétegekkel „szövetkezik”.

Révai József június 6-án megjelent vezércikkében határozottan kijelentette, hogy „mindenki, akit illet, értsen a szóból: a demokrácia sokáig türelmes volt, még az uszító klérussal szemben is, de ennek a türelemnek immár vége.”⁶⁴⁹ A kommunista politikus megfenyegette – nemcsak a pócspertri „bűnösöket”, hanem – az egész egyházat is, továbbá a statáriális bíraskodás és a köztársaság védelméről szóló törvény érvényességére⁶⁵⁰ hivatkozott. Révai a pócspertri esetet is felhasználta retorikájában Mindszenty ellen, hiszen írásában a katolikus egyházfőt tette felelőssé a történetek miatt, és újból megfenyegetve a katolikus egyházat – a szerző szerint a „sötétség gonosz erői”-t –, kijelentette, hogy „letörjük

⁶⁴⁷ Pócspertri, *Szabad Nép*, VI. évf., 128. sz., 1948. június 6., 1. Vö. Révai József: *Éltni tudtunk*, 306-312.

⁶⁴⁸ Uo.

⁶⁴⁹ Uo.

⁶⁵⁰ 1946. március 12-én fogadta el az országgyűlés az 1946. évi VII. törvényt a „demokratikus államrend és köztársaság büntetőjogi védelméről”. A törvény 1. §. a következőket tartalmazza: „(1) Büntetendő, aki a Magyar Népköztársaság Alkotmányában meghatározott népi demokratikus államrend vagy népköztársaság megdöntésére irányuló cselekményt követ el, mozgalmat vagy szervezkedést kezdeményez, vezet, vagy azt lényeges anyagi támogatásban részesíti.” *Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945–1958*, 1. köt., Budapest, 1960, 32. Az 1946-ban alkotott törvény a kommunisták kezébe hatásos eszközt adott a velük szemben állókkal történő leszámolásra.

a zendülésre uszító fekete reakciót!”.⁶⁵¹ Révai cikke már előrevetítette a hatalom által bűnösnek ítélt személyek sorsát.

A június 6-i Szabad Nép címlapján a Révai-írás mellett összefoglalás – tulajdonképpen a kommunisták állásfoglalása – olvasható a Pócsperiben történekről. Ennek utolsó bekezdéséből megtudható, hogy az „államvédelmi osztály értesítette az ügyészséget, hogy a statáriális tárgyalás lefolytatására szükséges intézkedéseket tegye meg.”⁶⁵² Emellett a lap Ortutay Gyula kultuszminiszter Mindszentyhez szóló nyílt levelét is ismertette. Ez arról tanúskodik, hogy már a kormány tagjainak szóhasználata is egyre fenyegetőbbé és keményebbé vált. Ortutay szerint államosítás elleni „dicstelen agitáció” folyik a „papi szószékről”, és „nyíltan reakciós, sőt fasiszta jelszavak” használatával próbálnak szembeszállni „a magyar demokráciával”. A miniszter ebben a levelében kérte Mindszenty bíborost, hogy szüntesse meg a „demokrácia ellen folyó minden agitációt”.⁶⁵³ Olyan esettel kapcsolatban vonták felelősségre az egyházi vezetőt, amelyben közvetlenül nem volt érintett. Ortutay szóhasználatában érződött, hogy egyre feszültebbé vált a belpolitikai helyzet.

A Pócsperiben történekrrel kapcsolatban június 6. és 8. között cikkek sora jelent meg a Szabad Népben, amelyek mindegyike az egyházi vezetést tette felelőssé a tragédia miatt. A következő címek és alcímek láttak napvilágot: „Vér tapad a fekete reakció kezéhez”, „A pócspertri plébános által felizgatott tömeg tüntetésén egy volt horthysta zászlós meggyilkolta Takács Gábor rendőr őrzetöt”, „A plébános uszít, sikkaszt, feketézik”, „Lelkipásztorság helyett kufárkodás”, „Pócspertrin a »rossz pap« birodalmában”. Ezek és a további címek, amelyek a leegyszerűsítésekkel az olvasok figyelmét hivatottak felkelteni, már eleve sugallták, hogy kiket kell a felelősöknek tekinteni. A június 8-i keddi számból már az is kiderült, hogy a Pócsperiben történekrrel kapcsolatban a belügyminisztériumban értekezletet tartottak, továbbá megtudhatta a korabeli olvasó, hogy „Asztalos János”⁶⁵⁴ plébános ellen szándékos emberölés büntettére felbújtás miatt, Királyfalvi (Kremper) Miklós közellátási tisztviselő ellen szándékos emberölés büntettéért” emeltek vádat, és a statáriális tárgyalás június 10-én lesz. Vásárhelyi Miklós június 6-i riportjában új terminusok jelentek meg az egyházellenes retorikában: „Mindenkinek lakolnia kell, aki résztvett a gyilkos

⁶⁵¹ Pócspertri, *Szabad Nép*.

⁶⁵² Rendőrgyilkosság Pócspertrin, *Szabad Nép*, VI. évf., 128. sz., 1948 június 6., 1.

⁶⁵³ A vallás és közoktatási miniszter levele Mindszenty primáshoz, *Szabad Nép*, VI. évf., 128. sz., 1948. június 6., 1.

⁶⁵⁴ Asztalos János (1910–1995): 1945–1948 között Pócspertri plébánosa, 1948-tól 1956-ig a váci börtön rabja, majd emigrált. <https://www.nevponth.hu/palyakep/asztalos-janos-00ec5> (Megtekintés: 2021. február 26.)

tüntetésben, de elsősorban a horthysta gyilkosnak, az uszító plébánosnak és azoknak a felbujtóknak, akik felsőbb ösztönzésre a kereszténység védelmének hamis ürügye alatt pusztulásba, vérbe és gyalázatba próbálják sodorni a felemelkedő magyar parasztságot.”⁶⁵⁵ A tömegtájékoztatás legfontosabb eszköze a nyelv, hatékonyságát pedig meghatározza, hogy megtalálja-e a megfelelő nyelvhasználatot céljai megvalósítására.⁶⁵⁶ A „lakolnia kell”, a „felbujtó”, a „horthysta”, az „uszító” eddig csak elvétve szerepelt a Szabad Nép egyházakat támadó írásaiban. Az MKP sajtója az említett, leegyszerűsített kifejezéseket tartotta a legmegfelelőbbnek az iskolaállamosítási kampány végén. Emellett az információkat felnagyították, a tényeket torzították, folyamatosan ugyanazt az üzenetet ismételték. A pócspetri eset azt is megmutatta, hogy milyen veszélyes propagandafegyver az ösztűz és a hazugság, és hogyan kapcsolódhat egymáshoz a propaganda és a terror.

A Szabad Nép nagy hangsúlyt fektetett a Pócspetriben történt események részletes, kommunista szemszögből történő bemutatására. Természetesen követendő példaként állítottak olyan egyházi személyeket is, akik a hatalom mellé álltak, és a pócspetri plébánost tették felelőssé az eseményekért.⁶⁵⁷ A statáriális tárgyalás napján Pócspetriért felelni kell! címmel jelent meg vezércikk az MKP napilapjában. A V.[ásárhelyi] M.[iklós] szerzői monogrammal megjelölt cikk szerint „a magyar nép elégtételt követel a példátlan provokációért”.⁶⁵⁸ A kommunista napilap a tárgyalásról is részletesen beszámolt, sőt a vádlottakról készült rajzokat is közölte.

Egy nappal a Pócspetriben történtek után ülésezett az MKP PB, amelynek jegyzőkönyve a következő határozatot tartalmazza: „Olyan községeket, ahol sikerült a hangulatot, vagy a községi testület állásfoglalását az iskolák államosítása ellen fordítani, fel kell keresni és meg kell változtatni a hangulatot. Ahol súlyos kilengések, verekedések történtek, a rendőrség a legerélyesebb magatartást tanúsítsa.”⁶⁵⁹ Ez a döntés minden bizonnyal a pócspetri esetnek köszönhető. A községben június 3-án lezajlott események nyolc nap alatt lezárultak, és már csak néhány nap volt az iskolaállamosítási törvény elfogadásáig. A szabolcsi események gyors megoldása, a kommunista sajtóban történt részletes, elemző és nagy terjedelmű bemutatása egyaránt a kormány érdekeit szolgálták,

⁶⁵⁵ Vér tapad a fekete reakció kezéhez, *Szabad Nép*, VI. évf., 128. sz., 1948. június 6., 3.

⁶⁵⁶ Kiss: *Társadalom és nyelvhasználat*, 255.

⁶⁵⁷ Mindenki felelős, aki a köztársaság ellen uszít, Katolikus plébánosok elítélik a pócspetri pap uszítását; A pócspetri gyilkosság a szabolcsi fekete reakció szervezett mozgósításának eredménye, Demokratikus egyházi személyek szembeszállnak a klerikális uszítással, *Szabad Nép*, VI. évf., 131. sz., 1948. június 10., 3.

⁶⁵⁸ Uo.

⁶⁵⁹ MNL OL 274. f. 3. cs. 149. ő. e.

hogy a lakosságot meggyőzzék az államosítások helyességéről és egyházellenes nézeteket fejthessenek ki. Június 12-én – mintegy az ügy zárásaként – „L[osonczy]g[éza]” tollából A főtárgyalás tanulságai címmel összefoglalást közölt a Szabad Nép, amelynek utolsó bekezdése az iskolák államosítását sürgette: „A statáriális főtárgyalás függőnye legördült: a közvetlen bűnösök elvették méltó büntetésüket. És most már ne késlekedjünk soká: legyen minél előbb törvény a felekezeti iskolák államosítása.”⁶⁶⁰ Az 1948 júniusában Pócspeletriben történtek nemcsak a község jövőbeni életét határozták meg, hanem a hatalom képviselőinek is alapot adtak arra, hogy az iskolák államosítását az egyházak teljes kihagyásával valósítsák meg.

Az újságokban megjelent cikkek, és azok szóhasználata jól mutatja számunkra, hogy az olvasóknak milyen jellegű tájékoztatással szolgáltak a totális hatalomra jutó kommunisták 1948-ban. Ekkortól kezdve az egyhangúsított sajtó tudósításai nem a valóban lényeges hírekről szóltak, és sok esetben a valóságot sem tükrözték. „Az 1949 és 1953 közötti időszak minden szempontból mélypont volt a hazai sajtó és a nyilvánosság történetében a 20. század második felében, az írott sajtó olvashatatlan nyelvezetű hivatalos közlönyök gyűjteményévé vált tekintet nélkül arra, hogy politikai napilapról vagy »szórakoztató« hetilapról volt-e szó.”⁶⁶¹ Kérdés persze, hogy az olvasó ebből mit tudott a saját életére vonatkoztatni. Főleg úgy, hogy a kommunista sajtó rövid idő alatt úgy vált egyre nagyobb körben nyilvánossá és kötelező olvasmánnyá, hogy az olvasók számára idegen lehetett annak nyelvhasználata. Gyarmati György ezt a következőképpen fogalmazza meg: „A Szabad Nép híreinek visszatérő használata a korrajzban nehezen kerülhető meg, ha azt akarjuk érzékeltetni, hogy milyen tartalmú és stílusú volt a kortársakra zúduló, pártosan leegyszerűsítő, propagandacentrikus hírözön, amely alapján a sajtó mindennapjaikban tájékozódni igyekeztek. Annál is inkább, mert annak idején elvárás volt ennek alapján a tájékozottság, illetve annak – esetenként számon is kért – tanúsítása. Az egy más kérdés, hogy a kortárs miként interiorizálta vagy vetette azt össze saját boldogulásával, annak elmaradásával, horribile dictu szükségtelen s gyakorta esztelen – mert a rendszert sem »jobbította« – megpróbáltatásaival, meghurcoltatásaival, kényszerűen elviselt nélkülözéseivel, sérelmeivel és szenvedéseivel.”⁶⁶²

⁶⁶⁰ A főtárgyalás tanulságai, *Szabad Nép*, VI. évf., 133. sz., 1948. június 12., 3.

⁶⁶¹ Valuch: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság, 31.

⁶⁶² Gyarmati: *A Rákosi-korszak*, 470.

7. Protestáns egyházak a kommunista sajtópropagandában 1948-ban és 1949-ben

„Az újesztendő első napján Szakasits Árpád elvtárs, köztársasági elnök az elnöki palota márványtermében fogadta az országgyűlés, a kormány, a diplomáciai testület, a pártok, a népi szervek és társadalmi egyesületek vezetőit, tagjait, akik jókívánságaikat tolmácsolták” – kezdte tudósítását 1949 januárjában a Szabad Nép.⁶⁶³ Az államfői fogadáson az egyházi vezetők, köztük Witz Béla⁶⁶⁴ katolikus érseki helynök, Bereczky Albert⁶⁶⁵ református püspök és Szabó József⁶⁶⁶ evangélikus püspök is részt vett. A protestánsok „hálája” külön alcímet is kapott a beszámolóban, míg a katolikus egyházat negatív értelmezésű alcím jelenítette meg.⁶⁶⁷

„Szabad és jó lelkiismerettel bizonyoságot teszünk arról a háláról, amely szívünkben él amiatt, hogy az evangélium hirdetésének minden lehetősége teljesen szabadon megmaradt a magyar földön, a régi elnyomó rendszer egy szégyenletesen kezdett és súlyos vereségben végződött háborúja után”⁶⁶⁸ – hangsúlyozta Bereczky Albert a Szabad Nép tudósítása szerint, majd az ország újjáépítéséről, és az abban vállalt keresztyén szerepről szólt, és hozzátette: „Az elmúlt év e tekintetben irányt szabó jelentőségű ténye, hogy egyházaink a magyar kormányzattal kötött egyezményeikben az egyház és állam békés és egész népünk számára gyümölcsöző jó viszonyának alapjait lerakták. Megragadjuk az alkalmat, hogy a kormány jóindulatát és segítőkészségét egyházaink munkájának szabadsága biztosításában és támogatásában ismételten elismerjük.”⁶⁶⁹ Bereczky tehát a kormány egyházpolitikáját méltányolta, az 1948-as év döntéseit – amelyek szerint a politika részéről egyházi vezetőket

⁶⁶³ Változatlanul mindent megteszünk, hogy a katolikus egyház hivatalos vezetése se álljon szembe a népi demokráciával – mondotta Szakasits elvtárs az újévi fogadáson, Az országgyűlés, a kormány, a pártok, tömegszervezetek és a diplomáciai testület képviselői a köztársasági elnöknel, *Szabad Nép*, VII. évf., 4. sz., 1949. január 4., 1.

⁶⁶⁴ Witz Béla (1889–1962): kanonok, érseki helytartó, Teleki Pál és Mindszenty József gyóntatója. Vö. <http://lexikon.katolikus.hu/W/Witz.html> (Megtekintés: 2021. március 14.)

⁶⁶⁵ Bereczky Albert (1893–1966): 1948-tól 1958-ig a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, a konvent és a zsinat vezetője, az Országos Béketanács és a Hazafias Népfront elnökségének tagja. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/bereczky-albert-74B3A/> (Megtekintés: 2021. március 14.)

⁶⁶⁶ Szabó József (1902–1982): 1948-tól 1952-ig a Dunáninnyi Evangélikus Egyházkerület püspöke. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szabo-jozsef-77CF1/> (Megtekintés: 2021. március 14.)

⁶⁶⁷ Bereczky Albert püspök a protestáns egyházak hálájáról, valamint A katolikus egyház legfőbb vezetőin múlott, hogy nem jött létre a megegyezés, *Szabad Nép*, VII. évf., 4. sz., 1949. január 4., 2.

⁶⁶⁸ Változatlanul, 2.

⁶⁶⁹ Uo.

mondattak le, államosították az iskolákat és egy be nem tartott egyezményt írtak alá – a jó viszony alapjaként értékelte. Szakasits válaszában követendő példaként utalt a protestáns egyházak magatartására, amely „mutatja, hogy a magyar demokráciával nemcsak lehetséges, hanem szükséges is a megegyezés, ha csak egyesek népellenes elvakultságaikban nem akarják országukat, de ugyanakkor egyházukat is romlásba taszítani.”⁶⁷⁰ A lap tudósításából az is kiderült, hogy Bereczky Albert nemcsak Szakasitsnál, hanem Dobi Istvánnál⁶⁷¹ is járt, hogy a miniszterelnököt is köszöntse az újesztendő alkalmából.

Néhány nappal később a Szabad Nép kommunista napilap, valamint Az Út című református hetilap egyaránt hosszabban is közölte Bereczky beszédét és Szakasits választát.⁶⁷² Mindez változást jelentett a kommunista napilapban és az egyházi sajtóban. Korábban nem volt olyan református egyházi vezető, akinek az előadását ekkora terjedelemben és nagy főcímmel közzé tették volna a Szabad Népben. De az is figyelemre méltó, hogy a református hetilap nemcsak a protestáns egyházaknak címzett köztársasági elnöki választ közölte, hanem a katolikus egyház képviselőjéhez intézett bírálatait is – szó szerint.

De hogyan is jutottak el a protestáns egyházak Bereczky Albert Szabad Népben megjelent előadásáig? Hogyan alakult a kommunista központi sajtóban a református egyház megjelenése 1948-ban, és milyen háttére volt mindennek? Erre a Szabad Nép és a levéltári források adnak számunkra választ.

7. 1. Egyházi vezetők a Szabad Népben 1948 tavaszán

1948 tavaszán – miközben egyre erősödött az iskolaállamosítási és a Mindszenty-ellenes kampány – megindult a protestáns egyházak elleni támadás, ezzel egy időben a hatalommal megegyezésre hajló egyházi vezetők és képviselők szerepeltetése a sajtóban – és „több hónapon át folyt az egyházak lejárata”.⁶⁷³ Mindeközben pedig az egyes felekezetek

⁶⁷⁰ Uo.

⁶⁷¹ Dobi István (1898–1968): 1945–1947 között államminiszter, közben 1946-ban földművelésügyi miniszter, 1947-től a Kisgazdapárt elnöke, 1948-tól 1952-ig földművelésügyi miniszter, majd miniszterelnök, minisztertanács elnöke, 1952-től 1967-ig az elnöki tanács elnöke. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/d-750BB/dobi-istvan-75227/> (Megtekintés: 2021. március 14.)

⁶⁷² A magyar demokrácia mindenben támogatja az egyházak munkáját Bereczky Albert református püspök előadása, *Szabad Nép*, VII. évf., 7. sz., 1949. január 9., 5.; Egyházak képviselői az államfő előtt, *Az Út*, II. évf., 2. sz., 1949. január 9–15., 5.

⁶⁷³ Horváth: *A református iskolák államosítása*, 139.

egymással szembeállításának kísérlete is megkezdődött. Ezt jól jelzi, hogy a Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottsága 1948. február 19-én megbízta Nagy Imrét⁶⁷⁴, hogy „tegyen lépéseket a református egyháznak a Mindszenty-ellenes harcba való bekapcsolása érdekében.”⁶⁷⁵

7. 1. 1. „A megbékélés hívei és ellenségei”

A Szabad Nép 1948. március 21-i száma címlapján közölte Losonczy Géza A megbékélés hívei és ellenségei című vezércikkét, amelynek elején a szerző Szabó József dunáninnyi evangélikus püspök székfoglaló beszédére hivatkozott. Az új püspök szerint „az állam fokozottan jóindulatú az anyagiak tekintetében s hite megvallásáért és gyakorlásáért még senkinek sem lett bántódása az új rendszerben.”⁶⁷⁶ A salgótarjáni püspöki beiktatáson megjelent Mihályfi Ernő tájékoztatói és külügyminiszter is, aki nyílt támadást intézett az egyházak ellen: „A protestantizmus előtt nyitva áll a lehetőség csatlakozni a demokratikus erők nemzeti frontjához. Az egyházon belül egyetlen kérdést kell előbb rendezni, a világi vezetés kérdését. Az egyház hivatalosan sohasem politizált, de politikai színét megadták azok a világi vezetők, akik az uralkodó osztály exponált képviselőiből kerültek ki. A forradalom átalakította az egész magyar társadalom képét, csak egy helyen nem következett be őrsváltás: a protestáns egyházak világi felügyelői karában. S ez az, ami jogos bizalmatlanságot kelt az egyház iránt.”⁶⁷⁷ A hatalom tehát megtalálta a protestantizmuson belül is azt a pontot, ahol megindíhatta a támadást. De amint a katolikus egyházon belül Mindszenty hercegprímás volt az a személy, aki ellen hadjáratot folytattak, a protestáns egyházakon belülről Lázár Andor, a Dunamelléki Református Egyházkerület főgondnoka lett az első áldozat. Mihályfi beszédében éles támadást indított Lázárral szemben. Losonczy Géza cikkében Mihályfi beszédéről csak annyit közölt, hogy ismertette a budapesti

⁶⁷⁴ Nagy Imre (1896–58): 1944-től az MKP, majd MDP KV és PB tagja, 1944-től 1946-ig földművelésügyi, majd belügyminiszter, 1948-ban az Országgyűlés elnöke, 1950–52 között élelmezési majd begyűjtési miniszter, 1953 és 1955 között miniszterelnök, 1956-ban újra miniszterelnök, a Kádár-kormány alatt halálra ítélték, majd 1958-ban kivégezték. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/n-ny-76F7D/nagy-imre-76FE3/> (Megtekintés: 2021. március 14.)

⁶⁷⁵ MNL OL 274. f. 3. cs. 132. ö. e. MKP PB ülésének 1948. február 19-i jegyzőkönyve

⁶⁷⁶ Losonczy Géza: A megbékélés hívei és ellenségei, *Szabad Nép*, VI. évf., 67. sz., 1948. március 21., 1.

⁶⁷⁷ Ladányi Sándor: Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról, in Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990. Tanulmányok*, Sárospatak, 1999., 110.

evangélikus egyházmegye legutóbbi határozatát, amelyben az egyház vezetőségét kéri a lelkesi testület, hogy „tegyen sürgős lépéseket az államhoz való viszony rendezésére”.⁶⁷⁸

Losonczy nem idézte a református egyház vezetője elleni konkrét támadást, de üdvözölte az evangélikusok salgótarjáni állásfoglalását, amely szerinte a katolikusok és a reformátusok számára is példát mutat. A szerző úgy gondolta, hogy „számos jel mutat” a megegyezés felé, amelyek közül egyik az Élet és Jövő református hetilap Egyház és állam című cikksorozatának megjelenése. A cikksorozatban – amelynek szerzőit „a jóindulat szelleme vezette” – szerepelt többek között az is, hogy a református egyháznak kötelessége elismerni és tiszteletben tartani az államformát, „az állam vezetőiért imádkozni, tagjait a hatályos törvényeknek való engedelmességre buzdítani; a demokráciát, az emberi együttélés legmagasabb formáját, szívvel és lélekkel támogatni”. Losonczy hangsúlyozta, hogy az állam részéről megvan a jóindulat, és olyan „katolikus missziós papokat” idézett, akik „ellepték” az „ország számos megyéjét”, és sok helyen „szemérmetlen és útszéli módon uszítanak a népi demokrácia ellen”. A szerző szerint ilyen uszítónak minősül a „Nem bízhatunk más népekkel kötött barátsági szerződésben” – idézett mondat is. Losonczy Géza vezércikke egyik irányba fenyegetéssel, másik irányba pedig biztatással zárult: „Az egyházi reakcióra is az a sors vár, ami a pártpolitikai reakcióra: az elszigetelődés és elsorvadás. A magyar egyházak érdeke azt követeli, hogy a vallás és a reakció szétválasztása minél hamarabb és minél fájdalommentesebben menjen végbe. Ennek meg kell történnie, s azoké a jövő, akik ezen munkálkodnak.”⁶⁷⁹

A Losonczy-cikkkel egy napon jelent meg tudósítás a Szabad Népből az evangélikus egyház Deák téri templomban tartott centenáriumi záróünnepélyéről, amelyen részt vett Tildy Zoltán köztársasági elnök, Mihályfi Ernő és Ortutay Gyula miniszterek. A rendezvényen Kapi Béla⁶⁸⁰ püspök olvasta fel az evangélikusok állam és egyház viszonyának rendezésével kapcsolatos nyilatkozatát.⁶⁸¹ Egy másik eseményről is tudósított a Szabad Nép, amelyen szintén Mihályfi Ernő tartott beszédet. A Független Kisgazdapárt pécsi centenárius ünnepségén a miniszter értékelte a Deák téri templomban elhangzottakat, és mint mondta, az „evangélikus egyház ősi tradícióihoz híven teljes erejével a demokrácia

⁶⁷⁸ Losonczy: A megbékélés hívei és ellenségei, 1.

⁶⁷⁹ Uo.

⁶⁸⁰ Kapi Béla (1879–1957): 1916-tól dunántúli evangélikus püspök, az egyházüldözés elleni tiltakozásul 1948-ban lemondott és nyugdíjba vonult. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyarorszag-a-masodik-vilaghaboruban-lexikon-a-zs-F062E/k-F0A98/kapi-bela-F0AA5/> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁸¹ Az evangélikus egyház nyilatkozata: Örömmel állapítjuk meg, hogy egyházunk szabadon gyakorolja szolgálatát, *Szabad Nép*, VI. évf., 67. sz., 1948. március 21., 2.

mellé áll”.⁶⁸² Az evangélikus egyház vezetői tehát elkötelezték magukat a hatalom mellett, és ez a nyilatkozatot követően történt új püspök kinevezésében is megmutatkozott.

Március végén az unitárius egyház is nyilatkozatot tett. A Szabad Nép idézte Csiki Gábor⁶⁸³ püspöki helynök és Gál Jenő⁶⁸⁴ főgondnok Ortutay miniszterhez küldött beadványát. A beadványban az unitárius egyház kifejezte örömét, amiért az állam és egyház viszonyát „a lelkiismereti szabadság elve alapján, kölcsönös megegyezés útján közmegnyugvásra akarja rendezni”, és az unitárius egyház, mint régi történelmi egyház „készséggel csatlakozik azokhoz az egyházakhoz, amelyeknél ez a kezdeményezés megértő visszhangra talált és amelyek e fontos kérdés mielőbbi rendezését kívánják.”⁶⁸⁵ A Szabad Népben az iskolák államosításáig ez az egyetlen írás, amely az unitárius egyház állásfoglalását közli, de ebben a cikkben minden lényeges információ megtalálható ennek a felekezetnek a hatalomhoz fűződő viszonyáról. Hogy az olvasó számára az unitárius nyilatkozat megerősítést nyerjen, ugyanebben a rövid cikkben a reformátusokra vonatkozó nyilatkozat is olvasható, amelyet Muraközy Gyula⁶⁸⁶ lelkész, püspökhelyettes fogalmazott meg. Ravasz helyettesétől „az egyik délelőtti lapban” megjelent állásfoglalást idézte a Szabad Nép: „Muraközy Gyula hangoztatta a lap munkatársának: »A mi eszményünk a szabad állam mellett a szabad egyház. Az állam és az egyház közötti ellenséges viszonynak mindkét fél csak kárát látja. Az állam anyagi síkon ugyanarra törekszik, amit az egyház lelki vonalon elősegít: a nép felemelkedése. A református egyház számára az állammal való megegyezés könnyű, mert a bibliai tanítás pontosan meghatározza a következő utat: az államé a hatalom, az egyházé a kulcsok a láthatatlan világ ajtajához«”.⁶⁸⁷ A lelkészi főjegyző nyilatkozata már előrevetítette a legnagyobb magyarországi protestáns egyház későbbi

⁶⁸² Az evangélikus egyház teljes erejével a demokrácia mellé áll, *Szabad Nép*, VI. évf., 68. sz., 1948. március 23., 5.

⁶⁸³ Csiki Gábor (1891–1965): 1947-től 1957-ig unitárius esperes, püspöki helynök, az állammal kötött egyezmény egyik aláírója. Vö. <http://missziohaz.hu/szemelyek/csikigabor.htm> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁸⁴ Gál Jenő: 1947-től 1961-ig unitárius főgondnok. Vö. <http://tudastar.unitarius.hu/1951-2000/400ev/puspokok.htm> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁸⁵ „Megegyezés a lelkiismereti szabadság alapján”, Az unitárius egyház állásfoglalása, *Szabad Nép*, VI. évf., 73. sz., 1948. március 28., 6.

⁶⁸⁶ Muraközy Gyula (1892–1961): 1932-től 1955-ig, majd 1957-től 1961-ig budapesti Kálvin téri református lelkész, 1946–1959-ig dunamelléki püspökhelyettes, 1957-től 1961-ig a Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának főtájkára, a Református Élet, az Élet és Jövő, a Theologiai Szemle szerkesztője, Vö. <http://intezet.nori.gov.hu/nemzeti-sirkert/budapest/farkasreti-temeto/murakozy-gyula/>; <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/m-76AF9/murakozy-gyula-76F57/> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁸⁷ „Megegyezés a lelkiismereti szabadság alapján”, *Szabad Nép*, 6.

állásfoglalásait, és ezután megkezdődött a megegyezés mellett álló református egyházi vezetők nyilatkozatainak kommunista sajtóbeli megjelenése.

1948. április 1-jén letartóztatták Lázár Andor főgondnokot, majd miután az Andrassy út 60.-ban többször kihallgatták, hazaengedték. Kiderült, hogy Rákosi egykori letartóztatásában nem volt szerepe, de ennek ellenére másnap lemondott. Április 3-án kishírben a Szabad Nép is beszámolt a lemondásáról.⁶⁸⁸ Nagy nyomás nehezedett Ravasz Lászlóra is. 1948. március 31-én Veres Péter honvédelmi miniszter és Dobi István felkeresték a dunamelléki püspököt, és lemondásra szólították fel. Hasonló céllal jártak nála április elején egyházi személyek is: Bereczky Albert, Victor János⁶⁸⁹ és Karl Barth⁶⁹⁰ svájci teológus. Ravasz elmondta, hogy az év végén visszavonul a püspökségtől. Rákosi nem fogadta el Ravasz maradását, és április 14-én személyesen találkozott a püspökkel. A találkozóra Pap László⁶⁹¹ így emlékszik vissza: „A délelőtt folyamán [április 15.] a Püspök úr kéretett magához. Amikor bementem hozzá, mindjárt láttam, hogy valami történt, mert nagyon összetörtnek látszott, s a hangja is erősen fátyolozott volt. Néhány lényegtelen kérdés után rátért a lényegre, megkérve, hogy beszélgetésünkről senkinek ne mondjak semmit. Elmondotta, hogy az őszre tervezett lemondását kénytelen a viszonyok alakulása következtében előbb megtenni.”⁶⁹²

Ravasznak távoznia kellett, hiszen az iskolák államosításának végrehajtásakor már másnak kellett a református egyház élén állnia. Ravasz április 28-án a konvent, április 30-án a zsinat lelkészi elnöki tisztségéről mondott le, majd május 11-én a dunamelléki püspöki széket is átadta.⁶⁹³ Miután lemondatták, Révész Imre lett a konvent és a zsinat elnöke, a

⁶⁸⁸ Lemondott Lázár Andor a dunamelléki református egyházkerület főgondnoka, *Szabad Nép*, VI. évf., 77. sz., 1948. április 3., 2.

⁶⁸⁹ Victor János (1888–1954): 1932-től 1949-ig a budapesti Szabadság téri református egyházközség lelkipásztora, 1949-től haláláig teológiai tanár, a Református Egyház szerkesztője. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/v-78466/victor-janos-78664/> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁹⁰ Karl Barth (1886–1968): nemzetközi hírű svájci teológus, Vö. <https://www.britannica.com/biography/Karl-Barth> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁹¹ Pap László (1908–1983): 1947–57 között a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanára, dékánja, 1957-ig dunamelléki püspökhelyettes. Az 1956-os református egyházi megújulási mozgalomnak. Egyik vezetője, majd eltávolították tanári állásából és dékáni tiszteből, 1958-tól 1963-ig a Tolna megyei Murga egyházközségében segédlelkész. Vö. http://www.kre.hu/portal/images/életutinterju/korsos_istvan_életutinterju.pdf (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁹² Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*, szerk. Bárczay Gyula, Bern – Budapest, EPMSZ, 1992, 63.

⁶⁹³ Ladányi: Vázlatos történelmi áttekintés, 112.

tényleges vezetés pedig Bereczky Albert kezébe került.⁶⁹⁴ Ravasz lemondatásáról a Szabad Nép hírt közölt, más rövid hírek, hirdetések között, karikatúra alatt elhelyezve.⁶⁹⁵

7. 1. 2. A megegyezés egyházi támogatói a kommunista sajtóban

A Szabad Népben április 2-án megjelent egy rövid írás, amely Enyedy Andor⁶⁹⁶ tiszáninnyi református püspök Kis Újságban megjelent Egyház és demokrácia című írását idézte. A református püspök „hangoztatja cikkében: »Református egyházunk a demokráciával elvi közösségben van. Egyházunk demokratikus berendezkedésénél és szelleménél fogva nemcsak rokonszenvvel nézi a gazdasági és politikai demokráciát, hanem kész azt minden erejével támogatni, segíteni, kibontakozását és érvényre jutását előmozdítani.«”⁶⁹⁷ Enyedy Andor cikkében a megegyezés híveként jelent meg, aki „segítő jobbot” kíván nyújtani az állam képviselőinek.

A tiszáninnyi református püspök írásának volt előzménye. 1948. március 9-re Enyedy Andorral megbeszélést hivatott össze Sárospatakra Kovács Máté⁶⁹⁸, a kultuszminisztérium államtitkára. Az államtitkár hangsúlyozta, „hogy a népi demokrácia és a polgári demokrácia között a harc eldőlt, és most már minden felelős tényező csak azon gondolkozhat és munkálkodhat, hogy a népi demokráciát hogyan tudjuk minél teljesebb mértékben kifejleszteni. Hangsúlyozta az egyház és az állam problémái rendezésének szükségességét, a népi demokrácia művelődéspolitikai igényeit az egyházi oktatási intézményekkel szemben.” Kovács Máté konkrétan is megfogalmazta, szükséges, „hogy valamennyi intézmény tervszerűen beilleszkedjék a magyar népi demokrácia

⁶⁹⁴ Vö. Pap: *Tíz év*, 64.

⁶⁹⁵ „Dr. Ravasz László, a magyarországi református egyház lelkeszi vezetője, az egyetemes konvent és az országos zsinat elnöki állásáról lemondott. Az éppen üléselő konvent a lemondást elfogadta és az elnöki teendők végzésével megbízta Révész Imre tiszántúli püspököt, a konvent jelenlegi alelnökét. Az állás végleges betöltése a következő évben esedékes általános tisztújítás során történik. Ravasz László lemondását jelenlegi egészségi állapotával indokolta, de kijelentette, hogy bizalommal tekint az egyház és az állam közt meginduló tárgyalásokra és ígéretekre, valamint pásztori szolgálatával egészsége helyreállása után ő maga is részt kíván venni abban a munkában, amelyet az egyházak és a magyar demokrácia közösen végeznek a magyar nép életében.” Lemondott Ravasz László püspök, a református konvent elnöke, *Szabad Nép*, VI. évf., 99. sz., 1948. április 29., 4.

⁶⁹⁶ Enyedy Andor (1888–1966): sátoraljaújhelyi, majd miskolci lelképásztor, 1942–1952 között tiszáninnyi református püspök. Vö. <https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/e-e-7530E/enyedy-andor-753C1/> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁶⁹⁷ „Egyházunk kész minden erejével támogatni a magyar demokráciát”. Enyedy Andor református püspök az egyház és demokrácia elvi közösségről, *Szabad Nép*, VI. évf., 76. sz., 1948. április 2., 3.

⁶⁹⁸ Kovács Máté (1906–1972): parasztpárti politikus, 1945-től a kulturális minisztérium államtitkára, 1949-től 1956-ig a debreceni egyetemi könyvtár vezetője. Vö. <http://konyvtartudomany.elte.hu/TORTENET/kovacs.html> (Megtekintés: 2021. március 30.)

művelődéspolitikájába.”⁶⁹⁹ A minisztérium államtitkára Sárospatakon tehát hangoztatta az iskolák államosításának tervét. Enyedy Andor tiszáninneri püspök, mint a megbeszélés szervezője, minden bizonnyal már ekkor a kormány politikáját támogatta, ezen elkötelezettségéről a *Kis Újság* vezércikkében tett tanúbizonyságot. „Hogy erről a kérdéstről ma annyi eszmecsere folyik és egyik nyilatkozat a másik után jelenik meg: annak oka nemcsak az, hogy az egyház és demokrácia egészséges viszonyulása az érdeklődés homlokterébe került. Ennek oka az a belátás, méginkább az a megérzés, hogy az állam és az egyház, a népnek két hivatott és felelős gondozója éppenúgy nem játszhatnak haragszomrádot egymással a nép, egymás és a saját súlyos veszteségük nélkül. Ezért szólok a kérdéshez a jelen sorokban én is”⁷⁰⁰ – indokolta egyház és demokrácia (valójában a magyar kormány) együttműködéséről szóló írását Enyedy. Ehhez kapcsolódhat az is, hogy április 21-én a *Szabad Nép* idézte a Magyar Értesítő című protestáns lapot, amelyben Rákosi Mátyás április 4-én tartott sárospataki beszédét kommentálta Enyedy Andor. A püspök „kinyilatkoztatta, hogy »szívünk és ajtónk mindenki előtt nyitva áll. Aki úgy érzi, hogy szüksége van reánk, az üljön le velünk a jóakarató megértés jegyében tárgyalni és győzzön meg bennünket. Mi ígérjük: mindannak, ami féltőn szeretett magyar népünk igaz javát szolgálja, tevékeny munkatársai leszünk a jövőben is«”.⁷⁰¹

A kormány a tavasz során harmadszor is megjelent Zemplénben. Ezúttal április 4-én Sárospatakon Rákosi Mátyás miniszterelnök-helyettes mondott beszédet. A *Szabad Nép* címlapon tudósított az eseményről, Több mint százezer ember előtt beszélt Rákosi Mátyás címmel, és közölte a pártvezető beszédét. A lap szerint az MKP vezetője az „egytálételes közebeden” úgy fogalmazott, hogy „megint fordult egyet a magyar történelem lapja.”⁷⁰²

A Magyar Kommunista Párt a Bodrog-parti városban tartotta gyűlését, majd a párt főtitkára miniszterelnök-helyettesként ismét ellátogatott a református főiskolára. Rákosit Enyedy Andor püspök és Urbán Barna⁷⁰³ főiskolai közigazgató köszöntötték. „A népi demokrácia tiszta eszméinek mi nemcsak hirdetői, hanem őseink nemes hagyományainak, a legnagyobb sárospataki diáknak, Kossuth Lajosnak szellemében megvalósítói is kívánunk lenni” – fogalmazott Urbán, majd „közölte, hogy a Református Főiskola vezetői

⁶⁹⁹ Ladányi: Vázlatos történelmi áttekintés, 113.

⁷⁰⁰ Egyház és demokrácia, *Kis Újság*, II. évf., 76. sz., 1948. április 2., 1.

⁷⁰¹ A protestáns egyház Rákosi elvtárs sárospataki gyűléséről, *Szabad Nép*, VI. évf., 92. sz., 1948. április 21., 3.

⁷⁰² Több mint százezer ember előtt beszélt Rákosi Mátyás, *Szabad Nép*, VI. évf., 79. sz., 1948. április 6., 1.

⁷⁰³ Urbán Barna (1897–1985): a sárospataki főiskola közigazgatója. Vö. <http://archivum.sarospatok.hu/nevezetessegek/urban.htm> (Megtekintés: 2021. március 30.)

tárgyalásokat folytattak Aczél György⁷⁰⁴ elvtárs, országgyűlési képviselővel s e tárgyalások eredményeképpen mind határozottabban bontakoznak ki a református vezetők előtt, a magyar nép szellemi újjáépítésében, a munkaversenyben való részvételnek, a dolgozókkal való együttműködésnek szociális és kulturális feladatai.”⁷⁰⁵ A tudósítás arra utalt, hogy a pataki találkozón jelen lévő egyházi vezetők teljes támogatásukról biztosították a kormányt, ezzel együtt a kommunista pártvezetést is.

Hogy Rákosiira nagy hatással volt ez a nagygyűlés, arról visszaemlékezése is tanúskodik: „Én április 4-én Sárospatakon voltam, ahova pártunk hatalmas nagygyűlést hívott össze, melyre a szomszéd megyékből különvonaton is érkeztek résztvevők. [...] Majd két évtizede ennek a nagygyűlésnek, de még ma is magam előtt látom a hatalmas, mindent betöltő néptengert, a falusi nők szín pompás csoportjait, a zsenge tavaszi zöldben pompázó ligetet. A gyűlést alig lehetett megkezdeni, mert egyre jelentkeztek az ajándékot hozó delegációk, akik kisbáránytól friss cipőig a legváltozatosabb dolgokkal kedveskedtek. Lehetetlen volt őket oda nem engedni az emelvényre, mert mindegyik küldöttség azzal érvelt, hogy szigorú utasítása van az ajándékok és a hozzájuk fűzött üzenet átadására.”⁷⁰⁶ Rákosi a nagygyűlésen beszélt az országot és a pártot érintő aktualitásokról, így az egyházak és az állam viszonyáról is. A pártfőtitkár hangsúlyozta: „Most már mindenki számára világos, hogy a magyar nép a demokrácia köré tömörül, és ez a felismerés egyre inkább kezd utat törni még az olyan egyházi körökben is, amelyek szinte az utolsó időkig ellenségesen álltak a népi demokráciával szemben. A hívők zöme eddig is a mi táborunkban, a demokrácia táborában állt, de most már az egyházfők közül is egyre többen kezdik belátni, hogy eddigi álláspontjuk helytelen, káros, és hogy nem lehet visszafordítani a történelem kerekét, és meg kell találni a demokráciával való békés együttélés módjait.”⁷⁰⁷

Rákosi az egyházakra vonatkozóan utalt arra, hogy az – elsősorban a protestáns – egyházakban már egyházfők is a hatalom törekvései mellé álltak. Az MKP vezetőjének beszédében is jelen volt az ország kétfelé osztása a demokrácia híveire és ellenségeire. Rákosi sárospataki gyűlésére április 21-én is visszatért a Szabad Nép, hiszen idézte a Magyar Értesítő című protestáns lap közleményét. A közlemény megfogalmazta, hogy a „pataki nagy

⁷⁰⁴ Aczél György (1917–1991): 1946-tól 1948-ig az MKP Zemplén Megyei Bizottság titkára, 1956 után az MSZMP egyik vezetője, a kádári kultúrpolitika kidolgozója. Vö. <https://neb.hu/asset/phpWVn8Gf.pdf> (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁷⁰⁵ A református vezetők nemcsak hirdetői, hanem megvalósítói akarnak lenni a népi demokrácia tiszta eszméinek, *Szabad Nép*, VI. évf., 80. sz., 1948. április 7., 2.

⁷⁰⁶ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 495.

⁷⁰⁷ Uo., 497.

napból a mi emlékezetünkben az a tény maradt meg leginkább, [...] hogy Rákosi Mátyás miniszterelnökhelyettes szakított rá időt, hogy főiskolánk tanári karával, és lelkipásztoraival találkozassék”.⁷⁰⁸

De nemcsak a református egyházban erősödtek meg a megegyezés hívei. Április 22-én Budapesten, az Üllői úti Luther-otthonban Radvánszky Albert⁷⁰⁹ elnökletével ülést tartottak az evangélikus egyház presbiterei a püspökök jelenlétében. Radvánszkyt felhatalmazták, hogy tárgyalásokat folytasson a hatalom képviselőivel „az állam és az egyház viszonyának minél barátságosabb és minél eredményesebb rendezésére.”⁷¹⁰ A Szabad Nép tudósításában részleteket közölt az evangélikus egyház nyilatkozatából. Ezek a zavartalan egyházi szolgálat teljesülését, továbbá az egyház és állam viszonyának rendezését hangsúlyozták. Az evangélikus egyház döntéséről Rákosi is szólt mezőhegyesi beszédében, amelyben szembeállította egymással a legnagyobb keresztyén felekezeteket: „Nemrégiben, mint ismeretes, az evangélikus egyház hivatalos képviselői kiállottak a népi köztársaság mellett és javasolták a tárgyalások megkezdését. Hasonló magatartást tanúsít a református egyház is és egyre több jel mutat arra, hogy a katolikus egyházban is szaporodik azoknak a száma, akik egészséges, jó viszonyt szeretnének a népi köztársaságban” – fogalmazott Rákosi, aki azt is hozzátette, hogy „ezeknek a száma, legalábbis a katolikus egyház vezetői között, még nem a többség.”⁷¹¹

1948 áprilisában Enyedy Andor püspök többször is helyet kapott gondolataival a kommunista napilapban, mint pozitív példa, de az evangélikus egyházból is találtak olyan vezetőt, akit példaként állíthattak mások elé. A lapban folyamatosan megjelent – a régi „Oszd meg és uralkodj!” elv alapján – a felekezetek és egyházi tisztségviselők szembeállítása egymással. Ilyen, a kommunisták számára pozitív üzenettel bíró ügy volt például az állami tankönyvek használata is. Az evangélikus egyház küldötteivel április 27-én tárgyalásokat folytattak a kormány képviselői. Május 4-én a következő címmel jelent meg egy rövid hír a Szabad Nép 7. oldalán: „Az evangélikus iskolákban bevezetik az állami tankönyveket”.⁷¹² A hír szerint az evangélikus egyház presbitériumi határozatának

⁷⁰⁸ A protestáns egyház Rákosi elvtárs sárospataki gyűléséről, *Szabad Nép*, VI. évf., 92. sz., 1948. április 21., 3.

⁷⁰⁹ Radvánszky Albert báró (1880–1963): 1923-tól evangélikus egyházi egyetemes felügyelő, felsőházi tag, koronaőr, megpróbált ellenállni a kommunista nyomásnak, 1948-ban letartóztatták. Vö. http://kerekharaszt.hu/jold/downloads/radvanszky_albert_1880_1963.pdf (Megtekintés: 2021. március 30.)

⁷¹⁰ Az evangélikus egyház hivatalos nyilatkozata bejelenti: Tárgyalásokat kíván kezdeni az egyház és demokrácia viszonyának rendezésére, *Szabad Nép*, VI. évf., 94. sz., 1948. április 23., 3.

⁷¹¹ Rákosi Mátyás mezőhegyesi beszédéről szóló tudósítás, *Szabad Nép*, VI. évf., 97. sz., 1948. április 27., 2.

⁷¹² Az evangélikus Iskolákban bevezetik az állami tankönyveket, *Szabad Nép*, VI. évf., 102. sz., 1948. május 4., 7.

értelmében „az állam általános iskolák tankönyveit az evangélikus egyházi iskolák számára engedélyezi”, továbbá „Ortutay Gyula miniszter ígéretet tett arra, hogy a jövőben az állami tankönyvkiadó bizottságban helyet biztosít az evangélikus egyház által küldött szakembernek”.⁷¹³ Ez a döntés valódi lépést jelentett az egyház és az állam közötti megegyezések sorában.

Április második felében, a tiszáninneri példát követve a további három református egyházkerület központjában (Debrecenben, Pápán, Budapesten) is tárgyalások zajlottak. A Szabad Nép május 1-jén tudósított a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsának üléséről, amelyen április 30-án a zsinat tíz pontból álló „nagyjelentőségű határozatot fogadott el”.⁷¹⁴ A cikk pontról pontra mutatta be a határozat szövegét: A református egyház kész a hivatásából adódó szolgálatokkal támogatni az államot; helyesli a teljes vallásegyenlőségre és a felekezetekhez csatlakozás önkéntességére törekvést; elismeri a Magyar Köztársaságot; elfogadja a nagybirtokrendszer megszüntetését és a nagyvállalatok államosítását; kész a tárgyalásokra; reméli, hogy az „új történelmi helyzetben is akadálytalanul tovább teljesítheti igehirdetési, tanítási, missziós, a szeretet-munkásságra és az egyház kormányzására vonatkozó feladatait”; „hálával emlékezik meg azokról”, akik „megindították, fejlesztették, és romjaiból újjáépítették a magyar nép életét”; a „nagy átalakulásnak” az áldozatairól is megemlékezik; az egyház arra szólítja tagjait, hogy a békére törekedjenek; a „tizedik pont végül felhívja a református egyház minden tagját, hogy elhagyva minden meddő bizonytalankodást és henye várakozást, vessék kezüket az eke szarvára, ne tekintsenek hátrafelé, hanem vegyék ki részüket az ország újjáépítésének mindnyájunkat kötelező nagy munkájából”.⁷¹⁵ A református egyház zsinati határozatai kiálltak a kormány politikája mellett. A határozat tizedik pontjának érdekessége, hogy Rákosi sárospataki beszédében elhangzott egyik gondolatára hasonlít. A pártvezető akkor úgy fogalmazott, hogy „nem lehet visszafordítani a történelem kerekét, és meg kell találni a demokráciával való békés együttélés módjait”.⁷¹⁶ A tudósítás végén a határozat értékelését is közreadta a kommunista napilap, amelyben megint csak érezhető az egyházak megosztásának szándéka: „A katolikus egyház reakciós körei az elmúlt évek során mindent megtettek annak érdekében, hogy létrehozzanak egy ú. n. »keresztény egységfrontot« a

⁷¹³ Uo.

⁷¹⁴ A református egyház a demokrácia mellett, *Szabad Nép*, VI. évf., 101. sz., 1948. május 1., 2.

⁷¹⁵ Uo.

⁷¹⁶ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 497.

demokrácia ellen. [...] Ez a határozat azonban azt mutatja, hogy egyes klerikális reakciók által kezdeményezett »keresztény egységfront« [...] véglegesen meghiúsult.»⁷¹⁷

Ez a fajta kommunikáció a későbbiekben folyamatosan megfigyelhető. Május 11-én például egy kunsági vasút- és traktorállomás átadásáról tudósított a Szabad Nép, amelyen Gerő Ernő is megjelent, és üdvözölte, hogy a „református és az evangélikus egyház állást foglalt a népi demokrácia mellett”, továbbá hangsúlyozta, hogy a katolikus egyház vezetőjével szemben egyre többen elismerik, hogy „gyökeres fordulat szükséges a katolikus egyház és a népi demokrácia viszonyában”.⁷¹⁸

Látható tehát, hogy az evangélikus egyház állásfoglalása után a nagyobbik protestáns egyház is egyre közelebb került a hatalommal történő megegyezéshez. Ravasz László püspök a határozat kiadásának napján mondott le a zsinat lelkeszi elnöki tisztéről, így személyi akadály a már nem volt a református zsinat döntéseinek. A zsinati határozat tehát a kommunisták számára „nagy politikai siker volt”.⁷¹⁹ Ezt olyan írások követték a Szabad Népben, amelyek a megegyezés gondolatát erősítették. Így például a lap május 4-én rövid hírben tájékoztatót arról, hogy „Áldást kérnek az ország vezetőire és csodálattal figyelik az ország újjászületését az amerikai magyar reformátusok”.⁷²⁰ De a kommunista napilap május 6-án közölte Victor János Szabadság téri református lelkész nyilatkozatát is, aki hangsúlyozta, hogy melyik úton kell járni „minden igaz református egyháztagnak”, és a „református egyházvezetőségnek meg kell tenni mindent, hogy kitűnjék: nem ellenségként áll az új Magyarország demokratikus rendjével szemben, hanem maga is annak mennél sikeresebb kiterjedését és minél teljesebb megszilárdulását akarja szolgálni”.⁷²¹

A már korábban is említett, A fekete reakció című írásában Révai József a katolikus egyházat bírálta, de természetesen itt sem maradhatott el a felekezetek megosztása, szembeállítás: „A protestáns egyházak ráléptek a demokráciával való béke és megegyezés útjára. [...] Csak a katolikus hierarchia sötéten és feketén reakciós szárnya fojt el minden pozitív egyházi megnyilatkozást a demokrácia mellett, némít el minden katolikus kiállást az egyház és a köztársaság megbékélése érdekében” – fogalmazott Révai.⁷²² Az egyházak közötti megosztás a későbbiekben is jellemző eszköze maradt a kommunista politikának. Így

⁷¹⁷ Uo.

⁷¹⁸ Az építő nemzeti egység jegyében, *Szabad Nép*, VI. évf., 107. sz., 1948. május 11., 3.

⁷¹⁹ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 513.

⁷²⁰ Áldást kérnek az ország vezetőire és csodálattal figyelik az ország újjászületését az amerikai magyar reformátusok, *Szabad Nép*, VI. évf., 102. sz., 1948. május 4., 7.

⁷²¹ A református egyház a magyar demokrácia megszilárdulását akarja szolgálni, *Szabad Nép*, VI. évf., 104. sz., 1948. május 6., 5.

⁷²² A fekete reakció, *Szabad Nép*, VI. évf., 106. sz., 1948. május 9., 1.

például 1949 februárjában az MDP Agitációs és Propaganda Bizottsága javasolta „kálvinista papok érdeklődő csoportja és a szövetséges pártok vezető káderei részére bizonyos marxista-leninista oktatás szervezését, az Oktatási Osztály által kidolgozandó terv szerint”.⁷²³

Május 11-én a Szabad Nép A kormány támogatja az egyházat címmel részleteket közölt a református egyház zsinati tanácsának deklarációjából, három nappal később pedig Ravasz László püspök – a Magyar Értesítőben közölt – visszavonulását bejelentő beszédéből idézett. A deklaráció teljes mértékben elkötelezte magát a kormány mellett, amely – mint a cikkben is olvasható – „az alapvető szabadságjogok gyakorlatában mindeddig nemcsak hogy nem gátolta, hanem segíteni is törekedett egyházunkat, főképp azzal, hogy az egyházat a legnagyobb gazdasági válságban tetemes anyagi segítségben részesítette, egyházi munkásai, elsősorban pásztoraink, nevelőink és ezek özvegyei és árvái ellátásához és rombadőlt szent hajlékaik újjáépítéséhez jelentősen hozzájárult”.⁷²⁴ A református egyház tulajdonképpen megerősítette a kormány propagandáját, amely az egyházakkal kapcsolatban hangoztatta a templomok és iskolák újjáépítését, valamint a vallásszabadság sértetlenségét. Ravasz László kifejtette, arra kell törekedni, hogy „az egyház ne legyen politikai tábor, akár az állam politikai céljai ellen, akár mellett felhasználja azt a befolyást és tekintélyt, amit az egyház a lelkek építésére kapott”.⁷²⁵

1948. május 11-re rendkívüli dunamelléki egyházkerületi közgyűlést hívott össze Ravasz püspök, ahol a püspöki tisztségről történő lemondását is bejelentette. A püspök így emlékezett erre: „Kényszerítés volt-e lemondásom – döntse el magára nézve az olvasó. Én azt mondom, nem, mert nekem szabad volt a felszólításra nemet mondanom s vállalni a legalább 15 évre szóló börtönbüntetést. Inkább okos voltam, mint erős.”⁷²⁶ A kommunisták fokozatosan megegyeztek a református egyházzal. Rákosi „amikor csak mód volt rá”, egyeztetett Révész Imrével, és a katolikus egyházi vezetést bírálva győzte meg a kommunisták által meghatározott irányvonalról. A lemondásra kényszerült Ravasz László püspököt a Rákosi bizalmát élvező Bereczky követte tisztségében. Rákosi azt is elismerte, hogy mindent megtettek azért, hogy számukra megfelelő vezetők álljanak az egyházak – így a református egyház – élén, és hogy az egyházakon keresztül kívántak befolyással lenni a lakosságra: „[...] a kommunista párt éppen a Tiszántúlon volt erős, s mi nem restelltük

⁷²³ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 17. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1949. február 15-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Révai József politikai információja

⁷²⁴ A kormány támogatja az egyházat, *Szabad Nép*, VI. évf., 107. sz., 1948. május 11., 4.

⁷²⁵ „Az egyház százados fejlődése során egybenőtt az uralkodó osztállyal”. Ravasz püspök lemondóbeszéde a dunamelléki református közgyűlésen, *Szabad Nép*, VI. évf., 110. sz., 1948. május 14., 2.

⁷²⁶ Ravasz: *Emlékezéseim*, 344.

ezekben a megyékben, ahol a reformátusok zöme lakott, felhasználni azokat a lehetőségeket, amelyeket ennek az egyháznak demokratikus szervezete nyújtott.”⁷²⁷

A kommunista napilap május 23-án adta hírül, hogy „Megkezdődtek a tárgyalások a protestáns egyházakkal.”⁷²⁸ Május 21-én az evangélikus, másnap pedig a református egyház képviselővel folytattak tárgyalásokat a kormány megbízottai. A kommunistáknak tehát sikerült megtörni a protestáns egyházakat. A protestáns egyházak hatalommal megegyezésre törekvő vezetői 1948 tavaszán sorra helyet kaptak a Szabad Népből, és a hatalom az ő állásfoglalásaikkal, nyilatkozataikkal igyekezett meggyőzni a sajtón keresztül a lakosságot a kormány politikájának helyességéről. A sajtóbeli írásokon is megfigyelhető, hogyan törtek meg az egyházak, hogyan kerültek előtérbe és vezető pozícióba a kormányt támogató egyházi vezetők. A későbbiekben, június közepéig már konkrétan az iskolákra vonatkozó megegyezések kerültek a protestáns egyházakkal kapcsolatos írások középpontjába.

7.2. Az iskolák államosítása és az egyezmény

„Külön súlyt fektettünk rá, hogy az értelmiség, elsősorban a pedagógusok megértsék, hogy miről van szó, s hogy mit jelent számukra állam és egyház elválasztása, s ami ezzel együtt jár, az iskolák államosítása. Megmagyaráztuk, hogy az iskolák államosítása szerves része egész demokratikus fejlődésünknek. Ugyanakkor minden alkalmat megragadtunk, hogy a közvéleménnyel, elsősorban a munkásosztállyal megértessük, hogy népi demokráciánk soron levő ellensége a klerikális reakció”⁷²⁹ – fogalmazott a kérdésről visszaemlékezéseiben Rákosi Mátyás.

1948. május 7-én az MKP PB elfogadta Rákosi előterjesztését, amely a következőket tartalmazta: „1. Az összes tanerőt állami státusba kell venni. 2. Az államosított iskolákhoz egyelőre nem szabad biztosokat küldeni. 3. A református és az evangélikus egyházat az eddigieknél nagyobb juttatásban kell részesíteni azzal az indoklással, hogy kevesebb földet kaptak, s részben azzal, hogy húsz esztendő alatt önállóságra térnek át.”⁷³⁰ Emellett a PB-ülés a törvény némely elemére vonatkozó utasításokat is megfogalmazott.

⁷²⁷ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 513.

⁷²⁸ Megkezdődtek a tárgyalások a protestáns egyházakkal, *Szabad Nép*, VI. évf., 117. sz., 1948. május 23., 3.

⁷²⁹ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 516.

⁷³⁰ MNL OL 274. f. 3. cs. 145. ö. e. Az MKP PB ülésének 1948. június 4-i jegyzőkönyve.

7. 2. 1. A református iskolák és az államosítási kampány

A református egyház és az állam közötti májusi tárgyalások előtti MKP PB ülésen megtárgyalták a megegyezés tervezetét. Ebben kiemelten szerepelt az iskolákra vonatkozó egyezség: „A magyar református egyház képviselői tudomásul veszik a köztársaság kormányának azt az elhatározását, hogy a nem állami jellegű iskolákat törvényhozás útján államosítja.”⁷³¹ Az MKP és az SZDP május 26-án tartott közös PB-ülésén az egyházi iskolák államosításának tervét Révai József ismertette, akárcsak a már elkészült törvénytervezet. A PB határozata értelmében a következő minisztertanácsi ülésnek nyilatkozatot kellett kiadnia a tárgyalásokról. Ebben el kellett fogadni „a protestáns egyházakkal folytatott tárgyalást és megállapodást”, és hangsúlyozni kellett, hogy „egyesek a tárgyalások békés légkörét zavaró uszító beszédek tartanak a demokrácia ellen”. Ezenkívül a PB úgy döntött, hogy a továbbiakban kisgyűlések szervezésével és egyéni agitációval kell erősíteni „az iskolák államosításáért folyó kampányt”.⁷³²

A Szabad Nép május 29-én tudósított a minisztertanács üléséről, amelyen Ortutay Gyula ismertette a megállapodásokat: „A református egyház képviselőivel lényegében megegyezéssel végződtek a tárgyalások. A megállapodási tervezet értelmében a református egyház tudomásul veszi az iskolák államosítását azzal, hogy az államosított iskolákban a vallásoktatás változatlanul kötelező, hogy a lelkésznevelés változatlanul az egyház kezében marad, bizonyos történelmi múltú református tanintézeteket, amilyen a sárospataki, debreceni, pápai kollégium, a budapesti református gimnázium, a hozzájuk tartozó teológiai intézetekkel, nem államosítanak. Az állam átmeneti időre folytatja az egyház anyagi támogatását, az első öt évben az eddigi mértékben, utána 5 évenként 25 százalékos csökkentéssel.”⁷³³ A református gyülekezetek azonban ragaszkodtak iskoláikhoz, ez a zsinati tanácsi körlevélre visszaérkezett válaszokból is kiderült.⁷³⁴

Az iskolaállamosítási kampány 1948 májusában egyre erősebb lett. A felekezeti iskolákról, mint börtönökről közölt cikket a Szabad Nép. A május 19-én megjelent írás két kommunista célt is megvalósított: egyrészt a felekezeti iskolákat bírálta, másrészt a felekezetek közötti ellentéteket szította.⁷³⁵ Az úgynevezett töredékiskolákat karolta fel egy

⁷³¹ MNL OL 274. f. 3. cs. 147. ö. e. MKP PB ülésének 1948. május 20-i jegyzőkönyve.

⁷³² MNL OL 274. f. 3. cs. 156. ö. e. Az MKP–SZDP közös PB ülésének 1948. május 26-i jegyzőkönyve.

⁷³³ A minisztertanácson bejelentették: A kormánybizottság és a református egyház között létrejött a békés megegyezés az iskolák államosításáról, *Szabad Nép*, VI. évf., 121. sz., 1948. május 29., 1.

⁷³⁴ Horváth: *A református iskolák államosítása*, 151.

⁷³⁵ 200.000 gyermek a töredékiskolák börtönében, *Szabad Nép*, VI. évf., 113. sz., 1948. május 19., 3.

másik írás is: június 3-án címlapon jelent meg (L[osonczy]g[éza]) írása Akié a nevelés azé a nép címmel. A szerző összefoglalta a magyar oktatás 1848 utáni jellemzőit, és megállapította, hogy száz év alatt a pedagógusok helyzete egyre romlott, és ezért állnak egyre többen az iskolák államosításának ügye mellé. „A becsületes szándékkal együttműködésre törekvő kis állami, községi vagy református, evangélikus iskolák a klérus részéről hol nevetséges, hol bosszantó együttműködési »feltételekkel« találkoztak. Ha figyelembe vesszük, hogy ilyen akadályok miatt 2600 népiskola nem válhatott általános iskolává és a kis (töredék) iskoláknak több mint 200.000 parasztygyermek elöl zárva az út a továbbfejlődéshez, világossá válik, hogy az egyházi iskolák fennmaradása veszélyezteti a nép kulturális fejlődését»⁷³⁶ – írta a Szabad Népből megjelent cikk szerzője.

Június első napjaiban a református egyház zsinati tanácsa tudomásul vette a kormánnyal tárgyaló egyházi bizottság jelentését. A Szabad Népből híre kitért arra, hogy a kormánybizottsággal tárgyaló református egyházi bizottság június 2-án és 3-án számolt be tárgyalásai eredményéről a Magyarországi Református Egyház Zsinati Tanácsa előtt. „A tárgyalóbizottság ismertette azokat az alapelveket, amelyek szerint az állam és egyház viszonyának rendezése és ennek keretében az egyházi iskolák államosítása történik. A zsinati tanács jóváhagyván vette tudomásul a bizottság jelentését, megszövegezte a presbitériumokhoz kiküldendő tájékoztatást és elhatározta, hogy „a zsinati tanács felhatalmazásával kiküldött egyházi bizottság haladéktalanul érintkezésbe lép a további tárgyalások céljából a kormánybizottsággal” – fogalmazott a tárgyszerű beszámoló, amely arról is tájékoztatta az olvasókat, hogy a református egyház egyetemes zsinata június 14-én hozza meg végleges döntését.⁷³⁷

A Szabad Népből Karl Barth bázeli egyetemi tanárt is bekapcsolta a református egyházzal kapcsolatos sajtókampányába, igen hosszú címmel: „Barth Károlynak, a világprotestantizmus szellemi vezérének nyílt levele a magyar reformátusokhoz: A magyarországi református egyház tekintszen bizalommal az állammal való viszonya elé”. A rövid írás a kommunisták szándékait erősítette. „A baseli tudós az egyház feladatáról ezt írja: A magyar református egyház elszánta magát, hogy olyan úton jár, amely az új magyar állam útjával – amíg ez megengedhető – párhuzamos. Barth tanár felhívja a figyelmet azokra az egyházi szempontokra, amelyeknek irányadóknak kell lenniük Ravasz László püspök utódjának megválasztásánál és kifejti azokat az egyházi indokokat, amelyek Bereczky Albert

⁷³⁶ „Akié a nevelés, azé a nép”, *Szabad Népből*, VI. évf., 125. sz., 1948. június 3., 1.

⁷³⁷ Jóváhagyván tudomásul vette a református egyház zsinati tanácsa a kormánnyal tárgyaló egyházi bizottság jelentését, *Szabad Népből*, VI. évf., 126. sz., 1948. június 4., 3.

megválasztása mellett szólnak”⁷³⁸ – idézte a svájci református professzort a kommunista napilap az egyöntetűség elve alapján felhasználva újabb személyt is a propagandában.

Június 16-án, amikor az országgyűlés elfogadta az iskolaállamosításról szóló törvényt, a Szabad Nép a református egyházzal is foglalkozott: „A református egyház törvényalkotó testülete, az országos zsinat magáévá tette a zsinati tanács ismeretes deklarációját, amely a magyar köztársaságot és ennek elért eredményeit elismerte. Elfogadta az állam és egyház viszonya, ennek keretében az iskolakérdés rendezését a kormánybizottság és az egyház tárgyaló bizottsága által készített tervezetnek megfelelően”⁷³⁹ – kezdődött a beszámoló a kommunista napilapban, amely idézte Kiss Roland egyházkerületi tanácsbíró, honvédelmi államtitkár és Bereczky Albert leendő püspököt. A tudósításból kiderült, hogy a zsinat megegyezett a kormánnyal az iskolaállamosításról, és a kormány tevékenységét a szabad vallásgyakorlás kiszélesítéseként értelmezte. A cikk a presbitériumok reakciójára is kitért: „Harsányi György dr.⁷⁴⁰ konventi titkár jelentette be, hogy az Országos Zsinathoz eddig már 403 gyülekezeti presbitériumtól érkezett hozzászólás az állam és egyház viszonyának rendezésével kapcsolatban. A presbitériumok többsége – állapította meg Harsányi dr. – a megegyezés mellett foglalt állást.” Horváth Erzsébet a témában írt monográfiájában azonban másként értékelte a beérkezett nyilatkozatokat: „A több száz válasz közül egyetlen egy sem volt, amely kimondottan örült volna az egyházi iskolák államosításának.”⁷⁴¹ A presbitériumok több mint fele nem válaszolt a Zsinati Tanács tájékoztató körlevelére, és nem is kapott arra kérdést, hogy határozottan igennel vagy nemmel feleljen az egyházi iskolák államosításával kapcsolatban.

Az iskolaállamosítás törvénybe iktatását⁷⁴² követően a református egyház – egy ideig – már jóval kevésbé volt érdekes a Szabad Nép számára. Július 11-én rövid hírben idézték

⁷³⁸ Barth Károlynak, a világprotestantizmus szellemi vezérének nyílt levele a magyar reformátusokhoz: A magyarországi református egyház tekintszen bizalommal az állammal való viszonya elé, *Szabad Nép*, VI. évf., 128. sz., 1948. június 6., 2.

⁷³⁹ Az egyházi iskolák államosításáról kötött békés megegyezést elfogadta a református zsinat, *Szabad Nép*, VI. évf., 135. sz., 1948. június 15., 11.

⁷⁴⁰ Harsányi György (1911–1976): 1946-tól konventi ügyész, 1948-tól dunamelléki világi jegyző, 1950–1959 között a konvent jogi osztályvezetője, 1956-ban az Intézőbizottság tagja, ezért veszítette el állását 1959-ben. Vö. Horváth Erzsébet (szerk.): *Megújulás, visszarendeződés, dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendő történetének kutatásához*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007, 35.

⁷⁴¹ Horváth: *A református iskolák államosítása*, 151.

⁷⁴² 1948. június 16-án az országgyűlés 230 igen szavazattal, 63 nem ellenében és 69 tartózkodás mellett elfogadta az iskolák államosításáról szóló 1948. évi XXXIII. törvényt.⁷⁴² A Szabad Nép másnap természetesen az egész címlapot, és még további oldalt is a törvény megszavazásának bemutatására szánt. A napilap

Bereczky Albertet: Az Út című, „most megindult református lap”⁷⁴³ közölte Bereczky Albert Christian Centurynek adott nyilatkozatát. Ebben Bereczky kijelentette, hogy a református egyház zsinatának az állammal most kötött megegyezése protestáns szempontból kétségtelenül a vallásszabadság kiterjesztését jelenti” – írta a lap, amely így az új református hetilapot is megismertette az olvasókkal.⁷⁴⁴

7. 2. 2. Az „Egyezmény” aláírása

„Nem leszünk a politikai katolicizmus segédcsapatai” – mondotta Bereczky református püspök rádiónyilatkozatában – címmel közölt hírt a Szabad Nép 1948 októberében. A cikkben ismét megjelent a felekezetek szembeállítása: „A protestantizmus és a katolicizmus egymáshoz való viszonyáról szólva Bereczky püspök hangsúlyozta: „A római katolicizmussal, mint zárt hatalmi rendszerrel mi csak a beolvadás árán juthatnánk közösségre. Nem vállaljuk azt, amire néha jók lennénk, tudniillik a segédcsapatok szerepét. Nagy tévedésnek tartjuk az úgynevezett keresztyén egységnek olyan értelmezését, amely a politikai katolicizmussal akar közös frontba állni elfelejtve, mi lenne ennek a következménye.”⁷⁴⁵

A Szabad Nép október 8-án hosszan tudósított arról, hogy „ünnepélyesen aláírták az egyezményt a magyar demokrácia kormánya, a református és unitárius egyházak között”. A tudósítás bemutatta az egyezmény tartalmát⁷⁴⁶, és ismertette az aláírás körülményeit. Az

ismertette a különböző pártok álláspontjait, és a nemmel szavazókat elmarasztalta. A törvényjavaslatot Barankovics István és Slachta Margit nem fogadták el.

⁷⁴³ Az Út 1948. június 11-én indult Morvay István szerkesztésében, az első számban is olvasható hármas célkitűzéssel: „1. egyházunk evangélizációs és reformációs törekvéseinek szolgálata; 2. az egyházi tömegek evangéliumi tájékoztatása azokról a történelmi tényekről és társadalmi valóságokról, amelyek között az egyháznak élnie és harcolnia kell; korunk eseményeinek és problémáinak megvilágítása az Ige fényében; 3. az egyház hitelének, biztonságtételének helyreállítása azok előtt a rétegek előtt, amelyeket hamis fogalmaink és magatartásunk miatt elveszítettünk.”⁷⁴³ Vö: *Az Út*, I. évf., 1. sz., 1948. június 11–18., 1. Az Út megindulásával, az Élet és Jövővel együtt két országos református „néplap” jellegű újság jelent meg.

⁷⁴⁴ Az állam és egyház megegyezése a vallásszabadság kiterjesztését jelenti, *Szabad Nép*, VI. évf., 157. sz., 1948. július 11. 7.

⁷⁴⁵ „Nem leszünk a politikai katolicizmus segédcsapatai” – mondotta Bereczky református püspök rádiónyilatkozatában, *Szabad Nép*, VI. évf., 229. sz., 1948. október 5., 4.

⁷⁴⁶ „Úgy értesültünk, hogy az evangélikus egyházzal és az izraelita hitfelekezettel kötendő egyezmények aláírására a közeljövőben szintén sor kerül. [...] A magyar köztársasági kormány ez alkalommal is kifejezi, hogy elismeri és minden lehetséges és szükséges eszközzel biztosítja a vallásgyakorlás szabadságát. Az egyházak a maguk részéről elismerik, hogy a magyar köztársaság törvényhozása és kormánya a szabad vallásgyakorlatot mindezekig is biztosította, sőt azt jelentékenyen bővítette. A magyar köztársaság kormánya a szabad vallásgyakorlathoz tartozó jognak tekinti istentiszteletek, bibliaórák, egyházi konferenciák, evangélizáló összejövetelek tartását, sajtóban folytatott missziót, a biblia- és iratterjesztést, szeretetmunkát, továbbá az egyházi önkormányzat működésével egybekötött ténykedést. Az egyezmények célja az egyház és az állam békéjének és együttműködésének biztosítása. Ennek érdekében az állam még 20 évig mind személyi,

írásból kiderült, hogy október 7-én délben a vallás- és közoktatásügyi minisztériumban „a református egyház meghatalmazottai: Révész Imre püspök, a református zsinat lelkészi elnöke és Balogh Jenő főgondnok, a zsinat világi elnöke, jelentek meg”, majd a „magyar köztársaság kormánya és a református egyház között létrejött megállapodás ünnepélyes aláírása után Ortutay kultuszminiszter meleg szavakkal köszöntötte a református egyház képviselőit”.⁷⁴⁷ Ortutay Gyula miniszter a református egyházi vezetők köszöntésekor is megragadta az alkalmat a felekezetek megosztására: „[...] őszinte örömeire szolgál a köztársaság kormányának, hogy a református egyház is úgy érezte, a magyar köztársaság tettei a vallásszabadságot szolgálják és átlátta, hogy el kell választania magát azoktól a magukat vallásosnak mondó, de valójában egyedül politikai jellegű mozgalmaktól, amelyek a vallás ürügyén politikai nyugtalanságot akarnak kelteni, hatalmi akciókra szervezkednek a magyar köztársaság és kormánya ellen. Láttuk Mihalovics kanonok⁷⁴⁸ nyilatkozatából, hogy a politikai katolicizmus a református egyházat is valósággal partizánakciókra szeretné megszervezni.”⁷⁴⁹ Az egyezmény, amelyet Ladányi Sándor „diktátum”-ként értékelte, 1990-ig meghatározta az állam és az egyház kapcsolatát.⁷⁵⁰

Az „Egyezmény”-ről szóló tudósítást követően 1948 év végén hosszabban már nem jelent meg a református egyház a Szabad Népből. Néhány írásban ugyan követendő példaként megemlékeztek az állammal megegyező protestáns felekezeteket, de önálló témát nem adtak a lap számára. Persze a kommunista napilap nem is keresett olyan, a református egyházat érintő témát, amellyel hosszabban is foglalkozhatott volna – hiszen ez ekkor nem

mind dologi vonatkozásban ötévenként, csökkenő mértékben továbbra is államsegélyt biztosít a református és unitárius egyháznak olyképen, hogy az első öt évben az államsegély száz százaléka, a másodikban 70 százaléka, a harmadikban 50 százaléka, a negyedikben 25 százaléka fizetendő. A két egyház gondoskodik arról, hogy istentiszteleteinek rendjébe szokásos módon beiktassák a magyar köztársaságért, államférfiaiért, a kormányért, az egész magyar nép jólétéért és békéjéért való könyörgéseket. Az egyházak tudomásul veszik a Magyar Köztársaság kormányának azt az elhatározását, hogy a nem egyházi célú és közoktatási jellegű iskolákat és a velük összefüggő tanulóotthonokat államosítja. [...] Az államosítás nem érinti a lelkészképzés céljára szolgáló tanintézeteket. [...] a református egyház megtartja a sárospataki kollégiumot, a debreceni kollégiumot, annak keretébe tartozó Dóczy Leánynevelő Intézetet, a pápai kollégiumot, a budapesti IX. ker. Lónyay-utcai gimnáziumot és annak keretébe tartozó Baár-Madas református leánygimnáziumot. [...]” Ünnepélyesen aláírták az egyezményt a magyar demokrácia kormánya, a református és unitárius egyházak között, *Szabad Nép*, VI. évf., 232. sz., 1948. október 8., 3.

⁷⁴⁷ Uo.

⁷⁴⁸ Mihalovics Zsigmond (1889–1959): római katolikus író, kanonok. 1933 és 1944 között az Actio Catholica igazgatója, 1945-től 1948-ig az Új Ember kiadója. „1948-ban fellépett az iskolák államosítása ellen, majd külföldre távozott és az USA-ban töltött be egyházi tisztséget. Távollétében koholt vádak alapján 10 év fegyház-büntetésre ítélték.” Vö: <http://www.ekmk.hu/lexikon/talalatok3.php?beture=MIHALOVICS%20Zsigmond> (Megtekintés: 2018. június 15.)

⁷⁴⁹ Ünnepélyesen aláírták, 3.

⁷⁵⁰ Ladányi: Vázlatos történelmi áttekintés, 120.

állt érdekében, mert az iskolaállamosítás lezajlott, az egyezményeket aláírták. Az aktuális politikai cél tehát teljesült.

Jól látható, hogy a tárgyszerű, tényeken alapuló hírek és tudósítások közlése mellett a református egyházzal kapcsolatos Szabad Népből megjelent gondolatok teljes mértékben a Magyar Kommunista Párt, majd a Magyar Dolgozók Pártja propagandáját szolgálták. Akár egy nem a református egyházzal foglalkozó cikkben is helyet kaphatott egy-egy mondat erejéig az egyház és az állam közötti együttműködés gondolata. A kommunisták kisebb ellenállásba ütköztek, mint a katolikus egyházi vezetéssel szemben, de a propaganda módszereit – ismétlés, egyöntetűség elve, torzítás, az ellenfél hiteltelenítése – a református és a többi protestáns felekezettel szemben is alkalmazták.

Bár a Szabad Nép egyetlen párt, a kommunisták lapja volt, de legbefolyásosabb lapként a legszélesebb körben tudta terjeszteni a párt és a kormány propagandáját. Az 1949 januárjában megjelent, Bereczky Albert előadását bemutató hosszabb írást is érdemes elhelyezni a konkrét politikai térben: a református püspök személyében akadt ugyanis olyan egyházi vezető, akit a Mindszenty-ellenes kampány idején jó példaként lehetett felvonultatni. Ezt Rákosi Mátyás is megerősítette visszaemlékezésében: „nagy segítségemre volt Bereczky Albert budapesti református lelkész, rendes demokrata (és Tildy Zoltán násza), aki egyháza kérdésében gyakran fordult hozzám”.⁷⁵¹

⁷⁵¹ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 512.

8. A parasztkérdés a Szabad Népből 1948-ban és 1949-ben

„Nekünk nem kell egyebet tennünk, mint felsorolni, hogy mit csinált a Kommunista Párt az utolsó háromnegyed évben. A falun különösen elmondhatjuk, hogy mit végzett a kommunista párt a földosztás körül. Ezt aztán mindenki meg fogja érteni”⁷⁵² – fogalmazott Rákosi Mátyás 1945 szeptemberében, a választási kampányban. Rákosi szavai később is aktuálisak lehetnek abban az értelemben, hogy három évvel később is arról próbálták meggyőzni a falu lakosságát, hogy ők szeretnék a legjobbat a falunak, ők akarják felvirágoztatni a mezőgazdaságot, megőrizni a földeket.

Az 1947-es választások idején a kommunisták a hároméves terv megvalósításával kampányoltak a parasztság vonatkozásában. Mindez szerintük „biztosítja a mezőgazdaság békés és nyugodt fejlődését, s bizonytalanságtól mentes, egyenletes fejlődést visz a magyar falu életébe”, valamint céljuk volt „a parasztság életszínvonalának felemelése, a parasztgazdaságok megerősítése”.⁷⁵³ Azt is ígérték, hogy „megszilárdítják a paraszti tulajdont”, szűkítik az agrárrollót, fejlesztik a falvak szociális és kulturális viszonyait. A párt legfontosabb célja azonban kimondottan a szövetkezetesítés volt, és ezt Donáth Ferenc⁷⁵⁴ is írta a Társadalmi Szemlében: „A mi követelésünk a parasztság gazdasági szervezeteinek, elsősorban a szövetkezeteknek kiépítése és megerősítése. A termelő, értékesítő és fogyasztási szövetkezetek egész hálózatára van szüksége a parasztságnak, hogy a kis egyedek gazdasági erejének tömörítésével, a közvetítő kereskedelem kikapcsolásával a tőkeerős nagyüzemekből fakadó előnyöket biztosítsuk a kisgazdaságok számára. A 3 éves terv a falunak jutó beruházások jelentős részét a szövetkezeteken keresztül juttatja s közvetlen anyagi támogatásban is részesíti azokat.”⁷⁵⁵

1947. augusztus 19-én, a választási kampány végéhez közeledve A csajka és a kolhoz címmel vezércikk jelent meg a Szabad Népből. A cikk ismételten megmutatja, hogy a kommunisták mennyire gyorsan változtattak álláspontjukon, vagy ami ennél sokkal súlyosabb, nem mondtak igazat. A szerző ugyanis – a magyarországi kolhozosítás célját tagadva – leírta: „Mi meg akarjuk nyerni a dolgozó parasztokat, nem eltaszítani. Ezért valljuk: meg kell szilárdítani a paraszti magántulajdont, meg kell védeni kartelltől,

⁷⁵² Rákosi: *A magyar demokráciáért*, 131.

⁷⁵³ Donáth Ferenc: A parasztság és választás, *Társadalmi Szemle*, II. évf., 1947/7–8, 496.

⁷⁵⁴ Donáth Ferenc (1913–1986): kommunista politikus, 1945–1948 az MKP KV Falusi Osztálya vezetője, 1948–1951 az MKP, majd MDP Főtitkársági Iroda vezetője. Vö. <https://neb.hu/asset/phphwuZTw.pdf> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁷⁵⁵ Donáth: A parasztság és választás, 497.

agrárrollótól, bankuzsorától. A parasztság szövetkezeti megszervezésére is az egyéni parasztgazdaság megerősítése és védelme szempontjából van szükség, semmi másért”.⁷⁵⁶ A szokásos séma szerint megírt cikk végén olvasható fenyegetést is érdemes idézni: „Aki a kolhozmesével izgat a kommunisták ellen, az a reakció ügynöke, akármelyik párt tagsági könyve van is a zsebében, az farkas, akármilyen báránybőrbe bújik is. Augusztus 31-én a kommunisták rágalmazói, a csajkával és a kolhossal rémítgetők meglepetéssel fogják tapasztalni, hogy a magyar parasztok és a magyar asszonyok nem olyan együgyűek, mint amilyeneknek a rágalmazók és rémhírterjesztők gondolták őket.”⁷⁵⁷

8. 1. A termelőszövetkezetesítés előkészítése

Noha a kommunista pártok Tájékoztató Irodájának romániai ülésén elfogadott, 1948. június 29-én nyilvánosságra hozott határozatának legfontosabb pontja a jugoszláv kérdés volt, másra is felhívta a pártok figyelmét: „ideje megkezdeni a falun is a szocializmus építését, lényegében a termelőszövetkezeteket”.⁷⁵⁸ Rákosi Mátyás és Gerő Ernő ezt akkor még korainak tartotta, de a szovjet kommunista vezetők csak az egyelőre önkéntes alapú szövetkezetesítésbe mentek bele. Rákosi úgy gondolta, hogy – hazaérkezve a romániai tanácskozásról – a jugoszláv kérdést és a termelőszövetkezetesítés bejelentését „kivinni a tömegek közé egyszerre nem helyes és nem is politikus”, viszont azt is tudta, hogy beszélni kell ezekről. Beszámolójában kitért arra, hogy „nem elég a szocializmust a városban építeni, és nem is lehet a szocializmust megvalósítani, ha a faluban nem építjük a szocializmust.”⁷⁵⁹ A Kominform határozatából annyi derült ki, hogy a kulák ellenség, de „ezt a keretet viszont maguknak Rákosiéknak kellett megtölteniük” a szovjet iránymutatás alapján.⁷⁶⁰ A kommunista vezetők úgy döntöttek, hogy augusztus 20-án, Kecskeméten nagygyűlésen foglalkoznak a kérdéssel. Bár szokás ettől az eseménytől számítani a termelőszövetkezetesítést, már hetekkel korábban is bejelentéseket tettek ezzel kapcsolatban a kommunista vezetők, és a sajtóban is helyet kaptak a téveszítéssel foglalkozó témák.

⁷⁵⁶ (R. J.): A csajka és a kolhoz, *Szabad Nép*, V. évf., 187. sz., 1947. augusztus 19., 1.

⁷⁵⁷ Uo.

⁷⁵⁸ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 658. Rákosi, a vele egyetértő lengyel kommunista vezetővel együtt, külön is tárgyalt a szövetkezetesítésről a szovjet delegáltakkal.

⁷⁵⁹ Uo., 659.

⁷⁶⁰ Bolgár Dániel: A kulák érthető arca. Fogalomtörténeti vázlat, in Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008., 61.

8. 1. 1. Szovjet kritika, magyar tervek

A Kominform határozata előtt a szovjetek kritikát fogalmaztak meg a magyar kommunisták „kuláksághoz való viszonyáról”, és az MDP programnyilatkozatáról. A szovjet kommunista párt külpolitikai osztályának tájékoztatója szerint „a magyar kommunista párt vezetői differenciálás nélkül viszonyultak és viszonyulnak ma is a parasztsághoz”⁷⁶¹, vagyis – mint írták – a programnyilatkozat nem szól külön a parasztság kommunisták szerinti csoportjairól (falusi szegények, középparasztság, kulákok). A tájékoztató írás azt is bírálta, hogy a magyarországi kommunisták „nem vetették fel a kulákság korlátozását szolgáló intézkedések szükségességének, valamint a vele, mint a magyar demokrácia legfőbb ellenségével való harc kérdését”.⁷⁶² Az irat azt is megállapította, hogy a magyarországi „kulákok” nem csak gazdasági, hanem politikai tekintetben is erősek, és „ezért a kulákkérdés elhanyagolása, a vele folytatandó harc kérdése elvi felvetésének elmulasztása komoly hiba a magyar kommunista párt tevékenységében”.⁷⁶³ A tájékoztató irat szerint ezt a hibát helyre kell hoznia a pártnak, hogy ne lépjenek a jugoszláv kommunisták útjára.

Más „hibákat” is megfogalmazott az említett tájékoztató, köztük az egyházzal kapcsolatos magyar kommunista döntéseket. A szovjetek számára a következőképpen látszott a magyar kommunista egyházakhoz fűződő viszony: „A Politikai Bizottság tagjaival folytatott beszélgetésekből kitűnik, hogy a párt vezetése a reakciós katolikus papság elleni további harcát különböző kombinációk útján tervezi folytatni (összeugrasztani a katolikus papságot a lutheránusokkal, elérni Mindszenty leváltását, és más személlyel felváltani őt stb.)”.⁷⁶⁴ Ezt azonban a szovjet fél nem tartotta megfelelőnek, és azt érezkelhette, hogy az iskolák államosítása után bizonytalanság van a magyarországi kommunistákban a továbbiakat illetően. Erről a párt iratai és a propaganda is árulkodik. A szovjetek a kialakult helyzetet így értékelték: „Világos, átgondolt, pontosan kidolgozott taktikai irányvonala az egyházzal való viszonyára a magyar kommunista párt vezetőinek nincsen.”⁷⁶⁵

Ezek a bírálatok mindenképpen sürgetővé tették a magyarországi kommunisták számára az agrárium átalakítását és az egyházzal fűződő viszony egyértelműsítését, vagyis

⁷⁶¹ Az SZK(b)P KB Külpolitikai Osztályának tájékoztatója a Magyar Dolgozók Pártja számára Jugoszlávia Kommunista Pártja hibáiról. in Vida: *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez*, 333.

⁷⁶² Uo.

⁷⁶³ Uo.

⁷⁶⁴ Uo., 335.

⁷⁶⁵ Uo.

a magyar falu társadalmának megváltoztatását. Ez azonban nem ment könnyen, mert a párttagok és az alapszervezetek nem tudtak gyorsan lépni ezekben a kérdésekben. Rákosiék azonban tartottak a kolhozosítás vádjától. A szovjet hadifogságból hazatértek között ugyanis voltak olyanok, akik dolgoztak szovjet kolhozban, így a magyar parasztság egy része megismerhette az ottani dolgozók sanyarú sorsát.⁷⁶⁶

A Szervező Bizottság elfogadta az Országos Propaganda Osztály július 1. és október 31. közötti munkatervét. Ebben meghatározták a falusi propaganda feladatait is: „Tekintettel az osztályharc kiéleződésére és a szocializmus építésének elmaradottságára a falun, különös gondot fordítunk falusi propagandamunkánk feljavítására. A feladat: a kulákságnak és a klerikális reakciónak, mint a dolgozó parasztság ellenségének leleplezése és elszigetelése, a munkásság és dolgozó parasztság szövetségének megszilárdítása; a szövetkezeti mozgalom, gépállomások, termelési verseny népszerűsítése; a cséplési és beszolgáltatási rendeletek megmagyarázása és a falu dolgozóinak mozgósítása a beszolgáltatás teljesítésére és az őszi mezőgazdasági munkálatok elvégzésére”. Emellett fontos feladatnak tartották a következőket is: „Konkrét példákön keresztül leleplezni a kulákságot. A falu kulákjainak és reakciós elemeinek személyszerinti leleplezése, tekintélyük lejáratása.”⁷⁶⁷

8. 1. 2. A kecskeméti Rákosi-beszéd előkészítése

Rákosi visszaemlékezése szerint a kecskeméti gyűlést és a termelőszövetkezetek bejelentését „nagy körültekintéssel” készítették elő. Ennek részeként tanulmányozták a szovjet kolhozok működését, és azok alapszabályait a magyar viszonyokra is alkalmazták.⁷⁶⁸ Fölmerült a kérdés – amelyben nem volt egyetértés –, hogy a kuláknak minősített gazdák lehetnek-e téesztagok. A termelőszövetkezetek kérdése mellett a mezőgazdaság gépesítését is hangsúlyozták a kommunisták, amikor az úgynevezett gép- és traktorállomások szervezésébe és propagandájába fogtak. Ez utóbbi témát már az MDP programnyilatkozata is megfogalmazta, természetesen olyan kontextusban, hogy a „nagygazdákat”

⁷⁶⁶ Varga Zsuzsanna: Ki a veszélyesebb ellenség: a „kulák” vagy a kétlaki? Egy makacs nógrádi falu és a kollektivizálás, 1949–1953, in Horváth – Ö. Kovács (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás*, 58.

⁷⁶⁷ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 12. ö. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. július 27-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A KV Propaganda Osztályának 1948. július 1. és október 31. közötti munkaterve

⁷⁶⁸ Sztálin szerint a kolhoz „az egyetlen helyes út” volt a parasztság számára. Vö: Beszéd az élmunkás kolhózpasztok első szovjetuniói kongresszusán, in Sztálin: *A Szovjetunió agrárpolitikájáról*, Budapest, Szikra, 1949, 392–408.

támadhassa.⁷⁶⁹ A pártoktatásban is megfogalmazták, hogy ki a valódi ellenség a parasztságon belül: „Megtaláljuk a parasztságon belül a munkásosztályéval azonos helyzetű nincstelen parasztságot, az agrárproletariátust. A parasztságnak van kizsákmányoló tőkés rétege: a kulákság. Vannak ezenkívül törpebirtokosok, kisparasztok, középparasztok. Ezeknek a középrétegeknek az érdekei is szembenállnak a kizsákmányolóknak, a kulákok érdekeivel.”⁷⁷⁰

A Magyar Kommunista Párt Leninre hivatkozva megfogalmazta: „A szocialista forradalom győzelme után szűnik meg a középparasztnak az ingadozása. Ekkor a munkásságnak a középparasztság a szövetségese, a szegényparasztság a főtámasza és a zsírosparasztság az ellensége.”⁷⁷¹ Ezt a helyzetet három forradalmi szakasz előzi meg: polgári demokratikus forradalom, amikor a munkásságnak az egész parasztság a szövetségese a feudalizmus felszámolásáért; a népi demokráciában cél a „kapitalizmus korlátok közé szorítása”, ezért a „zsírosparasztság, a falusi burzsoázia ellenállást fejt ki”, a „középparasztság ingadozó”, szövetséges a „falusi proletárból és félproletárból lett újgazda”, ebben a helyzetben „a feladat: semlegesíteni a zsírosparasztot, szövetségessé tenni a középparasztságot, megerősíteni és támaszkodni a szegényparasztságra”; „a szocialista forradalomban a központi feladat a kapitalizmus hatalmának a megdöntése”, nem szövetséges a zsírosparasztság, amely „elkeseredett ellenállást fejt ki” és a munkásság érdekei, valamint a magántulajdonból adódóan a kapitalizmus között ingadozó középparasztság, szövetséges a szegényparasztság, a feladat pedig a középparasztság semlegesítése.⁷⁷² Itt is láthatjuk a hármas felosztást: a szövetséges, az üldözött és a „semleges”.

⁷⁶⁹ „Akik támadták a hároméves tervet azzal, hogy előnyben részesíti az ipart a mezőgazdasággal szemben, azok nemcsak munkás paraszt ellentétet akartak szítani, hanem a mezőgazdaság fejlődésének is útját akarták állni. Azt akarták, hogy a magyar mezőgazdasági munka továbbra is maradjon eszközökkel, külterjes módon folyjék. Hogy a magyar paraszt munkájának sovány legyen a gyümölcse. Azt akarták elérni, hogy így zsírosparasztok maradjanak az urak és parancsolók a faluban, szorítsák fokozatosan hátra a kis- és középparasztokat és béressorba taszítsák le őket. A MDP terve ezzel szemben biztosította és programja is előírja, hogy a mezőgazdaság céljait szolgáló ipar jelentős fejlesztésével lehetőség nyílik a paraszti munka megkönnyítésére, a mezőgazdaság gépesítésére. Ez az egyik döntő feltétele – a szövetkezés mellett – annak, hogy a kis- és középparasztság szembeszálljon a nagygazdák elnyomó törekvéseivel, fejleszthesse gazdaságát, jólétét.” In: Betlen: *Mit akar az MDP?*, 14.

⁷⁷⁰ *A pártokról és a párttagok kötelességéről*, 2–3.

⁷⁷¹ *A parasztkérdés, Vezérfonal az egyéni tanuláshoz*, Budapest, MKP Országos Propaganda Osztály, é. n. 6.

⁷⁷² Uo., 5–6. Az MKP propagandaosztálya definiálta a parasztrétegeket:

„A falusi proletariátus a falusi lakosságnak az a rétege, amelynek földbirtoka nincs, teljesen két keze munkájára van utalva. Abból él, hogy munkaerejét áruba bocsátja. Épp olyan proletár, mint az ipari munkásság, szerves része a munkásosztálynak. Tudjuk, hogy a magyar parasztság 70-80%-a törpebirtokos volt. A falusi törpebirtokosnak nincs annyi birtoka, hogy annak megmunkálásából meg tudna élni, hanem kénytelen időnként bér munkát is vállalni. Félproletár-réteg. Középparasztságnak nevezhetjük a parasztságnak azt a rétegét, amely rendelkezik annyi földdel, amennyit ő maga meg tud munkálni családtagjainak segítségével. Idegen munkaerőt

A télesztagság kérdésében szeptemberben döntött az MDP PB, amely úgy határozott, hogy „a kulákok és a falu kizsákmányoló elemei (kocsmáros, kereskedő, malmos, stb.) ne lehessenek tagjai a földműves szövetkezeteknek. A kulák meghatározását – ami az alapszabályokban benn lesz – először P. B. elé kell terjeszteni.”⁷⁷³ Ez megfelelt az MDP már korábban is megfogalmazott céljának, amely szerint: „A dolgozó parasztság életszínvonalának emelése érdekében most a zsirosparaszt támadásainak kivédésére, hatalmuk megtörésére van szükség. »A további feladat – írja a Programnyilatkozat [MDP programnyilatkozata] – fokozottan védeni a dolgozó parasztságot a falu kizsákmányoló elemeivel szemben is a kizsákmányolók korlátozásával, terjeszkedésük meggátolásával.«”⁷⁷⁴ A propaganda pedig ennek a célnak a támogatására minden eszközt bevetett: egy ellenséget határozott meg, akit leegyszerűsített üzenetekkel támadott; a tényeket felnagyították és eltorzították, valótlan állításokat fogalmaztak meg; a legfontosabb üzeneteket folyamatosan ismételték; saját álláspontjukat úgy tüntették fel, mintha minden helyesen gondolkodó ember azt fogadná el; mindezek mellett a sajtóban megjelent cikkek félelmet és szorongást keltettek, a támadott társadalmi csoport elleni gyűlöletre biztatták az olvasót.

A kecskeméti gyűlés előkészítése a sajtóban is megvalósult. Noha már korábban is megjelentek olyan gondolatok a Szabad Népből, mint például „ki kell küszöbölni a kulákok és a reakciós papság uszítását a parasztság köréből”⁷⁷⁵, a parasztsággal és a „kuláksággal” kapcsolatos propaganda a Tájékoztató Iroda iránymutatása után indult be. Míg június végéig havonta alig néhány olyan cikk jelent meg, amelyekben a „kulák” kifejezés szerepelt, ez júliustól már többszöröseire növekedett, és több műfajban, jelentős helyet kaptak a gazdákkal foglalkozó cikkek a lap hasábjain.

Bár – és ezt Rákosi is elismerte – a jugoszláv kérdés és a termelőszövetkezetesítés ügye egymástól eltérő témák voltak, mégis összekapcsolódtak az 1948. július elejétől

legfeljebb csak időszakonként foglalkoztat. A zsirosparasztság a parasztság azon vékony rétege, mely rendszeresen foglalkoztat idegen munkaerőt. Több földje van, mint amennyit saját maga meg tud művelni, több, mint amennyi saját megélhetéséhez szükséges. Idegen munkaerőt zsákmányol ki, rendszerint még uzsorával is foglalkozik, jószágot, szerszámot ad bérbe: kizsákmányolja a falu szegényebb rétegét. A középparasztság tulajdonképpen a falusi középréteg; a zsirosparasztság pedig a falusi burzsoázia.” Uo. 4. Ekkor még nem a „kulák” kifejezést használták, hanem a „zsirosparaszt” vagy „nagygazda” szavakat. A kommunista párt egy másik kiadványában így írt: „Azokban a kérdésekben, amelyekben a dolgozó parasztság szembekerül a nagygazdák érdekeivel, Pártunk a dolgozó parasztság elővédje legyen.” Ld. *Pártszervezés falun, Szikra Sándor előadása alapján*, Budapest, MKP Országos Oktatási Osztálya, é. n., 1.

⁷⁷³ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 9. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 10-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Gazdasági Bizottság javaslatai

⁷⁷⁴ Betlen: *Mit akar az MDP?*, 14.

⁷⁷⁵ A magyar demokrácia egyre inkább a falu felé fordítja figyelmét, *Szabad Nép*, VI. évf., 78. sz., 1948. április 4., 6.

közzétett cikkekben. Július 3-án jelent meg több oldalon keresztül Rákosi Mátyásnak Budapesten, a nagybudapesti funkcionárius-értekezleten elmondott beszéde, amelynek legfontosabb témája a jugoszláv helyzet volt. Rákosi azonban – amint azt a Tájékoztató Iroda ülése is elvárta – szólt a faluról is, kritikát fogalmazva meg a jugoszláv vezetőkkel szemben. Mint mondta, „a falun nem lehet a szocializmust addig építeni, amíg ott szabadon nőnek a kizsákmányoló elemek, a parasztság vérért szívó zsíros parasztok, kulákok, spekulánsok”.⁷⁷⁶ A tudósításban több kifejezés is olvasható – amelyek jól mutatják, hogy a kommunista propaganda szívesen élt a leegyszerűsítés eszközével – a „kulák” szinonimájaként: „zsírosparaszt”, „kupec paraszt”, „nagygazda”. Velük szemben pedig a „dolgozó paraszt”, akit a „népi demokrácia” támogat. Rákosi ugyan a funkcionáriusokhoz szólt, de üzent a parasztság felé: „messze előre látó és eredményes munkával győzzük meg szövetségésünket, a dolgozó parasztságot arról, hogy helyesen cselekszik és jó úton jár, mikor a munkásosztály vezetését követi”.⁷⁷⁷

A következő lapszámban Vajda Imre⁷⁷⁸ írt elemzést a tervgazdálkodásról. Ebben a gazdákrol is szólt, megemlítve, hogy „a fejlődés előfeltétele [...] a „kis-és középparasztság kiszabadítása a kulákság öleléséből”.⁷⁷⁹ Az ezt követő napokban nemzetközi kontextusban említették meg a „kulákokat” a kommunista napilapban (pl. Jugoszlávia⁷⁸⁰, Bucharin⁷⁸¹, Patrascanu⁷⁸², Trockij⁷⁸³ kapcsán).

Július 11-én jelent meg az MDP első szövetkezeti konferenciájáról készült tudósítás. Gerő Ernő Rákosival együtt részt vett a Tájékoztató Iroda romániai ülésén, és a pártfőtitkárral egyetértésben szólt arról a szövetkezeti konferencián – a szövetkezeteket a kizsákmányolók elleni fegyverként megjelölve –, hogy pártjuk a „minden kényszertől mentes, a teljes önkéntességen alapuló mezőgazdasági szövetkezetek támogatásával

⁷⁷⁶ A marxizmus-leninizmus a győzelem egyetlen útja, *Szabad Nép*, VI. évf., 150. sz., 1948. július 3., 3.

⁷⁷⁷ Uo.

⁷⁷⁸ Vajda Imre (1900–1969): szociáldemokrata politikus, majd az MDP PB tagja, 1947-től 1949-ig az Országos Tervhivatal elnöke, 1949–1950-ben a Belkereskedelmi Minisztérium államtitkára. <https://neb.hu/asset/phpzyZwwz.pdf> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁷⁷⁹ Vajda Imre: Tervgazdálkodásunk fejlődése, *Szabad Nép*, VI. évf., 151. sz., 1948. július 4., 3.

⁷⁸⁰ Joszip Broz Tito (1892–1980) vezetésével Jugoszlávia nem követte a szovjet irányvonalat.

⁷⁸¹ Nyikolaj Bucharin (1888–1938): bolsevik politikus, közgazdász, a Komintern vezetője, a Pravda szerkesztője, trockista váddal kizárták a szovjet kommunista pártból, kivégezték. Vö. <https://www.britannica.com/biography/Nikolay-Ivanovich-Bukharin> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁷⁸² Lucrețiu Pătrășcanu (1900–1954): román kommunista politikus, 1948 év elején kizárták a pártból, bebörtönözték, majd kivégezték. Vö. <https://www.oxfordreference.com/view/10.1093/oi/authority.20110803100310578> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁷⁸³ Lev Davidovics Trockij (1879–1940): bolsevik vezető politikus, hadügyi népbiztos, szembehelyezkedett Sztálinnal, 1927-ben száműzték. Vö. <https://ujkor.hu/content/a-trockij-gyilkosság> (Megtekintés: 2021. március 31.)

megakadályozza a szegény- és középparasztság romlását és lesüllyedését, lehetővé teszi gazdasági és társadalmi felemelkedését”.⁷⁸⁴ Gerő azt is megfogalmazta, hogy a termelészövetkezetek fontos előfeltétele „a kulák befolyás visszaszorítása a faluban, a kulákságnak, mint a falu kizsákmányoló elemeinek eddiginél fokozottabb korlátozása és fokozatos kiszorítása”.⁷⁸⁵ A pártvezető megfogalmazta azt is, ami a következő hónapok propagandájának részévé válik: a kulákság szövetségre lép az egyházi reakcióval.

Július 14-én jelent meg Donáth Ferenc egész oldalas írása a Szabad Népből A dolgozó parasztság előrenyomulása címmel, amely az MDP szövetkezeti értekezletének apropóján íródott. „A reakció a falun összpontosítja támadásának erejét, először is azért, mert a városban a tőkés elemek döntő vereséget szenvedtek” – fogalmazott a szerző, aki szerint nem lenne ok az elégedetlenségre, mert a mezőgazdasági termelés jobban teljesít, mint korábban. Donáth, aki szerint a „kulákok” gazdasági befolyását korlátozni kell, többször is hivatkozott Rákosi július 3-i beszédére. Ez alapján azt is megfogalmazta, hogy mit kellene, vagyis mit nem kellene tenniük a kuláknak minősített gazdákkal, akiknek tevékenysége szerinte „valóságos veszély”. „Azt jelenti-e ez, hogy most menjünk neki a kulákoknak s valahogy úgy bánjunk el velük mint a feudális nagybirtokosokkal?” – tette fel a kérdést a cikk írója, aki a választ is megadta: „Távolról sem ezt jelenti!”⁷⁸⁶ A cikk egyébként nem azt mondja, hogy a „kulákok” ellen nem kell fellépniük, hanem a jugoszláv példa alapján nem lehet „napok alatt felszámolni” „az ember ember által való kizsákmányolásának maradványait”. Donáth írása természetesen nem mondott semmi újat az eddigiekhez képest, Rákosi és Gerő beszédei alapján íródott, mondhatni azok mondanivalóját foglalta össze. Donáth előző nap terjesztette elő a Politikai Bizottság ülésén az agráriummal kapcsolatos javaslatát, amelyben megfogalmazta, hogy politikájuk „a kulákok korlátozására és fokozatos kiszorítására irányul”.⁷⁸⁷

„A reakció falun azzal agitál, hogy a beszolgáltatás, az adó az egész parasztságot sújtja, tehát az egész parasztságnak harcolnia kell ellene. Néhány cséplőgéptulajdonos és nagygazda kétségtelenül elől jár a »jó példával«. De ha meggyőzni akarunk, akkor nem őket, hanem azokat a paraszti tömegeket kell meggyőznünk, amelyeket a kulák demagógia könnyen elvakíthat”⁷⁸⁸ – fogalmazott a július 18-i lapszámában Horváth Márton, aki azt is

⁷⁸⁴ A szövetkezeti kérdés, *Szabad Nép*, VI. évf., 157. sz., 1948. július 11., 1.

⁷⁸⁵ Uo.

⁷⁸⁶ Donáth Ferenc: A dolgozó parasztság előrenyomulása, *Szabad Nép*, VI. évf., 159. sz., 1948. július 14., 3.

⁷⁸⁷ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 2. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. július 13-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Az agráriummal kapcsolatos javaslatok

⁷⁸⁸ (H. M.): A dolgozó parasztság érdeke, *Szabad Nép*, VI. évf., 163. sz., 1948. július 18., 1.

hangsúlyozta a tényeket eltorzítva: „Akadnak, akik a szövetkezeti mozgalom diadalmas előrenyomulása idején újra kolhozról suttognak – akár a parasztság nagy 45-ös honfoglalása idején. Ezek megfedkeznek arról, hogy nem új földosztókat, hanem új traktorokat küldünk a magyar vidékre. A befolyását féltő kulák, akinek lételeme a dolgozó parasztság nyomorúsága és elmaradottsága, retteg a dolgozó parasztság kezén lévő szövetkezetektől, mely hivatva van falun is megtörni a kizsákmányolók politikai és gazdasági hatalmát és megteremteni a parasztmilliók jólétét. A dolgozó parasztságnak a munkássággal együtt kell vállalnia az új ország építésének munkáját és harcát, mert ezen keresztül vezet az út minden kizsákmányolás megszüntetéséhez – városban és falun egyaránt.”⁷⁸⁹

A Szabad Népből – nemcsak a beszolgáltatással kapcsolatban, hanem – az iparosításról is tudtak úgy írni, hogy közben kulákkellenes legyen a szöveg – amely persze a gépállomások szükségszerűségét segítette propagandával. „Jól tudjuk: ahhoz, hogy a falu dolgozóinak jóléte emelkedjék, nem elég az, hogy több gabona terem, több szövetet, több csizmát, több iparcikket is kell érte kapniok. És főképp jól tudjuk azt is: ahhoz, hogy a falu elmaradottságát leküzdjük, gépek kelljenek. A mezőgazdasági gépgyártás fejlesztése és ami ehhez szükséges: kohászatunk, energiatermelésünk erősítése, a műtrágyagyártó nehéz vegyipar továbbépítése nem valamiféle »városi« – hanem paraszti érdek. Ezért fordított az állam tízmilliókat mezőgazdasági gépgyáraink korszerűsítésére, ezért építették 46 millió forintos költséggel újjá a Péti Nitrogénműveket. Aki ezt a politikát támadja, az nem a parasztságot védi, hanem azt akarja, hogy a dolgozó parasztság ne küzdhesse le a technikai elmaradottsággal járó termelési nehézségeket. Lényegében azt akarja tehát, hogy a falu továbbra is ki legyen szolgáltatva a gazdaságilag jobban felszerelt kuláknak” – szöveg a július 21-i lapszám vezércikke, amely ismét megosztotta a város és a falu lakosságát.⁷⁹⁰

„Alig egy hét alatt községek százaiban mozdult meg a dolgozó parasztság, hogy szövetségesének: a munkásosztálynak oldalán megvédje és teljesítse az ország kenyérének védelmében hozott rendeleteket”⁷⁹¹ – fogalmazott Lócsei Pál⁷⁹² Erősödik a népi demokrácia falusi frontja című írásában. Lócsei kis- és középbirtokosokra hivatkozva hangsúlyozta,

⁷⁸⁹ Uo.

⁷⁹⁰ (K. J.): Az erős magyar iparért, *Szabad Nép*, VI. évf., 165. sz., 1948. július 21., 1.

⁷⁹¹ Lócsei Pál: Erősödik a népi demokrácia falusi frontja, *Szabad Nép*, VI. évf., 169. sz., 1948. július 25., 7.

⁷⁹² Lócsei Pál így írt a Szabad Népnél végzett munkájáról egy Soros-pályázat mellékleteként 1986-ban elkészített önéletrajzában: „Az 1947 és 1953 közötti államvezetés bűneinek feltárulása, úttévesztésének tudatosulása gyötrelmes, katartikus esztendőket hozott számomra. 1953 és 1956 között lépésről lépésre szembesülnöm kellett annak a politikának a magyarságra nézve súlyos következményeivel, amelynek magam is meggyőződéses híve, újságírói munkámban pedig lelkes terjesztője voltam.” In: Lócsei Pál: *Egy élet szilánkjai*, szerk. Kende Éva, Budapest, Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2010, 21.

hogy egyre több helyen törekednek a beszoigáltatás teljesítésére. Volt, ahol azt mondták, hogy a cséplés után egy napon belül beszoigáltatják a terményt. A szerző ehhez hozzátette: „A falusi dolgozók mozgalmához nem egy helyen az alsópapság is csatlakozott. Balmazújvároson a katolikus plébános, Hajdúdorogon a görögkatolikus kanonok, Nyírábrányban és Nagyfülöpön az ottani lelkészek felhívták híveiket a beszoigáltatás teljesítésére”. Lócsei Pál arra is hozott példákat, hogy „a beszoigáltatás ellen támadó kulákság ma már legtöbb helyen a kis- és középparasztság szervezett ellenállásába ütközik”, és ebből levonta a következtetést: „Napról-napra erősödik a falu demokratikus erőinek egysége és szervezettsége, a falu kizsákmányoló erőivel szemben.”⁷⁹³ Érdekes egyébként, hogy Lócsei cikke mellett háromhasábos összeállítás olvasható Demokratikus Délszlávok Szövetsége vagy fasiszta kulákokat mentő társaság? címmel.

Ide kapcsolható, hogy az Országos Propaganda (agitációs) Osztály által gyűjtött hangulatjelentés szerint 1948 nyarán Makón a kulákság azt terjesztette, hogy elnyomják a parasztságot, mert Tildyt leváltották.⁷⁹⁴ A propagandaosztály munkatársai megfogalmazták, hogy az érintettek örültek az 1948-as beszoigáltatási határidő kiterjesztésének, és ezt a propaganda is jól kihasználta.⁷⁹⁵

Vásárhelyi Miklós július végi vezércikkében a földművelésügyi minisztériumban folyó vizsgálatról írt. A szerző már korábban is jeleskedett abban, hogy új fogalmakat alkotott a sajtópropagandában, ezúttal is sikerült neki: a minisztérium korábbi tisztviselőit „Kovács Béla-szerű kulákok”-nak és „horthysták”-nak nevezte (mintegy másfél évvel a kispolitiszta politikai Szovjetunióba hurcolása után).⁷⁹⁶

Július végén a parasztsággal kapcsolatos helyszíni riportok sora is megkezdődött a Szabad Népben. Mindegyiknek ugyanaz volt a célja. A kuláknak minősített gazdák lejáratása, az úgynevezett dolgozó parasztnak dicsérete. A kommunisták által megítélt jó és rossz küzdelmének bemutatása. Már a július végén megjelent cikk alcíme is árulkodó: „Visszafelé sült el a kulákok bujtogatása a Viharsarokban”.⁷⁹⁷

A Szabad Népben 1948 nyarán folyamatosan jelentek meg olyan cikkek, amelyek a – kulákságra egyenlőtlenül magasabb terhet róvó (Rákosi: „Fizessenek a gazdagok!”⁷⁹⁸) –

⁷⁹³ Uo.

⁷⁹⁴ MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 7. ő. e. Az MDP Országos Propaganda (agitációs) Osztály hangulatjelentései

⁷⁹⁵ Uo.

⁷⁹⁶ (V. M.): A parasztság leplezett ellenségei, *Szabad Nép*, VI. évf., 170. sz., 1948. július 27., 1.

⁷⁹⁷ Márton Miklós: Meglett a parasztegység, csak hogy a dolgozó parasztnak egysége, Visszafelé sült el a kulákok bujtogatása a Viharsarokban, *Szabad Nép*, VI. évf., 171. sz., 1948. július 28., 7.

⁷⁹⁸ Rákosi: *Visszaemlékezések*, 386.

beszolgáltatást méltatták, és annak fontosságát és helyességét magyarázták. Augusztus 11-én Lőcsei Pál vezércikke is erről szólt. Az írás címe – Népszavazás vidéken – a későbbiekben többször elhangzik a szolgáltatásokkal – amelyeknek során a kuláknak minősített gazdákat plusz kötelezettségekkel terhelték⁷⁹⁹ – kapcsolatban (majd Rákosi kecskeméti beszédében) is. E szerint: „A szolgáltatás eredményességének növekedése, az egyre szélesedő versenymozgalom: népszavazás. A dolgozó parasztság népszavazása a népi demokrácia mellett.”⁸⁰⁰ A cikk nem hallgatta el az 1948-as többlettermést, de a szolgáltatás túlteljesítését nem ezzel magyarázta.

Kende Péter augusztus elején már előrevetítette, hogy mire számíthatnak a Szabad Nép olvasói a következő időszakban: a lap „sokkal gyakrabban közöl majd elméleti tárgyú cikkeket, mint eddig”. Ennek jegyében írta meg cikkét az osztályharcról, amelyből természetesen a falu sem maradhatott ki. „Végezhetnének-e a kommunisták eredményes munkát a falun, ha megfélelkeznenek a falu osztályharcáról, annak kiélesedéséről, arról, hogy a dolgozó parasztság útja a falu kizsákmányolói elleni harcban és a szövetkezeteken át vezet előre?”⁸⁰¹ – tette fel a kérdést a szerző. Gimes Miklós az augusztus 15-i lapszámban is „az elmélet napi kérdéseiről” írt, és arról kívánt szólni, hogy mit tanít a marxizmus-leninizmus a parasztságról. A szerző szerint a városi tőkés és a kulák egy osztályhoz tartozik, a burzsoáziához. A falusi kisparasztot (és a középparasztot), akik a cikk szerint kizsákmányoltak, a termelésben való szerepük miatt nem sorolja egy osztályba a városi kistermelővel. Mindenesre a harci kifejezések a parasztsággal kapcsolatos propagandában is megjelentek: „Az MDP programnyilatkozata megállapítja, hogy nálunk – új munkásosztály és új értelmiség mellett – új parasztság van kialakulóban. Ez a biztosítéka annak, hogy dolgozó parasztságunk megérti a szövetkezeti fegyver jelentőségét.”⁸⁰²

1948. augusztus 20. ünnepével a Szabad Nép nem tudott mit kezdeni.⁸⁰³ Első oldalán egyoldalas vezércikkben írt Horváth Márton „a parasztság útjáról”.⁸⁰⁴ Az írás a szolgáltatás eredményeivel kezd – „újabb győzelemként” értékelve, „az utolsó hónapok legjelentősebb politikai küzdelmének” tartva, amelyet „a szabotáló, ellenállást szervező,

⁷⁹⁹ Erdmann: *Begyűjtés, szolgáltatás*, 93.

⁸⁰⁰ Lőcsei Pál: Népszavazás vidéken, *Szabad Nép*, VI. évf., 183. sz., 1948. augusztus 11., 1.

⁸⁰¹ (K. P.): Tanulási láz, *Szabad Nép*, VI. évf., 180. sz., 1948. augusztus 7., 3.

⁸⁰² Gimes Miklós: Az elmélet napi kérdései, A parasztság osztályhelyzetéről, *Szabad Nép*, VI. évf., 187. sz., augusztus 15., 9.

⁸⁰³ Egy évvel később, 1949-ben már az első oldalon a vezércikk címe: Az alkotmány ünnepe, *Szabad Nép*, VII. évf., 193. sz., 1949. augusztus 20., 1.

⁸⁰⁴ Horváth Márton: A parasztság útja, *Szabad Nép*, VI. évf., 191. sz., 1948. augusztus 20., 1.

kulák-mozgalommal szemben” vívtak meg.⁸⁰⁵ A szerző Lenint, Sztálint és az MDP programnyilatkozatát is idézte a témában. Horváth „a falu kizsákmányolóit” is jellemezte, akik szerinte: „A szocializmust »kolhozna« keresztelték és 1919 túlzásaival és hibáival rémítették Horthy receptje szerint a dolgozó parasztságot. Az iskolák államosítását úgy fordították le a falun, hogy »veszélyben a vallás, veszélyben a templom« és Krisztus nevével próbálták mozgósítani az állam és a munkásság ellen a dolgozó parasztságot.” A szerző itt megint a kommunistákra jellemző propagandát használta. A kolhozosítás szándékát nem ismerte el, mert tudta, hogy maga a szó rosszul cseng a parasztság körében. Másrészt vallásszabadságra utalt, miközben egyre nyilvánvalóbbá vált a rendszer egyik célja, az egyházüldözés.

Horváth Márton írt arról, hogyan kell megnyerniük maguknak a parasztságot, mit jelent a „kulákság” felett aratott győzelmük, és milyen hatásai voltak a magántulajdonnak. A szerző a következőképpen szólt az előttük álló feladatokról, amelyeket a „földreformhoz” hasonlított: „A beszolgáltatás csatáját megnyertük, a kulákságot visszaszorítottuk, a munkásság és a dolgozó parasztság szövetségét megszilárdítottuk. A paraszti jólét további emelkedését, egész gazdasági és politikai életünk egységes fejlődését, a falu kizsákmányolóinak döntő vereségét csak azzal biztosíthatjuk, ha a falu népe elfordul az egyéni kistermelés kapitalista útjától és a teljes önkéntesség alapján, saját vezetésével megteremti azt a szövetkezeti mozgalmat, mely magával fogja ragadni dolgozó parasztságunk túlnyomó többségét.”⁸⁰⁶

8. 1. 3. A szövetkezetesítés tervének bejelentése

Az augusztus 22-i lapszám címlapon kezdte Rákosi két nappal korábbi kecskeméti beszédének ismertetését. Rákosi a beszédében szólt a beszolgáltatásról is, azt hangoztatva, amit már a korábbi cikkírók is megfogalmaztak. Ezek közt példaként lehet említeni a beszolgáltatás népszavazáshoz hasonlítását.⁸⁰⁷ A pártvezető azt is bejelentette, hogy akik teljesítették a beszolgáltatást, jutalmat kapnak.

⁸⁰⁵ Uo.

⁸⁰⁶ Uo.

⁸⁰⁷ A dolgozó parasztság a szövetkezés útját választja – Rákosi Mátyás elvtárs hatalmas beszéde a kecskeméti új kenyér-ünnepen az ország gazdasági és politikai helyzetéről, *Szabad Nép*, VI. évf., 192. sz., 1948. augusztus 22., 1–2.

Az MDP első titkára Kecskeméten jelentette be első alkalommal nagy nyilvánosság előtt a szövetkezetesítés tervét: „A kérdés, hogy merre menjen a dolgozó parasztság, fel van vetve és a válasz is világos. A dolgozó parasztság a szövetkezés, a kölcsönös segítség és a közös munka útját választja. És ebben teljes erővel támogatja őt a város dolgozó népe, az egész demokrácia. Nekem azt szokták mondani, hogy a magyar paraszt maradi, a magyar paraszt nem szereti a közös munkát, nem szereti az új termelési módokat. Én ezt nem fogadom el, mert lépten-nyomon az ellenkezőjét tapasztalom. Gondoljunk csak arra, hogy milyen idegen volt a magyar paraszt számára a rizstermelés. Viszont mikor felismerte, hogy ez hasznos, hamar elterjedt a rizstermelés és mindenfelől ostromoltak bennünket vetőmagért” – idézte a lap Rákosi Mátyást, aki hozzátette: „Ugyanilyen gyorsan terjedt el az ezelőtt ritkaságszámba menő kettős termelés. Tudjuk, hogy a Tiszántúlon elterjed a gyapottermelés. Nem igaz, hogy a mi parasztságunk maradi. A mi parasztságunk gyors, fürge, jóeszű, értelmes és minden termelési formát elfogad, amiből úgy látja, hogy magának és az országnak haszna van”.⁸⁰⁸

Rákosi beszédében a kuláknak minősített gazdákról és a Kisgazdapártól is szólt. Megállapította azt is, hogy a szövetkezetesítéshez képest másik utat jelent a „rég, a megszokott túlzásba vitt egyéni gazdálkodás, ahol mindenki csak magával törődik”.⁸⁰⁹ A pártvezető arról is szólt, hogy a „demokrácia” anyagilag is támogatja a szövetkezeteket, valamint „gondoskodik róla, hogy a kulák nagygazdák fája ne nőjön az égig, hogy korlátok közé szorítsák a kulák terjeszkedést”.

A beszéd népszerű része volt az, amikor Rákosi a falvak – a valóságban az ő diktatúrája idején meg nem valósult – fejlesztéséről szólt: „Mi nemcsak a város, hanem a falu dolgozó népének életszínvonalát is fel akarjuk emelni. A mi célunk az, hogy ne csak a városban, hanem a falun is részesüljön a dolgozó ember a kultúra minden áldásában: a háza legyen egészséges, emberhez méltó, legyen benne villany, vízvezeték. A gyermekei járhatnak középiskolába, vagy egyetemre. Ha beteg, kapjon jó orvost, ha a felesége szül, álljon rendelkezésére klinika, vagy- szülőotthon. Olvashasson könyvet, újságot, hallgasson rádiót, legyen a falunak mozija, álljon a dolgozó parasztság rendelkezésére mindaz a gép, amely megkönnyíti munkáját és növeli a munka eredményét. Egy szóval: tűnjön el lassanként a város és falu közti különbség”.⁸¹⁰

⁸⁰⁸ Uo. 2.

⁸⁰⁹ Uo.

⁸¹⁰ Uo.

A valóságban nem szűntek meg a különbségek a város és a falu között, sőt az ellentétek egyre nagyobbak lettek. Lehet, hogy volt mozi a faluban, de az országban éhínség vált jellemzővé a Rákosi-korszak legnehezebb időszakaiban. Bár a kommunista vezetők a munkásság életszínvonalát hozták követendő példának, valójában a munkásságon belül is többféle réteg alakult ki, és egyre többen kerültek mélyszegénységbe. Az is lehetséges, hogy gépek álltak a parasztság rendelkezésére, de a termelékenység nem növekedett. Százezrek hagyták el a mezőgazdaságot, mert nem tudták vállalni a megnövekedett terheket. A propaganda tehát valótlanságokkal próbált az olvasók érzésire hatni.

A következő lapszámban szerkesztőségi vezércikk magyarázta, de leginkább hosszan idézte és méltatta Rákosi kecskeméti beszédét. A cikk hangsúlyozta, hogy a beszéd az egész ország számára fontos volt: „Városban és faluban egyaránt érzik, hogy a szocializmus építése nem korlátozódhat tovább csupán a városokra: építésének lendülete és győzelme ma döntő mértékben attól függ, hogy sikerül-e a dolgozó parasztságnak csatáit győzelmesen megvívnia a falusi kizsákmányolókkal és sikerül-e a dolgozó parasztságot a szövetkezés egyedül helyes útjára téríteni a maga tömegeiben.”⁸¹¹ És a lényeg a mondat utolsó részében olvasható. Úgy erőltették a kollektivizálást, hogy kizárták belőle a mezőgazdasághoz értő falusi gazdákat, megosztva ezzel a parasztságot.

A kecskeméti beszéd népszerűsítésével a Szervező Bizottság is foglalkozott. A Propaganda Osztály javaslatát nem fogadták el, mert túlzónak találták benne „a kulákság elleni frontális támadás” célját. A Szervező Bizottság kérése az volt, úgy dolgozzák át a javaslatot, hogy „a falusi propaganda központjába a pártunk és a népi demokrácia pozitív munkáját állítsa, a dolgozó parasztság felé domborítsa ki, magyarázza meg a szövetkezeti útnak a helyességét és ezekkel a kérdésekkel kapcsolja össze Rákosi Mátyás elvtárs kecskeméti beszédének népszerűsítését”.⁸¹² A Propaganda Osztály kiindulópontja a falusi propagandával kapcsolatban a következő volt: „A falusi osztályharc kiélezése, kulákság, klerikális reakció és egyéb reakciós elemek elszigetelése.”⁸¹³ Noha ezt a javaslatot elvetették, a sajtóban ez valósult meg.

A kommunista napilap egyik állandó rovata volt a Visszhang, amelyben röviden reagáltak eseményekre, kommentáltak híreket. Amilyen rövid cikkek jelentek meg benne, olyan hatásos volt a propaganda szempontjából. Nem voltak benne hosszú magyarázatok,

⁸¹¹ A kecskeméti beszéd, *Szabad Nép*, VI. évf., 193. sz., 1948. augusztus 24., 1.

⁸¹² MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 23. ő. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. szeptember 4-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A KV Propaganda Osztályának javaslata Rákosi Mátyás kecskeméti beszédének népszerűsítésére

⁸¹³ Uo.

hanem leegyszerűsítve, jelszavakkal, szimbólumokkal, sokszor az iróniát sem mellőzve próbálták átadni a párt üzenetét az ott megjelent aktuális kérdésekben. Szeptember 1-jén ebben a rovatban a gazdákkal kapcsolatos kommunikáció is megjelent. Cece és Vajta község parasztjai két vagon paprikát küldtek ajándékként a csepeli Weis Manfred⁸¹⁴-gyár munkásainak. A cikk úgy fogalmazott, hogy „fokozott örömmel írjuk meg: a parasztság megtanulta, hogy ki a szövetségese, a munkásban barátját becsüli, kinyújtott jobbát saját jobbjának testvéri kézszorításával fogadja.”⁸¹⁵A hír tehát arról szólt, hogy a gazdák és a munkások megbecsülik egymást, a cikk azonban – bár szintén ez lett volna az egyik üzenete – feszültséget kelthetett a társadalmi rétegek között. „A hír nemcsak a két vagon paprika elküldéséről számol be, hanem arról is, hogy míg a kisparasztok átlag 20–85 kilóval járultak hozzá az ajándékhoz, a módosabbak semmit sem adtak, vagy csak éppen tessék-lássék egy-két kilót. Azt az egy-két kilót is kár volt beadniok. A munkások csak megerősítve látják, amit már úgyis tudtak: paraszt és paraszt között nagy különbség van” – írta a Szabad Nép cikke, amely szerint: „A zsiros paraszt, a kulák, mialatt »paraszti egységről« dűnnyög, igával és vetőmaggal, olcsó bérrel és ezer egyéb módon kiuzsorázza a szegény parasztot – és gyűlöli, szembenáll a szegényparaszt természetes szövetségeseivel, az ipari munkással.”⁸¹⁶

A Szabad Nép szeptember 5-i lapszámában Szabó Pál⁸¹⁷ – a Szabad Népre oly jellemző – helyszíni riportja jelent meg Nagyszokolyról. A cikk a szerző és a lap véleményét kívánta elmondani a faluval kapcsolatban, mindezt a riport műfaj kereteiben. A cikk célja, hogy a párt érdekei szerint leírja a szegényebb gazdák nehézségeit, a módos gazdák pazarlását és a beszolgáltatással kapcsolatos helyi sajátosságokat.⁸¹⁸ Kulákok, akik eszik a bérlőket címmel ehhez hasonló írás egy héttel később is megjelent a lapban, akkor a tanyavilágból tudósított a szerző.⁸¹⁹ Ez utóbbinak már a címe is hangzatos, a cikk elolvasása nélkül is tudhatta az olvasó, hogy miként tekintszen a kuláknak minősített gazdákra.

Szeptember 9-én az előző napon megtartott budapesti mintagazda-értekezletről számolt be a Szabad Nép. A lap idézte Dobi István miniszterelnököt, aki a falvaknak nyújtott gépesítési, öntözési, ipari kulturális és szociális fejlesztésekről szólt, majd a szövetkezetekre

⁸¹⁴ Weiss Manfréd (1857–1922): gyáriparos, a főrendiház tagja. Vö. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/w-7870D/weiss-manfred-baro-78772/> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸¹⁵ Visszhang, *Szabad Nép*, VI. évf., 200. sz., 1948. szeptember 1., 7.

⁸¹⁶ Uo.

⁸¹⁷ Szabó Pál (1893–1970): író, politikus, a Talpalatnyi föld című regény szerzője, szerkesztője volt a Szabad Szónak. Vö. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/sz-77C95/szabo-pal-77D0D/> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸¹⁸ Szabó Pál: Osztályharc Nagyszokolyon, *Szabad Nép*, VI. évf., 204. sz., 1948. szeptember 5., 11.

⁸¹⁹ Szabó Pál: Kulákok, akik eszik a bérlőket, *Szabad Nép*, VI. évf., 210. sz., 1948. szeptember 12., 7.

is kitért. „Azt akarjuk, hogy a parasztok maguk ismerjék föl a szövetkezés előnyeit és éljenek velük, saját maguk és az ország javára” – fogalmazott Dobi István, aki hangsúlyozta, hogy „az ipari üzemekben dolgozó munkásság nagy szeretettel és megbecsüléssel fordul a falu dolgozói felé”.⁸²⁰

Másnap folytatódott az értekezletről szóló tudósítás. Az alkalmon Rákosi is felszólalt. „Szálljatok szembe – emelte fel hangját Rákosi elvtárs – mindazokkal, akik vissza akarnak tartani benneteket a szövetkezéstől, elsősorban a falu kulák gazdáival”⁸²¹ – idézte a lap a pártvezetőt.

A Szabad Népből folyamatosan jelentek meg olyan cikkek, amelyek „leleplezték” az úgynevezett ellenséget, köztük a „párton belüli ellenséget” is. Az egyik szeptemberi cikk az „éberség” fontosságára hívta fel a figyelmet, konkrét példákat említve, és hangsúlyozva, hogy „gazdaságilag felmérhetetlen károkat okoz a dolgozó parasztságnak, ha méltatlan emberek kezére kerül a Magyar Dolgozók Pártja helyi szervezetének vezetése”.⁸²² A cikk a Politikai Bizottság tagfelvételi zárlattal kapcsolatos határozata miatt jelent meg.

Lőcsei Pál cikke szeptember 19-én újabb szintet lépett a propagandában. A szerző a szövetkezetekre leselkedő „kapitalista veszély”-ről írt. Lőcsei szerint nemcsak „a kulákok, a falusi kizsákmányolás megszemélyesítői” jelenthetnek kapitalista veszélyt, hanem a szövetkezetek vezetésében lévő dolgozó parasztok, akik „szószólójává” váltak „a kulákság szemléletének”, amely ellen – mint írja – a falusi dolgozóknak harcolni kell.⁸²³

A falvakkal kapcsolatos propagandának része volt a villamosítással kapcsolatos kampány is. 1948. szeptemberben Kossa István kommunista politikus Látrányba utazott. A somogyi falu a századik olyan település volt, amelynek „a magyar népi demokrácia adott villanyfényt”. A Szabad Nép méltatása szerint „szimbólum” volt az esemény, hiszen „a munkásból lett kommunista iparügyi miniszter villanyfényt ad saját szülőfalujának, a dolgozó parasztoknak”.⁸²⁴

⁸²⁰ A dolgozó parasztság összefogásával az őszi szántási és vetési terv végrehajtásáért, *Szabad Nép*, VI. évf., 207. sz., 1948. szeptember 9., 2.

⁸²¹ A falut is a szocializmus építése viszi előre, *Szabad Nép*, VI. évf., 208. sz., 1948. szeptember 10., 2.

⁸²² P. I.: Erős pártszervezet – jó sorsot, az éberség hiánya kulákuralmat hoz a falura, *Szabad Nép*, VI. évf., 209. sz., 1948. szeptember 11., 5.

⁸²³ Lőcsei Pál: Kapitalista veszély a szövetkezetekben, *Szabad Nép*, VI. évf., 216. sz., 1948. szeptember 19., 2.

⁸²⁴ Az állami üzemek szanálásáról és a tervszerű önköltségsökkentésről beszélt Kossa István elvtárs a századik villamosított falu ünnepségén, *Szabad Nép*, VI. évf., 217. sz., 1948. szeptember 21., 5.

8. 2. A „klerikális reakció elleni harc” és a „parasztkérdés” összekapcsolása

„A klerikális reakció elleni harcunk azzal került a napirendre, hogy a falun új politikát viszünk ma, a szocializmus építése előkészítésének politikáját. A klerikális reakció elleni harc elsősorban a parasztkérdéssel függ szorosan össze. Ebből a szempontból döntően fontos a saját táborunk lehetőleg maximális tisztántartása a klerikális befolyástól”⁸²⁵ – állapították meg az MDP Agitációs és Propaganda Bizottságának 1948. november 23-i ülésén. Ezzel kapcsolatban érdemes Révai Józsefet idézni, aki úgy fogalmazott, hogy „a magyar falu valósága sokkal bonyolultabb, semhogy eleve alkotott formulákba lehetne gyömöszölni. Ne sematizáljunk!”⁸²⁶

8. 2. 1. Erősödő fenyegetések a sajtóban

Az egyházzal és a parasztsággal kapcsolatos propagandát azonban már 1948 nyarán is összekapcsolták. „A parasztság, amelyhez Mindszenty és a Mindszentyk a legnagyobb reményeket fűzték, amelyet demokráciaellenes politikájuk tömegbázisává akartak kiépíteni, éppen ezekben a napokban, a beszolgáltatás túlteljesítésével mutatja meg Mindszentyék reményeinek teljes alaptalanságát, éppen most bizonyítja be, hogy a reakció a parasztság között az ellenkezőjét érte el annak, amit akart”⁸²⁷ – fogalmazott Gimes Miklós a Szabad Népből. A szerző hozzátette, hogy a „katolikus középrétegek felől” bírálják Mindszentyt.

A Szabad Nép 1948 augusztusában idézte a Tiszántúli Néplapot, amely „a népi demokratikus kormányzatunk és a protestáns lelkészség újabb közeledéséről ad hírt”. A lap beszámolt róla, hogy Hajdú megye központi járásának vezető jegyzői (20 fő) és lelkészei (18 fő) értekezleten találkoztak. A cikk szerint a lelkészek közül többen is „teljes nyíltsággal feltárták, mi a baj falujukban, hol áll romokban az iskola, hol terjedtek a rémhírek.” Volt köztük olyan, aki az 1945-ös földosztást, voltak, akik a beszolgáltatási rendeletet helyeselték. „Az MDP képviselője befejezésül kifejtette: ez a példa is bizonyítja, hogy az alsópapság a nép mellett megtalálja helyét. Hasonló együttműködési

⁸²⁵ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 5. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A klerikális reakció elleni kampány

⁸²⁶ Révai József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*. Budapest, Szikra, 1948, 239.

⁸²⁷ G. M.: Az esztergomi árnyék, *Szabad Nép*, VI. évf., 176. sz., 1948. augusztus 3., 7.

törekvések nyilvánulnak meg a katolikus alsópapság oldaláról is” – fogalmazott a kommunista napilap.⁸²⁸

Az MDP PB 1948 augusztusában arról döntött, hogy „az egyházzal szemben keményebb lesz a politikai vonalunk”.⁸²⁹ Egy héttel később Rákosi azt is bejelentette, hogy „a katolikus egyházzal való tárgyalásnál az eddiginél keményebb vonalat kell vinni”. A pártvezető a megegyezés feltételeként szabta, hogy „Mindszentyt és még néhány olyan személyt, akiknek működése akadályozta a megegyezést, váltsanak le az egyház éléről”. Rákosi azt is leszögezte, hogy hasonló megegyezést kötnének a katolikus egyházzal, mint a reformátussal.⁸³⁰ Megegyezés azonban még hosszú ideig nem jött létre a katolikus egyház és az állam között.

A pártok közül az 1947-es választás után a Demokrata Néppárt lett a kommunisták legfőbb célpontja. Ez a pártüléseken és a sajtóban egyaránt tetten érhető. „Amennyiben a Hazánk legújabb számában fasiszta provokációra emlékeztető cikkeket közöl, egy hónapra be kell tiltani. Meg kell engedni a kinyomtatását, de utána az összes példányokat azonnal le kell foglalni.”⁸³¹ – szölt a PB-határozat.

Szeptemberben már a PB ülésén is összekapcsolták a „kulákság” és az egyház elleni harcot: „A P. B. utasítja a Szervezési Osztályt, hogy Zala megyébe küldjön erősítést a klerikális befolyás ellensúlyozására. [...] Fel kell hívni a pártszervezetek figyelmét arra, hogy a kulákok korlátozásával kapcsolatos intézkedések miatt várható egy újabb papi, kulák, reakciós hullám. Ennek kivédésére a megyei értekezleten a Szervezési Osztály javasoljon rendszabályokat. Fel kell hívni a szervezeteket arra, hogy a kulákok korlátozása nem azonos a kulákok felszámolásával. Jelenleg a kulákok korlátozása van napirenden.”⁸³² Érdekes az utolsó mondat, amely két héttel később már újabb fokozatba lépett.

A PB 1948. szeptember 23-i ülésén Révai József és Bíró Zoltán⁸³³ ismertették az Országos Oktatási Értekezleten tartandó előadásuk téziseit. Révai előadásának alapvonalait elfogadták. Elméleti feladataink és a pártoktatás című vázlatában megemlítette „a kulák elleni harcot”, valamint a „kulák korlátozását” és a „kulák felszámolását”.

⁸²⁸ Lelkészek kiállása a népi demokrácia mellett, *Szabad Nép*, VI. évf., 183. sz., 1948. augusztus 11., 3.

⁸²⁹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 7. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. augusztus 26-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója politikai és gazdasági kérdésekről

⁸³⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 8. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 2-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója a katolikus egyházzal folytatott tárgyalásokról

⁸³¹ Uo.

⁸³² MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 9. ö. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 10-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Rákosi Mátyás szóbeli tájékoztatója

⁸³³ Bíró Zoltán (1898–1988): Rákosi Mátyás testvére, kommunista politikus, osztályvezető. Vö. <https://neb.hu/asset/phpyxCo4H.pdf> (Megtekintés: 2021. március 31.)

„Termelőszövetkezet és kolhoz között nincs elvi lényegbe vágó különbség”⁸³⁴ – hangzott el. Révai a termelőszövetkezetbe történő belépésekről is szólt: „Áttérés feltételei: 1.) Gazdaságiak: gépesítés, állami gépállomások; 2.) politikai-pszichológiaiak: a dolgozó parasztság meggyőzése és meggyőződése a termelőszövetkezetek szükségességéről. A munkás-paraszt szövetség új tartalma a mai helyzetben. Nem akármilyen szövetség, hanem a szövetség a kulák korlátozására, a kizsákmányolás megszüntetésének előkészítésére a falun is. A közép-parasztsággal való szoros szövetségünknek is ez a célja.”⁸³⁵ Révai az egyházzal kapcsolatos gondolatait is elmondta: „A klerikalizmus elleni harcban meg kell szüntetni világnézeti védekező pozícióinkat. Minden támadást a materialista világnézet ellen élesen vissza kell verni és a klerikalizmus elleni harcban fel kell használni a polgári demokratizmus anti-kerikális hagyományait (Mikszáth stb.)”⁸³⁶

A Szabad Nép hosszú tudósításban számolt be a beszédről, és idézte Révait: „Révai elvtárs felvetette a kérdést: mi a viszony termelőszövetkezet és kollektív gazdaság között? A kollektív gazdaság: termelőszövetkezet, de nem minden termelőszövetkezet kollektív gazdaság. A kollektív gazdaság a termelő szövetkezet fejlett formája, amely a föld és a termelőeszközök köztulajdonán, a közös munkán és a közös munka eredményében való közös részesedésen épül, a végzett munka arányában. Nem minden termelő szövetkezet ilyen. Lehetségesek – nálunk is lesznek – átmeneti formák.”⁸³⁷ Révai tehát itt sem tagadta, ahogyan a pártvezetők közül többen is, hogy céljuk a kolhozosítás. A témában sajtóbeli vita kezdődött, a Demokrata Néppárt lapja reagált Révai szavaira. Erre válaszul Keszi Imre⁸³⁸ írt elemzést a Szabad Népben az „antiklerikalizmusról”. Mint írta: „Amikor Révai elvtárs a polgári demokratizmus antiklerikális küzdelmeire hivatkozik, nemcsak a századvég budapesti sajtóját, hanem a magyar szellemi életnek legnagyobb hagyományait és alakjait idézi harcaink szövetségeseként.”⁸³⁹ A Szabad Nép az „ellentábor” között többször is foglalkozott a Hazánk című lapban megjelent írásokkal.⁸⁴⁰ Ez esetben az ellenpropaganda módszereit használták: támadták a gyenge pontokat és az ellenfél hiteltelenítésére

⁸³⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 10. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Révai József és Bíró Zoltán előadásának tézisei.

⁸³⁵ Uo.

⁸³⁶ Uo.

⁸³⁷ Az ideológiai munka megjavítása egyik legfontosabb eszköze pártunk felfegyverzésének, Révai József elvtárs beszámolójával megkezdődött az MDP Országos Oktatási Értekezlete, *Szabad Nép*, VI. évf., 222. sz., 1948. szeptember 26., 2.

⁸³⁸ Keszi Imre (1910–1974): író, 1946–1949 között a Szabad Nép kulturális rovatvezetője. Vö. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/k-760F2/keszi-imre-kramer-7639D/> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸³⁹ Keszi Imre: Antiklerikalizmus és hagyomány, *Szabad Nép*, VI. évf., 228. sz., 1948. október 3., 9.

⁸⁴⁰ Kende Péter: Alkotó és romboló ideológia, *Szabad Nép*, VI. évf., 230. sz., 1948. október 6., 7.

törekedtek. Révai vázlatához mások mellett Gerő Ernő is hozzászolt: „Ha nem vigyázunk, a termelészövetkezetben a kis- és középparasztból kulák lesz” – fogalmazott, és az áttérés feltételeit másként határozta meg: „1) kulák likvidálása, 2) gépesítés”.⁸⁴¹

„Megtanultuk a párt történetéből, hogyan kell a dolgozó parasztságot, mint a munkásosztály természetes szövetségesét bekapcsolni az osztályharc frontjába és a szocializmus felé vezetni. Megtanultuk, hogyan kell a parasztságot leválasztani a tőkés, a klerikális és kulák rétegekről”⁸⁴² – fogalmazott Marosán György arról, hogy – többek között – mit tanult meg a szovjet bolsevik párt történetéből egykori szociáldemokrata politikusként. Marosán, aki ebben a kérdésben a Szabad Népből eddig nem nyilvánult meg, 1948. októberben összekapcsolta a „tőkés”, a „klerikális” és a „kulák” réteget, amelyeket elhatárolt a parasztságtól.

A Szabad Nép a Szakszervezeti Tanács kongresszusáról is tudósított. A lap hosszan idézte Kádár János főtítkárhelyettes gondolatait, köztük a faluról szóló mondatait. Kádár is összekapcsolta a parasztsággal és az egyházzal kapcsolatos „harcot”: „Falun elszántan harcol a kulák, falun-városban gyűjti a demokráciaellenes erőket és támad a Mindszenty-féle reakciós tábor. [...] A magyar szakszervezetek feladata is, hogy kivegyék részüket az elkövetkezendő harcból. A munkásosztály és a dolgozó parasztság szövetségét szüntelenül erősítve, le kell küzdenünk az imperialistákkal szövetkező kapitalista, kulák és klerikális reakciós erőket.”⁸⁴³

A PB 1948. október 28-án Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság felállításáról döntött, amelynek egyik feladatául határozták meg, hogy kidolgozza „a kulákság korlátozását és fokozatos kiszorítását célzó rendszabályokat és intézkedéseket”, valamint „a mezőgazdasági kollektivizálást előkészítő rendszabályokat és intézkedéseket, különös figyelemmel a falusi szövetkezeti mozgalom, ezen belül a szövetkezeti termelés kiterjesztésére”.⁸⁴⁴

A propaganda bizottság 1948. november 9-én – egy héttel a megalakulása után – tűzte először napirendre a „klerikális reakció elleni kampány” témakörét, Horváth Márton előterjesztésében. Noha a napirendi pont megtárgyalását a következő, november 12-i

⁸⁴¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 10. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. szeptember 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Révai József és Bíró Zoltán előadásának tézisei.

⁸⁴² Marosán György: Mit tanult egy volt szociáldemokrata a Bolsevik Párt történetéből?, *Szabad Nép*, VI. évf., 228. sz., 1948. október 3., 5.

⁸⁴³ Kádár: A szakszervezetekre számítunk előrehaladásunkban, függetlenségünk megvédésében, *Szabad Nép*, VI. évf., 241. sz., 1948. október 19., 2.

⁸⁴⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 13. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. október 28-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Bizottság felállítására és személyi összetételére

ülésekre napolták el, már az egy héttel korábbi alakuló alkalmukon is kitértek a faluval kapcsolatos propaganda kérdésére. Megállapították ugyanis, hogy „az őszi vetéskampány kérdésével kapcsolatban – továbbfolytatva a harcot a kulákság szabotázsza ellen – mindennapi propagandánkban, elsősorban a sajtóban, erősen ki kell hangsúlyozni a pozitívumokat is, általánosságban a parasztság munkáját ugyanúgy, mint az egyes jól dolgozó pártszervezeteink munkáját kiemelve”.⁸⁴⁵ Azt is megfogalmazták, hogy „tovább kell vinni a Mindszenty és a reakciós klérus elleni harc eddigi vonalát, leleplezve a demokráciával való szembenállásukat és egyben elő kell készíteni egy széles demokratikus szabadgondolkodó propagandának a tervét”. A bizottság egy albizottságot hozott létre – Révai József, Orbán László és Donáth Ferenc részvételével –, amelynek a feladata az volt, hogy egy hét alatt kidolgozza „a kolhozkérdésben folytatandó propagandánk egész vonalát”.⁸⁴⁶

A Szabad Nép október 24-i száma rávilágít arra, hogyan is működött a párt sajtó. Mindenekelőtt érdemes a párt Szervező Bizottságának határozati jegyzőkönyvét idézni: „A Sz. B. meghallgatva Donáth Ferenc elvtárs beszámolóját a szántási, vetési munkáival kapcsolatban, megbízza Kovács István⁸⁴⁷, Szirmai István⁸⁴⁸ és Hont János⁸⁴⁹ elvtársakat hogy a szántási vetési munkálatok elvégzésével kapcsolatban felhívást szerkesszenek, amely felhívást a Szabad Nép vasárnapi számában leközöl”.⁸⁵⁰

Amint a Szervező Bizottság elvárta, úgy történt. Sőt. A vasárnapi lapszám 3. oldala teljes mértékben ezzel a témával foglalkozott. Az oldalon kiemelt helyen (jobb felső sarokban) olvasható a bizottság felhívása, amely megállapította, hogy „az őszi mezőgazdasági munkák, főként a vetés, nem haladnak megfelelő ütemben és a késedelem

⁸⁴⁵ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 1. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 2-i alakuló ülésének határozati jegyzőkönyve

⁸⁴⁶ Uo.

⁸⁴⁷ Kovács István (1911–2011): kommunista politikus, az MKP és az MDP PB tagja, a KV Szervező Bizottság tagja 1946 és 1953 között, 1950 és 1952 között a káderosztály vezetője. Vö. <https://neb.hu/asset/phpzHXUM8.pdf> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸⁴⁸ Szirmai István (1906–1969): 1947–1949 között az MKP, illetve MDP KV Szervező Bizottsága Titkárságának vezetője, 1949 és 1953 között a Magyar Rádió elnöke, 1956-tól 1958-ig a Tájékoztatási Hivatal elnöke, 1957–1959-ig az MSZMP KB Agitációs és Propaganda Osztálya vezetője. Vö. <https://neb.hu/asset/phpwHTks6.pdf> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸⁴⁹ Hont János (1914–1982): kommunista politikus, 1948-ban az MDP agrárpolitikai bizottság titkárságának helyettese vezetője, majd a mezőgazdasági és szövetkezetpolitikai osztályon a termelési alosztály vezetője, 1949-ben az Országos Terhivatal mezőgazdasági főosztályának vezetője, 1950-ben a Gödöllői Mezőgazdasági Akadémia igazgatója, 1951-ben a földművelésügyi miniszter helyettese. Vö. https://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=4333&catid=66%3Ah&Itemid=67 (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸⁵⁰ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 2. ő. e. Az MDP Szervező Bizottság 1948. október 22-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Napirend előtt

jövő évi kenyereket veszélyezteti.” A bizottság szerint mindennek oka, hogy „a kulákok a klerikális és egyéb reakciós erőkkel együtt újabb támadást indítottak a demokrácia ellen. A kulákok legkülönbözőbb formában megnyilvánuló szabotázs, háborús és egyéb rémhír-terjesztése arra irányul, hogy dolgozó parasztságunkat visszatartsa az őszi munkák időben való elvégzésétől.”⁸⁵¹ A felhívás ismételten összekapcsolta a „klerikális” és a „kulák” csoportokat, valamint mozgósításra utasította a pártszervezeteket.

A felhívás alatt képes beszámoló látható Versegről, arról a községről, „amely túlszárnyalta a szántás-vetés tervét”. De a legnagyobb terjedelmű írás az oldalon Donáth Ferenc cikke, amely a felhíváshoz kapcsolódóan ismét az „ellenség” támadásáról írt. „A kulák tehát újra támad. Nem először és bizonyosan nem is ez az utolsó kísérlete, hogy megkárosítsa, aláássa a dolgozó nép demokratikus rendjét” – fogalmazott Donáth, elemezve a „kulák-szabotázs” formáit. A legújabbként azt említette, hogy a „kulák” gazdák nem művelik meg a földet. „Ezt a parasztság elkedvetlenítését célzó agitációt, amely a legmélyebben sérti a dolgozó nép érdekeit, s idegen ellenséges érdekeket szolgál, ne becsüljük le. Az osztályellenség most erre összpontosítja erejét, s a reakció minden válfaja, élükön a mindszentystákkal, a legkülönbözőbb formában viszi ezt az agitációt” – hangsúlyozta a szerző, aki szerint a saját párttársai „még nem értik, mit jelent az, hogy a falun az osztályharc kiéleződött”, és „nem egyszer jóhiszeműek a kulákkal szemben, s hiányzik belőlük még az éberség, az egészséges bizalmatlanság az osztályellenséggel szemben”. Donáth Ferenc szerint ők „ezért és mert még nem ismerik a kulák fegyvertárát (amit pedig a Szovjetunió történetéből megismerhetnek) könnyen lépemennek, hagyják magukat megtéveszteni”.⁸⁵²

Ez a téma a következő lapszámban is helyet kapott. Az összeállítás a földművelésügyi minisztérium adatai alapján mutatta be a „kulák-szabotázszt”, majd a pesti vármegye háza üléséről is tudósított. Az eseményen Házi Árpád⁸⁵³ alispán megállapította, hogy az „őszi mezőgazdasági munkák elmaradásában a kulákoknak és a klerikális reakció aknamunkájának volt főrésze, ellenük a legerélyesebb küzdelmet kell felvenni.”⁸⁵⁴

⁸⁵¹ A Szervező Bizottság felhívása a párt megyei és járási bizottságaihoz és a falusi pártszervezetekhez, *Szabad Nép*, VI. évf., 246. sz., 1948. október 24., 3.

⁸⁵² Donáth Ferenc: Az ellenség ismét támad, *Szabad Nép*, VI. évf., VI. évf., 246. sz., 1948. október 24., 3.

⁸⁵³ Házi Árpád (1908–1970): kommunista politikus, 1946-tól 1949-ig Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye alispánja, 1951–52-ben belügyminiszter. Vö. <https://neb.hu/asset/phpR31IyO.pdf> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸⁵⁴ A dolgozó parasztság az őszi munkák fokozásával felel a falu kizsákmányolóinak támadására, *Szabad Nép*, VI. évf., 248. sz., 1948. október 27., 7.

November elején Szabó Pál ismét jelentkezett falujáró körútjáról. Cikkének címe már árulkodik a tartalomról is: „Kulákfurfang végére jártam.”⁸⁵⁵ Természetesen ennek a cikknek a végére is jutott fenyegetés, megfélemlítés: „A láthatatlan személyekkel szemben a láthatókat kell állítani. És ne legyen irgalom senki számára, aki bebizonyíthatóan agitál a vetés ellen, félrevezeti az egyszerű, cselédből máról-holnapra szabaddá tett embereket.”⁸⁵⁶ A „kulákfurfang” kifejezés a jövőben többször előkerül majd, például néhány nap múlva a „papi uzsorá”-val együtt.⁸⁵⁷

A fenyegetések a következő lapszámokban is folytatódtak. Lócsei Pál a párt Szervező Bizottságának október 22-i felhívására hivatkozott vezércikkében: „A Szervező Bizottság felhívása nemcsak a munka fokozottabb szervezésére, s ellenőrzésére, nemcsak a demokratikus erők összefogására és a közigazgatással való együttműködésre mozgósította pártszervezeteinket, hanem harcra is. Harcra a szabotáló, falusi termelésünket támadó, tehát jövő évi kenyérünket fenyegető kulák- és egyházi reakció ellen.” A termelési kampánnyal kapcsolatban született cikk is összekapcsolta a gazda- és az egyházellenességet, és folyamatos „ellentámadásra” szólított fel: „A kulák támadását a falu dolgozói sok helyen sikeres ellentámadássá változtatták, az ellenség itt-ott kénytelen volt visszavonulni. De szó sincs meghódolásról! A kulák egyetlen csata elvesztésébe sem nyugszik meg egykönnyen. Ezt bizonyítja, hogy miközben az előnyomulás tart, szakadatlanul jön a híre a kulák újabb és újabb szabotázsainak, felújított harci módszereinek.”⁸⁵⁸ Alig egy héttel később Lócsei újabb vezércikkében, amint ő írja, „hadijelentésében” már a termelési csata győzelméről írt, hangsúlyozva, hogy: „A falu dolgozói azért juthattak el az őszi kampány győzelmes befejezésének küszöbéhez, mert a népi demokrácia falusi erői nagyobbak, hatalmasabbak, mint a kulákságé.”⁸⁵⁹

„Alig volt olyan csoportja a magyar reakciónak az elmúlt három esztendő során, amely ne próbált volna fegyvert kovácsolni a felosztatott katolikus ifjúsági szervezetek ügyéből, ne követelte volna e szervezetek újraengedélyezését. Nincsen semmi csodálkozni való azon, hogy az Új Ember megint előhozakodik ezzel a kérdéssel” – írta a kommunista napilap cikke, amely hozzátette: „[...] ideje, hogy végleg leszámoljunk ezzel a rágalommal, ideje, hogy visszafelé fordítsuk Mindszentyéknek ezt a fegyverét.” A cikk

⁸⁵⁵ Szabó Pál: Kulákfurfang végére jártam, *Szabad Nép*, VI. évf., 253. sz., 1948. november 3., 7.

⁸⁵⁶ Uo.

⁸⁵⁷ - baktai - : Rémhír. kulákfurfang, papi uzsora: mindhiába, a bérlőszövetkezet nem tér le a jó útról, *Szabad Nép*, VI. évf., 259. sz., 1948. november 10., 7.

⁸⁵⁸ (L. P.): Ellentámadásban a falu dolgozói, *Szabad Nép*, VI. évf., 256. sz., 1948. november 6., 1.

⁸⁵⁹ (L. P.): 104 százalék, *Szabad Nép*, VI. évf., 261. sz., 1948. november 12., 1.

szerint 1946-ban csupán a „fasiszta” szervezeteket tiltották be, valójában az egyesületek zöme – köztük egyházi szervezetek is – nem működhetett a továbbiakban. A cikkszerző itt kapcsolta össze ezt az ügyet Mindszentyvel: „Lehet, hogy ezeket az Új Ember ifjúsági lelkésze »egyesületeinknek« nevezi, de ezzel semmi egyebet nem tesz, mint ismét egyszer kifecsegi: Mindszenty és köre a fasizmus védelmezőinek köre.”⁸⁶⁰

Novemberben és decemberben sorra jelentek meg az olyan írások, amelyek szerint az „ország” tiltakozik Mindszenty tevékenysége, „a klerikális reakció uszításai ellen”.⁸⁶¹ Az egyik rövid cikk szerint így tettek például gyári dolgozók, sőt asszonyok is.⁸⁶² Egy másik írás szerint munkások, diákok, parasztok tiltakoztak az egyházi vezető ellen.⁸⁶³ Vagy éppen ilyen címmel jelentek meg rövid írások: „Szakadatlan tiltakozások Mindszenty politikája ellen”⁸⁶⁴, „A szervezett munkásság és a falu dolgozóinak együttes tiltakozása Mindszentyék reakciós politikája ellen”⁸⁶⁵, „»A népi demokrácia harcossága akarunk lenni...« Nyilatkozatban tiltakoznak a csepeli diákok a mindszentysta klérus uszításai ellen”⁸⁶⁶, „Tiltakozások a Mindszenty-reakció ellen”⁸⁶⁷, „Nem tűrhetjük tovább a klerikális reakció demokráciaellenes tevékenységét”⁸⁶⁸, „A miskolci Jézus Szíve ifjúsági csapat Mindszentyék távozását követeli”⁸⁶⁹, „A demokratikus katolikus ifjúság szervezeten folytatja és fokozza a harcot Mindszenty ellen”⁸⁷⁰, „Mindszentyt előbb-utóbb elsöpri a hívők felháborodása. Katolikus papok Mindszenty ellen”⁸⁷¹, „Népünk és hazánk dicsőségére... Plébánosok és egyházközségek Mindszenty ellen”.⁸⁷² Decemberben már szinte nem volt lapszám, amelyben ne lettek volna olyasféle cikkek, amelyekben olyanokat vonultatnak fel, akik Mindszenty és a „mindszentyizmus” ellen tiltakoznak – és a munkásságtól fokozatosan sikerült eljutni a tiltakozó papokig.

A Szabad Nép azért is Mindszenty-ellenes cikket írt, mert a katolikus püspöki kar kiállt a bíboros mellett. A szerkesztőségi cikk így méltatlankodott: „A püspök urak épp akkor

⁸⁶⁰ Megvédjük ifjúságunkat Mindszenty ügynökeitől, *Szabad Nép*, VI. évf., 247. sz., 1948. október 26., 3.

⁸⁶¹ „Senki nem áll a vallás szabad gyakorlásának útjába, nincs szükség vallási lepelbe bújtatott politikai gyűlésekre”, Tiltakozik az ország Mindszenty reakciós gyűlései ellen, *Szabad Nép*, VI. évf., 254. sz., 1948. november 4., 7.

⁸⁶² „Mindszenty jövő évi kenyerünket veszélyezteti”, *Szabad Nép*, VI. évf., 256. sz., 1948. november 6., 3.

⁸⁶³ Munkások, parasztok, diákok Mindszenty ellen, *Szabad Nép*, VI. évf., 263. sz., 1948. november 14., 4.

⁸⁶⁴ *Szabad Nép*, VI. évf., 266. sz., 1948. november 18., 7.

⁸⁶⁵ *Szabad Nép*, VI. évf., 267. sz., 1948. november 19., 4.

⁸⁶⁶ *Szabad Nép*, VI. évf., 273. sz., 1948. november 26., 7.

⁸⁶⁷ *Szabad Nép*, VI. évf., 274. sz., 1948. november 27., 5.

⁸⁶⁸ *Szabad Nép*, VI. évf., 275. sz., 1948. november 28., 10.

⁸⁶⁹ *Szabad Nép*, VI. évf., 277. sz., 1948. december 1., 2.

⁸⁷⁰ *Szabad Nép*, VI. évf., 278. sz., 1948. december 2., 3.

⁸⁷¹ *Szabad Nép*, VI. évf., 294. sz., 1948. december 21., 6.

⁸⁷² *Szabad Nép*, VI. évf., 298. sz., 1948. december 25., 2.

látták jónak a szolidaritás-nyilatkozat kiadását, amikor a kormány félreérthetetlenül megmondta épp a minap, hogy a pohár kicsordulóban van. Jól van, tudomásul vesszük. De azt jegyezzék meg maguknak: amilyen az adjon isten, olyan lesz a fogadj isten. Még pedig nem sokára.”⁸⁷³ De a lap ezt is tudta fokozni, amikor egy zalaegerszegi „diáksztrájk”-ról írt, kevesellve a szankciókat: „[...] nem állhat meg Zalaegerszegen a megtorlás egy tanárnő elküldésével és tíz diáklány kicsapásával. Nemcsak egy tanárnőről és nemcsak tíz diáklányról van szó. Lehetetlenné kell tenni végre Zalaegerszegen, de minden más magyar iskolában is a klerikális reakció aknamunkáját.”⁸⁷⁴ A zalaegerszegi történésekkel kapcsolatban a Szabad Nép több mint egy héttel később Várhegyi Györgynek⁸⁷⁵, a Diákszövetség főtitkárának írását is lehozta, amelyben a szerző megfogalmazta, hogy „a Diákszövetség kíméletlenül fel fog lépni a klerikális reakció agitátoraival és provokatóereivel szemben az iskolákban”.⁸⁷⁶ A propagandában tehát egyre erősebb lett a fenyegető hangnem, ezzel is az olvasók érzéseire kívántak hatást gyakorolni.

8. 2. 2. Propagandatervek 1948 végén

A klerikális reakció elleni harccal kapcsolatban az Agitációs és Propaganda Bizottság november 9-i ülésén megállapították, hogy abban elmaradottság mutatkozik, és ezért úgy látták, hogy „nem kockáztathatjuk a paraszti ellenállásnak és az egyházi ellenállásnak összefogását”. A katonai kifejezésektől hemzsegő bizottsági előterjesztés megfogalmazta: „A kulák és klerikális reakció összefogásának a veszélye természetesen nem azt jelenti, hogy a klerikális reakció elleni harcot »halasszuk el«, mert ha nem törjük meg az egyházi befolyást, akkor frázis marad »a szocializmus építése falun«. Nem szabad defenzívába vonulnunk az egyház elleni harcban, nem szabad megengednünk, hogy a klerikális reakció a tavaszi vereség után újra lélegzethez jusson, kidolgozza és alkalmazza új harci módszereit (aminek veszélye már ma is igen nagy).”⁸⁷⁷ Az előterjesztés meghatározta a kommunisták legfontosabb feladatát is: „a munkásság és a parasztság között törjük meg az egyház befolyását”, hiszen „csak ilyen politika teszi lehetővé, hogy egyszerre vigyük a kulák és a

⁸⁷³ A püspöki kar..., *Szabad Nép*, VI. évf., 256. sz., 1948. november 6., 3.

⁸⁷⁴ (V. D.): Kiküldött tudósítónk jelentése Zalaegerszegről, Diáksztrájkot szervezett a klerikális reakció Mindszenty „legkedvesebb iskolájában”, *Szabad Nép*, VI. évf., 256. sz., 1948. november 6., 5.

⁸⁷⁵ Várhegyi György (1922–1988): pedagógus, szociológus, a DISZ vezetője. Vö. <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/varhegyi-gyorgy> (Megtekintés: 2021. március 31.)

⁸⁷⁶ Az iskola és a rendbontók, *Szabad Nép*, VI. évf., 265. sz., 1948. november 17., 6.

⁸⁷⁷ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 2. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 9-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A klerikális reakció elleni kampány

klerikális reakció elleni harcot”.⁸⁷⁸ A párt propagandistái a feladatokat is meghatározták: köztük a Mindszenty-ellenes fellépést, „demokratikus katolikus mozgalom” létrehozását, a rendőri, gazdasági és politikai nyomás fokozását.

November 12-én Révai József hosszan szólott hozzá a témához, Horváth Márton előterjesztéséhez. Mint mondta, azt a veszélyt már nem lehet elkerülni, hogy „a klerikális reakció és a kulák reakció összefogjon”, mert ez már megtörtént. Ezért azt javasolta – és itt jelenik meg az egyház megosztásának gondolata –, hogy a „katolikus táboron” belül hozzanak létre olyan jelentős csoportot, amely szembeszáll Mindszentyvel, vagyis a „klerikális reakcióval”. Révai hangsúlyozta, hogy ennek a mozgalomnak nem szükséges paraszti alapokon állnia, hanem számukra az a fontos, hogy a „munkásosztályba betört klerikalizmust onnan kisöpörjék”. Révai egyetértett azzal, hogy hangsúlyozniuk kell az egyház „németbarátságát”⁸⁷⁹, és ezért meg kell jelentetniük „brossúrákat, könyveket, és a sajtó is kell, hogy foglalkozzék ezzel a kérdéssel”. Révai hozzátette, hogy „az egyház ma nem német-, hanem amerikapárti, és nekünk ennek a nemzetellenes jellegére kell rámutatnunk”. A kommunista politikus ezt nem látta könnyű feladatnak, ugyanis mint mondta, „nem olyan egyszerű” bizonyítani, hogy a „német- és amerikapártiság egy és azonos”. Révai hozzászólásából kiderült, hogy a kampány ezekben a napokban még egyáltalán nem volt kidolgozott, egységes, és akár az egy-egy előterjesztésben, hozzászólásban is megjelent ellentmondások sem mutatnak egyértelmű irányvonalat a kérdésben.

A november 9-i ülésen a párt történetének harmincadik évfordulós jelmondatait is meghatározták, amelyek között a falusi propagandával kapcsolatos gondolatok is helyet kaptak: „Éljen a munkásság és dolgozó parasztság megbonthatatlan szövetsége”; „A szövetkezeti mozgalom fejlesztésével, harcban a falusi kizsákmányolókkal, építsük falun is a szocializmust!”; „Vessünk véget az idegen zsoldban álló klerikális reakció népellenes üzelmeinek!”.⁸⁸⁰ A Politikai Bizottság november 11-i ülése elfogadta az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatát a KMP megalakulása 30. évfordulójának jelszavaira. Arról

⁸⁷⁸ Uo.

⁸⁷⁹ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 3. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 12-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A klerikális reakció elleni kampány

⁸⁸⁰ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 2. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 9-i ülésének határozati jegyzőkönyve, 30 éves évforduló jelszavai

is döntöttek, hogy a vasárnapi Szabad Népből a jelszavakat az MDP Központi Vezetőségének jelszavaiként kell közölni.⁸⁸¹

A propaganda-bizottság megtárgyalta és elfogadta a kolhoz népszerűsítésének a PB felé benyújtandó propagandatervét is. Az ellentmondásos előterjesztés a kolhoz népszerűsítését javasolta, de mindeközben óva intett attól, hogy a „kolhozok létesítése mellett” fejtessenek ki agitációt. Úgy döntöttek, hogy nem kapcsolják össze a kolhoz kérdését az akkori magyar helyzettel, hanem a szovjet kolhozról a Szovjetunió ismertetése kapcsán beszélnek.⁸⁸² Ez is arra utal, hogy a magyarországi kommunisták tartottak attól, hogy nyíltan a kolhoz jellegű szövetkezetek kialakításáról beszéljenek, de mindezzel együtt azt is megfogalmazták, „világossá kell tenni, hogy a kolhoz a mezőgazdaság szocialista átalakításának formája és a fejlődés nálunk is a kolhoz felé vezet”.⁸⁸³ Mindezt segítő, egyetlen tájékoztató brosúrát kívántak kiadni a témában, lehetőleg szovjet szerzőtől. Hogy a kommunista politikusok tartottak a témától, jelezte az a szándékuk is, hogy kimondták, „általában a sajtó ne foglalkozzék a kolhoz népszerűsítésével, a Szabad Nép és a Szabad Föld időnként hozzon a szovjet kolhoz ismertető cikkeket”, valamint a téma népszerűsítésére gazdákat kívántak megnyerni azzal, hogy „tekintélyes parasztemberekből álló küldöttséget” delegáljanak a Szovjetunióba, hogy tanulmányozzák a kolhozokat.⁸⁸⁴

Az 1948. november 11-i MDP PB ülés elfogadta az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatát a „kolhoz népszerűsítéséről”. Arról is döntöttek, hogy a „magyarországi kolhoz társas gazdálkodásnak vagy közös gazdálkodásnak kell elnevezni”, és a „szovjet kolhoz népszerűsítését ne kapcsoljuk össze a magyar szövetkezeti mozgalom kérdésével”.⁸⁸⁵ A népszerűsítésre az előterjesztő Révai szerint azért volt szükség, mert a „reakciónak sikerült kompromittálni a kolhoz a dolgozó parasztság tömegei előtt.” Az előterjesztő hozzátette: „Ez különösen veszélyessé vált most, amikor napirendre került a falun a szocializmus építése, s amikor a kolhoz elleni agitáció lényegében a szövetkezeti mozgalom, a falun a szocializmus építésének kompromittálását jelenti. Ezért feltétlenül szükséges ezen a téren fordulatot végrehajtani és a kolhoz népszerűsítésével felvenni a harcot a reakció kolhoz-

⁸⁸¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 14. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. november 11-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatai

⁸⁸² MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 2. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 9-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A kolhoz népszerűsítésének propagandaterve

⁸⁸³ Uo.

⁸⁸⁴ Uo.

⁸⁸⁵ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 14. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. november 11-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatai

ellenes agitációjával szemben.”⁸⁸⁶ A kolhoz vagy szövetkezetek témájában tehát folyamatos volt a nem egyértelmű beszéd: „Amennyiben állást kell foglalni abban a kérdésben, hogy akarunk-e kolhozot Magyarországon megvalósítani, elvtársaink azt az álláspontot fejtsek ki, hogy mi helyesnek tartjuk a kolhozot a dolgozó parasztság érdekében, de ma nem tartjuk időszerűnek, mert nincsenek meg a feltételei és bevezetése csak akkor kerülhet napirendre, ha azt maga a dolgozó parasztság kívánja.”⁸⁸⁷

Az elfogadott javaslat szerint határoztak róla, hogy Rákosi a novemberi Központi Vezetőségi ülésen szóljon a kolhoz népszerűsítésével kapcsolatban, és az jelenjen meg a nyilvánosság előtt, vagy Nagy Imre, esetleg Donáth Ferenc írjon cikket a Szabad Népben a témában. Arról is döntöttek – a propaganda bizottság javaslata alapján –, hogy jelenjenek meg oktatási anyagok, brosúrák, filmek, előadások, valamint „a Szabad Nép és a Szabad Föld időnként hozzon ismertetéseket a szovjet kolhozokról, tudományos és szépirodalmi formában egyaránt.”⁸⁸⁸ Elhatározták, hogy következő év tavasszal parasztküldöttség menjen a Szovjetunióba, hogy ott tanulmányozzák a kolhozokat.

Az országos katonai konferencián Farkas Mihály is felszólalt november 13-án. Beszédében a „szocializmus falusi építésének kérdéseiről” és Mindszenty „klerikális hadgyakorlatairól is szolt”.⁸⁸⁹ Farkas hangsúlyozta, hogy feladatuk a kulákság korlátozása és visszaszorítása, valamint „a középparasztság leválasztása a kulákság oldaláról és mind nagyobb rétegeinek a munkásosztály táborába való áthozatala”.⁸⁹⁰ Az állami gazdaságok gépezeteit pedig a „szocializmus erődjei”-nek nevezte.⁸⁹¹ Farkas a faluval kapcsolatos kommunikációjában is folyamatosan harccal kapcsolatos terminológiákat használt. Mint fogalmazott, „a kulákság nem tette le a fegyvert, hiszen amíg a kulák kulák marad, harcolni fog népi demokráciánk és dolgozó népünk ellen”. Farkas gazdasági számokkal próbálta igazolni, hogy „a kulákság szabotázsát sikerült letörni”. A kommunista politikus az egyházra rátérve a körmeneteket és búcsújárásokat a „reakció hadgyakorlatai”-nak nevezte, amelyeket „a magyar nép már nemcsak a városokban, hanem a falvakban is kezdi unni”.⁸⁹² Természetesen itt is megjelent az a propaganda, amely az egyházat megpróbálta megosztani:

⁸⁸⁶ Uo.

⁸⁸⁷ Uo.

⁸⁸⁸ Uo.

⁸⁸⁹ Hadseregünknek meg kell felelnie az épülő szocialista állam követelményeinek, Farkas Mihály elvtárs beszéde a katonai konferencián, *Szabad Nép*, VI. évf., 263. sz., 1948. november 14., 3.

⁸⁹⁰ Uo.

⁸⁹¹ Ezzel kapcsolatban is folyamatosan jelentek meg cikkek. Például: „A gépállomások a falusi osztályharc fellegvárai”, Szőnyi Tibor elvtárs az ötödik gépállomás vezetőképző iskola avatásán, *Szabad Nép*, VI. évf., 266. sz., 1948. november 18., 7.

⁸⁹² Uo.

„Ha ma még nem robbant ki a papság között nyílt ellenállás Mindszenty ellen, úgy csak azért, mert példátlan terror alatt tartja a papságot is. A Mindszenty elleni jogos felháborodást növeli az a felismerés, hogy a keresztény hit ápolásának ürügyével a reakciós, népellenes háborús gyűjtogatók ténykedéseit segíti elő. Az ilyen ténykedések, mint ismeretes, törvénybe ütköznek és aki a törvényt megsérti, akkor is megbűnhődik érte, ha bíort visel.”⁸⁹³ A pártvezető tehát már előrevetítette Mindszenty letartóztatását és elítélését.

November 23-án újabb előterjesztés alapján tárgyaltak az Agitációs és Propaganda Bizottság ülésén. „A párttagságot meg kell győzni arról, hogy most valami új van az egyházi reakció ellen vívott harcban és hogy a régi békülékeny módszerek az egyházzal szemben, amelyek célja az egyház semlegesítése volt, ma már nem helyesek” – fogalmazták meg az ülésen, és azt is leszögezték, hogy „ez a harc [...] előkészíti az egész egyházi és klerikális befolyás aláadását azokban a tömegekben, amelyekre a klérus támaszkodik”. Az ülés jegyzőkönyve továbbra is a kampánnyal kapcsolatos bizonytalanságról árulkodik. Bár van olyan mondata, amelyben a „demokratikus katolikus elemekkel” való kiegyezést hangsúlyozzák, de valójában a „harc” volt a leglényegesebb. Ezt mutatja a következő gondolat is: „Az a kérdés, hogy tényleges megegyezésre törekszünk-e, vagy sem és hogy a megegyezés taktika-e vagy sem, – az csak a harc közben dőlhet el.”⁸⁹⁴ A propagandamunka legfontosabb feladata tehát nem a nép boldogulásának elősegítése, hanem az ellenség megsemmisítése volt. Erre utal nagyszabású történelmi esszéjében Für Lajos is: „Különösnek mondható már az is, hogy a népnevelő munkát nem is annyira a nép boldoggá tétele, ragyogó jövőjének tudatosítása végett tekintették létfontosságúnak, hanem inkább az ellenséges aknamunka megakadályozása, semlegesítése végett. Mert ahol a párt, a kommunisták nem tudnak jelen lenni, oda azon nyomban benyomul, ott megjelenik az ellenség. Mint az Ószövetségbeli gyűlöletparancsok: vagy ők, vagy mi – más lehetőség nincs.”⁸⁹⁵

Az előterjesztés több témakörre bontva – köztük a falusi feladatokat külön is bemutatva – tárgyalta a „klerikális reakció elleni harcot.” A falusi feladatok között megfogalmazták, hogy népszerűsíteni kell „a demokrata papokat”, valamint azt is, hogy „ki kell küzdeni az egyházközségek összetételének megváltoztatását”, mert – mint írta a javaslat – „az egyházközségek ma legtöbb helyen kulák csoportosulás és szervezeti kifejezője a

⁸⁹³ Uo.

⁸⁹⁴ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 5. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A klerikális reakció elleni kampány

⁸⁹⁵ Bíró Friderika – Für Lajos: *Búcsú a parasztságtól*, 1. köt., Budapest, Kairosz – Skanzen, 2013, 380.

kulákok, úri elemek és papok összefogásának”. Ezért, mint fogalmaztak, „»demokratizálni« kell az egyházközségeket”, valamint a „szabadművelődési munkánk középpontjába nemcsak a kulák elemek, hanem a klerikális reakció elleni harcot kell állítani”.⁸⁹⁶ Ezt a javaslatot a Politikai Bizottság november 25-én elfogadta.⁸⁹⁷

A szövetkezetekkel kapcsolatos kérdésekről is szólt Rákosi Mátyás a Központi Vezetőség november végi ülésén, és változtatásokat sürgetett a korábbi – szovjet kolhozokról szóló – kommunikációval kapcsolatban. „Ebben a tekintetben mi négy esztendeje szakadatlanul védekezésben, defenzívában voltunk. Amikor láttuk, hogy a horthysta reakció mennyire befeketítette és megrágalmazta a Szovjetunió kollektív, közös földművelési rendszerét, elálltunk attól, hogy ezt a kérdést megvilágítsuk. Azt hittük, hogy már maga az a körülmény, hogy mi a kolhozokat ismertetjük és magyarázzuk, a parasztság körében azt a benyomást fogja kelteni, hogy mi Magyarországra mechanikusan, gépiesen át akarjuk vinni a szovjet kolhozokat. Ennek a magatartásnak az lett az eredménye, hogy helyettünk a magyar reakció, a kulákok, demokráciallenes papok magyarázták a parasztnak, hogy mi az a kolhoz. Ők terjesztették a csajkamesét, meg a közös étkezésre szolgáló vályút és mindazt a rágalmat, amivel a tőkés reakció a szovjet kollektív mezőgazdaságot illeti.”⁸⁹⁸

Rákosi „gyökeres változtatást” sürgetett, hogy a parasztság „megismerkedjék a szovjet kollektív mezőgazdasággal”. Ennek eszközeiként a leírásokat, a könyveket, a filmeket határozta meg, és a Szovjetunióba küldendő delegációk ötletét is megfogalmazta. Úgy gondolta, hogy ez utóbbinak köszönhetően megtapasztalhatják, hogy „mennyivel hasznosabb” számukra a „társas földművelési forma”.⁸⁹⁹ Két nappal korábban, a PB ülésén Rákosi a szövetkezetekkel kapcsolatban úgy gondolta, hogy „a jelenlegi szövetkezetek a falu fejlődésének csak átmeneti formái”.⁹⁰⁰

A Központi Vezetőség már említett ülésén Rákosi az egyházakhoz fűződő viszonyukról is szólt. A pártfőtitkár az egyházon itt a katolikus egyházra gondolt, hiszen mint utalt rá, a többi felekezettel már megállapodtak. Rákosi az egyházak megosztására

⁸⁹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 5. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. november 23-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A klerikális reakció elleni kampány

⁸⁹⁷ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 15. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. november 25-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A klerikális reakció elleni kampány, Az Agitációs és Propaganda Bizottság jelentése az egyház elleni harcról

⁸⁹⁸ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 4. ő. e. Az MDP Központi Vezetőség 1948. november 27-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Bel- és külpolitikai helyzet és a párt feladatai

⁸⁹⁹ Uo.

⁹⁰⁰ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 15. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1948. november 25-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Rákosi Mátyás referátuma időszerű politikai kérdésekről

törekedett, amikor megfogalmazta, hogy „a magyar demokráciát most a protestáns egyházi körökből azzal a szemrehányással illetik, hogy túlságosan türelmes volt, túlságosan várakozó és ezt a türelmet, várakozást a demokráciának az egyházban meghúzódó ellenségei gyengeségnek magyarázván, megfelelően kihasználták.”⁹⁰¹ A pártvezető azt is hozzátette, ilyen hangok már a katolikus egyházból is érkeznek, ezért arra szólított fel, hogy ezt a „türelmes politikát” meg kell változtatniuk a katolikus egyházzal szemben. Rákosi is összekapcsolta a „kulák” és a „klerikális reakció” elleni harcot, amikor „az egyházi köntösben jelentkező reakció és fasizmus” „megfékezéséről” szólt: „Ezt a követelést támogatja a falu dolgozóinak az a felismerése, hogy a papi reakció és kulákság demokráciaellenes fellépései rendszerint egységesen, karöltve jelentkeznek.”⁹⁰² Rákosi azt is megfogalmazta, hogy a parasztok és a munkások körében a „saját otthonaikban” is törekedni kell a „politikai felvilágosító munkára”.⁹⁰³

Az MDP KV ülésen Rákosi beszédéhez többen is hozzászóltak. Döbrentei Károlyné⁹⁰⁴ újpesti tapasztalatait ismertette. Mint mondta, a megyeri plébánossal „szemben komoly ellentmondásba mentünk, a sajtón és gyűléseken és pártnapokon szélesen támadtuk szereplését és azt értük el, hogy azóta a templomot sokkal többen látogatják, mint azóta”. Rákosi közbeszólásában jelezte kritikáját az újpesti kommunistákkal szemben: „mert nem jól csinálták!”⁹⁰⁵ Döbrenteiné elismerte, hogy nem tudták eredményesen megszervezni a propagandát, és véleménye szerint azzal semmit nem érnek el, ha a „sajtóban jelenik meg egy-egy cikk”.⁹⁰⁶

A Rákosi-beszéd a Szabad Nép címlapján kezdődött, és több oldalon keresztül folytatódott. A főcím alatt a szerkesztők – mintegy alcímként – kiemelték a főtítkártól származó idézeteket. A hatból három kapcsolódik jelen értekezés témájához: „A szövetkezés

⁹⁰¹ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 4. ó. e. Az MDP Központi Vezetőség 1948. november 27-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Bel- és külpolitikai helyzet és a párt feladatai

⁹⁰² Uo.

⁹⁰³ Ehhez a témához hozzászólt Drahos Lajos: „Addig, amíg a saját feleségeink keresetük egy részét a klérusnak adják és gyermekeinknek is engedményeket tesznek, olyan értelemben, hogy gyermekeink templomba járnak – addig bizony nehéz a helyzet.” Uo.

⁹⁰⁴ Döbrentei Károlyné Némety Aranka (1913–1987): kommunista politikus, a Magyar Nők Demokratikus Szövetségének egyik vezetője, nemzetgyűlési képviselő, 1948–1950 között Újpest polgármestere. Vö. https://www.tortenelmitar.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=3922&catid=45:d&Itemid=67 (Megtekintés: 2021. március 21.)

⁹⁰⁵ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 4. ó. e. Az MDP Központi Vezetőség 1948. november 27-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Bel- és külpolitikai helyzet és a párt feladatai

⁹⁰⁶ Uo., Döbrentei Károlyné a Szabad Néppel kapcsolatban is elmondta véleményét. Javasolta, hogy a Szabad Nép baráti körében „meg kell tanítani a Szabad Nép olvasására a széles tömegeket.” Döbrenteiné hozzátette: „Tudom azt, hogy sokan járatják a Szabad Népet, de nem tudják hogyan kell azt olvasni, mert az újság olvasása komoly fejlettséget igényel, hogy azt meg is értsék.”

ma a falu központi kérdése”, „Ha a dolgozó parasztság a már létező szövetkezetek példájából maga győződik meg a társas földművelés fölényéről, akkor önként fog rálépni a termelésnek erre az útjára”, „A kéméleti idő a Mindszenty-reakcióval szemben lejárt”.⁹⁰⁷

A KV ülésén felszólalt Erdei Mihály⁹⁰⁸, akinek a gondolatait december elején a Szabad Nép összefoglalta. A cikk és a felszólalás sokkal inkább az integrációs propagandának felelt meg, mint az agitációs. Arra hívta fel a figyelmet, hogyan kell a parasztságot meggyőzni a szövetkezetek szerintük helyes működéséről. Erdei ismertette a szövetkezetek kommunista álláspont szerinti három típusát. Ezek: az első típusban „az élők munkákat és a gépmunkákat közösen végzik”, a másodikban a munkák nagy részét közösen végzik, de nem brigád szervezetben, hanem mindenki a földje arányában vesz részt a közös munkákban, a harmadiknál – ami a szerző szerint még fejlettebb, és ez a végső céljuk – „a termelő szövetkezeti csoportban már minden munkát közös munkaszervezettel végeznek és a munka megszervezését brigádokkal végzik”.⁹⁰⁹

A Szabad Nép Donáth Ferenc hozzászólását is ismertette. Donáth hangsúlyozta, hogy „a középparasztot lépten-nyomon összekeverik a kulákkal és hogy a kuláknak szánt ütés gyakran a középparasztot éri”. Donáth felidézte Kovács Béla ügyét: az ő olvasata szerint „a magyar reakció [...] a felszabadulás pillanatától kezdve arra törekedett, hogy a parasztságot szembeállítsa a munkássággal és a demokráciával, e terv végrehajtása szempontjából a földművelésügyi minisztériumot kulcsállásnak tekintette”, továbbá „1946-ban, amikor Kovács Béla lett a miniszter, a minisztériumot a reakció bázisaként kezdték kiépíteni”, és „vissza akarták csinálni a földreformot”.⁹¹⁰ Érthető tehát, hogy miért vádolták köztársaság ellenes összeesküvéssel 1947 év elején: útjában állt a kommunisták államosítási törekvéseinek.

A falusi propagandában a szövetkezetek és gépállomások népszerűsítését tűzték ki egyik célul filmekkel, brosúrákkal, kiállításokkal. A „politikai felvilágosító, népnevelő munka kiszélesítésére” jó lehetőségnek látták a téli hónapokat. Természetesen nem maradhatott ki a „leleplező” munka sem: „A falun előttünk álló feladatok állandó

⁹⁰⁷ Rákosi Mátyás elvtárs nagy beszéde az MDP Központi Vezetőségének ülésén, *Szabad Nép*, VI. évf., 275. sz., 1948. november 28., 1.

⁹⁰⁸ Erdei Mihály (1907–1992): kommunista politikus, 1948 és 1950 között az MDP KV Szervező Bizottsága tagja, 1950–52 között földművelésügyi miniszterhelyettes. Vö. <https://neb.hu/asset/phpwM6cPq.pdf> (Megtekintés: 2021. március 21.)

⁹⁰⁹ Erdei Mihály: Élő példákkal kell bizonyítani a mezőgazdasági szövetkezet előnyeit, *Szabad Nép*, VI. évf., 278. sz., 1948. december 2., 7.

⁹¹⁰ Donáth Ferenc: Tartós és szilárd szövetséget a középparasztsággal, *Szabad Nép*, VI. évf., 279. sz., 1948. december 3., 7.

összekapcsolása a kulákság leleplezésével, a munkás-paraszt szövetség, a középparasztsággal való szövetség népszerűsítésével.”⁹¹¹ A gépállomások „jelentőségét” kívánták elmagyarázni a dolgozó parasztságnak, hiszen – mint mondták – a „kulákok és a falu kizsákmányolói mindent megtesznek, hogy elriasszák a dolgozó parasztságot a gépállomásoktól”.⁹¹² A Szabad Nép pedig remélte, hogy a gépállomások dolgozói „jó katonái lesznek a falusi termelésnek [...] és a falusi osztályharcnak is”.⁹¹³ A gépállomások folyamatosan fontos részét képezték a propagandának, például a századik gépállomás létrehozása több cikknek is témát adott.⁹¹⁴

A tömegek tanultak! – szölte Kende Péter vezércikkének címe december 2-án. Az írásból az is kiderül, hogy a szerző szerint mit tanultak. Az egyházellenes cikk szerint a katolikus tömegek azt tanulták meg, hogy „Mindszenty sokkal kevésbé egyházának főpapja, mint amennyire a reakciós erők, a magyarországi háborús párt, az imperialista ügynökség feje. Ami azt is jelenti, hogy Mindszentyt követni korántsem a valláshoz, vagy az egyházhoz való hűséget, hanem a reakció politikai támogatását jelenti”. A cikk a megszokott módon közelítette meg a tárgyalandó témáját: a visszatekintés, a helyzet leírása után következik az „elemzés”, a propagandaszöveg, majd a cikk végén a fenyegetés, harcra buzdítás. Ezen cikk utolsó bekezdése így kezdődött: „Magára vessen tehát Mindszenty, ha hívei egymásután fordulnak vele szembe!”⁹¹⁵

Az Agitációs és Propaganda Bizottságban 1948 decemberében kijelölték a következő hónapok, 1949. március 15-ig tartó időszak propagandafeladatait. A propagandamunka öt fő politikai szempontja között – a második és a harmadik hely – a parasztsággal és az egyházzal kapcsolatos: „A falun a telet kihasználni a dolgozó parasztság közötti politikai nevelő munkára, elsősorban a szövetkezetek és a föld közös megmunkálásának népszerűsítésére. [...] A klerikális reakció leleplezése, a tömegek mozgósítása, Mindszenty-ellenes népmozgalom további kiszélesítése céljából”.⁹¹⁶

A falusi propagandamunkában a következő feladatokat tervezték: a kolhozok, a nagyüzemi munka, a gépállomások és az egységes parasztszervezet népszerűsítése, a tavaszi

⁹¹¹ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 8. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. december 7-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A gépállomások téli propaganda- és kultúrterve

⁹¹² Uo.

⁹¹³ Ahol a traktoristákat képezik, Parasztfiúk és lányok készülnek a gépállomás termelési és politikai feladataira, *Szabad Nép*, VI. évf., 277. sz., 1948. december 1., 8.

⁹¹⁴ (K. J.): A századik gépállomás, *Szabad Nép*, VI. évf., 280. sz., 1948. december 4., 1.

⁹¹⁵ (K. P.): A tömegek tanultak!, *Szabad Nép*, VI. évf., 278. sz., 1948. december 2., 1.

⁹¹⁶ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 10. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. december 21-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Országos Propaganda Osztály munkaterve

vetési kampány tervezése, valamint a „falun előttünk álló feladatok állandó összekapcsolása a kulákság leleplezésével, a munkás-paraszt szövetség, a középparasztsággal való szövetség népszerűsítésével”.⁹¹⁷

Az egyházzal kapcsolatban továbbra is a Mindszenty bíborossal szembeni kampány maradt az elsődleges: „Mindszentyék leleplezése, mint háborús gyűjtogatók, a béke, a földreform ellenségei, idegen imperialisták ügynökei. A népmozgalom kiszélesítése, képviselői beszámolók, kisgyűlések, agitációs fokozása karácsony után. Külön súlyt kell helyezni a parasztság és az asszonyok közötti felvilágosító munkára.”⁹¹⁸ Tehát itt is összekapcsolódott az egyházellenesség és a parasztsággal kapcsolatos propaganda. „Kik terjesztik a rágalmakat? Ugyanazok, akik minden más alkalmat megragadtak, hogy ártsanak a demokráciának, a népnek: fasiszták, Mindszenty katonái, kulákok. Nem véletlen azonban, hogy ezek a rémhírek legsűrűbben és legszervezettebb formában a délszlávok között jelentkeztek és elsősorban a jugoszláv határ közelében lévő falvakban. Nem véletlen. Könnyű megtalálni a magyarázatot: a fasiszták, a mindszentysta kulák-ügynökök itt hűséges szövetségesre találtak a Tito-klika ügynökeiben” – írta a Szabad Nép cikke egy nemzetiségekkel kapcsolatos ügyben.⁹¹⁹ De ez a néhány sor bármilyen Szabad Nép-cikkben szerepelhetett volna, hiszen a párt akkori ellenségei mind megjelentek benne.

A Tartós békéért, népi demokráciáért 1948. december 7-én megjelent számában Gerő Ernő az MDP falusi politikájáról írt. „A kulákság [...] a klerikális reakcióval szövetkezve szabotálni próbálta a gabonabeszolgáltatást” – fogalmazott Gerő, aki azt is hozzátette, hogy „sok helyen kulákoknak és kulák befolyás alatt álló elemeknek is sikerült behatolniuk pártszervezeteinkbe”.⁹²⁰ Noha Gerő írásának leginkább a gazdaságról kellett volna szólnia, mégis a sokat hangoztatott politikai, ideológiai gondolatok kaptak benne helyet, átítatva a propagandával.

1948 decemberében a beszolgáltatás és a vetés után újabb „kulákszabotázzsal” állt elő a kommunista napilap. Elég a címet elolvasnunk, és már a cikk tartalmát is megismerjük: a „Meg kell akadályozni, hogy a kulák elszabotálja az adófizetést!”⁹²¹ című szerkesztőségi

⁹¹⁷ Uo.

⁹¹⁸ Uo.

⁹¹⁹ (m. l.): Nemzetiségeink és a népszámlálás, *Szabad Nép*, VI. évf., 299. sz., 1948. december 28., 5.

⁹²⁰ Gerő Ernő: A Magyar Dolgozók Pártjának politikája falun, in Gerő Ernő: *Harcban a szocialista népgazdaságért, Válogatott beszédek és cikkek 1944–1950*, Budapest, Szikra, 1950, 386.

⁹²¹ Meg kell akadályozni, hogy a kulák elszabotálja az adófizetést!, *Szabad Nép*, VI. évf., 280. sz., 1948. december 4., 4.

cikk azt is leírta, hogy mi a teendő az adót nem fizetőkkel szemben: „Az adófizetést megtagadó kulákok terményét le kell foglalni és arra árverést kell kitűzni.”⁹²²

Arcképek a falu dolgozóinak nagy kongresszusáról címmel néhány rövid portrét közölt a Szabad Nép az országos gazdakongresszusról. Az összeállításból – a kiválogatott személyek alapján – egyértelműen kiderült, hogy a kommunisták szerint kik állnak a „jó” oldalon: Oszlács Mihályné hatgyermekes újjgazdaasszony, Kiss Menyhért szatmári földmunkás, Szalay András „dolgozó középparaszt” és Lukács Pál újjgazda.⁹²³ Ez a rövid képes beszámoló az integrációs propaganda példája, amelyben a kommunisták – számukra – pozitív példákkal próbálták elérni és megszilárdítani a hozzájuk kötődést.

Az említett cikk az új parasztszövetkezet létrejöttéhez kapcsolódott, amelynek létrehozásáról már heteken keresztül tájékozódhattak az olvasók. A Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének alakuló kongresszusáról szóló tudósítás több mint egy oldalt kapott a Szabad Népben. A lap idézte Kádár Jánost, aki szerint „a szövetkezést mi csakis önkéntesen képzeljük el”, és aki „felhívta az új tömegszervezetet: legyen a dolgozó parasztság erős támasza a Mindszenty-reakcióval, a falu kizsákmányolóival folytatott harcban és a szocializmus falusi építésében”.⁹²⁴ A kongresszuson Erdei Ferenc⁹²⁵ a dolgozó parasztság és a munkásság szövetségéről beszélt, valamint a feladatok között „a szövetkezetek kiépítését” és „a kulákok visszaszorítását” említette.⁹²⁶ A lap mások mellett Apró Antalt⁹²⁷ is idézte, aki hangsúlyozta, hogy „az új szövetség számíthat a szervezett munkásság harcos szolidaritására az egyházi reakció és a kulákok elleni harcban”.⁹²⁸

A felszólalók és a lap tudósítása is egyértelműen azt az üzenetet fogalmazták meg, hogy az új szervezetnek harcolnia kell a kuláknak minősített gazdákkal és a „klerikális reakcióval” szemben. Rácz Gyula⁹²⁹, a Défosz főtitkára is ezt erősítette meg: „a falvak

⁹²² Uo.

⁹²³ G. I.: Arcképek a falu dolgozóinak nagy kongresszusáról, *Szabad Nép*, VI. évf., 292. sz. 1948. december 18., 8.

⁹²⁴ Az új paraszti tömegszervezet egyesíti a falu dolgozóit a kizsákmányolók elleni harcra és a szövetkezeti mozgalom építésére, Megkezdődött a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének alakuló kongresszusa, *Szabad Nép*, VI. évf., 293. sz., 1948. december 19., 4.

⁹²⁵ Erdei Ferenc (1910–1971): szociográfus, 1945-ben a Nemzeti Parasztpárt alelnöke, majd 1947-ben főtitkára, az Ideiglenes Nemzeti Kormány belügyminisztere, 1949-től földművelésügyi, 1953-tól igazságügy-miniszter. Vö. <http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/kislex/biograf/erdei.htm> (Megtekintés: 2021. március 21.)

⁹²⁶ Az új paraszti tömegszervezet, *Szabad Nép*, 4.

⁹²⁷ Apró Antal (1913–1994): kommunista politikus, MKP, majd MDP PB tagja, 1948–1952 között a Szakszervezetek Országos Tanácsa főtitkára, 1952–53 között építőanyag-ügyi miniszter, 1953 és 1956 között, majd 1961–1971-ig a Minisztertanács elnökhelyettese, 1971 és 1984 között az Országgyűlés elnöke. Vö. <https://neb.hu/asset/phpFoGLwo.pdf> (Megtekintés: 2021. március 21.)

⁹²⁸ Az új paraszti tömegszervezet, *Szabad Nép*, 4.

⁹²⁹ Rácz Gyula (1900–1974): 1945-ben a Földmunkások és Kisbirtokosok Országos Szövetségének (Fékosz), 1948-ban a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének (Défosz) a főtitkára. Vö.

dolgozói tiltakoznak a klerikális reakció és annak feje, Mindszenty hercegprímás népellenes eszméi ellen”.⁹³⁰ A kongresszuson a parasztság megosztása természetesen másképpen is megfogalmazódott. Mint elhangzott, a szövetségnek „nem lehet tagja az, aki kulák, aki kizsákmányol”, és aki „a kupeckedéssel, uzsorával foglalkozik, cselédjeinek és munkásainak verejtékén élősködő kizsákmányoló”.⁹³¹ A kongresszusról Rácz Gyula írt összefoglaló elvi cikket a Szabad Népből. A lényegét a cikk végén foglalta össze: „az új szervezet a kizsákmányolás elleni harc fegyvere és a szövetkezeti mozgalom építője lesz.”⁹³²

Az Agitációs és Propaganda Bizottság 1948 év végén a Sajtó Osztály munkatervét is tárgyalta. Ebben szerepelt az is, hogy a mezőgazdasági termeléssel kapcsolatban „fokozottabb, szakszerűbb, konkrétabb” propagandára van szükség. „A klerikális és kulák reakció elleni harc eddigi – többnyire utólagosan regisztráló [sic! minden bizonnyal reagáló] – módszeréről áttérnénk rugalmas, felvilágosító és kezdeményező új harci módszerekre.”⁹³³ – fogalmazott önkritikával a december 28-i ülésen tárgyalt munkaterv. Az említett idézet arra utal, hogy elégedetlen hangok is megjelentek az agitáció és propaganda tevékenységében. Ilyenkor pedig az ellenség hibáztatása mellett némi önkritika is megjelent a kommunistáknál. A dokumentum a szövetkezetek propagandájával kapcsolatban már határozottan fogalmazott: „A sajtó feladata a szövetkezeti mozgalom, elsősorban a termelő, földművesszövetkezetek népszerűsítése. Eloszlatni a tartózkodást, megmagyarázni, hogy szövetkezeti politikánk a dolgozó nép és azon belül a dolgozó parasztság megerősödését szolgálja. Leleplezni a szövetkezeti mozgalomba befurakodott népellenes és kulákelemeket, feltárni aknamunkájukat, segíteni, hogy a szövetkezeti mozgalom a dolgozó parasztság mozgalma legyen.”⁹³⁴ A szövetkezetek kérdésében történt változást határozottan kimondta a munkaterv, hiszen leírta, hogy a „kolhoz kérdésével kapcsolatban áttérünk a defenzív propagandáról az offenzív propagandára”. Mindehhez eszközként határozták meg az újságcikkeket, amelyekkel népszerűsíteni kellett a termelőszövetkezeteket, a gépállomásokat, a Défoszt, és amelyekkel a tavaszi mezőgazdasági munkák kampányát is fel lehetett építeni.

<https://www.arcanum.hu/hu/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/r-775E4/racz-gyula-775F7/> (Megtekintés: 2021. március 21.)

⁹³⁰ Az új paraszti tömegszervezet, *Szabad Népből*, 5.

⁹³¹ Minden becsületes dolgozó paraszt előtt nyitva áll az új falusi tömegszervezet kapuja, A szervezeti kérdések megvitatásával és a vezetőség megválasztásával véget ért a DÉFOSZ alakuló kongresszusa, *Szabad Népből*, VI. évf., 294. sz., 1948. december 21., 5.

⁹³² Rácz Gyula: Kongresszusi tanulságok, *Szabad Népből*, VI. évf., 297. sz., 1948. december 24., 3.

⁹³³ MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 11. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. december 28-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A Sajtó Osztály munkaterve

⁹³⁴ Uo.

Külön fejezetet kapott a Sajtó Osztály munkatervében a „Klerikális és kulák reakció”. Így együtt, egy címben. Ez is jelzi, hogy a kommunista pártvezetés kiemelt kérdésként tekintett az egyházzal és a parasztsággal kapcsolatos propagandára, és ebben a propagandában össze is kapcsolták a két társadalmi csoportot. A sajtó feladatául tűzték ki, hogy az úgynevezett klerikális reakciót „mutassa be mint háborús bujtogatókat, a béke, a földreform és demokratikus vívmányaink ellenségeit, idegen imperialisták ügynökeit”, segítse az ez ellen kialakult „népmozgalmat”, „segítse elő a népmozgalomnak az ifjúságon túlmenőleg a parasztságra és nőkre való kiterjesztését, a tömegeknek az egyházi reakció oldaláról való leválasztását”. Továbbá folyamatosan leplezze le „a fekete reakció politikai segédcsapatait”, vagyis Barankovicsékat, és ismeretterjesztő cikkekkel propagálják a materialista világnézetet.⁹³⁵

A munkaterv azt is hangsúlyozta, hogy ne csak elvi cikkekben, hanem akár helyi eseményekről szóló riportokban, novellákban és további műfajokban is, a „valódi életre” vonatkozó írásokban „szakadatlanul foglalkozzon a sajtó a kulákság kizsákmányoló tevékenységének leleplezésével, a középparasztság megnyerésével”. A középparasztság megnyerésének gondolata új elem a propagandában, és a parasztság hármass felosztását mutatja: a szövetséges dolgozó paraszt, a meggyőzendő középparaszt és az üldözött, kuláknak minősített paraszt. A sajtós munkaterv ezen részének utolsó előtti mondata megerősíti, hogy összekapcsolták a az egyházüldözést a parasztság üldözésével: „Mutassa be [ti. a sajtó] a kulák és klerikális reakció összefonódását, ne várja be a kártevést és szabotázst, hanem eleve tegye lehetetlenné.”⁹³⁶ Olyan cikkekkel, amelyek „helyi eseményekre, a való életre és ne általános megállapításokra támaszkodjanak.”⁹³⁷

„Őrizetbe vették Mindszenty Józsefet” – olvasható a december 28-i Szabad Nép címlapján a következő rövidhír címe: „A belügyminisztérium sajtóosztálya közli: Mindszenty József esztergomi érseket hűtlenség, a Köztársaság megdöntésére irányuló bűncselekmény, kémkedés és valutaüzerkedés gyanúja alapján a rendőrhatalóság őrizetbe vette.”⁹³⁸ A hír ebben a lapszámban kommentár nélkül jelent meg, a következő lapszámtól

⁹³⁵ Uo.

⁹³⁶ Uo.

⁹³⁷ 1948. decemberben Bíró Zoltán a következő írásokat javasolta a pártiskolák számára az egyházi reakcióval kapcsolatban: Szemelvények Révai József 1948. május 28-án az értelmiségi nagygyűlésen elhangzott beszédéből; Losonczy Géza 1948. május 14-én a Szabad Népből megjelent Mindszenty és az ifjúság erkölcsé című írása; Részlet Horváth Zoltán a Népszavában 1948. november 14-én megjelent Mindszenty felelőssége című cikkéből; A Szabad Nép október 6-i számában megjelent Alkotó és romboló ideológia című cikk. Vö. MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. 8. ő. e. Az MDP Agitációs és Propaganda Bizottság 1948. december 7-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Javaslat az Agitációs és Propaganda Bizottsághoz

⁹³⁸ Őrizetbe vették Mindszenty Józsefet, *Szabad Nép*, VI. évf., 299. sz., 1948. december 28., 1.

azonban megkezdődött a „tényfeltáró” írások és elvi cikkek közlése az 1945-ös kommunista választási vereség óta bűnbak⁹³⁹ bíboros letartóztatásáról. Mindszentyt az Andrassy út 60.-ban vallatták, majd februárban életfogytiglani börtönre ítélték.⁹⁴⁰

Mindszenty letartóztatásával kapcsolatban a propagandaosztály készített hangulatjelentést 1948. december 28-án. E szerint a munkásság „nagy örömmel fogadta” a hírt. „A parasztság egyrészt még nincs kellően informálva a letartóztatásról, másrészt egyelőre tartózkodóan viselkedik. Az alsó papság hangulatáról egyelőre nem kaptunk jelentést”. De érkezett olyan jelentés is, amely szerint adott településen a parasztság örült a letartóztatásnak. Különös gondolatok is helyet kaptak a jelentésben: Győrben a polgárság szerint „Magyarországot egyházi átok fogja sújtani”, míg Szikszóról az a mondat érkezett (amit a jelentés rémhírnek mond), hogy „Sátoraljaújhelyen megjelent egy fényes menyasszony, M. menyasszonya, aki azt mondta, hogy jön a násznép is az amerikai hadsereg képében.”⁹⁴¹

8. 3. A választások felé – „Ki a kulák?”

„Gyakran hallom vidéki elvtársainktól, hogy nem tudják, ki a kulák, mert az a meghatározás, amely a 350 aranykorona kataszteri tiszta jövedelemmel, vagy a 25 hold földnél húzza meg a határt, lefelé is, felfelé is kivételeket mutat”⁹⁴² – fogalmazott Rákosi Mátyás 1949 március elején az MDP KV ülésén tartott beszédében. Pedig azt gondolhatnánk, hogy a kulák fogalom egyre gyakoribb használatával a párttagok számára már az is világossá vált ekkora, hogy kiket tekintenek kuláknak. Érdeemes tehát áttekinteni, hogy kiket minősítettek ezzel az importált kifejezéssel.

Az MDP Titkárság 1948. október 14-én határozatot hozott arról, hogy „kulákok és egyéb kizsákmányoló elemek nem lehetnek tagjai a termelőszövetkezeteknek. Ezt részletesebben is kifejtették, ezzel meghatározták, hogy kiket tekintenek „kulák”-nak: akik az idénymunkákon kívül is alkalmaznak „idegen munkaerőt” földjükön, és ingatlanjukat bérbe adják; „aki akár élethivatásszerűen, akár alkalmosszerűen, de nyereszkes céljából mások által termelt árut, terméket, termények adásvételével, avagy pénz, vetőmag,

⁹³⁹ Vö. Gyarmati: *Ellenségek és bűnbakok kavalkádja*, 380.

⁹⁴⁰ Soós Viktor Attila: Bevezetés, in Mindszenty József: *Emlékirataim*, Budapest, Helikon Kiadó, 2015, 9.

⁹⁴¹ MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 7. ő. e. Az MDP Országos Propaganda (agitációs) Osztály hangulatjelentései

⁹⁴² Rákosi Mátyás: *Honvédelem és hazafiság*, Budapest, Honvéd Kiadó Intézet, 1952, 141.

terménykölcsonzással foglalkozik”; aki saját gépével ellenszolgáltatásért mezőgazdasági munkát végez; akit az igazolási eljárás során szigorúbb büntetéssel sújtottak.⁹⁴³

Az MDP agrárpolitikája egyre kiélezettebbé vált 1948–49 fordulójára, hiszen végre akarták hajtani a Kominform határozatát.⁹⁴⁴ Ez a különböző szövetkezeti kampányokban („fúziós”, „demokratizáló”, tagtoborzó) is megjelent. Az 1949. év elején a Szabad Népből is fölmerült a kérdés, hogy „ki a kulák?”.

Lócsei Pál az 1949. január 7-i Szabad Népből egy zalai községi párttitkár jelentéséből idézett, amely szerint azt tudják, hogy a kulák az ellenségük, de azt nem, hogy kik tartoznak a kuláknak nevezett gazdák közé. Lócsei arra a kérdésre kereste a választ, hogy „helyenként nem tudják: hogyan kell vívni a falusi osztályharcot”.⁹⁴⁵ A szerző szerint a falusi pártszervek rosszul közelítenek ahhoz a kérdéshez, hogy „ki a kulák”, mert leggyakrabban „minden áron valami csálhatatlannak hitt birtokhatárhoz igyekeznek kötni a kulák fogalmát”. Ez a gondolat kerül majd elő Rákosi két hónappal későbbi, a KV ülésén elhangzott beszédében is. Lócsei cikke szerint nem a birtokméret pontos meghatározása a lényeges, hanem: „Az a körülmény, hogy nagyjából maga, és családja munkálja-e a földet, vagy rendszeresen bémunkással munkáltatja. Ennek megfelelően lehet 15 holdas birtokos kulák s 30 holdas pedig középparaszt.”⁹⁴⁶

Lócsei azt is hangsúlyozta, hogy ezt az „irányelvet sem lehet mereven sablonosan alkalmazni”, mert a családjával dolgoztató 100 holdas „kulákokat” nem lehet középparasztnak tekinteni. A Szabad Nép cikke szerint tehát „figyelembe kell venni a holdak számát, a föld minőségét, a birtokon termelhető árufelesleg mennyiségét, az állatállományt, egyszerűen: az illető gazda egész vagyoni erejét.” De további ismertetőjeleket is felsorol az írás: „[A kulák] kupeckedik, spekulál, uzsorát üz, egyszerűen mindenütt ott van, ahol a dolgozó parasztok bőrre nyereszkedni lehet”.⁹⁴⁷ Ezért Lócsei azt is megfogalmazta – legalábbis általánosságban, a megszokott semmitmondó stílusban –, hogyan lehet felismerni az „ellenséget”: „Senki se várja, hogy a kulák megkülönböztetésére valami olyan szabadalmazott eljárást készítenek, ami feleslegessé teszi falusi pártvezetőink számára, hogy maguk derítsék fel az ellenséget, hogy maguk alkalmazzák a helyi viszonyok között azokat az elveket, amelyek segítségével a kulák elválasztható a középparaszttól. Ez a feladat nem

⁹⁴³ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 14. ő. e. Az MDP Titkárság 1948. október 14-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Gerő Ernő javaslatai

⁹⁴⁴ Varga: Az agrárium 1945-től, 280.

⁹⁴⁵ Lócsei Pál: Ki a kulák?, *Szabad Nép*, VII. évf., 5. sz., 1949. január 7., 5.

⁹⁴⁶ Uo.

⁹⁴⁷ Uo.

oldható meg holmi sablonnal: ehhez falusi funkcionáriusaink alapos, körültekintő munkája, a parasztság dolgozó és kizsákmányoló rétegeinek gondos tanulmányozása szükséges”.⁹⁴⁸ Ki lehetett akkor a „kulák”? Jogosan tehetjük fel a kérdést, ha maguk a kommunisták sem tudták egyértelműen meghatározni. A kifejezés egyértelműen politikai kategóriát jelentett már a fogalom használatának kezdetétől. Ebből kiindulva bárki „kulák” lehetett, akit meg akartak bélyegezni ezzel a minősítéssel.

Lócsei másik fontos problémának nevezte a „Hogyan fogjuk meg a kulákot?” kérdés fölmerülését, és az arra adott nem megfelelő válaszokat. Az egyik párttitkárra hivatkozva, aki nem látta meg, „hogya a kulák gazdasági fölényét, vagyoni erejét, politikai befolyását mint használja fel a nincstelenek, a dolgozó kis- és középparasztság rovására”, ezt írta a szerző: „A kulák beolvadása a falu társadalmi környezetébe, viszonya a befolyása alá vont paraszti elemekhez, színlelt barátsága és békülékenysége a szegényparasztság iránt eltakarta előle a kizsákmányolás, haszonlesés, uzsora- és politikai aknamunka megannyi tényét. Aki a falusi kizsákmányolásban nem látja meg a dolgozó parasztság sérelmét, az természetesen nem keresi s ezért meg sem találja a helyes módját a falusi osztályharc irányításának.”⁹⁴⁹

Lócsei Pál azt is hibának tartotta, hogy egyesek „a kulákkorlátozás politikájában” csupán „hangzatos frázisokkal” próbálkoznak. Itt érdemes megjegyezni, hogy Lócsei írásai sem nélkülözik ezeket. „A hiba ott van, hogy egyesek kényelemből és felületességből megelégednek elcsépelet, kulákellenes frázisokkal, ahelyett, hogy vállalnák az osztályharc politikai és gazdasági terepének figyelmes áttekintését és gondosan megvizsgálnák: hol és mikor kell a falusi szegénység és a középparasztság anyagi és politikai érdekeit védelmezni az ellenséggel szemben. Pedig enélkül mégoly elszántsággal sem lehet eredményesen küzdeni a kizsákmányolás erői ellen, még oly lelkes agitációval sem sikerül tudatosítani a dolgozó parasztság tömegeiben, hogy a kulák: ellenség” – írta a Szabad Nép cikke, amely ebben az esetben sem adott konkrét választ arra, hogy valójában mit is kellene tenniük a falusi pártvezetőknek. Miközben saját maguknak azt a feladatot adta, hogy „a mi dolgunk feltárni, megmutatni a mai kizsákmányoló igazi lényegét: csapdáit, amelyeket a népnek állít, ravaszságát, mesterkedéseit, amelyekkel a dolgozó falu érdekeire tör.”⁹⁵⁰ Ugyan néhány példát említett a szerző: például „megszegi a kollektív szerződést, tilalom ellenére istállóban tartja alkalmazottait és szabotálja azok betegségi, baleseti és öregségi biztosítását”, de azt is

⁹⁴⁸ Uo.

⁹⁴⁹ Uo.

⁹⁵⁰ Uo.

megfogalmazta, hogy amikor nagybirtokosok ellen harcoltak, könnyebb volt felismerni az „ellenséget.”⁹⁵¹

Rákosi Mátyás 1949. március 5-én tartott beszédet a Központi Vezetőség ülésén. A Szabad Nép másnap természetesen hosszan és részletesen tudósított az eseményről. Rákosi nagy hibának tartotta, hogy pártszerveik sok esetben összekeverik a „kulákot” a középparaszttal. A pártvezető a januári Lócsei-cikkben említett nehézségeket is elismételte, újabb példákkal: például nehéz megkülönböztetni a középparasztot a „kuláktól”. Rákosi azonban azt is hangsúlyozta, hogy a falvakban az emberek tudják, hogy ki a „kulák”, és nemcsak gazdasági, hanem politikai értelemben is ellenségnek tekintendő. Rákosi Lenint idézte a „kulákról”: „A kulákok a legvadállatiasabb, legdurvább, legvadabb kizsákmányolók, kik a többi országokban a történelem során nem egyszer állították már vissza a földesurak, cárok, papok, kapitalisták hatalmát. A kulákok többen vannak, mint a földesurak és a kapitalisták. A népnek azonban a kulákság mégis csak kisebbsége... A háború alatt ezek a vérszopók a nép nyomorán nyereszkedtek, ezreket és százezreket harácsolnak össze, a gabona és egyéb termékek árának emelése útján. Pókok a kulákok, melyek a háború tönkretette parasztok és éhező munkások vérére híztak kövérré. Piócák, melyek a dolgozók vérére szívták, annál jobban gazdagodva, minél jobban éhezett a munkás a városokban és a gyárakban. Vámpírok, melyek kezükbe ragadták és ragadják a földesúri földeket s újra meg újra igába görnyeszítik a szegényparasztokat.”⁹⁵² Rákosi azt is megfogalmazta, hogy „a kulákra csak a kemény kéz hat, csak az tudja kordában tartani.”⁹⁵³ A szovjet és a magyarországi pártvezető egyaránt nem riadt vissza a felnagyítás és a torzítás technikájától. Durva rágalmozásokkal, kigúnyolással próbálták lejáratni a módosabb parasztokat. Olyan – már a pamflet stílusán is túllépő – stílusban fogalmazták meg gondolataikat, amely a kuláknak minősített gazdák fizikai megsemmisítésre buzdította a közvéleményt.

Érdeemes néhány példát hozni arra, hogy a következő évek forrásai hogyan jellemezték a „kulákot”. Ki a kulák címmel 1951-ben kiadvány jelent meg Kaposváron a párt gondozásában. A brosúra, mielőtt definiálta volna a „kulák” fogalmát, kiemelt jelmondatokkal próbált hatni az olvasókra. Ilyenek például: „A kulákok a szocializmus építésének, a békének legvadabb ellenségei”, akik „minden erővel szabotálni igyekeztek a begyűjtést is”, „megkísérelték a vetés és a növényápolás szabotálását is”, „hátráltatja

⁹⁵¹ Uo.

⁹⁵² Rákosi Mátyás elvtárs nagy beszéde a Központi Vezetőség ülésén, *Szabad Nép*, VII. évf., 55. sz., 1949. március 6., 3.

⁹⁵³ Uo., 4.

közellátásunkat”, „háborúra spekulálnak”, Tito ügynökei, „ravasz ellenség, fondorlatos eszközökkel igyekeznek megtéveszteni a dolgozó parasztságot”, „A kulák nem lesz jobb, ha leadja földjeinek egy részét”.⁹⁵⁴ És akkor ki a „kulák”? Lócseihez hasonlóan ez a kiadvány két évvel később azt fogalmazta meg, hogy a falvakban sok esetben nincsenek tisztában azzal, hogy ki a „kulák”. A meghatározásánál – somogyi példával illusztrálva (Tóth Kálmán görgetegi gazda esete⁹⁵⁵) – Lócsei szempontjait vette figyelembe a brosúra, Rákosi beszédeit – köztük az 1949 márciusi MDP KV ülésen elhangzottat is – hosszan idézve.

A kulák igazi arca című rövid kötet is kitért arra, hogy „kit kell kuláknak tekinteni”⁹⁵⁶. A kiadvány legfőbb témája a „kulákok” korlátozása és az annak végrehajtásában jelentkező „opportünizmus”, valamint a „kulákok” nyilvántartása. Az irat szerint „kulák csak egyfajta van: a kizsákmányoló”, aki a „nép esküdt ellensége”.⁹⁵⁷ A szöveg idézte az 1952. évi törvényerejű rendeletet, amely szerint az tekintendő „kuláknak”, aki „a kertet, gyümölcsöst négyszeres, a szőlőt ötszörös szorzattal számítva” legalább 25 kataszteri hold földterülettel rendelkezik, vagy tiszta jövedelme eléri a 350 aranykoronát.⁹⁵⁸

A propagandakiadvány olyan eseteket is említ, amikor a földtulajdonosoknak a földterülete vagy jövedelme nem érte el ezt a szintet, ám „a kizsákmányolás ezernyi formájával nyúltak a népet”. Példaként említette azokat, akiknek cséplőgépük volt, vagy akik cselédeket foglalkoztattak.⁹⁵⁹ Sőt a fogalmat majd a jómódú gazdákon túl azokra is kiterjesztették, akik más foglalkozásuk voltak. Erre utalnak az 1949-es népszámlálás statisztikai adatgyűjtésére vonatkozó kategóriák is.⁹⁶⁰

Bolgár Dániel tanulmányában megkülönböztet makrokulákokat – köztük az osztálykulákokat és a viselkedési kulákokat –, valamint mikrokulákokat. Bolgár szerint 1948-tól „a kulákot már közvetlenül osztályhelyzete alapján, tehát dolgoztatóként azonosították”.⁹⁶¹ Závada Pál családtörténeti könyvében szemlélte a korabeli Viharsarok című napilap cikkeit. Ő is azt állapította meg, ami megfigyelhető a Szabad Népnél is: 1947-

⁹⁵⁴ *Ki a kulák?*, Kaposvár, MDP Somogy megyei Bizottsága Agit.-prop. Osztálya, 1951.

⁹⁵⁵ Görgetegben Tóth Kálmán kezdeményezte a termelőcsoport létrehozását. Neki nem volt annyi földje és jövedelme, hogy kuláknak tekintette volna a somogyi kiadvány, de a vele egy háztartásban élő apósával együtt már 29 holdjuk volt, ezért Tóth Kálmánt is kuláknak minősítette. Uo., 16.

⁹⁵⁶ *A kulák igazi arca*, Budapest, MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály, 1952–53.

⁹⁵⁷ Uo., 25.

⁹⁵⁸ Ezeket a vagyoni határokat fogalmazta meg az MDP Titkárságának 1949. májusi határozata a kulák és a középparaszt közötti határról, amely azt is hozzátette, hogy „semmi esetre sem lehet kivételt tenni olyanoknál, akiknek a földművelés mellett egyéb foglalkozásuk van”. Vö. Izsák Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 69.

⁹⁵⁹ *A kulák igazi arca*, 26.

⁹⁶⁰ Kávási Klára: *Kuláklista*. Budapest, AGORA Könyv- és Lapkiadó, 1991, 22.

⁹⁶¹ Bolgár: *A kulák érthető arca*, 56–86.

ben még a „basa-paraszt”, „zsírosgazda”, majd 1948. év elején a „zsírosparaszt” kifejezés jelenik meg, és ezután válik egyre általánosabbá a „kulák” szó használata.⁹⁶²

Varga Zsuzsanna a kuláknak minősített gazdákkal kapcsolatban felhívja a figyelmet arra, hogy „teljes bizonytalanság” volt abban, kit kell kuláknak tekinteni, és mindezzel egy időben már megindult a korlátozásuk. Hozzátehetjük ehhez, hogy a propaganda is fellépett ellenük, akkor is, ha nem tudták pontosan, kikről szólnak és írnak. Hogy milyen volt ez a gazdaréteg? Varga Zsuzsanna erre is megadja a választ: „Ezek a paraszti rétegek részben a vagyoni függetlenségük, eredményességük és a földhöz való elementáris ragaszkodásuk, részben a falusi népesség más csoportjaira gyakorolt befolyásuk révén a kollektivizálással szemben a legerősebb ellenállást tanúsították.”⁹⁶³

A Politikai Bizottság 1949 januárjában arról döntött, hogy „folytatni kell az eddigi tapasztalatok felhasználásával és a hibák kiküszöbölésével az állami adminisztráció igénybevételével és pártszerveink útján az alsó papság megnyerését”.⁹⁶⁴ A PB az agitációról is döntött: „Folytatni kell a konkrét, egyéni agitációt, ugyanakkor a sajtót fokozatosan le kell halkítani.”⁹⁶⁵ Ugyanezen a PB ülésen a tavaszi vetési kampányról is határoztak. Az előterjesztett javaslatot – amely a propagandafeladatokat is megemlítette – minisztertanácsi határozattá kívánták alakítani. Azt is leszögezték, hogy „jövő szombaton az összes napilapban első oldalon le kell hozni a minisztertanácsi határozat teljes szövegét”.⁹⁶⁶ Ez így is történt. A Szabad Nép is első oldalán ismertette a minisztertanács tavaszi szántás-vetésről szóló rendeletét.⁹⁶⁷

Az 1949. év elején a Szabad Nép foglalkozott a propaganda és agitáció hibáival. A legnagyobb problémaként az oktatás túladminisztrálását nevezte meg. „Az oktatási felelős elvtársak még mindig elsősorban és sok helyen kizárólag a szervezéssel foglalkoznak, közben pedig teljesen elhanyagolják a szemináriumok elméleti irányítását és ellenőrzését” – fogalmazott az elvi cikk szerzője, aki szerint: „Ezen a helyzeten változtatni kell, mert csak az állandó politikai ellenőrzés lehet biztosítéka annak, hogy szemináriumainkon ne érvényesülhessen az osztályellenség ideológiai befolyása. Különösen fontos szempont ez

⁹⁶² Závada Pál: *Kulákprés*, Budapest, Magvető, 2016, 156–157.

⁹⁶³ Varga: *Az agrárium 1945-től*, 289.

⁹⁶⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 19. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. január 20-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Az egyház kérdése

⁹⁶⁵ Uo.

⁹⁶⁶ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 19. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. január 20-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Tavaszi mezőgazdasági kampány terve

⁹⁶⁷ A minisztertanács nagyjelentőségű rendelete a tavaszi szántás-vetésről és a munka elvégzésének határidejéről, *Szabad Nép*, VII. évf., 24. sz., 1949. január 29., 1.

falun, ahol a klerikális és kulák reakció megpróbálja befolyása alá vonni elvtársainkat is. A szemináriumokon az eddiginél éberebben kell felfigyelni ezekre a veszélyekre és sokkal nagyobb eréllyel fellépni ellenük.”⁹⁶⁸

1949. január 19-én az MDP Titkársága elfogadta Rákosi javaslatát a Mindszenty-perről. E szerint a pernek február 3-án kellett kezdődnie, és három nap alatt kellett befejeződnie. Arról is döntöttek, hogy „össze kell állítani azoknak az újságíróknak a névsorát, akik a tárgyaláson résztvehetnek”.⁹⁶⁹ Egy héttel később már arról is döntöttek, hogy a tárgyaláson operatőrök és fényképészek nem lehetnek jelen, „kivéve az ÁVH egy emberét”.⁹⁷⁰ Február elején is több kérdés érintette a párt propagandáját. Rákosi Mátyás beszámolt a Mindszenty-ügyről. Kijelentette, hogy február 8-án ítéletet kell hozni, majd „a Kultuszminisztériumon keresztül meg kell állapítani, hogy ki a katolikus egyház feje Magyarországon”.⁹⁷¹ Rákosi azt is bejelentette, hogy a *Hazánk* című hírlapot be kell tiltani. „Csak abban az esetben jelenhet meg még egyszer, ha az első oldalon Barankovicsot megbélyegző cikket hoznak le”⁹⁷² – fogalmazott a Magyar Dolgozók Pártja főtitkára. A *Hazánk* utolsó (4. évfolyam 4. szám) lapszáma 1949. január 28-án jelent meg, majd február 4-én a Demokrata Néppárt (DNP) is megszűnt. Néhány nappal korábban, január 25-én Rákosi dolgozószobájában fogadta Barankovicsot, miután a DNP elnöke emigrálni kényszerült.⁹⁷³

A Politikai Bizottság napirendjén szerepelt a propaganda bizottság javaslata is oktatás témakörben. Bár az előterjesztés és az elfogadott határozat a sajtó számára nem fogalmazott meg feladatokat, leginkább a személyes agitációt tekintette eszköznek, mégis érdemes idézni, hiszen jól mutatja a kommunisták hozzáállását a parasztsághoz: „Az egész kampányt össze kell kapcsolni a munkásosztály vezető szerepének tudatosítására irányuló propagandával. A munkásság és a dolgozó parasztság gyermekeinek magasabb iskoláztatása

⁹⁶⁸ Februártól a Bolsevik Párt történetét tanulják a haladó pártszemináriumok, Az oktatási felelősök értekezlete tárgyalta a nevelés kérdéseit, *Szabad Nép*, VII. évf., 6. sz., 1949. január 8., 5.

⁹⁶⁹ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 26. ó. e. Az MDP Titkárság 1949. január 19-i határozatai, Rákosi Mátyás politikai információja

⁹⁷⁰ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 27. ó. e. Az MDP Titkárság 1949. január 26-i határozatai, Rákosi Mátyás politikai információja

⁹⁷¹ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 20. ó. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. február 3-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Rákosi Mátyás politikai információja

⁹⁷² Uo.

⁹⁷³ Palasik Mária: *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949)*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2017, 95.

szerves része annak a harcnak, amelyet a dolgozóknak az államvezetésben és a gazdasági életben vezető szerepéért, a reakciós erők kiszorításáért folytatunk.”⁹⁷⁴

Február 3-án a termelészövetkezetekről is elhangzott előterjesztés. Ehhez kapcsolódóan a PB meghatározta, hogy őszre elő kell készíteni a tagosítási rendeletet, és „ügyelni kell arra, hogy az előkészületeket csendben folytassák le.”⁹⁷⁵ Hegedüs András⁹⁷⁶ jelentése politikai, szervezeti és gazdasági kérdésekről egyaránt szólt. Megállapította, hogy „bár sok helyen kilátásba helyezték a csoporthoz való csatlakozásukat, ezek a nyilatkozatok őszinte tartalom nélküliek”, valamint „a középparaszt még nem győződött meg a termelészövetkezet jelentőségéről, sőt a kulákok és a klérus által terjesztett kolhoz-rágalmazás és csajkamese jó talajra talált náluk”.⁹⁷⁷

A kommunista pártvezetés 1949 elején az „általános földműves-szövetkezetek” megteremtését tűzte ki célként. „Ettől azt várták, hogy így a »kulákság és a vele összenőtt klerikális és egyéb reakció« támadásba lendül, illetve összességében a »falusi osztályharc további kiéleződését« jósolták”.⁹⁷⁸ Az MDP Szervező Bizottsága a szövetkezeti közgyűlésekkel kapcsolatban szükségesnek tartotta, hogy „azokon a helyeken, ahol a kulákok zavarják vagy megakadályozzák a közgyűlés megtartását, az adminisztrációs és rendészeti intézkedéseken túlmenően politikai felvilágosító munkán keresztül leplezzék le a kulákok mesterkedéseit, használják fel ezeket az eseteket is arra, hogy mélyítsék, növeljék a kulákság elleni ellenszenvet a dolgozó parasztságban.”⁹⁷⁹

Tavasszal a szövetkezeti tagtoborzó kampányról is döntöttek, hiszen, amint a javaslat írta, „a fúziós, illetve demokratizáló közgyűlések [...] megteremtették a falusi egységes általános szövetkezetek alapját”, és így „megtörtént a kulák-kupec és kizsákmányoló elemeknek a kizárása a szövetkezet vezetőségéből és kismérvben annak tagságából is”.⁹⁸⁰ A cél az volt, hogy a középparasztokat a szövetkezetekbe szervezzék, a kuláknak minősített

⁹⁷⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 20. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. február 3-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatai

⁹⁷⁵ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 20. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. február 3-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Jelentés a termelészövetkezetekről

⁹⁷⁶ Hegedüs András (1922–1999): kommunista politikus, 1948. októbertől a Mezőgazdasági és Szövetkezetpolitikai Osztály helyettes vezetője, 1949-től vezetője. 1951–52-ben a földművelésügyi miniszterhelyettes, 1952–53-ban állami gazdaságok és erdők minisztere, 1953–54-ben földművelésügyi miniszter, 1955–56-ban a Minisztertanács elnöke. Vö. <https://neb.hu/asset/phpXXoAiV.pdf> (Megtekintés. 2021. március 31.)

⁹⁷⁷ Uo.

⁹⁷⁸ Ö. Kovács: *A paraszti társadalom felszámolása*, 102.

⁹⁷⁹ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 56. ő. e. Az MDP Szervező Bizottság 1949. február 7-i határozata, A KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának jelentése a szövetkezeti közgyűlési kampányról

⁹⁸⁰ MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 62. ő. e. Az MDP Szervező Bizottság 1949. március 22-i határozata, A KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának jelentése a szövetkezeti tagtoborzó kampányról

gazdákat pedig kizárják onnan. Az elfogadott javaslat azt is megfogalmazta, hogy „a tagtoborzási kampányt össze kell kapcsolni komoly sajtó kampánnyal”.⁹⁸¹ A kampány értékelésénél azt is elismerték, hogy voltak túlkapások: „A jelentések szerint általában a kulákok is igyekeznek földjüket rendesen megmunkálni, mert félnek a büntetéstől. Ebben nyilván szerepe van azoknak a kulák likvidálásra irányuló túlkapásoknak is, amelyek az elmúlt hetekben csaknem valamennyi megyében előfordultak.”⁹⁸²

1949. február 9-én az MDP Titkárság ülésén Rákosi javaslatokat tett az egyházzal kapcsolatban. Mint fogalmazott, „az egyház felé folytatni kell a támadást”. Azt is célként tűzte ki az egyház megosztására törekedve, hogy a püspökökkel és a települések papjaival külön-külön egyezzenek meg. A pártfőtitkár azt is javasolta, hogy a Mindszenty-per anyagát adják ki könyvben, és indítsanak „megbízható” főszerkesztővel katolikus lapot.⁹⁸³

Egy héttel később az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatát is elfogadta a Titkárság. Azt tervezték, hogy „ki kell szélesíteni az agitációt sajtón, rádión, Népinevelőn keresztül, külön súlyt helyezve az asszonyok közötti felvilágosító munkára és felhasználni az ellenünk folyó uszítást az imperializmus elleni gyűlölet és a szocialista patriotizmus elmélyítésére”.⁹⁸⁴ Hogy ez a mondat valójában mit jelentett, arra talán csak az előterjesztő Révai József tudta a választ. Mindenesetre egy újabb lépést tett a diktatúra a lelkészek felé, hiszen egy eddigiekhez képest új javaslatot is elfogadtak: „Javasoljuk kálvinista papok érdeklődő csoportja és a szövetséges pártok vezető káderei részére bizonyos marxista-leninista oktatás szervezését.”⁹⁸⁵

Az 1949. februári hangulatjelentések szerint „a kulákság részéről bizonyos fokú megkönnyebbülés van”, hogy Mindszentyt nem ítélték halálra. „A beérkezett jelentésekből megállapítható, hogy elvtársaink Mindszenty elítélésével az ügyet »befejezettnek« tekintik, hajlamosak arra, hogy csökkentsék a harcot a klerikális reakció ellen” – fogalmaztak. A jelentések más politikai kérdésekre is kitértek: „A Függetlenségi Népfront megalakulása, elsősorban a városi dolgozók között örömet váltott ki, azonban falura még nem jutott le a kérdés és így nem is igen foglalkoztak vele. Néhány helyen a kulákok magyarázzák a falu lakosságának a Népfrontot: »A kulákok azt híresztelik a parasztság között, hogy a Népfront

⁹⁸¹ Uo.

⁹⁸² MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. 68. ő. e. Az MDP Szervező Bizottság 1949. április 25-i határozata, A KV Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának jelentése a tavaszi mezőgazdasági kampányról

⁹⁸³ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 29. ő. e. Az MDP Titkárság 1949. február 9-i határozata, Rákosi Mátyás tájékoztatója az egyház elleni támadásról

⁹⁸⁴ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 30. ő. e. Az MDP Titkárság 1949. február 16-i határozata, Az Agitációs és Propaganda Bizottság javaslatai

⁹⁸⁵ Uo.

megalakulása csak arra jó, hogy a parasztokat még jobban kiszorítsák a vezetésből, kormányzásból. Nem lesz a parasztnak ezután létjogosultsága.« (Somogy m.)” A hangulatjelentés szerint a párton kívüliek, főként vidéken nem értik Rákosi Mátyás a proletárdiktatúráról szóló legújabb, Szabad Népből megjelent cikkét, „és nem foglalkoznak vele”. Somogy megyéből viszont az a jelentés érkezett, hogy „A parasztság közt nagy örömet váltott ki a cikk, hogyha proletár-diktatúra, hát legyen proletár-diktatúra – mondják – ha most már több lesz minden és biztos, hogy több lesz, akkor már előbb kellett volna Rákosi elvtársnak megmondani.”⁹⁸⁶

A jelentésekből a pártvezetők számára más is kiderült: „Egyöntetű a jelentésekben az, hogy a középparasztról még csak említést sem tesznek, ami azt tükrözi vissza, hogy a középparaszt megnyeréséért nem folytatnak agitációt. Nem folytatnak harcot a középparaszt leválasztásáért a kuláktól, kidomborítva a különbséget a középparaszt és a kulák között. [...] Megyei propagandistáink közé feltétlenül le kell vinni a lenini jelszót: »a.) támaszkodj a szegényparasztságra, b.) egyez meg a középparaszttal, c.) egy pillanatra se szüntesd meg a harcot a kulákkal szemben«.”⁹⁸⁷

A jelentések készítői a szövetkezetek „fúziójával” kapcsolatos kampányokra is rákérdeztek, és ezt szűrték le a visszajelzésekből: „Általában nem foglalkoznak ezzel a napirenden lévő igen fontos kérdéssel, vagy alig, hogy megemlítik. Vannak, ahol foglalkoznak vele, de rosszul. Pl: Békés m. az egész kampánynak csak azt a részét veszi ki, hogy: »ki a kulákkal a szövetkezetből«, de nem magyarázzák meg a dolgozó kis és középparasztoknak a szövetkezet jelentőségét, nem folytatnak megnyerésükért munkát és nem használják föl a kampányt, a szövetkezetek népszerűsítésére”. A jelentés követendő példaként említette Sopron megyét, ahol „mozgósítják a parasztságot a kulák és a klérus kiszorítására a szövetkezetből, leleplezve üzelmeiket a Hangyában és a földműves szövetkezetekben.”⁹⁸⁸

A közgyűlések szervezése a rádióban is témaként szerepelt. A Falurádió című műsor február 15-i műsorában elhangzott, hogy „sokszor lélektelenül, a paragrafusok üres hajtogatásával folytatják le a közgyűléseket, és úgy zárják ki a kulák, kupec spekuláns Hangya-vezetőket, anélkül, hogy fejükre olvasnák nyilvánosan a falu ellen elkövetett

⁹⁸⁶ MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 7. ő. e. Az MDP Országos Propaganda (agitációs) Osztály hangulatjelentései

⁹⁸⁷ Uo.

⁹⁸⁸ Uo.

temérdek bűneiket”.⁹⁸⁹ A műsorban az is elhangzott, hogy mi a „feladat”: „Szövetkezetek nélkül!”⁹⁹⁰

Az 1949. márciusi MDP KV ülésen Rákosi Mátyás pozitív eredményként értékelte Barankovicsék Demokrata Néppártjának feloszlását. Mint mondta, „ez a párt az 1947-es választásokon elsősorban a vallásos katolikus parasztok szavazatait kapta meg.” Rákosi úgy fogalmazott, hogy Mindszenty letartóztatása és elítélése a „magyar demokrácia erőinek növekedését mutatja”. A pártfőtitkár előterjesztésében ismét a felekezetek megosztására törekedett: „Az összes magyar egyházak a római katolikuson kívül, püspökeik és világi vezetőik nevében éppen a Mindszenty ügygel kapcsolatban utasították el az ellenséges külföldnek azt a vádját, hogy Magyarországon vallásüldözés volna.”⁹⁹¹ Rákosi szerint Magyarországon vallásszabadság van, hiszen a hatalom „több vallásfelekezetekkel olyan kölcsönös megértésen és engedékenységen alapuló szerződéseket kötött, melyek messze felülmúlják a vallásszabadság gyakorlása terén mindazt, amit Anglia, Amerika, vagy a többi polgári állam nyújt.”⁹⁹²

A propagandaosztály Rákosi Mátyás 1949. március 5-én és 6-án a Központi Vezetőségi ülésen tartott beszédével kapcsolatosan is készített hangulatjelentést. Somogy megyéből érkezett az a gondolat, hogy „akik azelőtt soha nem szoktak újságot olvasni, most elolvasták Rákosi elvtárs beszédét és szívtében, hosszában beszélgetnek róla”. A jelentés azt is hozzátette, hogy „a vasútállomáson 2 kulák beszélgetett: »egyre jobban szorul a hurok a nyakunkon«”.⁹⁹³

A PB április 21-i ülésén tárgyalta Nagy Imre március 20-án kelt levelét, amellyel kapcsolatban úgy döntöttek, hogy a pártvezetés dolgozzon ki javaslatot a „Nagy Imre elvtársnak a Párt politikájával ellentétes nézeteinek kérdésében”,⁹⁹⁴ amelyről majd a választások után újra tárgyalnak. Nagy Imre levelében a mezőgazdasággal kapcsolatos kérdésekben nem értett egyet a pártvezetéssel. Nem értett egyet azzal, hogy a párt három-négy év alatt kollektivizálni akarja a mezőgazdaságot: javasolta az önkéntességet, és mint írta, „elhanyagoljuk a szocialista-kollektív nagyüzem felé vezető és a dolgozó parasztság

⁹⁸⁹ Simándi Irén: *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1949–1952*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2014, 86.

⁹⁹⁰ Uo., 87.

⁹⁹¹ MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. 5. ő. e. Az MDP Központi Vezetőség 1949. március 5–6-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Belpolitikai helyzet és a párt feladatai

⁹⁹² Rákosi Mátyás elvtárs nagy beszéde a Központi Vezetőség ülésén, *Szabad Nép*, VII. évf., 55. sz., 1949. március 6., 1.

⁹⁹³ MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. 7. ő. e. Az MDP Országos Propaganda (agitációs) Osztály hangulatjelentései

⁹⁹⁴ MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. 25. ő. e. Az MDP Politikai Bizottság 1949. április 21-i ülésének határozati jegyzőkönyve, Nagy Imre levele a Politikai Bizottsághoz

számára a leghozzáférhetőbb és legelfogadhatóbb, tehát a legegyszerűbb átmeneti termelészövetkezeti formákat.”⁹⁹⁵ Nagy Imre ezzel elismerte azt, amit a pártpropaganda folyamatosan cáfolt, vagyis a kolhozosítást.

Nagy Imre a kuláksággal kapcsolatos soraival szemben a pártvezetéssel, ugyanis szerinte „a kulákság korlátozása helyett, amely a jelenlegi szakaszon ezzel a réteggel szemben az egyetlen helyes politika, a kulákság likvidálásának politikájára csúszunk át anélkül, hogy ennek gazdasági és politikai előfeltételeit megteremtettük volna.”⁹⁹⁶ Vagyis a politikus elismerte, hogy a kulákságnak minősített gazdaréteg felszámolása volt a valódi célja a pártnak. Nagy Imre „nézetei miatt szeptember 3-án önkritikára kényszerült, majd ezt követően eltávolították őt a szűkebb vezetésből”.⁹⁹⁷ A gazdasági ügyekért, ezen belül a mezőgazdaságért is Gerő Ernő lett a továbbiakban az elsőszámú felelős.

Az MDP Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztályának javaslatát 1949. április 6-án tárgyalta az MDP Titkárság. A téma a „kulákok korlátozásának kérdésében elkövetett baloldali elhajlások” ügye, és azok kijavítása volt.⁹⁹⁸ Mint írták, a párt vidéki szervei „különböző hibákat követnek el a kulákokkal kapcsolatos politikánkban és több esetben egy-egy községben átcsúsznak a korlátozás politikájából a kulákok likvidálásának politikájába”, és ezek „súlyos zavarokat jelentenek” a párt falusi politikájában, különösen „a választások előtt és veszélyeztetik a termelést is.”⁹⁹⁹ A titkárság elfogadta a javaslatot, és elismerte a „kulákok elleni egyéni akciók rendkívüli politikai és gazdasági kárát”.

Mégegyszer arról: ki a kulák címmel jelent meg Lócsei Pál elvi cikke a Szabad Nép 1949. április 3-i számában. „Egy falusi funkcionárius Somogy megyéből egyebek között ezeket írta: »A mi helyzetünket igen megkönnyítené, ha adnának a kezünkbe valami pontos útmutatót, hogy hány holdnál, hány jószágnál, mekkora vagyonnál kezdődik a kulák. Ha ez meg lenne, könnyűszerrel meg tudnánk különböztetni a középparaszttól«”¹⁰⁰⁰ – kezdte írását Lócsei. A cikk kezdete kérdések sorát veti föl: amikor hónapok óta arról beszéltek és írtak a kommunisták, hogy „ki a kulák”, akkor miért kér még ekkor is pontosítást egy pártfunkcionárius? Nem érkeztek meg hozzá az információk? Mikor érkezett a levél a

⁹⁹⁵ Uo.

⁹⁹⁶ Uo.

⁹⁹⁷ Varga: Az agrárium 1945-től, 281.

⁹⁹⁸ MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. 37. ő. e. Az MDP Titkárság 1949. április 6-i ülésének határozati jegyzőkönyve, A Mezőgazdasági és Szövetkezeti Osztály javaslata a kulákok korlátozása során elkövetett hibák („baloldali elhajlások”) kijavítására

⁹⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰⁰ (L. P.): Mégegyszer arról: ki a kulák, *Szabad Nép*, VII. évf., 78. sz., 1949. április 3., 8.

szerzőhöz? Valóban létezett az idézett levél, vagy a cikkíró frappáns kezdetnek gondolta, ha egy fiktív levéllel indítja cikkét?

A szerző először szintén értetlenségét fogalmazta meg, hogy miért is e levél, hiszen már meghatározták a birtok- és jövedelemhatárokat. De azt is hozzátette: „A középparaszt és a kulák éles megkülönböztetése bizonyos esetekben bonyolultabb feladat, semhogy azt mondhatnánk: neked 25 holdad van, tehát szövetségesünk vagy, neked viszont 26, tehát ellenség vagy.” Rákosi Mátyás hangsúlyozta, hogy a falvakban mindenki tudja, hogy ki a „kulák”. Donáth ezt megerősítve fogalmazta meg: „A határvonalat minden esetben biztos kézzel csak az tudja megvonni, aki a falusi kizsákmányolók valamennyi tulajdonságát ismeri és számbaveszi.” Lócsei állításokat hozott a kulákról, amelyeket rögtön meg is cáfolt, illetve hangsúlyozta, hogy azok sem kizárólagos ismertetőjegyek. Erre példa, hogy a „kulákokot” a góg jellemzi, de azt is hozzátette, előfordul, hogy ezzel ellentétben „rongyos gúnyát” ölt, hogy beolvadjon: „A kulák gógös, fennhéjázó, nyíltan vagy titokban lenézi, gyűlöli a szegényparasztot, lekicsinyli és megveti a középbirtokost. Elvárja, hogy mindenütt az övé legyen az elsőség. A régi rendben a templom első soraiból, az ünnepek, községtanácsai ülések főhelyeiről sohasem hiányozhatott. »Társadalmi rangjára« gondosan ügyelt, gyerekeinek házasságánál, a keresztkomaság vállalásánál és baráti körének kialakításánál egyformán. Ennek a magatartásnak: a falusi szegénység lenézésének, a kizsákmányolók gógös elbizakodottságának számtalan megnyilatkozásával találkozhatunk a falusi életben.”

1001

Lócsei ugyan ez esetben sem fogalmazott egyértelműen, de elvárta a „kulák” felismerését. Mint írta: „Falusi pártszervezeteink vezetőinek, aktivistáinak, népnevelőinek haladéktalan feladata: tisztázni a falu dolgozói előtt, hogy ki a kulák és ki a középparaszt és keményen fellépni azok ellen, akik a kizsákmányolók elleni harcban megsértik pártunk politikáját.”¹⁰⁰² Erre szerinte azért is szükség volt, mert sokan – köztük a „baloldali elhajlók” is – megsértették a párt politikáját.

Lócsei Pál cikke ismét rávilágított arra, hogy a „kulák” minősítés ekkor már nem gazdasági, hanem politikai kategóriát jelentett. Bárki „kulák” lehetett, akiről a párt funkcionáriusai, a helyi kommunisták úgy gondolták, hogy az. Létezett ugyan objektív megállapítás a párt részéről, de ezt folyamatosan relativizálták.

¹⁰⁰¹ Uo.

¹⁰⁰² Uo.

9. Összegzés

Habár a propaganda és agitáció csak egyik eszköze volt a sajtó, szerepe a legfontosabbak közt említhető. A kommunisták a sajtó mellett nagy szerepet szántak a népművelők munkájának és az egyéni agitációnak, amelynek során a sajtóban, különösen a központi napilapban megjelent elvi írásokat is használták. Erre a kommunista párt propaganda bizottsága is felhívta a propagandisták és agitátorok figyelmét. Az értekezésben tárgyalt időszak és téma propagandája a sajtót tekintve jellemzően agitációs tömegpropaganda.

„A falvakban a kereszténység ügye különös módon összekeveredett a módos gazdák ügyével” – idézte a svájci *Servir* című lap Mindszentyről szóló cikkét a *Szabad Nép*.¹⁰⁰³ Ez különösen 1948 őszétől vált egyértelművé, amikortól kezdve vezető politikusok és a propaganda szereplői is azt hangsúlyozták, hogy a „kulákok” és a „klerikális reakció” elleni harc összekapcsolódik. De a társadalmi megosztás másfajta dimenzióban is működött: egymás ellen kívánták fordítani a felekezeteket, majd az egyházakon belüli személyeket, valamint a társadalmi rétegeket, és azokon (például a parasztságon) belül is a különböző csoportokat.

„A hazugság tudatos méreg egy társadalomban”¹⁰⁰⁴ – olvashatjuk Földesi Margit és Szerencsés Károly könyvében. Jóllehet, például az egyházak ügyében a kommunisták az egyház és az állam szétválasztását hangsúlyozták, valójában a felekezetek egyre inkább függtek a politikai hatalomtól. A Mindszenty-üggyel kapcsolatban (de akár más témák vonatkozásában is) az is megfigyelhető, hogy a magyar kommunista sajtó szívesen idézte a külföldi kommunista lapokat. Ezzel is a saját igazukat akarták alátámasztani, amely szerint a bíboros elítélése jogos, hiszen a külföldi sajtó is elmarasztalja. Az persze – talán költői – kérdésként merül föl, honnan szerezte a külföldi sajtó az információit. Ha a parasztságot tekintjük, akkor pedig a pártpropaganda a hatalommegszerzés időszakában először a magántulajdon megerősítéséről beszélt, majd tagadta a kolhozosítást, miközben valójában céljuk a szovjet típusú termelőszövetkezetek létrehozása volt.

Noha később önkritikát gyakoroltak, a *Szabad Nép* fiatal újságíróinak a propagandában vállalt szerepét és felelősségét nem lehet tagadni. A pártpropaganda első vonalában vett részt mások mellett Kende Péter, Losonczy Géza, Lócsei Pál és Vásárhelyi

¹⁰⁰³ Meggyőződéses keresztény nem védheti Mindszentyt – írja egy konzervatív svájci lap, *Szabad Nép*, VII. évf., 6. sz., 1948. január 8., 2.

¹⁰⁰⁴ Földesi – Szerencsés: *Két rendszerváltás*, 84.

Miklós. Ők 1954-ben megszervezték a Szabad Nép szerkesztőségében zajló sajtóvitát. Nem osztom azt a nézetet és értékelést, amely szerint ez az alkalom „lázadás” lett volna, és nem gondolom, hogy túl nagy jelentőséget kellene tulajdonítani ennek az eseménynek. Tény, hogy kritikát fogalmaztak meg a kommunista sajtóval, és benne saját korábbi munkájukkal szemben is, amely bíráltnak meg lettek a következményei. De a korábbi munkájuknak ugyanígy következményei – mégpedig igen súlyosak – lettek. A „kulákokról” szóló cikkek évekkorábban (és évekig folyamatosan) elkészültek, megjelentek, a valótlan információk hasábot kaptak, a pócspetri jegyzőt kivégezték, a propaganda százezrek életének tönkretételében vett részt, meghurcoltak ártatlan egyházi személyeket és gazdákat.

Érdeemes a kommunista hatalommegszerzés időszakának kortárs propagandaelméleti módszerei alapján áttekinteni, hogy mi jellemezte az időszak magyarországi kommunista sajtópropagandáját a vizsgált tárgykörben. Domenach korábban ismertetett kategóriái alapján megállapítható, hogy:

1.) Az egyszerűsítés elve folyamatosan megfigyelhető a propagandacikkekben. A három T (tiltott, túrt, támogatott) kategóriákat a Kádár-rendszer kultúrpolitikájának és Aczél Györgynek tulajdonítjuk, de maga az elv a kommunista hatalomátvétel vidéket érintő propagandájában is megjelenik.

Ha az egyházat nézzük, akkor a tiltott, vagyis üldözött kategóriába azok az egyházvezetők tartoztak, akik nem voltak hajlandóak együttműködni a kommunistákkal. A túrtak, azaz meggyőzendők azok az egyházi személyek voltak, akiket a kommunisták a maguk oldalára tudtak állítani, például vezető tisztséggel. A támogatott kategóriának pedig az úgynevezett alsópapság tagjait tekinthetjük, akiket ebben az időszakban a politika meg akart nyerni magának, és ezért akár valamilyen hangzatos tisztséget is adott nekik. Ilyen személy volt például a bakonykúti plébános, akinek Rákosiék „a hóna alá nyúltak”, és egyházi „meghurcoltatása” után még hónapok múlva is példaként említették a Szabad Népben.

A parasztság vonatkozásában is megfigyelhető a hármass felosztás. A „kuláknak” nyilvánított gazdák voltak az üldözöttek, a középparasztságot szerették volna a kommunisták megnyerni maguknak, és az úgynevezett dolgozó parasztságot támogatták és tekintették szövetségesnek.

Természetesen a kettős felosztás is megfigyelhető a propagandában: a jó és a rossz kategóriái. A vizsgált időszakban még kevésbé a leleplezések, mint inkább a fogalmak tisztázása, jelszavak hirdetése a jellemző a propagandában. „A reakció megfelelője lett a

rossznak”¹⁰⁰⁵, a hatalom érdekeinek megfelelő személyek és csoportok pedig a párt szemében a jó oldalon álltak. A vidék különösen is nehéz terepet jelentett a kommunistáknak, akik képtelenek voltak a faluval – köztük az autonóm gazdákkal és egyháziakkal – kommunikálni.

2.) Domenach a felnagyítást újságírói technikának tartotta, és a torzítások, túlzások is helyet kaptak a Szabad Nép cikkeiben. Erre lehetnek példák az egyedi szóösszetételek, a jelzős szerkezetek. A megbélyegzésre és ítéletalkotásra folyamatosan alkottak újabb és újabb kifejezéseket a kommunista sajtóban. Egy idő után – bármennyire is idegenül hangoznak ezek – szinte már természetessé válik a „klerikális reakció”, „a kulák” olvasása. Ebből is látszik, hogy – amint a régi dalból is ismerjük – „a szó veszélyes fegyver”. Harci eszközként tekintettek rá a kommunisták is, és a háborús kifejezéseket is előszeretettel használták a vidékkel kapcsolatos propagandában.

A propaganda több műfajban is megjelent a Szabad Népben. Az újságírói műfajok mellett akár irodalmi jellegű írásokban is. Értekezésemben öt műfajba tartozó cikkeket vizsgáltam: három tájékoztató (hír, tudósítás, riport) és két publicisztikai (vezércikk, elvi cikk–jegyzet) műfajt, de a műfaji jegyek megjelenése nem volt az elemzés tárgya. A publicisztikai cikkek szerkezetét tekintve jól megfigyelhető, hogy minden írás helyzetértékeléssel, akár múltbeli utalásokkal kezdődött. Ezt követte a megállapítások kifejtése érveléssel, majd a cikket valamilyen fenyegetés vagy buzdítás zárta. A címek hatáskeltőek. A hírek és tudósítások hosszú idézettel vagy szinte rövidhír jellegű tartalommal, a publicisztikák általában rövid és konkrét címmel jelentek meg. Az írások nyelve sokszor magyartalan, nyelvhelyességi hibák is előfordulnak.

3.) Az adott téma hangszerelése azt jelenti, hogy bár a propagandaszervek ugyanazt ismételték, minden közönséghez másként kellett szólniuk. A sajtó esetében az olvasóközönség abban a tekintetben homogén, hogy egy adott újság tartalmát fogyasztja. Itt ez az elv annyiban jelenik meg, hogy folyamatosan ugyanazon stílusban (vagy folyamatosan ugyanolyan stílustalanul) kellett megalkotni a cikkeket. Az olvasók igényeiben mégis lehetnek különbségek: vannak, akik bizonyos témák iránt érdeklődnek, és vannak, akik kifejezetten keresnek bizonyos műfajokat. Bár a Szabad Nép egyre nagyobb, több százezres példányszámban jelent meg naponta, célközönsége a kommunistákkal szimpatizálók voltak. Hiszen amíg nem vált kötelező témává a Szabad Nép-félórákon az adott lapszámok

¹⁰⁰⁵ Feitl István (szerk.): *Kérdések és válaszok az 1944–1949 közötti magyar történelemről*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2016, 131.

legfontosabb üzenete, tőlük várhatta el a párt, hogy olvasók legyenek. A Szabad Népkampány idején azonban az is kiderült, nem megy könnyen a párttagságból az olvasó párttagok toborzása.

Mindenesetre az bizonyos, hogy a Szabad Népkampány vezető szerkesztői ugyanazok voltak, mint akik a pártpropaganda irányításában is részt vettek. Ezért sem lehet meglepő, hogy az országos sajtó irányába a párt vezető szerveitől viszonylag kevés konkrét pártutasítás érkezett. Ezekre valójában nem is volt szükség, hiszen Révai József és Horváth Márton nemcsak a propagandairányításban kapott szerepet, hanem mindketten tagjai voltak az MDP Politikai Bizottságának is.

A Szabad Népkampányban az MKP (majd MDP) főtítkárától az üzemi dolgozóig mindenki nyilvánosságot kaphatott, akire szükség volt a párt propagandájában. Az egymással szemben álló vélemények azonban már az írások címében is élesen elkülönültek. Aki nem támogatta a kormány politikáját, az megkapta a reakciós és a demokráciaellenes jelzőt. A kommunisták azt hangsúlyozták, hogy ők képviselik a demokrácia, a köztársaság, a fejlődés és a modernizálás eszméit. A baloldali propaganda szerint az egyházak „uszítottak” mindezek ellen, hiszen a múlt szellemét, az uralkodó osztályt képviselték, és „feudálisak”, „fasiszták” voltak. A politikusok és az újságírók úgy használták az ilyen és ehhez hasonló támadó fogalmakat, hogy nem tették világossá értelmüket. Például az iskolák államosításának ügyét a kommunisták politikai harcnak tekintették, s az agitáció és a propaganda minden eszközét felhasználták a megvalósítás érdekében.

4.) A transzfúzió elve szerint a propaganda mindig számít az általánosan elfogadott és az emberek gondolkodásában rejlő értékekre, és ezekre hivatkozva kezdi manipulálni a tömeget.

A propagandában is megfigyelhető, hogy fokozatosságra törekedtek a kommunisták. Noha a fokozatos hatalomátvétel fontosságára Rákosi figyelmét Sztálin is felhívta¹⁰⁰⁶, a szovjet vezető szervektől érkező kritikákban több helyen is tetten érhető a türelmetlenség. Ez a magyarországi hatalomátvétel és propaganda folyamatában is – bármennyire jól szervezett volt, és bármennyire is ellentmondásosnak tűnik – többször okozott kapkodást, zavart. Olyan is előfordult, hogy a propagandával kapcsolatban kifejezetten kérték a sajtót, hogy vonuljon vissza.

¹⁰⁰⁶ Mark Kramer: Sztálin, a szovjet politika és a kommunista blokk létrehozása Kelet-Európában (1941–1949), in Mitrovits Miklós (szerk.): *Sztálin árnyékában, A szovjet modell exportja (1944–1948)*, Budapest, Országgház Könyvkiadó, 2018, 70.

Pap László református teológiai dékán 1951-ben idézte Benkő István¹⁰⁰⁷ esperes mondását arról, hogyan félemlítették meg az egyházat: „A gazdasszony benyúl a tyúkketrecbe, kivesz egy tyúkot, hogy levágja. Az első pillanatban nagy kotkodácsolás követi, majd ismét csend lesz, mintha mi sem történt volna, s lehet az újabb tyúkot kivenni.”¹⁰⁰⁸ Pap László azt is hozzátette, hogy: „Ez történt itt is!”

Módszeresen, a jól bevált „szalámitaktikával” távolítottak el egyházi és paraszti vezetőket. És ebben a sajtó nagy támogatást és meggyőzőerőt jelentett. Új szervezeteket hoztak létre (pl. Défosz), amelyek mögé bújva a saját érdekeiket valósították meg, mintha az általuk felkarolt csoportok (pl. „dolgozó parasztság”) érdeke is az ő akaratuk megvalósítása lenne. Mindeközben egyre kíméletlenebbek voltak azokkal, akiket ellenségnek tekintettek. A korlátozásból megszűntetés lett, a népi demokrácia egyet jelentett a diktatúrával, a magántulajdon megerősítése a kollektivizálással, a vallásszabadság a vallásüldözéssel. Hiszen a kommunisták számára a parasztság meghódítandó egység, ellenség volt, és már „az 1930-as évek szovjet plakátjain is jól láthatók a negatív képzettársításokat (például hüllők, ördög) előhívó figurák: az önálló gazdák és az egyházak képviselői.”¹⁰⁰⁹

Az átértelmezett kifejezések a társadalom gondolkodását is megváltoztatják. „A kiforgatott értelmű szavak valami ferde szemléletet hoznak létre, és ez eltorzítja a távlatos összképet: így áll elő a társadalmi és politikai szemtengelyferdülés. A kommunista propaganda eltorzította látás még könnyen helyrehozható, de a homályosan látó ember fejében nagyon nehéz világosságot gyűjtani. Az első benyomás marad meg és válik előítéletté”¹⁰¹⁰ – fogalmaz Stéphane Courtois A kommunizmus fekete könyvében. A szerző azt is hozzátette, hogy a kommunisták a „nyelv eltorzítására épülő” propagandájuk segítségével még a terror elleni kritikákból is „hasznot húztak”, a kritikusok felé visszafordítva a kritikát. S mindeközben „a kommunista hitvallás minduntalan hangoztatásával mind szorosabbra zárták aktivistáik és rokonszenvezőik sorait.”¹⁰¹¹

5.) Az egyöntetűség és terjesztés elve is megfigyelhető. E szerint a totalitárius propaganda egyik alapmechanizmusa, hogy az egyöntetűség érzését kelti, és egyszerre

¹⁰⁰⁷ Benkő István (1889–1959): egyház író, rákospalotai lelkész, 1938-tól 1955-ig Pest környéki református esperes. Vö. <https://www.arcanum.hu/en/online-kiadvanyok/Lexikonok-magyar-eletrajzi-lexikon-7428D/b-74700/benko-istvan-74B03/> (Megtekintés: 2021. március 31.)

¹⁰⁰⁸ Pap, 1992. 90.

¹⁰⁰⁹ Ö. Kovács József: A földosztástól a magyar paraszti társadalom felszámolásáig, in Galambos – Horváth (szerk.): *Magyar dűlős*, 14.

¹⁰¹⁰ Stéphane Courtois: A kommunizmus vétkei, in *A kommunizmus fekete könyve*, 27.

¹⁰¹¹ Uo.

használja a lelkesítés és a megfélemlítés eszközeként. Ellenségre pedig folyamatosan szükség volt, hogy az „erőszak alkalmazása az utópia jegyében legitim lehessen”.¹⁰¹² A megfélemlítés mellett azonban a félelem is érzékelhető.

Kiket tekintettek tehát a vidékkel kapcsolatban ellenségnek a tárgyalt időszak kommunista sajtópropagandájában? 1948 júniusa ebben a tekintetben mindenképpen cezúra. Az 1947. év második felétől 1948 júniusáig az egyházi személyek (nemcsak a vezetők) és intézmények: az iskolafenntartó egyházközségek; maguk az egyházi iskolák, ahol „üldözték a paraszt- és munkásgyerekeket”; az úgynevezett törpeiskolák; papok és lelkipásztorok; konkrétan pedig például Pócspetri és a soproni diáklányok. A bukaresti Kominform-ülés után 1949 tavaszáig a parasztság módosabb rétegei álltak a vidékkel kapcsolatos propaganda célkeresztjében: a kuláknak minősített gazdák. Az ellenségnek tekintett csoportokkal és személyekkel szemben a propaganda minden eszközét felhasználták, ha szükség volt rá, akkor a domenachi értelemben vett ellenpropaganda módszereit is. Ez utóbbiak között szerepelt az ellenfél és témáinak hiteltelenítése, nevetségessé tétele, a vélt gyenge pontok támadása. Bárki ellenség lehetett, akiről a kommunisták úgy gondolták, hogy céljaik megvalósításának útjában áll. A megbélyegzés – például „reakciós”, „kulák”, „fasiszta” – magával hozta a büntetést is. A propaganda és a terror tehát összekapcsolódott.

1948 júniusa nemcsak az említett értelemben jelentett választóvonalat a propagandában. Az MKP magabiztos és folyamatosan erősödő tavaszi sajtóhadjáratát követően a bukaresti Kominform-ülésen elhangzott, valamint a szovjet diplomáciai iratok formájában érkező bírálatok mintha némileg elbizonytalanították volna az MDP-t. Ez látható abban is, hogy a magyarországi pártvezetők nem egyformán nyilatkoztak például a termelőségvetkeztesítés kérdésében. Több esetben kiderült, hogy az sem volt világos, pontosan mit fogalmazzanak meg ez ügyben. Az iskolaállamosítás kérdésében a kommunisták kimondták, hogy – mivel Ortutay volt a közoktatásért felelős miniszter, ezért – a felelősség nem őket terheli majd¹⁰¹³, de a termelőségvetkeztesítéssel kapcsolatban már nem tudtak más politikai formációra mutogatni.

A kommunista agitációs tömegpropagandát folyamatosan jellemezte, hogy sürgette a változásokat. Éppen ebből következett, hogy időnként még a jól átgondolt üzenetekbe is hiba csúszott, és később korrigálniuk kellett. Erre lehet konkrét példa a kolhoz fogalmának

¹⁰¹² Horváth Sándor: Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek, in Horváth – Ö. Kovács (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás*, 58.12.

¹⁰¹³ Érdeemes azt is megemlíteni, hogy nemcsak Ortutayt emelték be a propagandába, hanem más kigazda politikusokat is. Például több alkalommal is szerepeltették a Szabad Népből az iskolaállamosítással kapcsolatban Gyöngyösi Jánost és Mihályfi Ernőt.

használata, amellyel kapcsolatban hónapokig magyarázkodtak. Mindenesetre a pártvezetés, valamint a propagandáért felelős politikusok és a sajtó között folyamatos volt a kapcsolat. Ezt megalapozta az a – már említett – tény is, hogy sokszor ugyanazok a személyek képviselték a különböző, de egymással összekapcsolódó intézményeket, amelyek folyamatosan hivatkoztak is egymásra.

Érdemes Donáth Ferencet idézni, hogy mit gondolt a saját küzdelmükről, „parasztpolitikájuk lényegéről” az 1949. év elején: „Minden harc alapvető kérdése, amely megszabja a harc egész jellegét az, hogy ki kikkel szövetségben, milyen célokért, ki ellen viszi ezt a harcot. Természetesen a falu szocialista átalakulásáért folyó harcot a munkásosztály viszi a szegényparasztságra támaszkodva, szövetségben a középparasztsággal a falu kizsákmányoló elemei, a kulákság ellen. Ez Lenin megállapítása, amely egész tevékenységünket kell hogy irányítsa a falun a szocialista építés egy egész hosszú szakaszán”. Donáth természetesen nemcsak Lenint, hanem Sztálin is idézte, aki Lenin és a középparaszttal való szövetség kérdése című tanulmányában „mélyrehatóan elemzi Leninnek ezt a jelszavát és megállapítja, hogy Leninnek ez a formulája: támaszkodj a szegényparasztságra, egyezz meg a középparaszttal, egy pillanatig sem szüntesd meg a harcot a kulák ellen – olyan hármassal, de mégis egységes feladat, amelyet nem lehet külön-külön, hanem csak együttesen, egyidejűleg megoldani.”¹⁰¹⁴ Tehát a hatalom egyes társadalmi csoportokat maga elé tolva más csoportok megsemmisítésére törekedett. Ez egyszerűnek tűnik, de amint néhány éven belül kiderült, nem működött. Bár a terror eszközeit használta a Rákosi-rendszer, a kiszolgáltatott társadalmi csoportokat mégsem tudta teljes mértékben megtörni. A történelemben ugyanis – Ravasz László püspök szóhasználatával élve – vannak csodák.

Jókai Mór 1872-től közreadott utópisztikus írása, *A jövő század regénye* Magyarország 1952 és 2000 közötti történetét vetíti előre, amelyben szóba kerül egy diktatórikus hatalom, amely Oroszországból indul el, és Magyarországot is hatalmába keríti. Talán nem véletlen, hogy a regény 1945 után évtizedekig nem jelent meg. A szerző nihilistáknak nevezte a későbbi kommunistákat, akikről így írt regényében: „Az eszményi alap az orosz nihilisták programjában fekszik. Azt csinálni Európából, ami Amerikában van; egyetlen nagy köztársaságot. Elűzni a fejedelmeket; – eltörölni az országok határait; – megszüntetni minden speciális hazáról való fogalmat; – lefegyverezni erőszakkal minden

¹⁰¹⁴ Donáth Ferenc: A falu szocialista fejlődésének titkai, *Társadalmi Szemle*, IV. évf., 1949/2, 109.

ország hadseregeit; – elpusztítani minden arisztokráciát; – lomtárba űzni minden külön alkotmányt; – simára taposni minden vallást: – és egy keresztvonással kvitté tenni minden államadósságot. – És akkor aztán megkezdeni az »új-világot« az »ó-világban.«¹⁰¹⁵ Jókai előretékintő gondolatai jól ragadták meg az évtizedekkel később hatalomra kerülő kommunisták céljait. De csak ők tűzték-e ki ezeket a törekvéseket, vagy későbbi korokban is megjelennek ezek? Nos ennek elemzése nem feladata jelen értekezésnek.

A disszertáció megírása előtt a parasztság és az egyházak összekapcsolása az elemzett időszakban a vidéki ellenségképek vizsgálatában, monografikus formában és szisztematikus elemzéseként még feldolgozatlan volt. Mindezeket figyelembe véve – az újszerű kutatás alapján készített – disszertációm fentebb említetteken túli legfontosabb megállapításai:

- Noha a kommunista szóhasználat alapjaiban véve már a világháború végén sem különbözött az értekezésben vizsgált korszaktól, az egyházakkal és a parasztsággal kapcsolatos kommunista nyelvhasználat 1947 és 1949 között tovább specializálódott. A politikai ellenség konstruálása és leírása során szükségessé vált néhány fogalom új jelentéssel történő felruházása, és új fogalmak bevezetése is.
- A kommunista politika a vizsgált korszakban összekapcsolta az egyházakkal és a parasztsággal kapcsolatos propagandát. A különböző társadalmi csoportokat egymás ellen fordította. Nemcsak felekezeteket, hanem felekezeteken belüli személyeket is irányvonalakat is egymás ellen hangolt, kihasználva a kényszerpályákat is.
- 1948 júniusa a tárgyalt propaganda vonatkozásában cezúra. Az 1947. év második felétől 1948 júniusáig az egyházak, a bukaresti Kominform-ülés után 1949 tavaszáig jellemzően a parasztság módosabb rétegei álltak a vidékkel kapcsolatos propaganda célkeresztjében. Kivétel ez alól, hogy a Mindszenty-ellenes kampány 1948 év végére lett egyre erősebb.
- Az ellenségnek tekintett csoportokkal és személyekkel szemben a propaganda minden eszközét felhasználták. A tárgyalt időszak és témakörök sajtópropagandája jellemzően agitációs propaganda. A szavak erejét szolgálatukba állítva agitációs propagandával is próbálták meggyőzni

¹⁰¹⁵ Jókai Mór: *A jövő század regénye*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 1993, 260.

olvasóikat, a lap hasábjain is harcot folytatva a vélt, illetve valós ellenséggel szemben.

- Bárki ellenség lehetett a propagandában, akiről a kommunisták úgy gondolták, hogy céljaik megvalósításának útjában áll. A propaganda és a terror összekapcsolódott, erre példa lehet a pócspetri eset. És ennek tudatosságát mutatja az értekezésben idézett gondolat is Orbán Lászlótól: „Nem elegendő dörgedelmes cikkeket írni a reakció ellen, le kell leplezni az egyes reakciós jelenségeket és megtorlást követelni.”
- A „klerikális reakció” és a „kulák” fogalmak, valamint a további megbélyegző kifejezések politikai kategóriák voltak. Ezzel kapcsolatban gondolhatunk például a „kulák” fogalom értelmezésével kapcsolatos Rákositól elhangzó – jelen értelmezésben is helyet kapott – értelmezésre.
- A propaganda tervezetten és szervezeten (időnként azonban bizonytalanságokkal) működött. A levéltári források jól mutatják, hogy az MKP és az MDP bizottságai és osztályai iránymutatást adtak a politikusoknak és az újságíróknak.
- A „tiltott”, „tűrt”, „támogatott” kategóriák a vidékkel kapcsolatos propagandában folyamatosan megjelentek.
- A támadó propaganda felgyorsulásával együtt a kommunisták felismerték, hogy szükségük van a propaganda-apparátus minőségi és mennyiségi bővítésére, amely alkalmas a kommunista üzenetek továbbítására. Azért is szükség volt újabb munkatársakra, mert a sajtó a hatalmi szerkezet része volt, és nemcsak követte, hanem alakította is a kommunista politikát.
- A kommunista propaganda hazugságokon alapult.
- A propaganda számára több olyan esemény is kínálkozott, amelyekre a kommunisták nem számítottak, mégis kihasználták az adott ügyekben rejlő lehetőségeket.
- A propagandában nem az érvelés, hanem a határozott állítások kaptak nagy szerepet, és nem maradhatott ki a propaganda eszköztárából az érzelmek kiváltása, a hazugság és az álhírek terjesztése, valamint a folyamatos ismétlés sem. Mindehhez a cikkek többféle műfajban is megjelentek a Szabad Népből, az újságírói műfajok mellett akár irodalmi jellegű írásokban is.

Az is látható, hogy a Donáth által is említett „harc” közben a kommunista propaganda és a politikusok viselkedésében folyamatosan érzékelhető egyfajta félelem. Félelem a vélt vagy valós veszélyektől, ellenségtől, saját párttársak reagálásától, a szovjet vezetők intésétől, az illegitim hatalomgyakorlás következményeitől. De megjelenik a félelem az erős öntudattal és szakértelemmel rendelkező gazdáktól, az Ige erejében bízó hívóktól, és talán a történelem csodáitól is, amelyekről Ravasz László egy 1949-es ígehirdetésében a következőképpen fogalmazott: „A kiábrándult és feloszlásnak indult antik világ helyén kivirultak az őskeresztyén gyülekezetek, mint a sivatagban a rózsák. Vad, barbár népek megszelídültek, Isten dicsőségére templomok épültek és felhangzott germán, szláv, kelta és török-tatár népek között az Evangélium. Ha valaki végignéz egy szigetet vagy afrikai települést, ahol emberevők, fejjavadászok, vak félelemtől, gyűlölettől és bosszútól zaklatott embercsoportok között megalakul az első keresztyén gyülekezet és az emberevő fia püspökként, az amszterdami zsinaton bizonyosságot tesz az Úr Jézus Krisztusról, azt mondja: hogy az Ige és a Szentlélek reálisabb hatalom, mint bármely fizikai erő, képes arra, hogy átalakítsa és megmentse a világot.”¹⁰¹⁶

¹⁰¹⁶ Ravasz: *Válogatott írások*, 194.

10. Források

„A Biblia nem engedte az önsajnálatot”, Ablonczy Bálint interjúja Regéczy-Nagy Lászlóval, *Reformátusok Lapja*, LXIII. évf., 8. sz., 2019. február 24., 11–14.

A felszabadulástól az egyesülésig. A Magyar Kommunista Párt harca a magyar demokráciáért, Budapest, Szikra, 1948.

A kulák igazi arca, Budapest, MDP KV Agitációs és Propaganda Osztály, 1952–53.

A Magyar Dolgozók Pártja II. kongresszusának jegyzőkönyve, Budapest, Szikra, 1951.

A parasztkérdés, Vezérfonal az egyéni tanuláshoz, Budapest, MKP Országos Propaganda Osztály, é. n.

A pártról és a párttagok kötelességéről, Budapest, MDP Központi Vezetősége Oktatási Osztály, é. n.

A szovjet nyelvtudomány kérdései (Marr-vita), Budapest, Szikra, 1950.

AZIZJAN, A. K.: *Propagandacikk és propagandarovat a napsajtóban*, Szikra, Budapest, 1951.

BARÁTH Magdolna (összeáll.): *Szovjet nagyköveti iratok Magyarországról 1953–1956, Kiszeljov és Andropov titkos jelentései*. Budapest, Napvilág Kiadó, 2002.

BELKOV, A. K.: *A bolsevik sajtó a mezőgazdaság kollektivizálásáért folyó harc időszakában*, Moszkva, 1950.

BETLEN Oszkár: *Mit akar az MDP?*, Budapest, MDP Központi Vezetősége Oktatási Osztály, é. n.

Biblia, Magyar Bibliatársulat – Kálvin Kiadó, Budapest, 2017.

DANCS Istvánné (összeáll.): *Dokumentumok a magyar közoktatás reformjáról (1945–1948), Források a magyar népi demokrácia történetéhez*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1979.

DIMITROV, G. M.: *Válogatott cikkek és beszédek*, Budapest, Szikra, 1952.

DONÁTH Ferenc: A falu szocialista fejlődésének titkai, *Társadalmi Szemle*, IV. évf., 1949/2, 106–121.

DONÁTH Ferenc: A parasztság és választás, *Társadalmi Szemle*, II. évf., 1947/7–8, 493–497.

E. KOVÁCS Kálmán: *Falusi propaganda*, Budapest, Szikra, é. n.

FEITL István (szerk.): *A Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

FÓNAGY Iván – SOLTÉSZ Katalin: *A mozgalmi nyelvről*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1954.

FUTÓ Dezső: *Önéletírás, világlátás*, Budapest, Országos Eckhardt Tibor Alapítvány, 1995.

GERŐ Ernő: A Magyar Dolgozók Pártjának politikája falun, in Gerő Ernő: *Harcban a szocialista népgazdaságért, Válogatott beszédek és cikkek 1944–1950*, Budapest, Szikra, 1950, 381–399.

GRAF Rezső (szerk.): *Anyanyelv és nemzet, Lőrincze-breviárium*, Budapest, Magyar Nyelv és Kultúra Nemzetközi Társaság, 1999.

Hatályos jogszabályok gyűjteménye 1945–1958, 1. köt., Budapest, 1960.

HORVÁTH János (szerk.): *Tiltott történelmünk*, Budapest, Századvég Kiadó, 2006.

HORVÁTH Julianna – SZABÓ Éva – SZÜCS László – ZALAI Katalin (szerk.): Pártközi értekezlet. Politikai érdekegyeztetés, politikai konfrontáció 1944–1948, Budapest, Napvilág Kiadó, 2003.

HORVÁTH Márton: *A párt felvilágosító munkája a tömegek között*, Budapest, Szikra, 1952.

IZSÁK Lajos (főszerk.): *A Magyar Dolgozók Pártja határozatai*. Budapest, Napvilág Kiadó, 1998.

IZSÁK Lajos – KUN Miklós (szerk.): *Moszkvának jelentjük... Titkos dokumentumok 1944–1948*, Budapest, Századvég, 1994.

JÓKAI Mór: *A jövő század regénye*, Pozsony, Kalligram Kiadó, 1993,

KALASNYIKOV, K.: *A bolsevik agitáció alapvonalai*, Budapest, Szikra, 1950.

KALININ, Mihail Ivanovics: *A propaganda és agitáció kérdéseiről*, Budapest, MDP KV Agitációs Osztály, é. n.

KALININ, M. I.: *A kommunista nevelésről*, Budapest, 1948, 279–281.

Ki a kulák? Kaposvár, MDP Somogy megyei Bizottsága Agit.-prop. Osztálya, 1951.

KISS Réka (szerk.): *Kelt mint fent, Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007.

KODÁLY Zoltán: *Visszatekintés*, 2. köt., sajtó alá rend. Bónis Ferenc, Budapest, Zeneműkiadó Vállalat, 1974.

KOVÁCS Imre: *Magyarország megszállása*, Budapest, 1990.

KUKUCSKA János: *Harc a magasabb termésért, Politikai felvilágosító munka a termelőségvetkezeti csoportokban*, Budapest, MDP KV Agitációs Osztály, 1950.

LEGÁNY Dezső (szerk.): *Kodály Zoltán levelei*, Budapest, Zeneműkiadó, 1982.

LENIN: „A szovjethatalom soron levő feladatai” című cikk első fogalmazványa, in Marx – Engels – Lenin: *A sajtóról*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 289–293.

LENIN: Mivel kezdjük? (Részlet), in Marx – Engels – Lenin: *A sajtóról*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 31–34.

LŐCSEI Pál: *Egy élet szilánkjai*, szerk. Kende Éva, Budapest, Nagy Imre Alapítvány – Gondolat Kiadó, 2010.

LŐRINCZE Lajos: *Nyelv és élet*, Budapest, Művelt Nép Könyvkiadó, 1953.

MARX, Karl: A Mosel-vidéki ††-tudósító igazolása (Részletek), in Marx – Engels – Lenin: *A sajtóról*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974, 13–16.

HORVÁTH Erzsébet (szerk.): Megújulás, visszarendeződés, dokumentumok a Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltárában az 1956–1957-es esztendő történetének kutatásához, Budapest, Kálvin Kiadó, 2007.

MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, Budapest, Apostoli Szentszék Könyvkiadója, 1989.

MINDSZENTY József: *Emlékirataim*, sajtó alá rend. Kovács Attila Zoltán–Soós Viktor Attila, Budapest, Helikon Kiadó, 2015.

MINDSZENTY József: *Kommunista arcélek*, Budapest, 2019.

MÓD Aladár: Egyház és demokrácia, *Társadalmi Szemle*, II. évf., 1947/12, 836–848.

FARKAS Judit Antónia (szerk.): *Nagy idők tanúja, Emlékkönyv Horváth János kilencvenedik születésnapjára*, Budapest, 2011.

NAGY Ferenc: *Küzdelem a vasfüggöny mögött*, 1–2. köt., Budapest, 1990.

NAGY Vince: *Októbertől októberig*, Budapest, Európa Kiadó, 1991, 368.

ORBÁN László: *Pártunk propagandamunkája*, Budapest, MKP KV Propaganda Osztálya, 1945.

ORBÁN László: *A propaganda kérdései*, Budapest, MKP, é. n.

PAP László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963*, szerk. Bárczay Gyula, Bern – Budapest, EPMSZ, 1992.

Pártszervezés falun, Szikra Sándor előadása alapján, Budapest, MKP Országos Oktatási Osztálya, é. n.

POLEVOJ, J. Z.: *A lenini „Iszkra” harca az újtípusú pártért*, Budapest, Szikra, 1952.

RÁKOSI Mátyás: *A békéért és a szocializmus építéséért*, Budapest, Szikra, 1951.

RÁKOSI Mátyás: *A fordulat éve*, Budapest, 1948.

RÁKOSI Mátyás: *A magyar demokráciáért*, Budapest, Szikra, 1948.

RÁKOSI Mátyás: *Építjük a nép országát*, Budapest, Szikra, 1949.

RÁKOSI Mátyás: *Honvédelem és hazafiság*, Budapest, Honvéd Kiadó Intézet, 1952.

RÁKOSI Mátyás: *Válogatott beszédek és cikkek*, Budapest, Szikra, 1950.

RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések, 1940–1956*, 1–2. köt., Budapest, Napvilág Kiadó, 1997.

RAVASZ László: *Emlékezéseim*, Budapest, Református Egyház Zsinati Irodájának Sajtóosztálya, 1992.

RAVASZ László: *Krisztussal a viharban*, Budapest, 1997.

RAVASZ László: *Válogatott írások 1945–1968*, szerk. Bárczay Gyula, Bern, EPMSZ, 1988.

RÉVAI József: *A magyar értelmiség útja*, Budapest, Szikra, 1947.

RÉVAI József: *Élni tudtunk a szabadsággal, Válogatott cikkek és beszédek (1945–1949)*, Budapest, Szikra, 1949.

RÉVAI József: *Kulturális forradalmunk kérdései*, Budapest, Szikra, 1952.

RÉVAI József: *Marxizmus, népiesség, magyarság*, Budapest, Szikra, 1948.

SULYOK Dezső: *Két éjszaka nappal nélkül*, Budapest, Éghajlat Könyvkiadó, 2004.

SZTÁLIN: Beszéd az élmunkás kolhózasztok első szovjetuniói kongresszusán, in Sztálin: *A Szovjetunió agrárpolitikájáról*, Budapest, Szikra, 1949, 392–408.

SZTYEPAKOV, V. I.: Politikai tömegpropaganda, in *Propagandaelmélet, Válogatás a külföldi szakirodalomból*, Budapest, 1975, 16–28.

VIDA István (szerk.): *Iratok a magyar–szovjet kapcsolatok történetéhez, 1944. október–1944. június, Dokumentumok*, Budapest, 2005.

ZSIROS Mária – MENYHÁRT Ferenc: *Az élet sava-borsa. Horváth János életregénye*, Budapest, L'Harmattan, 2018.

<http://www.rev.hu/sulinet45/szerviz/dokument/1949.evi3.htm> (Megtekintés: 2018. augusztus 7.)

Levéltári források:

MNL OL M-KS 276. f. 52. cs. MDP Központi Vezetőség iratai

MNL OL M-KS 276. f. 53. cs. MDP Politikai Bizottság iratai

MNL OL M-KS 276. f. 54. cs. MDP Titkárság iratai

MNL OL M-KS 276. f. 55. cs. MDP Szervező Bizottság iratai

MNL OL M-KS 276. f. 86. cs. MDP Agitációs és Propaganda Bizottság iratai

MNL OL M-KS 276. f. 89. cs. MDP Agitációs és Propaganda Osztály iratai

MNL OL M-KS 276. f. 108. cs. MDP Országos Propaganda (agitációs) Osztály iratai

MNL OL M-KS 276. f. 110. cs. MDP Sajtó Osztály iratai

MNL OL 274. f. 3. MKP PB üléseinek jegyzőkönyvei

MREZSL 2a f. MRE Konventi Közigazgatási iratok

MREZSL 3g f. Konventi Iroda Sajtó Osztály iratai

Újságok:

Az Út cikkei, 1948–1949.

Kis Újság cikkei, 1948.

Szabad Nép cikkei, 1947–1949.

Társadalmi Szemle cikkei, 1947–1949.

Új Ember cikkei, 1948.

11. Hivatkozott szakirodalom

ACZÉL Petra – BENCZE Lóránt: *Hatékonyág és meggyőzés a kommunikációban*, Budapest, L'Harmattan – Zsigmond Király Főiskola, 2007.

APOR Balázs: Kommunikációs és rítusnyelv, A „személyi kultusz” és kommunista nyelvhasználat, *Korunk*, III. évf., 2010/3, 69–75.

ARENDE, Hannah: *A totalitarizmus gyökere*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1992.

ARONSON, Elliot: *A társas lény*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2008.

BAKOS Ferenc: *Idegen szavak és kifejezések szótára*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2005.

BALANYI György: Egyház és vallás, in Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*, Budapest, Franklin Társulat, 1921, 585–618.

BALÁS István: A magyar egyházak mozgásteret a proletárdiktatúra idején 1948–1989, in Mirák Katalin (szerk.): *Háló. Dokumentumok és tanulmányok a Magyarországi Evangélikus Egyház és az állambiztonság kapcsolatáról – 1945–1990*, Budapest, Luther Kiadó, 2010. 89–194.

BALOGH József: A propaganda, in Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*, Budapest, Franklin Társulat, 127–184.

BALOGH Margit – GERGELY Jenő: *Egyházak az újkori Magyarországon 1790–1992*, Budapest, História – MTA Történettudományi Intézete, 1996.

BALOGH Margit: *Mindszenty József (1892–1975)*, Budapest, Elektra Kiadóház, 2002.

BARÁTH Magdolna: *A szovjet tényező, Szovjet tanácsadók Magyarországon*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2017.

BARBIER, Frédéric – BERTHO LAVENIR, Catherine: *A média története*, Budapest, Osiris Kiadó, 2004.

BARTLETT, F. C.: *Political propaganda*, Cambridge, University Press, 1942.

BENKŐ Péter: A változó agrárpolitika, in Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2000, 182–194.

BERTALAN Péter: *Állambiztonsági hálózatok és egyházi kisközösségek, Az Opus Deitől a Provida Materig*, Budapest, L’Harmattan, 2016.

BERTALAN Péter: *Az „ellenállástól” a kompromisszumig, Az állam és az egyházak küzdelme a Kádár-korszakban, 1957–1968*, Budapest, L’Harmattan – Uránia Ismeretterjesztő Alapítvány, 2018.

BERTÉNYI Iván, ifj.: Az I. világháborús magyarországi propaganda néhány jellegzetességéről, in Ifj. Bertényi Iván – Boka László (szerk.): *Propaganda az I. világháborúban*, Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 2016, 7–28.

BIHARI Mihály: *Magyar politika 1944–2004, Politikai és hatalmi viszonyok*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

BÍRÓ Friderika – FÜR Lajos: *Búcsú a parasztságtól*, 1–2. köt., Budapest, Kairosz – Skanzen, 2013.

BOGÁRDI SZABÓ István: *Egyházvezetés és teológia a Magyarországi Református Egyházban 1948 és 1989 között*, Debrecen, 1995.

BOGÁRDI SZABÓ István: *Közelítések és közeledések*, Kolozsvár, Koinónia, 2003.

BOGNÁR Zalán: *GULAG, GUPVI, „málenkij robot”. Magyarok a szovjet lágerbirodalomban*, Budapest, Magyar Napló, 2017.

BOGNÁR Zalán: *(Hadi)fogolytáborok és (hadi)fogolysors a Vörös Hadsereg által megszállt Magyarországon 1944–1946*, Budapest, Gulágkutatók Nemzetközi Társasága – Kairosz Kiadó, 2017.

BOLGÁR Dániel: A kulák érthető arca, Fogalomtörténeti vázlat, in Horváth Sándor (szerk.): *Mindennapok Rákosi és Kádár korában*, Budapest, Nyitott Könyvműhely, 2008, 50–93.

BÓNIS Ferenc: *Élet-pálya: Kodály Zoltán*, Budapest, Balassi Kiadó – Kodály Archívum, 2011.

BORHI László: A jóvátétel szerepe a szovjet gazdasági térnyerésben Magyarországon a második világháború után, in Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás Magyarországon 1945*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 169–190.

BÖLCSKEI Gusztáv: A legújabb kori egyháztörténetünk áttekintése 1948–1990, in in Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990. Tanulmányok*, Sárospatak, 1999., 155–172.

BUZINKAY Géza: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*, Budapest, Wolters Kluwer, 2016.

COURTOIS, Stéphane: A kommunizmus vétkei, in *A kommunizmus fekete könyve*, Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2000, 7–38.

DAVIES, Norman: *Európa története*, Budapest, Osiris Kiadó – 2000, 2002.

DIECKMANN, Walter: A politikai szavak tartalma, in Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára, Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, 2000, 28–52.

DIECKMANN, Walter: A politikai kommunikáció stílusa, in Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára, Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, 2000, 79–113.

DOMENACH, Jean-Marie: *La propagande politique*, Paris, Presses Universitaires de France, 1950.

DRÉGELYVÁRI Anna – ZÉKÁNY János: Beszélgetés M. Kiss Sándor történésszel. <https://jozsefvaros.hu/hir/6285/%E2%80%99956-nak-van-egy-tortenete-es-egy-mitosza> (Megtekintés: 2020. március 18.)

EDELMAN, Murray: *A politika szimbolikus valósága*, Budapest, L'Harmattan, 2004.

EDELMAN, Murray: Politikai ellenségek konstruálása, in Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*. Budapest, József Műhely Kiadó, 1998, 88–123.

ERDMANN Gyula: *Begyűjtés, beszolgáltatás Magyarországon 1945–1956*. Békéscsaba, Tevan Kiadó, 1992.

ESTÓK János – FEHÉR György – GUNST Péter – VARGA Zsuzsanna (szerk.): *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*, Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 2003.

FEITL István – IZSÁK Lajos – SZÉKELY Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2000.

FEITL István (szerk.): *Kérdések és válaszok az 1944–1949 közötti magyar történelemről*, Budapest, Napvilág Kiadó, 2016.

FÖLDESI Margit: *A szabadság megszállása. A megszállók szabadsága*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2009.

FÖLDESI Margit – SZERENCSES Károly: *A megbélyegzés hatalma, Pfeiffer Zoltán (1900–1981)*, Budapest, Kairosz Kiadó, 2003.

FÖLDESI Margit – SZERENCSES Károly: *Rebellis tartomány*, Budapest, 1998.

FÖLDESI Margit – SZERENCSES Károly: *Két rendszerváltás Magyarországon*, Lakitelek, Antológia Kiadó, 2019.

FRASER, Lindley: *Propaganda*, London, 1957.

FURET, François: *Egy illúzió múltja, Esszé a 20. század kommunista ideológiájáról*, Budapest, Európa Könyvkiadó, 2000.

GERGELY Jenő – IZSÁK Lajos: *A huszadik század története*, Budapest, Pannonica Kiadó, 2000.

GERGELY Jenő: *A katolikus egyház Magyarországon 1944–1971*, Budapest, Kossuth Kiadó, 1985.

GERGELY Jenő: *A Mindszenty-per*, Budapest, Kossuth Kiadó, 2001.

GERGELY Jenő: A szétválás konfliktusai, A magyar állam és a katolikus egyház viszonya 1945 és 1951 között, *Társadalmi Szemle*, XLIV. évf., 1989/6, 32–47.

GERGELY Jenő: 1948 és az egyházak Magyarországon, in Feitl István – Izsák Lajos – Székely Gábor (szerk.): *Fordulat a világban és Magyarországon 1947–1949*, Napvilág Kiadó, Budapest, 2000, 138–151.

GERGELY Jenő – KARDOS József – ROTTLER Ferenc: *Az egyházak Magyarországon Szent Istvántól napjainkig*, Budapest, Korona Kiadó, 1997.

GRIFFIN, Em: *Bevezetés a kommunikációelméletbe*, Budapest, Harmat, 2001.

GYARMATI György: *A Rákosi-korszak, Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*. Budapest, ÁBTL – Rubicon, 2011.

GYARMATI György: Kommunista térfoglalás – lopakodó üzemmódban, in Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás Magyarországon 1945*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 35–54.

GYARMATI György: Ellenségek és bűnbakok kavalkádja Magyarországon, 1945–1956, in Gyarmati György: *Taposómalom taposóaknákkal, Írások a megmagyarosított államszocializmusról*, Pécs – Budapest, Kronosz Kiadó – Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, 2019, 351–390.

GYÖRFFY Gábor: A romániai kommunista integrációs sajtópropaganda alaptételei (1945–1956), *Me.dok*, II. évf., 2007/1, 43–49.

GYÖRFFY Gábor: A sztálini időszak kommunista sajtópropagandája Romániában, *Magyar Kisebbség*, XIII. évf., 2008/1–2, 168–185.

GYÖRFFY Gábor: *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában. A romániai magyar nyilvánosság korlátozása a kommunista diktatúra időszakában*, Kolozsvár, Komp-Press, 2009.

GYÖRFFY Gábor: Rituális elemek a romániai államszocialista sajtópropagandában, *Médiakutató*, X. évf., 2009/2, 29–39.

HAVAS Ferenc: *A marrizmus-szindróma, Sztálinizmus és nyelvtudomány*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2002.

HORVÁTH Attila: *A magyar sajtó története a szovjet típusú diktatúra idején*, Budapest, Médiatudományi Intézet, 2013.

HORVÁTH Erzsébet: *A református iskolák államosítása Magyarországon (1945–1948)*, Budapest, Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára, 2014.

HORVÁTH Sándor: Az erőszak államosítása és a kollektivizálás – kutatási problémák és keretek, in Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 9–27.

IZSÁK Lajos: *Rendszerváltástól rendszerváltásig. Magyarország története 1944–1990*, Budapest, Kulturtrade Kiadó, 1998.

JACKALL, Robert: *Propaganda*, London, 1995.

JOBST Ágnes: *A nyelv kisajátítása*, Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2010.

JUDT, Tony: *A háború után, Európa története 1945 óta*, 1. köt., Budapest, Európa Könyvkiadó, 2007.

KALMÁR Melinda: Az ideológiaközvetítő nyilvánosság szerkezetváltozása (1948–1958), *Holmi*, VII. évf., 1995/11, 1603–1617.

KÁVÁSI Klára: *Kuláklista*, Budapest, AGORA Könyv- és Lapkiadó, 1991.

KERESZTES Csaba: Ortutay Gyula kultuszminiszter és a katolikus iskolák államosítása Magyarországon, in Szabó Csaba – Szigeti László (szerk.): *Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon, 1948*, Budapest, Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány – Új Ember Kiadó, 2008, 103–121.

Kislexikon, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1968.

KISS Balázs: Missziótól marketingig. Fejezetek a propaganda elmélet-történetéből, *Médiakutató*, VII. évf., 2006/1, 7–20.

KISS Jenő: *Társadalom és nyelvhasználat, Szociolingvisztikai alapfogalmak*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 2002.

KISS Réka: Bevezetés, in Kiss Réka (szerk.): *Kelt mint fent, Iratok a Református Megújulási Mozgalom történetéből (1956–1957)*, Budapest, Dunamelléki Református Egyházkerület, 2007, 7–46.

KISS Réka: Fejezetek a budapesti reformátusság második világháború utáni történetéből az 1970-es évekig, in: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról*, Budapest, Argumentum – ELTE BTK Művelődéstörténeti Tanszék, 2006, 1369–1421.

KISS Réka – SOÓS Viktor Attila – TABAJDI Gábor: *Hogyan üldözzünk egyházakat? Állambiztonsági tankönyv tartótiszteknek*, Budapest, L’Harmattan, 2012.

KISS Réka: Szorításban: református helyzetértékelés a második világháborút követően, in Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA BTK – NEB, 2017, 477–494.

KÓKAY György – BUZINKAY Géza – MURÁNYI Gábor: *A magyar sajtó története*, Budapest, Sajtóház, Lap- és Könyvkiadó Kft., 2001.

KOSELLECK, Reinhart: *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája*, Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó, 1997.

KOSELLECK, Reinhart: Ellenségfogalmak, in Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*, Budapest, Jószöveg Műhely Kiadó, 1998, 12–23.

KOVÁCS Dávid: A kommunista hagyománypolitika Magyarországon, Ideológia és hagyományértelmezés viszonya a KMP politikájában (1936–1939), in Máthé Áron (szerk.): *„Tudják már a kisgyerekek is”, Tanulmányok a proletárdiktatúra ideológiai és kulturális alapjainak megteremtéséről*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 11–99.

KOVÁCS Teréz: *A paraszti gazdálkodás átalakulása*, Budapest, L’Harmattan, 2020.

KRAMER, Mark: Sztálin, a szovjet politika és a kommunista blokk létrehozása Kelet-Európában (1941–1949), in Mitrovits Miklós (szerk.): *Sztálin árnyékában, A szovjet modell exportja (1944–1948)* Budapest, Országház Könyvkiadó, 2018, 33–73.

KUN Miklós: *Az ismeretlen Sztálin*, Budapest, PolgART – Athenaeum 2000, 2002.

LADÁNYI Sándor: *A Magyarországi Református Egyház 1956 tükrében, Egyháztörténeti tanulmányok*. Budapest, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, 2006.

LADÁNYI Sándor: Vázlatos történelmi áttekintés a Magyarországi Református Egyház közelebbi múltjának alakulásáról, in Barcza József – Dienes Dénes (szerk.): *A Magyarországi Református Egyház története 1918–1990, Tanulmányok*, Sárospatak, SRTA, 1999, 101–139.

LASSWELL, Harold D.: A hatalom nyelve, in Szabó Márton – Kiss Balázs – Boda Zsolt (szerk.): *Szövegváltozatok a politikára, Nyelv, szimbólum, retorika, diskurzus*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó – Universitas, 2000, 11–27.

LUKÁCS Zs. Tibor: Propaganda és közvélemény kutathatósága a történettudományban, *Aetas*, X. évf., 1995/1–2, 171–178.

M. KISS Sándor: Elitesere a változások idején, in Horváth Zsolt – Kiss Réka (szerk.): *Remény és realitás Magyarországon 1945*, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2017, 55–80.

MACZKIEWICZ, József: *A kommunista provokáció diadala, Máriabesnyő–Gödöllő*, Attraktor, 2007.

Magyar életrajzi lexikon, <https://mek.oszk.hu/00300/00355/html/index.html> (Megtekintés: 2021. február 21.)

MAZZOLENI, Gianpietro: *Politikai kommunikáció*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

MCCOMBS, Maxwell – SHAW, Donald: A tömegmédiák témakijelölő funkciója, in Súlyomfi Andrea Hanna – Virányi Péter (szerk.): *A propaganda propagandája*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2020, 171–174.

MÉSZÁROS István: *Kimaradt tananyag, Diktatúra és az egyház 1945–1956*, Budapest, Márton Áron Kiadó, 1993.

MÉSZÁROS István: *Mindszenty és Ortutay, Iskolatörténeti vázlat, 1945–1948*, Budapest, 1989.

MCQUAIL, Denis: *A tömegkommunikáció elmélete*, Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

NAGY Gábor: *A magyar sajtópolitika a koalíciós időszakban (1944–1949) – doktori disszertáció*, Budapest, 2019.

https://edit.elte.hu/xmlui/static/pdfjs/web/viewer.html?file=https://edit.elte.hu/xmlui/bitstream/handle/10831/44614/dissz_nagy_%20gabor_tortenelemtud.pdf?sequence=1&isAllowed=y (Megtekintés: 2021. február 3.)

NAGY Károly Zsolt: „Amit az evangélium ígér, azt váltsa valóra a demokrácia”. A társadalmi változások teológiai reflexiói és a belső nyilvánosság nyelvének átalakulása a Magyarországi Református Egyházban 1945 és 1948 között, in Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA BTK – NEB, 2017, 425–476.

NAGY Károly Zsolt: Üldözés, áldozat, emlék, *Reformátusok Lapja*, LXIII. évf., 26. sz., 2019. június 30., 21.

NÉMETH József: Földbirtokpolitika és mezőgazdaság, in Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*, Budapest, Franklin Társulat, 1921, 309–339.

NÉMETH László: A fordulat hatásai a református sajtóban, *Confessio*, XXXII. évf., 2008/4, 44–49.

NÉMETH László: „Az egyházi kampány vitelénél fokozottabb figyelmet kell fordítani a sajtóra.” *Egyházellenes propaganda a Szabad Népből 1948-ban*, in Valóság, XLVII. évf., 2005/4, 70–86.

NEUBAUER Gyula: Sajtó, in Gratz Gusztáv (szerk.): *A bolsevizmus Magyarországon*, Budapest, Franklin Társulat, 1921, 728–747.

GRÉTSY László – KEMÉNY Gábor (szerk.): *Nyelvművelő kézikönyvtár*, Budapest, 1996, 487.

ORBÁN Sándor: *Két agrárforradalom Magyarországon*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1972.

Ö. KOVÁCS József: A földosztástól a magyar paraszti társadalom felszámolásáig, in Galambos István – Horváth Gergely Krisztián (szerk.): *Magyar dúlás, Tanulmányok a kényszerkollektivizálásról*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont – Nemzeti Emlékezet Bizottsága, 2019, 13–27.

Ö. KOVÁCS József: *A paraszti társadalom felszámolása a kommunista diktatúrában, A vidéki Magyarország politikai társadalomtörténete 1945–1965*, Budapest, Korall, 2012.

Ö. KOVÁCS József: Az ÁVH Somogy megyei osztályának hangulat- és helyzetjelentései, *Levéltári Szemle*, LXIX. évf., 2019/1, 87–90.

Ö. KOVÁCS József: Állami erőszak, paraszti társadalom, kollektivizálás – kutatási kérdések és válaszok, in Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 29–48.

Ö. KOVÁCS József: Földindulás. A leplezett kommunista diktatúra társadalmi gyakorlata a vidéki Magyarországon 1945-ben, in Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA BTK – NEB, 2017, 19–65.

Ö. KOVÁCS József: *Vidéki Magyarország 1945–1970. Dokumentumok földről, hatalomról, emberi sorsokról*, Budapest, Balassi – Korall, 2015.

P. CSIGE Katalin: Politikai és szemantikai russzicizmusok a sajtónyelvben (1948–1951), in *Magyar Nyelvjárások XXXV*, szerk.: Sebestyén Árpád, Debrecen, 1998, 191–198.

PAÁL Vince (szerk.): *A sajtószabadság története Magyarországon 1914–1989*, Budapest, Wolters Kluwer, 2015.

PALASIK Mária: *Parlamentarizmustól a diktatúráig (1944–1949)*, Budapest, Országgyűlés Hivatala, 2017.

PALLAI Péter – SÁRKÖZI Mátyás: *Némi demokráciától a népi demokráciáig, A kommunista hatalomátvétel története Magyarországon a BBC-archívum tükrében (1945–1948)*, Budapest, 2008.

Pócspetri. Pócspetri, 1992.

PÓTÓ János: *Az emlékeztetés helyei, Emlékművek és politika*, Budapest, Osiris Kiadó, 2003.

PRATKANIS, R. Anthony – ARONSON, Elliot: *A rábeszélőgépek*, Budapest, AB OVO Kiadó, 1992.

PÜNKÖSTI Árpád: *Rákosi a csúcson 1948–1953*. Budapest, 1996.

Révai nagy lexikona, 15. köt., Budapest, 1922.

RIBAI M. Elma: A leghűségesebb város hűséges gyermekei, in *Magyar egyháztörténeti vázlatok*, 1997/1–2, 155–191.

RICOEUR, Paul: Erőszak és nyelv, in Szabó Márton (szerk.): *Az ellenség neve*, Budapest, Józsefvárosi Műhely Kiadó, 1998, 124–136.

RIGÓ Róbert: Halálos Ítéletek a Kecskeméti Népbíróságon, in Csikós Gábor–Kiss Réka–Ö. Kovács József (szerk.): *Váltóállítás. Diktatúrák a vidéki Magyarországon 1945-ben*, Budapest, MTA BTK – NEB, 2017, 284–322.

ROMSICS Ignác: *Magyarország története a XX. században*, Budapest, Osiris Kiadó, 2005.

SALAMON Konrád: *Magyar történelem 1914–1990*, Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998.

SÍKLAZI István: *A meggyőzés pszichológiája*, Budapest, Scientia Humana, 1994.

SIMÁNDI Irén: *Politika, társadalom, gazdaság a Magyar Rádióban 1949–1952*, Budapest, Gondolat Kiadó, 2014.

SOÓS Viktor Attila: Bevezetés, in Mindszenty József: *Emlékirataim*, sajtó alá rend. Kovács Attila Zoltán–Soós Viktor Attila Budapest, Helikon Kiadó, 2015, 9–21.

Sorsfordítás, A paraszti társadalom felszámolása, 1945–1962, Budapest, Nemzeti Emlékezet Bizottsága, é. n.

STANDEISKY Éva – KOZÁK Gyula – PATAKI Gábor – RAINER M. János (szerk.): *A fordulat évei. Politika – Képzőművészet – Építészet 1947–1949*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998.

STANDEISKY Éva: A kígyó bőre, Ideológia és politika, in Standeisky Éva – Kozák Gyula – Pataki Gábor – Rainer M. János (szerk.): *A fordulat évei, Politika – Képzőművészet – Építészet 1947–1949*, Budapest, 1956-os Intézet, 1998, 151–170.

SZABADI István (szerk.): *Krisztusban nyert erő I–II. A Tiszántúli református gyülekezetek háborús krónikája (1944-1945)*, Debrecen – Budapest, Tiszántúli Református Egyházkerület Levéltára – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2016.

SZABÓ Csaba (szerk.): *Egyházügyi hangulat-jelentések 1951, 1953*, Budapest, Osiris – Budapest Főváros Levéltára, 2000.

SZABÓ Márton: *Politikai idegen, A politika diszkurzív szereplőinek elméleti értelmezése*, Budapest, L'Harmattan Kiadó, 2006.

SZAKÁCS Sándor: A földosztástól a kollektivizálásig 1945–1956, in Gunst Péter (szerk.): *A magyar agrártársadalom a jobbágyság felszabadulásától napjainkig*, Budapest, Napvilág Kiadó, 1998, 285–343.

SZATHMÁRI Lajos: Nyelv és sajtónyelv, *Magyar Nyelvőr*, CXVII. évf., 1993/3, 267–275.

SZULCZEWSKI, Michał: *A politikai propaganda, Az elméleti problémák leírása*, Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1974.

T. NÉMETH László: „Izgalmas történet kezdeténél vagyunk”, Interjú Földváryné Kiss Rékával, *Reformátusok Lapja*, LXIII. évf., 45. sz., 2019. november 10., 12–14.

Tolnai új világlexikona, 14. köt., Budapest, 1929.

TÓTH Szergej: A szovjet birodalmi nyelv, avagy a totalitarizmus grammatikája, *Aetas*, VI. évf., 1991/1, 5–39.

VALUCH Tibor: *Magyarország társadalomtörténete a XX. század második felében*, Budapest, Osiris Kiadó, 2002.

VALUCH Tibor: Szigorúan ellenőrzött nyilvánosság, in Rainer M. János (szerk.): *A felügyelt (mozgás)tér, Tanulmányok a szovjet típusú rendszer hazai történetéből*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 2011, 27–41.

VARGA Zsuzsanna: Az agrárium 1945-től napjainkig, in Estók János et al (szerk.): *Agrárvilág Magyarországon 1848–2002*. Budapest, Argumentum Kiadó – Magyar Mezőgazdasági Múzeum, 261–339.

VARGA Zsuzsanna: Ki a veszélyesebb ellenség: a „kulák” vagy a kétlaki? Egy makacs nógrádi falu és a kollektivizálás, 1949–1953, in Horváth Sándor – Ö. Kovács József (szerk.): *Állami erőszak és kollektivizálás a kommunista diktatúrában*, Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2015, 51–77.

VASS Henrik – ZALAI K. László: *A tájékoztatás intézményrendszere és munkásmozgalmi elitje 1944–1948*, Budapest, Trifer Kiadó, 1991.

VASS Henrik – ZALAI K. László: A tájékoztatás intézményrendszere 1944–1948, *Múltunk*, XXXVII. évf., 1992/1, 72–89.

VASS Henrik – ZALAI K. László: Tájékoztatás és hatalmi harc 1944–1948, *Múltunk*, XXXVIII. évf., 1993/2–3, 202–218.

WERTH, Nicolas: Egy állam a népe ellen, Erőszak, elnyomás, rémuralom a Szovjetunióban, in *A kommunizmus fekete könyve*, Budapest, Nagyvilág Kiadó, 2000, 39–276.

ZÁVADA Pál: *Kulákprés*, Budapest, Magvető, 2016.

<http://www.ekmk.hu/lexikon/talalatok3.php?beture=MIHALOVICS%20Zsigmond>
(Megtekintés: 2018. június 15.)